ОСВІТА

Зарубіжна література

8

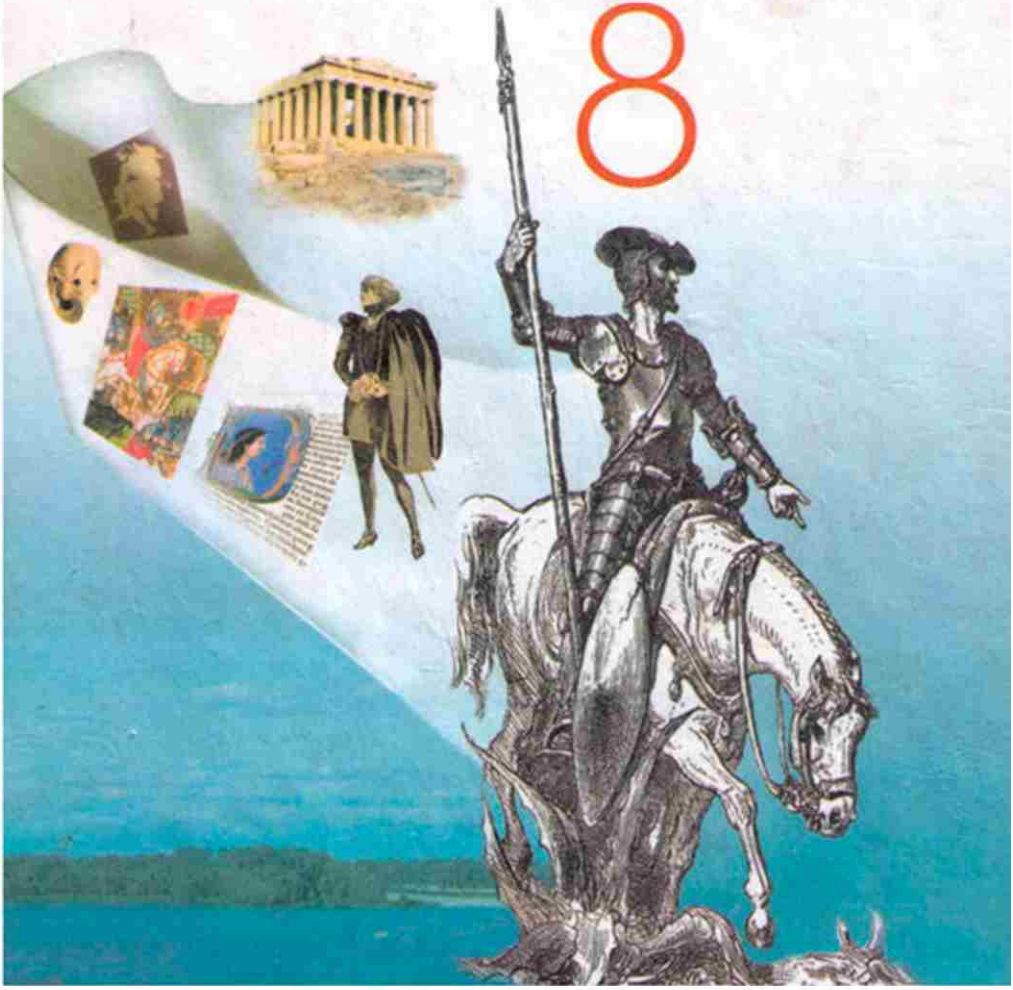

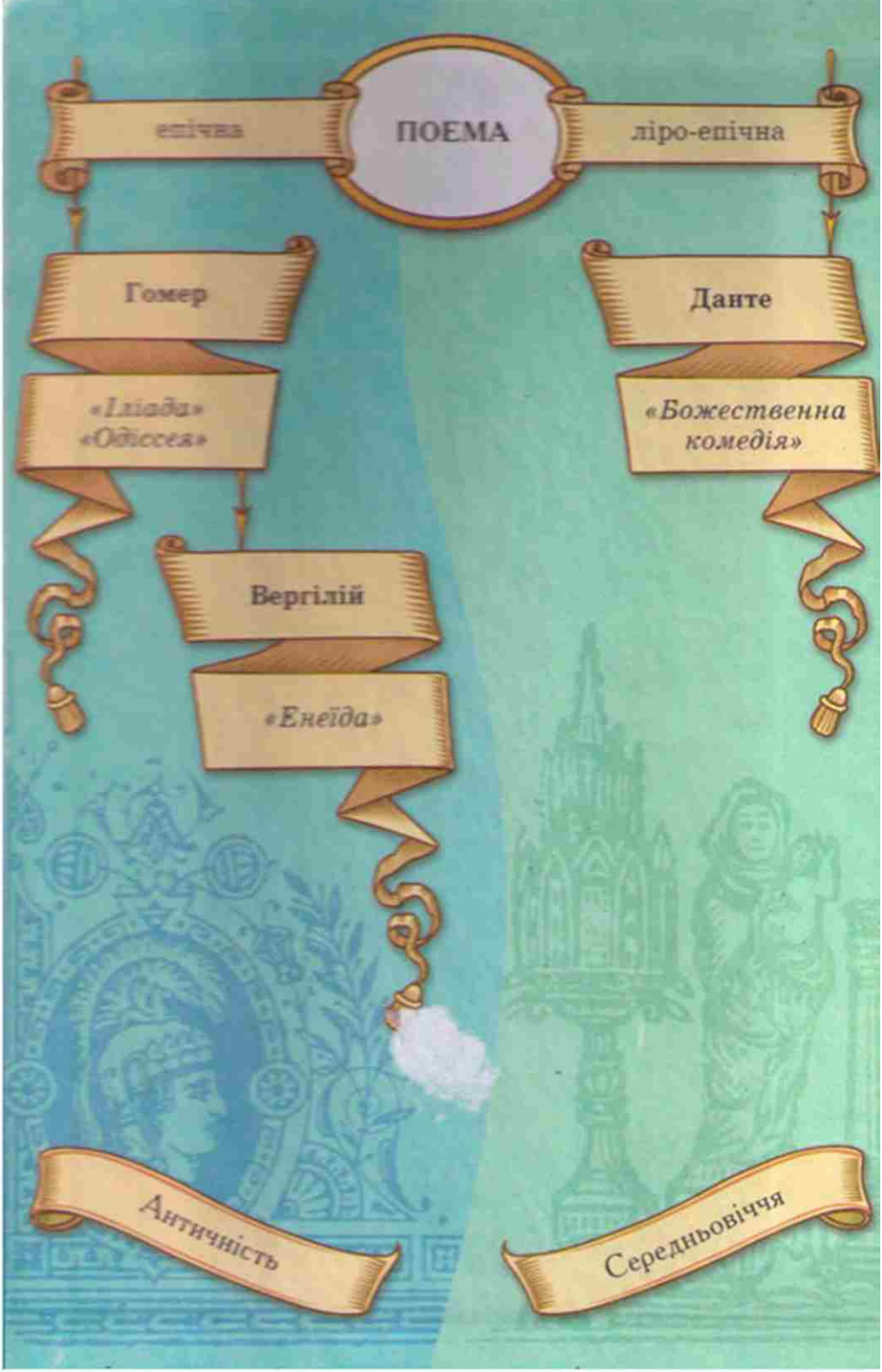
ПОЕМА
епічна
ліро-епічна
Гомер
«Іліада»
«Одіссея»
Вергілій
«Енеїда»
Данте
«Божественна комедія»
Античність
Середньовіччя

ТРАГЕДІЯ

класична (антична)

Есхіл

«Прометей закутий»

Софокл

«Антігона»

нова (інтелектуальна)

Шекспір

«Гамлет»

Античність

Відродження

Шановні восьмикласники!

Новий навчальний рік продовжить ваші захопливі подорожі світом зарубіжної літератури. Ви ознайомитеся з такими пам'ятками, як Веди, Біблія, Коран, усвідомите їх вагомий вплив на становлення та розвиток світової літератури.

Попереду цікава мандрівка теренами античності: ви побуваєте в Давній Трої, дізнаєтеся про трагічну долю фіванського царя Едіпа, вирушите на кораблі «Арго» по золоте руно. Вас чекають зустрічі з легендарними Гомером, Сапфо, Есхілом, Софоклом, Вергілієм та іншими представниками античної словесної культури.

Ознайомитеся ви і з літературою доби Середньовіччя: вершинними зразками китайської, персько-таджицької, західноєвропейської лірики, французьким героїчним епосом, творчістю видатного італійського поета Данте Аліг'єрі.

Добу Відродження представлено в підручнику іменами видатних майстрів пера Франческо Петрарки, Джованні Боккаччо, Мігеля де Сервантеса, Вільяма Шекспіра.

Знаючи, якою людиною був письменник, у який час писав, ви краще усвідомите характер і вчинки героїв, глибше зрозумієте проблематику творів. Читаючи художні твори, не забувайте про підказки, вміщені перед текстами: вони допоможуть вам зосередитися на найважливішому. Звертайтеся до рубрики «Для допитливих», яка вміщує матеріали для поглиблення знань.

Як і в підручниках для 5—7 класів, великого значення надано крилатим висловам письменників, зразкам образотворчого мистецтва, що створюють колорит певної доби. Окремою рубрикою — «Художня галерея епохи» — об'єднано шедеври світового мистецтва і подано коментар до них.

Поповнять ваші знання про закономірності художнього слова статті про літературні жанри з виокремленими головними особливостями творів чи жанрів.

Користуйтеся літературознавчим словником, уміщеним наприкінці книги.

Бажаємо вам успіхів на шляху до пізнання таїни художнього слова!

Автори

ВСТУП

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА

Без образу немає мистецтва.

Олександр Потебня

Чи знаємо ми, що таке література? В основі поняття л і т е р а т у р а — латинське слово *littera*, в перекладі «буква». *Litteratura* — написане буквами. Отже, це сукупність усіх словесних творів (наукових, навчальних, довідкових, політичних тощо). Поняття *література* виникло значно пізніше, ніж твори, що до неї належать, — у середині XVIII століття. А до цього всю художню літературу позначали словом *поезія*. Нині поняття *література* і *художня література* вживаються як синоніми.

Як розуміти визначення х у д о ж н я ? Та, що стосується, належить до мистецтва. А що таке м и с т е ц т в о ? Саме таке запитання одного разу поставив собі Лев Толстой — відомий російський письменник. Відповів він на нього так: «*Мистецтво є діяльність людська, яка полягає в тому, що одна людина свідомо відомими зовнішніми знаками передає іншим пережиті нею почуття, а інші люди наснажуються цими почуттями і переживають їх.**

***«Зовнішні знаки»*, за допомогою яких передаються почуття від однієї людини до багатьох,— це засоби передачі думок і почуттів митця читачам, слухачам, глядачам... У письменника таким засобом є слово. У живописця — фарби, колір, у скульптора — глина, камінь. П р е д м е т з о б р а ж е н н я (життя людини) у всіх митців той самий, але способи його зображення різні.**

Художній образ — осердя мистецтва. У всіх мистецтв є спільне — те, що складає ядро кожного з них — *художній образ*. Образ — це та цеглина, з якої будуються всі твори мистецтва — буде це картина, симфонія чи поема. Саме образами користується митець, відтворюючи життя, на відміну від вченого, який оперує поняттями. Якщо вчений доводить, переконує, наводить аргументи, то художник показує реальність у картинах. Ці картини можна уявити, вони привертають увагу, народжують асоціації, пробуджують почуття і в той же час несуть інформацію.

Мистецтво — творче відображення, відтворення дійсності в художніх образах.

Художній образ — форма відтворення і перетворення дійсності в мистецтві.

Художня література — мистецтво слова, мета якого — відображення і перетворення реальної дійсності в художніх образах.

Звернімося до прикладу. Прочитайте строфу з вірша Сергія Єсеніна і рядки з газетної статті:

1. *Відгомоніла золота діброва*
Веселою говіркою беріз.
І журавлі в годину вечорову
Летять у вирій без жалю і сліз.

Переклад *К. Житника*

2. ***Коли настає осінь, на деревах жовкне листя. Птахи о цій порі летять на зиму в теплі краї.***

Тема обох уривків — осінь. Обидва дають читачеві інформацію про цю пору року. Але єсенінські рядки містять ще щось таке, чого немає у статті. Вони занурюють нас у настрій осені. Ми виразно чуємо ноту суму. Бо відійшло золоте літо? Так, але не тільки. Єсенін намалював одну зі сторінок природи, але думав він про людину і про себе. Свою душу він вклав у поетичні рядки і зумів викликати у наших душах відгук. Ми теж сумуємо і думаємо про те, що не тільки *«золота діброва» «відгомоніла»*, а й життя кожної людини теж минає. І хіба тільки про журавлів, що відлітають *«без жалю і сліз»*, іде мова? У чотири рядки Єсенін вмістив почуття, думки, асоціації. І все це завдяки о б р а з а м. За їх допомогою художник прагне прикути увагу читача до описуваного. Показати йому те, що він, можливо, бачить, але не помічає. Тобто, у мистецтві світ зображується ніби чиїмись очима.

Розглянемо картину Рембрандта «Повернення блудного сина». У ній закладено певну інформацію — син повертається до батька, і той приймає його у присутності інших людей, можливо, чужих. Але картина, окрім факту повернення сина до батька (відомого з Біблії), зафіксувала ще й цілу гаму почуттів. Ми бачимо зношений одяг сина, і це свідчить про його поневіряння світом. Син упав перед батьком на коліна і сховав обличчя, мабуть, йому соромно, він почувається винуватим.

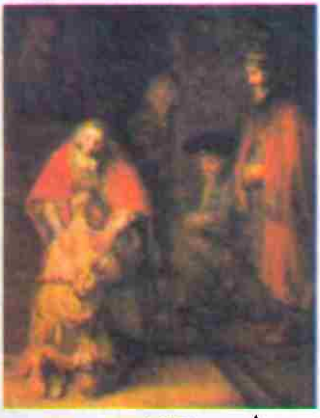

Рембрандт ван Рейн. **Повернення блудного сина.** *XVII ст.*

А батько? Він прощає сина — його руки обіймають і водночас затуляють і захищають (від кого?). Поза батька — це поза вітання, прощення і співчуття — зараз вони з сином разом. А вираз його очей? Очі теж сповнені жалю до сина, але й радості водночас.

На полотні зображено й інших людей. Навіщо вони? Спробуйте здогадатися — і ви зрозумієте художника.

Отже, митці створювали картини за допомогою образів. Рембрандт — образу блудного сина, Єсенін — образу осені. А Вільям Шекспір у «Ромео і Джульєтті» створив *«образ Кохання»*. Тобто ми бачимо, що поняття художній образ вживається не тільки стосовно людини, а й стосовно природи, абстрактних понять, явищ та предметів.

Художній образ має свої відмінні риси. Одна з них — конкретність. Вона підкреслює неповторність картини, що зображується. Ми бачимо зустріч конкретних людей — батька і сина після довгої розлуки у Рембрандта. Одиничність картини виявляється в деталях. Зримість — теж характерна риса художнього образу. Ми добре собі уявляємо осінь Єсеніна. Поет назвав її колір — *«золота»*, час — вечір, предмети — діброва, берези, журавлі. Картина поета ще й озвучена. Ми «чуємо» голос пізньої осені. Так само ми «домальовуємо» в уяві зустріч блудного сина з батьком. Барви, постаті, пози дають додатковий поштовх фантазії глядача.

Художній образ іде від життя, але, передаючи життя, створює новий, перетворений світ. І тут автор не може обійтися без домислу. Художній образ звернений як до розуму, так і до почуття читача (глядача, слухача), бо він і створюється одночасно почуттям і розумом.

Художня література чи не найбільш загадкова з мистецтв. У повсякденній мові вживаються ті самі слова, що й, наприклад, у поезії Олександра Пушкіна «Я мить чудову пам'ятаю...» чи в новелі О. Генрі «Останній листок». Так, слова ті самі, але організовані вони по-іншому. В художньому творі зі слів вибудовується образ. Тому вони й звучать інакше, ніж у побуті.

Лев Толстой, розмірковуючи про природу художнього тексту, говорив, що його вирізняє *«єдино потрібне розміщення єдино потрібних слів»*. Тисячоліттями шліфували художню мову — складну, зате здатну *«серце запалити»*. І так само тисячоліттями вчилися цю мову розуміти.

Світ у слові. За влучним висловом російського літературознавця Михайла Бахтіна, художня література — це *«слово про світ»*. У той же час, відштовхуючись від реального світу, письменник створює свій власний світ. Цей світ може бути дуже подібним до реального, як у «Тарасі Бульбі» Миколи Гоголя чи «Долі людини» Михайла Шолохова, а може бути і зовсім не схожим на справжній, як у «Руслані й Людмилі» Олександра Пушкіна чи в «Маленькому принці» Антуана де Сент-Екзюпері. Інакше кажучи, світ, створений письменни-

ком, з одного боку, завжди відрізняється від реального, а з іншого — завжди співвіднесений з ним і є ніби його моделлю.

Відображення світу в художньому творі завжди *особистісне,* тому що письменник не тільки показує життя, а й творчо його переосмислює. Однак не слід думати, що особистісне відображення означає повне відтворення в літературі, особливо в поезії, авторських почуттів, історій, подій, біографій. Автори, звичайно, звертаються до свого душевного досвіду (наприклад, Петрарка і Шекспір у сонетах), вони використовують у творчості й свої знання, спостереження за подіями і досвід власних вчинків.

Багато письменників жили бурхливим життям епохи. Данте Аліг'єрі був серед противників всемогутнього Папи — голови католицької церкви, і його засудили до спалення на вогнищі. Мігель де Сервантес Сааведра воював, був проданий у рабство, сидів у в'язниці. Джонатан Свіфт брав активну участь в англійській політиці. Джордж Гордон Байрон воював і загинув за свободу Греції. Тарас Шевченко був кріпаком, пережив переслідування влади, заслання...

Ми цікавимося життям письменника, тими відомостями, що він доніс до нас про свій час. І все ж шукаємо в його творах самих себе. І якщо знаходимо — це означає, що митець зумів передати, окрім правди свого часу, ще й якусь іншу — нестаріючу, вічну — правду. Вона стосується внутрішнього життя людини, що змінюється набагато повільніше, ніж життя зовнішнє. А в деяких своїх проявах взагалі не змінюється. Люди народжуються, кохають, страждають, ненавидять, сумніваються, відчувають страх і радість, відчай і надію, помирають... Чотириста років минуло з того часу, як Шекспір написав свої величні трагедії. Але читач кожної епохи шукав і знаходив у його трагедіях свій зміст.

Письменник завжди прагне захопити читача своїми почуттями й думками. Але це зовсім не означає, що читач повинен відчувати те саме, що й письменник. Це, зрештою, неможливо. Так, сприйняття Гамлета одним читачем може не мати нічого спільного з Гамлетом іншого читача. До речі, саме тому ми маємо змогу бачити абсолютно різні ілюстрації до одного твору. Адже художник теж, перш за все, читач. На світі існує стільки Гулліверів, Гамлетів, Дон Кіхотів, скільки є читачів, що по-своєму сприйняли і пережили все те, що переживають і відчувають герої. При цьому кожен читач бачить у художньому образі лише те, що він у змозі побачити в ньому. До того ж, він ще мимовільно його змінює: розширює чи звужує, поглиблює чи створює героя за образом і подобою своєю. Він стає співавтором художнього твору.

Головні риси художньої літератури:

— мистецтво писемного слова;
— мета — відображення реальної дійсності;
— основний спосіб відображення дійсності — ***художній образ***
— відображення завжди особистісне;
— відображення поєднується з авторським переосмисленням;
— читач, відштовхуючись від письменницького образу, створює свій;
— художня література — не буквальне, а умовне відображення картини світу.

Чудово було сказано у передмові до однієї книги: ***«Ви думаєте, що ви оцінюєте цю книги? Ні! Ця книга оцінює вас!»***

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Сергій Єсенін, Рембрандт, Вільям Шекспір, Лев Толстой.

Літературознавчі поняття: література, художня література, художній образ.

Запитання й завдання

1. Розшифруйте поняття *література.* **Коли його було введено в ужиток? Що воно означає нині?**
2. Доберіть синонім до слова *мистецтво.*
3. Прокоментуйте визначення мистецтва, сформульоване Львом Толстим.
4. Назвіть те спільне, що об'єднує всі види мистецтва.
5. Що таке *художній образі* **Дайте йому визначення і схарактеризуйте.**
6. Як ви розумієте визначення літератури як *«слова про світ»!*
7. Що означає вислів: *«Література не відображає світ буквально»* **?**
8. Що таке *«вічна правда»***?**
9. Чи має читач право на своє бачення того, що зобразив автор?

1. Назвіть відомі вам види мистецтва і засоби відображення дійсності у кожному з них.
2. Прокоментуйте визначення *художня література.*

1. У чому, на вашу думку, полягає відмінність у пізнанні світу мистецтвом і наукою?
2. Що зумовлює відмінність образів, створених художником і поетом. Покажіть на прикладі творів Рембрандта і Єсеніна.

1. Чому художню літературу відносять до мистецтва?
2. Яке призначення мистецтва взагалі і художньої- літератури — зокрема?
3. Прокоментуйте вислів: *«Ви думаєте, що ви оцінюєте... книгу? Ні!., книга оцінює вас».*

1. Напишіть стислий роздум на тему « Художня література — це...».
2. Підготуйте усне міркування, спираючись на слова відомого мовознавця Олександра Потебні, винесені в епіграф до статті.
3. Складіть кросворд на тему «Література серед інших видів мистецтва».

М.Джилліс.
Вільям Вордсворт із сестрою Дороті

ВІЛЬЯМ ВОРДСВОРТ
(1770–1850)

Природи він малює ідеал.
Олександр Пушкін

Родинне гніздо Вордсворта — садиба Гросмир. Це мальовничий район на північному заході Англії.

Вордсворт народився в сім'ї юриста. Ще дитиною втратив батьків і виховувався в сім'ї родичів. Закінчив Кембриджський університет. Як поет виявив неабияке обдарування ще в студентські роки.

***«Поезія — початок і вінець усякого знання,*— стверджував Вордсворт,— *вона так само безсмертна, як людське серце».* Його вірші про природу стали хрестоматійними. Саме в них, на думку Олександра Пушкіна, повніше за все виявився його талант. У поезії Вордсворта краса природи і людини, що живе у спілкуванні з нею, протиставлені недосконалості світу.**

Наприкінці життя митця англійський уряд надав йому звання поета-лауреата, тобто, він офіційно став королівським поетом.

Запитання й завдання

1. Прочитайте епіграф до статті. Який зміст вклав Олександр Пушкін у своє висловлювання про Вордсворта?
2. Прокоментуйте слова Вордсворта про поезію.

Розгляньте картину М. Джилліса до статті. Напишіть невеликий твір на тему «Світ брата і сестри».

Читаючи поезію Вордсворта, намагайтеся зрозуміти, в чому сила мистецтва.

ДО ПРЕКРАСНОГО

Святе мистецтво! В пензлі чи пері
Є сила дати вічність кожній рисі
Хмарини, що пливе в небесній висі,
Веселих промінців химерній грі; —

Вони спиняють порух віт вгорі,
І подорожніх, що ідуть у лісі,
І корабель, що при скелястім мисі
Навік в заливі кинув якорі.

Дитя весни, і літа, й падолисту,
Що вірно тчуть ясну твою окрасу,
Мистецтво, ти даруєш благодать.

І стримане, просте, хоч повне змісту,
Ти вмієш вирвать мить із плину часу
І в ній божисту вічність передать.

Переклад *Максима Рильського Федір Толстой.* **Муза*** *XIX ст.*

Запитання й завдання

1. **Про яке мистецтво говорить поет?**
2. **Як ви розумієте образ:** *«Дитя весни, і літа, й падолисту»*?
3. **Що означає вислів:** *«Ти вмієш вирвать мить із плину часу»*?
4. **Поясніть речення:** *«Мистецтво, ти даруєш благодать»*.
5. **Що дає поетові підстави говорити про силу мистецтва?**

1. **Чому поет називає мистецтво** *«святим»?*
2. **Побудуйте асоціативний ряд до поняття** *мистецтво.*

Підготуйте короткий усний роздум на одну з тем: «Що таке мистецтво? Як я його розумію?»; «Чи необхідне людям мистецтво? ».

Думка в подарунок

Краща частина життя праведної людини — це її невеликі, безіменні та всіма забуті вчинки, викликані любов'ю і добротою ***(Вільям Вордсворт).***

---

[1] *Муза* — **у грецькій міфології покровителька мистецтва (муз було дев'ять, кожна опікувалася певним мистецтвом, їхнім проводирем вважався** *Аполлон;* **мешкали на горі** *Парнас);* **переносно — натхнення, творчість.**

НАЦІОНАЛЬНІ ЛІТЕРАТУРИ У ВСЕСВІТНЬОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

Єгипетський бог Тот творець ієрогліфічного письма. *Папірус* єгипетський

Кожне національне письменство виходить із загальнолюдських основ і осмислює світові мотиви й сюжети.

Сергій Єфремов

Світова література **має багатовікову історію розвитку. Література** ***стародавніх цивілізацій*** **— Єгипту, Індії, Китаю, Іудеї, Греції, Риму та інших утворює фундамент світової літератури. Біблія, Веди, Гомера, Вергілія, драми Есхіла, Софокла, лірика Сапфо, Анакреонта, Горація, «Махабхарата», «Панчатантра», Коран заклали основу розмаїтих форм літературної творчості і стали своєрідним зразком для наступного розвитку світової літератури. Створені в стародавньому світі художньо-мистецькі цінності мали величезне значення для «нових» національних літератур світу, які виникли в часи** ***Середньовіччя.***

Разом з тим література народів Заходу і Сходу, які створили нові держави на руїнах стародавнього світу, формувалася також на ґрунті самобутнього ф о л ь к л о р у . В середні віки в Європі складаються героїчні поеми і повісті «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Слово про похід Ігорів» та ін. Особливого розквіту набувають у цей час літератури Сходу.

Мініатюри з обкладинки книги Вергілія.
Видання 1766 р., Бірмінгем

Створюються монументальні епічні твори — індійська «Рамаяна», перська «Шах-наме», арабська «1001 ніч». Пишуть свою лірику великі поети Бо Дзюй, Лі Бо, Ду Фу — в Китаї, Сааді, Гафіз — в Ірані, Мацуо Басьо — в Японії. Західноєвропейське Середньовіччя представлене в літературі творами Данте — в Італії, Чосера — в Англії, Війона — у Франції, піснями провансальських трубадурів та латиномовною поезією вагантів.

Епоха *Відродження* — найвищий розквіт літератур у Західній Європі. Петрарка, Боккаччо, Рабле, Сервантес, Шекспір закладають фундамент нової європейської літератури.

Історія світової літератури — це періоди злетів і занепадів. У цілому ж можна говорити про безперервний її розвиток. Поступальний розвиток світової літератури від найдавніших часів до сьогодення називається *всесвітнім літературним процесом.* Літературний процес насамперед позначається на становленні художніх методів, напрямів, течій, шкіл, а також літературних родів, жанрів і стилів. Термін *світова література* належить великому Гете, який у своїй творчості використовував поетичні образи Біблії і Корану, класичну поезію персів, арабів і китайців.

Історія світової літератури переконливо доводить, що її пік нерідко збігається з високим ступенем розвитку соціально-економічних відносин. Так було в часи найдавнішого найвищого піднесення країн Сходу і Заходу чи за доби Відродження в Західній Європі. Однак бували в історії такі часи, коли навіть занепад соціально-економічних відносин давав блискучі зразки художньо довершених творів.

На літературний процес впливають філософія, релігія, політика, наука, мораль, а також інші види мистецтва — музика, живопис, театр. Помітно позначаються на еволюції літератури міфологія та фольклор.

Мистецтво художнього перекладу. Переклад відіграє особливу роль у взаємозв'язку та взаємовпливі різних національних літератур. Праця перекладачів нелегка. Крім глибокого знання мови оригіналу, перекладач мусить бути добре ознайомленим із духовною культурою народу, літературі якого належить оригінальний твір. Перекладацька праця, за словами Гете, *«одна з найпочесніших людських справ, яка об'єднує Всесвіт».* Кожен переклад чи то поетичного, чи то прозового твору — це своєрідна цеглина у фундаменті загальнолюдської культури. Безцінні скарби світової літератури

Всесвітній літературний процес — поступальний розвиток світової літератури від найдавніших часів до сьогодення.

стали духовним надбанням української культури завдяки Івану Франку, Лесі Українці, Агатангелу Кримському, Миколі Зерову, Павлу Ріттеру, Максиму Рильському, Миколі Бажану, Василю Мисику, Миколі Лукашу, Борису Тену, Григорію Кочуру, Андрію Содоморі та іншим перекладачам.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Гомер, Вергілій, Есхіл, Софокл, Сапфо, Анакреонт, Горацій, Лі Бо, Ду Фу, Гафіз, Басьо, Данте, Війон, Петрарка, Боккаччо, Сервантес, Шекспір, Гете.

Географічні назви: Єгипет, Іудея, Індія, Китай, Іран, Японія, Греція, Рим, Італія, Франція, Англія.

Назви творів: Біблія, Веди, «Махабхарата», Коран, «1001 ніч», «Рамаяна», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів».

Літературознавчі поняття: світова література, всесвітній літературний процес.

Запитання й завдання

1. Дайте визначення поняттю *всесвітній літературний процес.*
2. Кому належить термін *світова література*?
3. Що, на вашу думку, утворює фундамент світової літератури?
4. Яке значення мають стародавні літератури світу для виникнення і розвитку національних літератур? Наведіть приклади.
5. Назвіть чинники, що впливають на літературний процес.
6. Яка роль художнього перекладу в розвитку національних літератур та у всесвітньому літературному процесі?

1. Розгляньте схеми на форзацах підручника. Як у них показано безперервність літературного процесу?
2. Назвіть українських перекладачів, творча праця яких збагатила нашу літературу.

ПРО ВЕДИ

У Ведах вони [боги] прості і прозорі, історії їхні нескладні, взаємини ще не поплутані.

Олександр Білецький

Веди **— найдавніша пам'ятка індійської літератури. Веди датуються приблизно II тисячоліттям до н. д. Слово** ***веда*** **означає «знання» і походить від санскритського кореня vid, звідки слов'янське** ***відати, знати.*** **Арійські племена — буквально «благородні» —прийшли в Індію, за різними версіями, з Ірану (звідси стародавня назва цієї країни —** ***Аріяна),*** **або ж із півдня Східної Європи чи з Прибалтики. На жаль, археологам не вдалося віднайти пам'ятки матеріальної культури аріїв. Проте є Веди — їхня літературна спадщина, яка багато віків**

існувала в усній формі. Записано їх у X—VIII століттях до н. д. у школах жерців.

Особливістю давньоіндійської літератури є її синкретичність[1], тобто поєднання різних елементів. Так, у художніх текстах поєднані в одному потоці міфи, легенди, перекази, реальні події, очевидцем яких був сам автор. Наукова і художня, релігійна і світська, дидактична і розважальна література — все поєднується в межах того самого тексту. Твори з філософії, астрономії, медицини написано в поетичній формі.

Рельєф із зображенням Вішну. *Індія*

Ведичні вірші. Так звані *гімни (піснеспіви)* — священні тексти, на яких ґрунтується вся подальша культура Індії. Саме з Вед починаються літературна, релігійна, філософська та наукова традиції Стародавньої Індії. Так давньоіндійський медичний трактат «Аюрведа» («Веда про життя») до сьогодні вивчається лікарями-гомеопатами різних країн.

Збірки Вед — *самхіти* — обов'язково вміщують чотири Веди: «Рігведа» («Веда гімнів»), «Самаведа» («Веда піснеспівів»), «Яджурведа» («Веда жертовних формул»), «Атхарваведа» («Веда заклинань»).

«Рігведа» — найдавніша і найзначніша з Вед. Це збірка релігійних гімнів, що виникли серед арійських племен у період їх переселення в Індію. Остаточного оформлення «Рігведа» набула в X столітті до н. д. «Рігведа» об'єднує 1028 гімнів, які складають десять книг.

Гімни присвячувалися богам. Давньоіндійські боги спочатку уособлювали лише сили природи, пізніше — також суспільні сили.

Головні давньоіндійські боги. Найпопулярніший із богів — громовержець *Індра,* який переміг сили зла і поклав початок миру. Індра — раджа, цар ведійських богів, героїчний і завзятий; він — і бог грози, і бог битви, але насамперед свавільний правитель. Бог *Агні* уособлює і священний, і домашній вогонь, і таким чином пов'язує небо і землю, передаючи кинуті у вогонь жертвоприношення небесним богам. У гімнах «Рігведи»

---

[1] *Синкретичність* (від грец. synkretismos —поєднання, злиття) — нероздільність, яка характеризує первісний стан чого-небудь.

Летючий Індра.
Розпис із печерного храму, Аджанта, VI ст.

цей бог постає в образі вогнистово-лосого воїна на блискучій колісниці, запряженій полум'яно-рудими кіньми під стягом із диму. Агні присвячено понад 200 гімнів. Гімн до Агні відкриває першу книгу «Рігведи». *Рання Зоря* **(індійська Ушас) — найяскравіша з усіх ведійських богинь: вона їздить чудовою колісницею з двома красенями братами-близнюками, які уособлюють дві зірки — досвітню та вечірню. Бог сонця** *Сур'я* **— джерело світла> достатку, здоров'я. Його чоло осяває німб із промінням. Бог виїжджає повозом, у який запряжено сім коней (днів тижня).**

Спілкування людини з богами відкрите й вільне. У «Рігведі» люди говорять з богами як рівні з рівними. Немає страху перед грізним богом-месником, немає і проявів безтямної віри. Найдавніші гімни Вед — *жертвоспіви,* **якими жерці ведійських арійців, ще не знаючи храмів, на буйних жертовних святах закликали своїх богів. А ті, на конях, у колісницях приїздили покуштувати пожертви — масла, м'яса і п'янкого соку Соми, який давав їм божественну силу. У «Рігведі»** *Сомою* **називалась рослина, з якої робили чудовий напій; частину його зливали на вівтар, а частину випивали учасники обряду. Пізніше Сома — бог священного напою — став символом усякої духовної культури і творчості.**

Кожна з Вед має свої «Брахмани»[1] — книги коментарів. Написані вони для служителів культу — брахманів і пояснюють сенс читання вед, виконання обрядів тощо. Далі вміщено «Араньяки» («Книги лісу»), які належить вивчати, обдумувати брахманам, що присвятили себе життю в лісовій пустці. Завершують книгу «Упанішади» (буквальний переклад — «Сидіння біля ніг учителя») — релігійно-філософські міркування у віршах та прозі про богів, природу й людину. Найскладніші ідеї у ведах викладаються за допомогою діалогу *вчителя* **й** *учня.*

Ведична література має велике значення не лише для індійської культури, а й для усіх індоєвропейських народів. В українській літературі Веди перекладали Леся Українка, Павло Ріттер.

---

[1] *«Брахмани»* — **літературні твори, коментарі до вед (від** *брахмани* **— жерці, служники культу).**

Своєрідність Вед:
— священні індійські тексти, написані у школах жерців;
— складені в поетичній формі — гімни, піснеспіви;
— укладені в збірки (самхіти).

Чи добре ви запам'ятали? **Імена богів:** Індра, Агні, Сур'я, Рання Зоря, Сома,
ГеоГРаФічні назви: Стародавня Індія, Аріяна.
Назви збірок: «Рігведа», «Авеста», «Самаведа», «Яджурведа», «Атхарваведа», «Брахмани», «Араньяки», «Упанішади».

Запитання й завдання

1. **Хто такі арії і що таке** *Веди*?
2. **Як називаються збірки Вед? Назвіть чотири основні Веди.**
3. **У яких значеннях може вживатися слово** *«брахмани»?*
4. **Яких ведійських богів ви знаєте?**
5. **Що таке** *ведичні вірші*?

З якими міфологіями перегукується «Рігведа»?

Читаючи окремі гімни «Рігведи», намагайтеся уявити світ людей, які їх складали, їхні стосунки, побут.

З «РІГВЕДИ»

Гімн до Ранньої Зорі

**Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота деннії. — У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
Ти молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть,
сяя зоря в свою чергу сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люде, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй ні старощів, завжди в промінні приходить...**

Гімн до Агні

Батько всієї родини приносить поданки.
Агні швидко біжить по всім вітті кострища.
Вже не такий він слабкий, молоденький, як був на початку
в час, як дві матері його на світ породили[1].
Хутко він займе ті гілочки, ще не доткнуті.
Шириться, стелиться, кинувсь на гілки найвищі,
швидше, все швидше... он кинувсь на нижчиї знову.
Гляньте, як раптом Агні боговитий змінив свою постать!
Вітром розмаяний, в'ється, тріщить, гоготить і вирує,
ділить свій пломінь, і палить, і чорні сліди полишає.
Мчить наче повіз, червоним пломінням вже неба сягає.
Швидко від сяйва його никне темрява, наче ті птахи,
що поспішають сховатись від сонця опалів.
Вчуй нас, ти, боже поданків! Ти маєш прекраснеє світло,
коней прудких, пишний повіз ти маєш!
Мудрий, щасливий ти Агні! О, зглянься на наші благання!
О, допровадь нас скорійше до щастя й багатства!

Гімн до Сур'ї

Сонце святе, що все віда, встає перед поглядом світа,
коні блискучі несуть його. І перед сонцем,
оком світовим, зникають, як злодії, темрява й зорі.
Промені, наче палкії вогні, освітили живучих.
Сурія, прудкий їздець! ти нам світло приносиш,
сяєвом небо сповняєш! Перед богами ти сходиш,
перед людьми, перед небом, всі бачать тебе і дивують.
Ти очищаєш, від лиха борониш! Ти світлом вкриваєш
землю і люде, а небо й повітря ти ним заливаєш.
Міряєш ночі і дні, споглядаєш створіння наземні.
Сім ясних коней твій повіз везуть, о Сурія, боже!
Боже споглядачу, маєш вінець ти з проміння над чолом.
Іде твій повіз, сім коней упріг ти у ярма окремі.
Вглядівши сяйво твоє, що блищить після темряви ночі,
падаєм ниць: ти найвищий з богів! Ти найкращеє світло!
Одоброчинець, зійшовши сьогодні високо на небо,
тугу з серденька мого прожени, а з лиця мого блідість.
Кидаю блідість пташкам лісовим, щоб мені не марніти,
а жовтяницю на жовтії квіти я кину.
Син Адіти встав потужний,— він ворога мого поборе!
Сам же не маю я сили змагатися з лихом жерущим.

Переклади *Лесі Українки*

---

[1] **Дві палички, тертям яких добували вогонь.**

Запитання й завдання

1. Поясніть алегоричність образу Ранньої Зорі.
2. Чому Агні названо *«богом поданків»* (жертвоприношень)?
3. Якими художніми засобами передано динаміку образу Агні?

1. Які спільні мотиви українських календарно-обрядових пісень та ведійських гімнів ви помітили?
2. Знайдіть спільні риси грецького бога Геліоса з ведичним богом Сур'я.

Для допитливих

ОЛЕКСАНДР БІЛЕЦЬКИЙ ПРО ВЕДИ

Одно з неодмінних «див Індії» — це дерево, зване індійська смоковниця або баньян, що дивувало ще супутників Олександра Македонського. Баньян починає рости, як усі, але на певній висоті від ґрунту головний стовбур розкидає гілля, яке пускає вниз паростки — повітряне коріння. Це коріння вростає в землю і стає самостійними деревами, тим часом як головний стовбур, підіймаючись, на значній висоті повторює той самий процес, і другий круг гілля теж пускає додолу нові паростки — і так без кінця. Дерево обертається на цілий ліс — не ліс, лабіринт густолистих гаїв, алей, повітряних галерей...

Пам'ятки староіндійського письменства нагадують уславлене дерево своєї країни. Історія цього письменства починається так званими *ведами* (слов'янське «ведати» — знати, індійське — «веда» — знання), які довго вважалися взагалі за найдавнішу літературну пам'ятку гаданого арійського пранароду.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ПРО ВЕДИ

Ріг-Веда, найдавнійша свята книга індійська, показує нам, яка була віра в індійців. Люд арійський зовсім не знав того почуття, що зветься страхом божим. В його вірі нема нічого темного, страшного, хоч багато єсть величного. Його віра й поезія була ясна, чиста, радісна. Він радів з свого життя, він любив цілим серцем свою розкішну матір-природу...

Сонце Сур'я, хоч і не так часто згадується в Ріг-Веді, як інші боги, але все ж і йому була велика шана, як джерелу світла і радощів. Арійці, як і інші давні народи, думали, що сонце гоїть всі слабості тіла і духа... В гімні до сонця добре висловлено почуття вдячності давніх арійців до *«святого сонця»*, як і досі його називає наш народ — *«святе сонечко»*.

Ясні ведичні боги приймають різні образи. Кожний бог зветься найстаршим, найкращим всіх богів, коли гімн співається на честь йому, через те трудно зважити, чи мали арійці найстаршого бога.

Запитання й завдання

1. Чому відомий літературознавець Олександр Білецький порівняв пам'ятки стародавнього індійського письменства з деревом баньян? Чи можна назвати Веди *стовбуром* цього дерева? Чому?
2. Що нового про Веди ви дізналися зі статті Лесі Українки?

Намалюйте схему-дерево, яка зображала б Веди і коментарі до них.

ПРО БІБЛІЮ

І сказав Бог:
«Хай станеться світло!»
І сталося світло.

Біблія

Що таке *Біблія.* Книга книг, Книга життя, Вічна книга, Святе Письмо, Боже Слово, Писання, Старий і Новий Заповіт — так називають Біблію.

Біблія (від грецького biblia — книги) — збірник священних текстів іудеїв і християн, основа віри й життя, найбільше джерело вічних духовних цінностей. Виникнувши на Близькому Сході (XII століття до н. д. — II століття н. д.) на землях, які вважаються колискою світової цивілізації, Біблія стала книгою всього людства. Біблійні сюжети, мотиви, образи живили літературу та мистецтво впродовж багатьох віків. Біблія перекладена більш ніж на 2100 мов світу.

Біблія складається зі *Старого Заповіту,* який визнається іудейською та християнською релігіями, і *Нового Заповіту,* що визнається лише християнством.

Старий Заповіт відкриває Біблію. Старий Заповіт складається з 39 книг, написаних давньоєврейською мовою. Композиція Старого Заповіту така:

— П'ятикнижжя Мойсееве або Тора (Книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення закону);

— Книги історичні (Книги Ісуса Навіна, Рут, Суддів, 1-ша та 2-га книги Самуїлові, 1-ша та 2-га книги Царів та ін.);

— Книги навчальні поетичні (Книги Йови, Псалмів, Приповісток Соломонових, Екклезіяста, Пісня над піснями);

— Книги Пророків (Ісаї, Сремії, Єзекіїля та 12 малих пророків)

Старий Заповіт (остаточно завершений у III—II століттях до н. д.) складають твори різноманітних жанрів: міфи і ле-

генди (книга Буття), історичні перекази (книга Самуїлова, книга Царів), епоси (П'ятикнижжя), філософські роздуми (книги Йова, Екклезіяста), притчі (Приповістки Соломонові), релігійні гімни (Книга Псалмів), любовна лірика (Пісня над піснями), байки і загадки.

Біблія — моральний закон для християн. У другій книзі *П'ятикнижжя Мойсеєвого* **вміщено десять заповідей — серцевина Божого Заповіту. Перші чотири заповіді стосуються відносин людини і Бога; інші шість — взаємин людей у суспільстві.**

Мазаччо. **Вигнання з Раю.** *Фрагмент фрески, XVI ст.*

Книга Пророків **— одна з найважливіших частин Біблії. Постать пророка — суспільний феномен духовності життя Сходу VIII—VI століть до н. д. Сучасниками стародавніх пророків — Ісаії, Єремії, Єзекіїля — були Гомер, Гесіод, Заратустра, Будда, Ліао Цзи, Конфуцій. Пророки були не лише більш інтелектуальними за своїх співгромадян, а й людьми із загостреним почуттям особистої відповідальності за власні вчинки та за вчинки своїх сучасників. Вони відігравали роль провісників Бога, вчителів народу. На думку фахівців, виступи пророків мали форму ритмічних сказань, іноді в супроводі музичних інструментів.**

Книга Псалмів, **або** *Псалтир,*— **збірка пісень, гімнів легендарного царя Давида, що жив у XI—X століттях до н. д., — відіграла значну роль у розвитку світової поезії. Біблійні псалми переспівували Мартін Лютер, Михайло Ломоносов, Тарас Шевченко, Іван Франко, Ліна Костенко.**

Пісня над піснями **— неперевершений зразок ліричної поезії, її мотиви та образи надихали європейських поетів багатьох епох. Авторство книги** *Приповісток Соломонових* **приписують царю Соломону. Він зображується інколи як цар, іноді — як пастух, закоханий у юну пастушку — Суламіф. Цей біблійний сюжет використав російський письменник Олександр Купрін в оповіданні «Суламіф».**

У християнських богослужіннях Старий Заповіт використовується в перекладах грецькою, латинською, старослов'янською і сучасними новими мовами.

Новий Заповіт — найважливіше джерело з історії становлення християнства. Це життєпис діянь Ісуса Христа та свя-

Маттео Джованнетті.
Єзекіїль і Єремія.
X—IV ст.

тих апостолів. Новий Заповіт написаний давньогрецькою мовою і має таку композицію:

— чотири Євангелія (латиною означає *«радісна, блага вість»);*

— Діяння апостолів;

— Послання апостолів (14 з них Послання апостола Павла);

— Одкровення Іоанна Богослова (Апокаліпсис).

Твори Нового Заповіту датовані серединою І століття н. д.

їх було створено вісьмома богонатхненними письменниками — Євангелістами Матвієм, Марком, Лукою, Іоанном, Павлом, Петром, Яковом, Юдою.

Термін *«Новий Заповіт»* **вперше вжив апостол Павло для переказів про Ісуса як початку нової доби — ери Спасіння всього людства Словом Божим.** *Четверте Євангеліє,* **що було написане улюбленим учнем Христа Іоанном, починається так:** *«Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було і Бог був Слово».*

Послання апостолів **належить до повчальних текстів. Вони вплинули на формування проповідницьких та епістолярних жанрів Середньовіччя.**

Апокаліпсис, **або** *Одкровення Іоанна Богослова,* **— остання книга Нового Заповіту, яка є пророчою частиною текстів. 22 розділи цієї книги були написані у 95—97 роках на острові Патмос, де апостол відбував заслання. Текст ґрунтується на видінні картин майбутніх доль світу.**

Володимирська Богоматір. *XII ст.*

Біблійні образи у мистецтві. Саме Біблія надихала середньовічних митців церковного іконопису й скульптури. І пізніше Книга книг була джерелом тем для письменників, художників, композиторів. Біблійні сюжети й мотиви використовували у своїй творчості Данте, Гете, Томас Манн, Рільке, Цвєтаєва, Ахматова, Булгаков, Сковорода, Шевченко, Франко, Леся Українка. У живописі — Дю Рафаель, Боттічеллі, Мікеланджело> Леонардо да Вінчі, Рембрандт; У музиці — Бах, Гайдн, Моцарт.

Сандро Боттічеллі.
Поклоніння волхвів.
XV ст.

Джотто ді Бондоне.
Оплакування Христа. *Фреска,*
XIV ст.

Своєрідність Біблії:
— священні тексти іудеїв та християн;
— складається зі Старого і Нового Заповітів;
— містить життєпис Ісуса Христа;
— повчальний і пророчий характер текстів.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Мойсей, Ісайя, Єремія, Єзекіїль, Екклезіяст, Соломон, Суламіф, Іоанн Богослов.

Назви збірок: Старий Заповіт, Новий Заповіт, П'ятикнижжя, Книга Буття, Книга Пророків, Книга Псалмів, Пісня над піснями, Приповістки Соломонові, Послання апостолів, Апокаліпсис.

Запитання й завдання

1. **Що таке Біблія?**
2. **Схарактеризуйте композицію Біблії.**
3. **Скільки книг складають Старий Заповіт?**
4. **Хто такі пророки? Назвіть найвідоміших біблійних пророків.**
5. **Де у Біблії вміщено *десять заповідей*? Чи знаєте ви їх напам'ять?**
6. **Що означає слово *Євангеліє*?**

Читаючи уривки з Біблії у перекладах українських письменників, зверніть увагу, як передано головну думку основної книги християн.

З БІБЛІЇ

Із Книги Буття

I

4. На початку, коли Бог сотворив небо і землю, а земля була невидима й невпорядкована, і пітьма лежала на морі, і Дух

Мікеланджело Буонарроті. **Сотворіння Адама.** *Фреска, XVI ст.*

Божий сидів на водах, тоді сказав Бог: «Нехай буде світло!» І сталося світло. І бачив Бог, що світло було добре. Тоді Бог розлучив світло від пітьми.

5. І Бог назвав світло днем, а пітьму назвав ніччю. І зробився вечір і ранок — перший день.

Бог мовив: «Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних». І так сталося.

Так зробив Бог твердь і розлучив воду під твердю від води над твердю. І Бог назвав твердь небом. Так зробився вечір і ранок — другий день. Бог мовив: «Нехай збереться вода під небом на однім місці, щоб було видно сушу». І так сталося.

10. І Бог назвав сушу землею, а зборище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре.

Бог мовив: «Нехай випустить земля зелень, зілля, що родить насіння, і овочеві дерева, що приносять плоди на землі в своїм роді, і якого в їх насіння». І так сталося.

Земля випустила зелень: зілля, що родить насіння в своїм роді, і дерева, що приносять овочі у своїм роді, в якім є їх насіння. І бачив Бог, що се добре.

Так зробився вечір і ранок — третій день.

Бог мовив: «Нехай будуть світила на тверді небесній, аби розлучали день і ніч, вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки. І мають бути світилами на тверді небесній, щоб світили землю». І так сталося.

Так зробив Бог обидва великі світила; більше світило, щоб володіло над днем, і менше світило, щоб володіло над ніччю, і зірки.

І Бог поклав їх на тверді небесній, аби світили на землю, аби володіли над днем і ніччю, і аби розділяли світло від пітьми і бачив Бог, що се добре.

Так зробився вечір і ранок — четвертий день.

20. Бог мовив: «Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землею перед твердю небесною».

Так сотворив Бог великі морські дракони і всі живучі істоти, якими кишить вода, і всяку крилату птицю в своїм роді. І бачив Бог, що се добре.

І Бог благословив їх і мовив: «Будьте плодючі, і множіться, і наповняйте воду в морі, а птаство нехай множиться на землі».

Так зробився вечір і ранок — п'ятий день.

Бог мовив: «Нехай земля виведе живі істоти по їх роду: скотину, хробацтво і польову дичину по їх роду». І так сталося.

25. Бог зробив польову дичину по її роду, і скотину по її роду, і всяке хробаччя на землі по його роду. І бачив Бог, що се добре.

Бог мовив: «Зробімо людей на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими, і над птахами небесними, і над скотиною, і над усею польовою дичиною і всім хробацтвом, що повзає по землі».

Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ Божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.

І Бог благословив їх і мовив до них: «Будьте плодючі, і множіться, і наповняйте землю, і робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими, і над птахами небесними, і над усяким звіром, що рухається по землі».

І Бог мовив: «Даю вам тепер усе зілля, що плодить сім'я на всій землі, і всі дерева, що приносять овочі, в яких міститься сім'я: се має бути ваша пожива. І всій польовій дичині, і всьому небесному птаству, і всьому, що повзає по землі і має в собі живий дух, даю зелень, зілля на поживу». І так сталося.

І Бог оглянув усе, що зробив, і бачив, що все було дуже добре. Так зробився вечір і ранок — шостий день.

Переклад *Івана Франка*

VI

5. Як же побачив Бог, що ледарство людське було велике на землі, а люди дбають повсякчасно тільки про лихе, так жалкував Господь, що сотворив чоловіка на землі, та й журився тяжко.

І рече Бог: «Вигублю чоловіка, що із землі, як чоловіка, так і скотину, і лазюче, і летюче: бо взяла мене досада, що сотворив їх».

Ной же здобувся на ласку в Господа.

Оце ж Ноєва й повість. Ной був праведний чолов'яга, без гріха між сучасниками своїми. Ной ходив з Богом.

10. ...І рече Бог Ноєві: «Кінець усякому тілу прийшов перед мене: бо землю сповнено насильством од них. Оце ж хочу їх викоренити з землі. Зроби собі ковчег із соснового дерева; гнізда поробиш у ковчезі та й посмолиш його зсередини і знадвору смолою.

15. ...Я ж оце наведу потоп, воду на землю, щоб вигубити всяке тіло,

Мікеланджело Буонарроті.
Всесвітній потоп.
Фреска, XVI ст.

що є в ньому живий дух попід небесами, і все, що є на землі, повиздихає.

І поставлю заповіт з тобою: ввійдеш у ковчег ти, і синове твої, і жона твоя, і жони синів твоїх з тобою.

І од усякого живого, і од усякого тіла по двоє од усіх уведеш у ковчег, щоб живими остались з тобою; самець і самиця будуть.

20. Од усякого птаства по роду, і од усякої скотини по роду, і од усякого лазючого, що повзає по землі, по роду їх; двоє од усякого ввійдуть у ковчег до тебе, щоб зостались живими. Ти ж возьми всяких харчів собі, щоб мали ви що їсти».

І вчинив Ной усе, що заповідав йому Господь, і притьма[1] так учинив.

VIII

9. ...І зупинився ковчег у сьомому місяці, на сімнадцятий день місяця, на горі Араратській, і вбувало води більше та більше до десятого місяця, а в десятому місяці на перший день місяця стало видко верхи по горах.

І сталось по сорока днях, що відчинив Ной вікно в ковчезі, що був зробив. І випустив крука, і літав той сюди й сюди, закіль просякла вода на землі.

Опісля випустив голубицю від себе, щоб довідатись, чи вода спала з земного виду. Та не знайшла голубиця відпочинку нозі своїй, та й вернулась до нього в ковчег: бо вода пойняла вид усієї землі. І простяг він руку та й узяв її до себе в ковчег.

10.1 пождав ще других сім день, та ізнов послав голубицю з ковчега.

І прилетіла голубка надвечір до нього, коли ж се — оливковий листок у неї в дзьобочку. І дізнавсь Ной, що вода уступила з виду земного.

І зождав іще других сім день, та й послав знов голубицю, і не вернулась уже до нього тоді.

І сталось у шістсот першому році на перший день першого місяця, що просякла вода на землі. І зняв тоді Ной кришку в ковчезі, і споглянув, аж се — вид земний, уже сухий.

15. І рече Господь Бог Ноєві, глаголючи: «Вийди з ковчега сам, і жона твоя, і сини твої, і жони синів твоїх з тобою.

І всяку животину, що з тобою, і всяке тіло від птаства, і від скотини, і з усякого лазючого по землі повиводь із собою; і плодітесь, і намножуйтесь на землі».

І **вийшов Ной, і сини його, і жінка його, і синів** його **жінки з ним. Усяка животина, всяке лазюче повиходило з ковчега.**

---

[1] *Притьма* — **негайно.**

20. І спорудив Ной жертівник Господові, і взяв з усякої чистої животини і з усякої чистої птиці, та й приніс у всеспалення на жертівник.

І понюхав Господь любих пахощів, і рече: «Не проклинатиму вже більше землі за чоловіка; бо надих людського серця злющий з молодощів його; і не вигублюватиму вже більш усього живого, як учинив.

Покіль земля землею, сівба й жнива, холоднеча й спека, літо й весна, день і ніч не перестануть».

Переклад *Пантелеймона Куліша*

Із Книги Псалмів

XLV

5. Стріли твої гострі — в серце ворогам царя!
Від них падають народи під тобою
Престол твій, Боже, по всі віки,
Жезл о правоти — жезло царства твого.
Ти полюбив справедливість і зненавидів беззаконня;
Для того помазав тебе Бог, твій Бог,
Миром радості понад товаришами твоїми.
Миро, алое і кассія — се все шати твої,
Що приносять тобі в палатах із слонової кості,
Де звеселяють тебе піснями, вигравaючи на струнах.
Між твоїми красотами царські дочки;
Праворуч коло тебе стоїть цариця в золоті офірському.
10. Слухай, дочко, і глянь,
Та й прихили вухо твоє,
І забудь про народ твій
І дім батька твого!
І буде люба врода твоя цареві;
Якщо він Господь твій,
То поклонися йому чесно!
І дочки тірські, і дуки[1] народів
З дарами шукатимуть лице твоє.
Преславна там царівна;
Шати її золотом ткані;
У пишних шатах поведуть її до царя;
За нею приведуть до тебе дівиць,
другинь[2] її.
15. Приведуть їх серед найбільшої
радості і веселості,
Увійдуть вони в палату царя.

Святі Праскеда й Павло. *Рим, X ст.*

---

[1] *Дук* — багатій.
[2] *Другйня* — подруга.

На місці батьків твоїх будуть сини твої;
Зробиш їх князями по цілій землі.
Згадуватиму ім'я твоє всякого часу;
Тому прославлятимуть тебе народи по віки вічні.

Переклад *Івана Пулюя*

Запитання й завдання

1. **Про що йдеться на початку Книги Буття?**
2. **Чому Бог обрав саме Ноя для порятунку земних створінь?**
3. **Що Бог наказав Ною узяти в ковчег?**
4. **Про кого йде мова у Псалмі XLV?**

Розгляньте репродукції картин, уміщених у розділі про Біблію. На які відомі біблійні сюжети їх написано?

ПРО КОРАН

Коран — це священна книга мусульман. Її вважають досконалим одкровенням Бога, точним відтворенням оригіналу, вигравіруваного на пластині в небі, що існував вічно.

Крістен Уїлсон

«Небесна книга» — *Коран*. Слово *Коран* арабською мовою означає «те, що читають, вимовляють». Це пов'язано з доленосною для всіх мусульман ніччю могутності, коли Коран було відкрито Всевишнім — Аллахом — Пророку Мухаммаду.

Мухаммад народився в 570 році в Мецці. У 610 році він увірував у те, що отримує від Бога послання-одкровення, які повинен передати своїм землякам. Ці одкровення складають *Коран* — священну книгу релігії ісламу, збірник проповідей, заклинань і молитов, обрядових і юридичних настанов. Легенда розповідає: *«Тієї ночі Мухаммад був один в печері на горі Хіра і спав, коли до нього наблизився архангел Джибріл і наказав: «Читай!» У сум'ятті Мухаммад запитав: «Що мені треба читати?» Архангел відповів: «Читай! В ім'я Господа твого, котрий створив людину зі згустку. Читай, бо ж немає у світі нікого милостивішого Господа твого. І він дарував людині мистецтво письма. І він дарував їй знання того, чого вона донині не знала». Коли Мухаммад пробудився зі сну, стало так, ніби ці слова були записані в нього в серці».*

Найдавніші згадки слова *Коран* зафіксовані в тексті самої Священної Книги, де це слово вживається близько 70 раз разом з епітетами *«Преславний»*, *«Премудрий»*, *«Високошановний»*, *«Прешляхетний»*. У книзі записано мову самого Аллаха, якого мусульмани називають *«Милосердним»*,

«Прощаючим», «Великодушним», «Милостивим», «Співчутливим». **І це лише деякі з 99 імен Аллаха.**

У Корані сказано, що світ створено Єдиним Всемогутнім Богом, який почав відкриватися людям. Спочатку через праотця людства Адама, а потім через 124 000 Пророків, яких Бог посилає на землю (у Корані згадано імена 25 з них). З-поміж Пророків особливе місце посідають Нух (Ной), Ібрагім, Муса й Іса. Мухаммадові було призначено стати Печаткою Пророків. Він мав поширити остаточне Слово Боже, застерегти свій народ і переконати його в невідворотності Божого Суду.

Древо життя. *Мозаїка Великої мечеті, Дамаск, VIII ст.*

За життя Мухаммада Коран передавався в усній формі. *Сури* **(розділи) виголошувались Пророку поступово — одна за одною. Коран спочатку був записаний окремими сурами на пальмовому листі, кістках лопаток верблюдів, камінні.**

Після смерті Мухаммада в 632 році перший халіф[1] Абу Бекр розпорядився, щоб найближчі соратники Пророка зібрали й упорядкували записані тексти. Остаточний (канонічний) текст Корану було укладено між 650—655 роками за часів халіфа Османа.

Композиція Корану. Коран складається із 114 сур. Вони розташовані з урахуванням обсягу: найдовші — на початку, найкоротші — в кінці. Не дотримано ні хронологічного, ні тематичного принципу. Кожна сура, крім дев'ятої, починається словами: *«В ім'я Аллаха милостивого, милосердного».* **Назвою кожної сури є перше слово конкретного розділу.**

Сура складається з віршів (а я т і в). Слово *аят* **має значення «знамення», «чудо». Коли Мухаммада попросили здійснити диво для доказу його пророчої ролі, він просто вказав на вірші Корану, які й складали його чудо.**

«Небесна книга» відкривалась Пророку частинами: спочатку — в Мецці, потім — у Медині, куди він переїхав у пошуках однодумців і де збудував першу мусульманську мечеть. Мекканські сури хронологічно поділяються на три періоди; відрізняються від мединських за змістом і стилем викладу. Сури *першого мекканського періоду* **піднесені й емоційні: у них відчувається вплив стародавньої арабської**

---

[1] *Халіф* **— верховний правитель, який об'єднував духовну та світську владу.**

Мечеть Ібн-Тулуна. *Каїр, IX ст.*

Сторінка Корану. *IX ст.*

поезії. Сури *другого періоду* більш спокійні, філософські, присвячені проповіді єдинобожжя. У сурах *третього періоду* багато легенд та переказів про Пророків. Сури *мединського періоду* переважно релігійно-культурного, юридичного та етичного змісту.

Коран містить багато приписів, які, однак, по-різному трактують. В ісламі сформувалася традиція тлумачення Священного Тексту, яка одержала назву *тафсір* — коментар.

У Корані згадується Страшний Суд, описано розкоші раю і муки пекла. Є деякі історичні згадки. Скажімо, у 13-й сурі — про війну греків із персами. Трапляються перекази окремих біблійних міфів (легенда про створення світу, Адама і Єву, первісний гріх, єгипетську неволю іудеїв, їхній вихід із неволі, історію Ісуса Христа).

Кожен екземпляр Корану шанований мусульманами. Вони торкаються його і читають лише після обряду омовіння. Книги Корану дбайливо огортають шовковою чи дорогою візерунчатою тканиною, ставлять на почесне місце. Людей, які напам'ять знають і читають Коран, називають *гафізами*. Важливе для мусульман і арабське письмо, яким написана Священна Книга. Вплетення рослинного і квіткового орнаменту між буквами отримало назву *арабески*. Арабесками прикрашені мечеті, гробниці мусульманських святих, книги.

Оскільки Коран писали «богообраною» мовою — арабською, перекладати його іншими мовами, на думку мусульман, не тільки не слід, а й неможливо. До того ж Коран написаний специфічним високим стилем — *саджем* (ритмізованою прозою), складним для перекладу. Попри це, Коран за кількістю іншомовних перекладів поступається лише Біблії. Українською мовою Коран переклали з оригіналу Ярема Полотнюк та Валерій Рибалкін.

Коран — невичерпне джерело тем, ідей, мотивів, цитат для всіх середньовічних літератур мусульманського Сходу. Коранічні сюжети й мотиви збагатили і літературу європейську. Наприклад, поетичні твори Персі Біші Шеллі, Йоганна

Своєрідність Корану:
— священні тексти мусульман арабською мовою;
— складається із сур та аятів;
— написаний ритмізованою прозою (саджем).

Вольфганга Гете, Райнера Марії Рільке, Олександра Пушкіна, Якова Полонського, Івана Буніна, Івана Франка, Лесі Українки.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Аллах, Мухаммад, Абу Бекр, Джибріл, Осман.
Географічні назви: Мекка, Медина.
Поняття: іслам, сура, аят, халіф, садж, тафсір, гафіз, арабески.

Запитання й завдання

1. **Що означає слово** *Коран*?
2. **Кого і чому називають** *Печаткою Пророків*?
3. **Що таке** *тафсір*?
4. **Які біблійні сюжети увійшли до Корану?**
5. **Дайте визначення понять** *сура* **та** *аят*.
6. **Як називається ритмізована проза, якою написано Коран?**
7. **Кого називають** *гафізами*?

Читаючи уривки з Корану, знайдіть докази того, що іслам — наймолодша з релігій.

З КОРАНУ

Сура перша — вступна

(*Мекканська, у якій 7 аятів*)

1. В ім'я Аллаха всемилостивого, всемилосердного.
2. Хвала Аллахові — Господові світів.
3. Всемилостивому, Всемилосердному.
4. Володареві Судного дня!
5. Тобі поклоняємося і Тебе благаємо про поміч!
6. Веди нас шляхом прямим.
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, хто прогнівив Тебе, і не тих, хто блукає.

Переклад *Яреми Полотнюка*

Сура друга — «Корова»

(*Мединська, у якій 286 аятів. Возвіщена в долині Міна*[1] *під час прощальної мандрівки (до Мекки)', початок сури виголошено в Медині).*

[1] *Міна* — **долина в міжгір'ї Мекки, де прочани під час паломництва (*хаджу*) приносять у жертву тварин.**

В ім'я Аллаха всемилостивого, всемилосердного. 1. А.Л.М. (Аліф, лям, мім)[1].

2. Ця Книга, поза будь-яким сумнівом,— дороговказ для Благочестивих.

3. Для тих, хто вірує в Потаємне, вистоює молитву та (щедро) жертвує (частину) з того, чим ми їх наділили.

4. Та для тих, хто вірує в те, що послано тобі, та в те, що було послано до тебе, і хто глибоко переконаний в (існуванні) іншого життя.

5. Вони перебувають під проводом Господа свого, вони Блаженствують.

6. Ті ж, хто не вірує,— їм байдуже, перестерігав ти їх чи не перестерігав,— не вірують вони.

7. Аллах запечатав їхні серця, їхній слух, а на їхніх очах — завіса. На них (чекає) велика кара.

8. Серед людей є такі, хто каже: «Ми увірували в Аллаха і в останній день[2]!», однак вони — не віруючі.

9. Бо вони (хочуть) обманути Аллаха й тих, хто увірував. Та обманюють вони тільки самих себе, не усвідомлюючи цього.

10. У серцях їхніх — недуга. Тож нехай Аллах посилить цю недугу! Нестерпна кара буде їм за те, що вони (так довго) брехали.

17. Бо вони схожі на того, хто розклав багаття, а коли воно вже освітило навколо все, Аллах відібрав їхнє світло, залишивши їх у пітьмі, так що вони (нічого) не бачать.

18. Глухі, німі й сліпі, але вони не повернуться (до Аллаха).

21. Люди! Поклоняйтеся вашому Господові, який сотворив вас та тих, хто (був) до вас, і, може, ви (ще станете) набожними.

22. (Поклоняйтеся) Тому, хто зробив для вас землю килимом, а небо — наметом, (хто) пролив воду з небес і виростив нею плоди для вашого спожитку. Тож, (тепер) знаючи (істину), не сотворіть (в уяві) рівних (йому богів)[3].

23. А якщо ви сумніваєтесь щодо того, що ми зіслали нашому рабові, принесіть бодай одну подібну суру[4] і призовіть

---

[1] У Корані на початку 29 сур вміщено окремі «таємничі», або «магічні», що в найдавніших списках Корану трактуються як Букви прихованого змісту, а також як початкові Букви епітетів Аллаха.

[2] Тобто в день Страшного Суду.

[3] У значенні: не будьте багатобожниками і не ставте вигаданого вами Бога поруч із Богом істинним і єдиним.

[4] Слово *сура* тут ужито в значенні «одкровення».

ваших свідків, окрім Аллаха, якщо ви правдиві (у своїх словах)![1]

24. І ми мовили: «Адаме! Поселися ти з твоєю дружиною[2] в раю та споживайте (там усе), що лише є, досхочу, де вам заманеться, але не наближайтеся до того дерева, щоб не опинитися серед неправедних».

25. Однак Шайтан[3] підбурив їх на помилку і випровадив звідти, де вони були. І ми сказали: «Спустіться вниз і будьте (ви і ваші нащадки) ворогами один одному! Для вас (віднині) — на землі притулок і місце насолод до (певного) часу!»[4]

Р. Ернст.
Школа Корану,
XIX ст.

26. Прийняв Адам слова від Господа свого, і той змилувався над ним, бо він — Всепрощаючий, Всемилостивий.

27. Ми сказали: «Спускайтеся звідти[5] всі разом![6] Якщо ж до вас прийде від мене настанова, то тим, хто дотримувався моєї настанови, не буде ніякого страху і не будуть вони журитися.

28. Ті ж, хто не увірував і мав наші знамення за обман, горітимуть у вогні довічно.

29. О сини Ісраїла[7]! Згадайте прихильність мою, якою Я[8] вас облагодіяв, дотримуйтеся мого заповіту,— тоді і Я дотримуватимуся угоди з вами! Побійтеся ж мене!

30. І віруйте в те, що Я послав на підтвердження істинності того (Корану), який ви маєте. Не будьте першими, хто не увіру-

---

[1] Аяти 23—135 подають найдовше коранічне оповідання, у якому протиставлено віруючих невіруючим, цей фрагмент містить легенди про Адама, пророків Мусу і Сулеймана і т.ін.

[2] У Корані ім'я *Єва* **ніде не вживається, у тексті вона фігурує тільки як** *«дружина Адама».*

[3] *Шайтан* **— злий дух, ворожий Аллаху та мусульманам.**

[4] Аяти 30—36 — відгомін Біблійної легенди про створення Адама і Єви та вигнання їх із раю, про ворожнечу між дияволом та жінкою.

[5] З раю.

[6] Маються на увазі Адам, Єва та всі їхні нащадки.

[7] *Сини Ісраїла* **— ізраїльтяни; згідно з коментарем, Аллах узяв із синів Ісраїла слово визнати Мухаммада за обіцянку ввести їх до раю.**

[8] Аяти 29, 30 — рідкісний випадок, коли Аллах веде розмову від першої особи однини.

вав у нього, і не беріть за знамення мої малої ціни. Остерігайтеся тільки мене!

31. Не вбирайте істину в неправдиві слова і не приховуйте істини, коли ви її знаєте.

32. Вистоюйте молитву, подавайте очищувальну милостиню, поклоняйтеся разом з тими, хто поклоняється.

33. Чи можете ви повелівати (іншим) людям бути побожними, забуваючи про себе, коли ви читаєте вголос (Святе) Письмо? Невже ви так і не порозумнішаєте?!

34. Призовіть на допомогу терпіння й молитву: вони — велика сила, але тільки для покірних —

35. Тих, хто гадає, що зустріне Господа свого і (назавжди) повернеться до Нього.

36. О сини Ісраїла! Згадайте добродійство моє, яким я вас облагодіяв, і що я звеличив вас над світами.

37. Побійтеся ж (Судного) дня, коли жодна душа (вже) ніяк не відшкодує за іншу душу, не буде прийнято від неї заступництва, не буде взято від неї відшкодування і нікому не буде допомоги.

Переклад *Валерія Рибалкіна*

Запитання й завдання

1. Як називається перша сура Корану?
2. Які *постійні епітети* **супроводжують Аллаха?**
3. Яка сура в Корані найдовша?
4. Що означають літери *А.Л.М.7*

Знайдіть у сурі «Корова» аяти, в яких ідеться про Адама і Єву та вигнання їх із раю. Про що свідчить наявність біблійних образів у Корані? Обґрунтуйте свою думку.

1. Порівняйте мотиви, теми і стиль викладу у Ведах, Біблії та Корані. Що спільного ви помітили?
2. Чи можна вважати Веди, Біблію та Коран пам'ятками світової літератури, чи — лише моральним кодексом народів, що їх створили?

Напишіть реферат на тему «Веди, Біблія, Коран — невичерпне джерело мотивів, тем, сюжетів, образів для мистецтва».

ЛЮДИНА ТА И СВІТ
У ДАВНІХ ЛІТЕРАТУРАХ

АНТИЧНІСТЬ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Дивних багато у світі див,
Найдивніше із них — людина...
Софокл

Якось один грецький філософ у запалі суперечки вигукнув: *«Все тече, все змінюється!»* Справді, рух є загальним поступом усієї людської історії. Початком європейської культури була греко-римська старовина, що отримала своє особливе наймення — *античність.* Це поняття з'явилося лише в XV столітті н. д., коли епоха античності вже давно закінчилася.

До витоків античності. Виникла і розвинулася античність на Балканському й Апеннінському півостровах. Проіснувала вона приблизно з X—IX століть до н. д. до V століття н. д.

Античній культурі передувала оригінальна й багата культура островів та узбережжя Егейського моря. Саме тут, на острові Крит та півострові Пелопоннес, знаходились найважливіші центри егейської культури. Тому Крит цілком виправдано згадується в грецьких міфах. Острів був батьківщиною Зевса. Тут, на Криті, здійснив один із своїх подвигів Геракл, приручивши дикого бика. Крит був оспіваний Гомером в «Одіссеї» та Вергілієм в «Енеїді».

На території України й донині збереглися сліди античного світу. Це стародавні міста Херсонес (у межах Севастополя) та Ольвія (недалеко від Одеси). Не забулася і грецька назва Дніпра — Борисфен. Український алфавіт, як і алфавіти інших слов'янських мов, заснований на грецькому.

Основи багатьох наук та мистецтв беруть свій початок з античності. Варто поглянути хоча б на європейську літературу, щоб переконатись у цьому. Італійський поет Данте простує пеклом у супроводі римлянина Вергілія, англієць Шекспір виводить на сцену своїх трагедій Антонія та Клеопатру. Античні міфологічні та історичні постаті стають героями драматичних творів французьких драматургів Корнеля й Расіна. У трагедії німця Гете Фауст викликає з небуття Єлену та одружується з нею, об'єднуючи таким чином античну земну красу з духовним пошуком Середньовіччя. Англійці Байрон та Шеллі, українці Шевченко

Античність — історія та культурний спадок Давньої Греції і Давнього Риму, основа, на якій пізніше розвинулася культура європейських народів.

Андреа Аппіані. **Парнас. Аполлон і музи.** *Фреска, XIX ст.*

та Леся Українка неодноразово звертаються до постаті тиранноборця Прометея. Античними образами, наслідуванням легкості лірики Анакреонта окрилена поезія росіянина Пушкіна. Над повчальними епізодами римської історії замислюється український поет і мислитель Франко. Запозичуються та зазнають творчої переробки літературні й історичні сюжети, мотиви, образи. Герої сивої давнини допомагають митцям вирішувати проблеми сьогодення. Теми античності широко використовуються в музиці, живописі та архітектурі. Цілі періоди європейської культури проходять під знаком наслідування.

З античності походить і поняття *література.* Латиною воно означає «те, що належатиме мистецтву слова».

«Людина є мірилом речей». У чому ж сила та довговічність античної культури, у тому числі й літератури? У тому, що спочатку давні греки, а потім римляни спробували відповісти на запитання: *Що таке людина?* їхні відповіді згодом заклали підвалини європейського *гуманізму.*

Саме в античності було вперше усвідомлено цінність та красу людської особистості, віру в її безмежні творчі можливості. *«Людина є мірилом речей»* — це висловлювання філософа Протагора якнайкраще характеризує добу античності. На храмі Аполлона зберігся напис — ще одне гасло античності: *«Пізнай самого себе».* Проте антична людина ще не усвідомлювала себе відокремлено від богів.

Зрозумівши свою винятковість, античні люди поставили себе в центрі світу. Таке сприйняття людиною самої себе називається а н т р о п о ц е н т р и з м о м[1]. Повага до людини і

[1] *Антропоцентризм* **(від грец. — anthropos — людина, kentron — центр) — людина як центр Всесвіту.**

Хор вершників. *Зображення на грецькій вазі*

розуміння її значущості дали змогу давнім грекам прийти до впровадження найбільш справедливого суспільного устрою — народовладдя (грецькою — «демократія»). Саме демократія, а також життєстверджувальна сила і віра античної людини в себе привертали до її культури увагу людей різних епох.

Іншою рисою античності є її простота і гармонійність. Простота була для греків і римлян символом рівноваги з навколишнім світом, однією з умов гармонійності.

Періодизація літератури античності. Зазвичай розглядають *літературу Давньої Греції* та *літературу Давнього Риму.*

Давньогрецька література старіша за давньоримську. *Перший період* давньогрецької літератури називається *архаїкою* (від *початковий).* Виникла вона у давні часи, коли панувала народна творчість: обрядові та народні пісні, байки, загадки, міфологічні легенди. Художні зразки тієї доби дійшли до нас у творах давніх авторів у переказаному вигляді.

Другий період грецької античної літератури називається *класичним*, тому що саме в ньому було знайдено зразки краси та досконалості. Якщо ми хочемо підкреслити досконалість чого-небудь, то вживаємо слово *класичний.* Цей період розпочався бурхливим розвитком ліричної поезії, драми, зокрема трагедії та комедії, історичної оповіді й філософського діалогу.

Третій період грецької античної літератури називають *елліністичним.* Таку назву він отримав тому, що еллінський (греки називали себе *еллінами,* а Грецію — *Елладою)* вплив поширювався на всі землі, завойовані Олександром Македонським. У їх складі Мала Азія, Єгипет, Вавилонія, частина Іранського нагір'я, Середня Азія. На елліністичний період припадає розквіт комедії, переосмислюються жанри епіграми, історичного оповідання, біографії, сатиричного та філософського діалогу.

Перші зразки літератури давніх римлян з'являються у III столітті до нашої доби. На той час література Греції вже досягла щонайвищого злету. Римляни були гарними учнями — вони багато чого запозичили у своїх вчителів греків, чим забезпечили стрімкий розквіт своєї літератури й культури в цілому. Римляни не тільки самі запозичили культуру греків, а й поширили її по всій Європі разом зі своєю мовою — *латиною.* Навіть після падіння Риму латина більш ніж тисячу років залишалася мовою багатьох європейських наук. Римляни не

просто переймали у греків ідеї, теми, сюжети, образи, а й доповнювали і розвивали їх. Успадкувавши від греків повагу до людини, римляни назвуть її *«вінцем творіння»*.

Ритуальний танок. *Фреска, V ст. до н. д.*

Початковий період римської літератури також отримав назву *архаїка* — він залишився маловідомим. Наступним був *республіканський період.* На цей час припадає розквіт комедії (Плавт), риторики (Цицерон), філософії (Лукрецій), лірики (Катулл). Останній період називається *імператорським.* Найяскравішими його представниками були Вергілій, Горацій та Овідій. Розуміння ними людини та її місця у світі збагатило думками й почуттями багатьох європейських письменників.

Усне слово — основа античної літератури. Особливість античної літератури полягає в тому, що вона постає з усного слова — *слова промовленого.* Так, наприклад, поеми Гомера вперше були записані лише через 4—5 століть після їх імовірного створення. Особливу увагу до слова відбиває і сама грецька мова. Вона називає *слово* трьома іменами: *логос, епос* та *міф.* Своєрідним підтвердженням того, що антична література й філософія існували переважно в усній формі, є спільна для всіх учнів філософа Арістотеля назва — *періпатетики* — «ті, хто прогулюються». Прогулюючись або розмовляючи в саду під деревами, греки і римляни творили свою літературу, філософію та інші науки й мистецтва.

П'ятнадцять сторіч античності в історії світової культури дали людству незрівнянно багато. Це був час надзвичайного злету, який відобразився у прекрасних творіннях літератури й філософії, архітектури й театру, скульптури та живопису. Наука своїм корінням теж сягає античності. Достатньо тільки пригадати назви фундаментальних наук.

Антонів Канова. Фрагмент копії помпейської фрески, *XVIII ст.*

Безліч ниток крізь віки й тисячоліття тягнуться від античності в інші епохи, утворюючи дивовижне плетиво, барвистий килим європейської цивілізації.

Художня галерея епохи

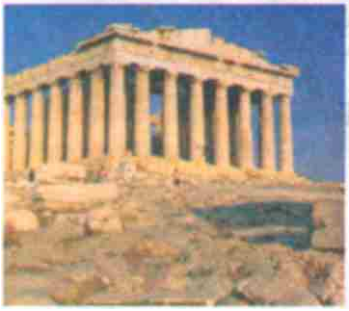

Шедевром давньогрецького мистецтва вважається **храм Діви-Афіни** в місті, яке захищала богиня. Його називають **Парфеноном.** У центрі Афін храм височіє на **Акрополі,** своїми стрункими формами доповнюючи, але не змінюючи краєвид. Елегантні колони оточують внутрішнє приміщення — целлу — в якій розміщено було статую богині. Храм прикрашено трикутними плитами — фронтонами. До них кріпилися групи статуй, що зображали події легендарної історії Афін: народження богині та її суперечку з Посейдоном за право володіння містом. Парфенон свідчить про численні винаходи давніх греків. Його творці, ***Каллікрат*** та ***Іктін***, вирахували, що найкращій оптичний ефект гармонійної стрункості передають насправді непрямі форми. Зорова стрункість колон досягається тим, що їхня середня частина була товщою за верхню та нижню. Ідеальні пропорції будівлі дивують нас і нині.

Найбільш розвиненим жанром художніх мистецтв у Давній Греції була **скульптура.** Імена славетних скульпторів ***Фідія, Мірона*** та ***Поліклета*** стали символом високого мистецтва. Саме в творах цих авторів камінь «навчився» передавати пластику людського тіла, сповнюючи душу піднесеністю. Одним із скульптурних шедеврів класичного мистецтва була **статуя Афіни** роботи ***Фідія,*** виконана із золота і слонової кістки. Вона прикрашала внутрішню частину афінського Парфенона та збереглася лише у пізніших копіях. Фідій був неперевершеним майстром, його статуї найкраще передавали уявлення греків про могутність, всевладність та гармонійну врівноваженість богів. Фігура Афіни дихає впевненістю та спокоєм, але водночас богиня готова до рішучих дій: біля неї щит, поруч звивається її супутниця — змія. Непереможність богині символізує статуя крилатої Ніки-Перемоги, яку Афіна, велично спираючись на колону, тримає на руці.

Колізей — найбільший амфітеатр античності, розміщений у Римі. Назва будови походить від величезної статуї ***Нерона*** (колоса Нерона), розташованої колись поблизу. За формою Колізей являє собою величезний еліпс, оскільки його було зведено для проведення змагань на колісницях. Пізніше тут влаштовувалися і гладіаторські бої. Висота Колізею — 48,5 м. Амфітеатр складається з чотирьох ярусів, що поєднувалися складною системою сходів, зручних для входу. За видовищами могли спостерігати близько 50 000 осіб. На останньому поверсі кріпилися висувні щогли, на які в спекотні дні натягували тент для затінку. У Колізеї був і підземний рівень, де розміщувалися відділення для гладіаторів та клітки з дикими тваринами. Підземний рівень з'єднувався з ареною спеціальною мережею переходів та підйомників. Ігри й видовища в Колізеї тривали до середини VI століття.

Найбільшого розвитку в Римі зазнало мистецтво **мозаїки** — спосіб створення картин з кольорових камінців або смальти (накладена на металеву основу емаль). Мозаїками прикрашалися стіни та підлога приватних будинків і громадських місць. Техніка зображення була настільки точною, що митець, добираючи камінці, міг передати сотні відтінків одного кольору. Неабиякого поширення набуло й мистецтво **фрески** — живопис фарбами по свіжій штукатурці. На відміну від грецьких митців, що в своїх творах намагалися зобразити ідеальні форми, римські художники прагнули змалювати справжніх людей серед звичних для них предметів. До нашого часу збереглися мозаїки та фрески античного міста Помпеї, зйищеного виверженням вулкану Везувій. Це орнаменти та сцени зі щоденного життя: полювання, бенкети, принесення жертв богам, ігри та розваги. Вдивіться в обличчя **римлянки** з ***помпейської фрески.*** Особливу увагу приділено індивідуальним рисам жінки. Погляд, усмішка на вустах відіграють не менше значення за рухи та поставу тіла.

Головні ознаки античності:

— виникнення літератури з усного слова;
— боги й людина — два центри античної культури;
— «відкриття» людини;
— прагнення осмислити світ;
— гармонійне поєднання розуму з емоціями;
— перевага громадського над особистим.

Чи добре ви запам'ятали?

імена: Гомер, Арістотель, Софокл, Олександр Македонський, Цицерон, Вергілій, Горацій, Овідій.
Географічні назви: Греція (Еллада), Рим, Балканський та Апеннінський півострови, Крит, Херсонес, Ольвія, Борисфен.
Поняття: античність, архаїка, класика, еллінізм, демократія, антропоцентризм, гуманізм.

Запитання й завдання

1. Що ми розуміємо під назвою *античність*?
2. Назвіть хронологічні та географічні межі античного світу.
3. Що слугувало основою античної культури?
4. Якими були стосунки з богами людей античного світу?
5. Назвіть основні періоди розвитку грецької та римської літератури. Дайте коментар до понять *архаїка, класика, еллінізм.*
6. Сформулюйте головні ознаки античності.

1. Перелічіть відомі вам імена з античного світу й античної літератури зокрема.
2. Назвіть поняття, яке є ознакою державного устрою Давньої Греції.
3. Пригадайте імена європейських літераторів, творчість яких позначена впливом античності.

1. Як ви розумієте поняття *антропоцентризм*?
2. Поясніть вислів: *«Антична література постає з усного слова».*
3. Що дає підстави називати античність *«колискою європейської культури»*?
4. Прочитайте епіграф до статті і поясніть, як ви розумієте слова Софокла. Чи можна назвати їх провідним гаслом епохи?

Прочитайте матеріали, вміщені в рубриці «Художня галерея епохи». Спираючись на статтю, знайдіть спільне й відмінне у творенні образу людини в мистецтві Давньої Греції та Давнього Риму.

1. Підготуйте усний виступ на тему «Ознаки античності в сучасному житті». Використайте спеціальну лексику: *Греція, Еллада, Рим, Європа, давній, античність, антична культура, антична література, міфологія, боги, класика, еллінізм.*
2. Випишіть із статті крилаті вислови до своїх словничків пам'яті.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

Природа вся була жива для грека:
він чув її, як землю чув Антей...

Ліна Костенко

Міфи **є в усіх народів. Міф народжується разом з мовою, разом з думкою, намагається порівняти близьке з далеким, зрозуміле з незрозумілим, щоб пояснити, ким був створений світ та людина, як з'явилися небо, сонце, зірки, місяць. Інакше кажучи, міф — це перше творіння колективного людського розуму, який розмірковував про навколишній світ та намагався його пояснити.**

Міф і казка. Створюючи міф, давня людина прагне порозумітися з грізними силами світу, що її оточує, знайти з ними спільну мову задля власної безпеки. Саме цим міф відрізняється від казки. У казці не приховується фантастичність подій і підкреслюється повчальність змісту, тоді як міф переживається як реальна подія, беручи участь в якій, людина вступає у світ, оголошує йому про свою присутність, визначає для себе власну майбутню поведінку.

І тільки згодом, коли людство перейшло на більш високий щабель розвитку, частина міфів перетворилася на легенди та казки. Зокрема, роль міфів, їхніх сюжетів була високою в античній літературі. Більшість літературних героїв, з якими ми маємо познайомитися невдовзі, походять із міфів.

Люди вірили міфам, і в них для цього були підстави. Деякі міфи повідомляють про реальні події. Наприклад, міф про потоп спирається на згадку про страшне цунамі, яке знищило поселення на Пелопоннесі та Криті. Вбивство Гераклом Гідри переповідає історію осушення людиною болотистих земель, повних змій. А мандрівка аргонавтів нагадує про подорожі греків на Північ та Схід.

Не лише визначні події відтворено в міфах, а й повсякденне життя греків з усіма «подробицями». Міф вміщував у собі все, що пізніше розвинеться в релігію, мистецтво, науку, філософію. Міф с и н к р е т и ч н и й . Це означає, що в ньому злиті всі майбутні форми людської думки.

Усі міфи, в тому числі й грецькі, поділяються на дві групи — *міфи про походження світу й богів* та *міфи про походження людей і діяння найвидатніших з них* (греки називали їх героями).

Народження богів. У грецьких міфах почесне місце відводиться богам і титанам. До них люди поклонялися природі. То як же виникли грецькі боги? Пізнати, зробити щось близьким собі можна, назвавши його, одночасно з найменуванням уподібнюю-

чи це у власній уяві з чимось уже відомим. Так, піняві вали збуреного моря скидалися в уяві первісної людини на розпатлане від люті пасмо волосся якоїсь всесильної істоти, гуркіт хвиль об скелі створював ілюзію її голосу. З усіх бачених істот це створіння більш за все скидалося на коня або бика. І безформна стихія набувала образу білого коня або бика, що виринає в сум'ятті хвиль. Небо, затягнуте хмарами, які тікають вдалину, теж було схоже на могутнього коня або бика. Але чи були вони одним створінням в уяві первісної людини? Певно, ні. Море — поруч, досяжне, а небо — далеке й незвідане! Кінь та бик — швидкі тварини, але силою бик набагато перевищує коня. Тож у штормовому морі вбачався первісній людині білий кінь, а в грозовому небі — білий бик, адже недосяжне має виражатися через могутніше (до речі, саме білий бик ототожнювався греками із верховним богом — *Зевсом).* Віра людей у те, що природа наділена душею, отримала назву *анімізм*[1].

Титани та герої — втілення сили й розуму. У 6 класі ви вивчали міф про *Прометея.* Пригадуєте, які вчинки Прометея найбільше розгнівали верховного бога Зевса? Прометей, втрутившись у стосунки між богами і людьми, був покараний. Зевс наказав Гефесту (богу вогню і ковальства) прикути Прометея до скелі на Кавказі. До прикутого Прометея протягом багатьох століть щодня прилітав орел і видзьобував печінку. Від страждань Прометея позбавляє *Геракл* (пригадайте його подвиги).

Чому саме Геракл визволяє Прометея? Тому що таке завдання дав йому Зевс. Саме так, але місія Геракл а мала ще й інший — глибинний зміст. Прометей — титан, близький до богів. Він багато чого навчив людей, а Геракл — герой, якому продовжувати справи богів.

Обом — і Прометею, і Гераклу — їхні подвиги даються з великими труднощами. А все тому, що світ, який їх оточував, далекий від досконалості. У випадку з Прометеєм ми бачимо, що навіть великий Зевс був несправедливим. А Геракл[2] ще до народження став жертвою ревнивої богині Гери. *«Коли гніваються боги — страждають люди»,*— казали давні греки.

Геракл — один із найуславленіших грецьких героїв. Його шанувала вся Греція, хоч у Геракла було і «своє» місто — Спарта. З певними містами пов'язано долі й інших грецьких героїв. Наприклад, Афіни вважали своїм захисником *Тесея.* Саме він убив страхітливого бика Мінотавра, якому городяни змушені були віддавати на поталу афінських юнаків та дівчат. Героєм

---

[1] *Анімізм* (від лат. anima — душа) — рання стадія міфологічного мислення, коли одухотворення природи ще не призвело до створення людиноподібних богів.

[2] *Ге́ракл* — «той, хто здійснює подвиги через гоніння Гери».

Фракії був відомий співак *Орфей*.

Грецькі герої — це передусім люди, тому й несли вони на своїх плечах не тільки турботи, страждання, а й радощі, надії. В образах героїв давні греки відтворили своє бачення людини. Незважаючи на страх перед богами і смертю, герої шанували одне одного. Захищаючи людську гідність, ішли на смерть, вступали в суперечку і навіть боротьбу з богами. Обов'язок для них був вищий за все. Щоб виконати обов'язок, Геракл не злякався богині Артеміди і не поступився своєю здобиччю («Керінейська лань»). Обурений несправедливістю, він вступає у бій з Аполлоном, а потім із сином бога Посейдона Антеєм.

Сцени подвигів Тесея.
Зображення на грецькій вазі

У грецькій міфології багато чудес, але що цікаво, слугують вони богам і дуже рідко — людям. Героям частіше випадає розраховувати тільки на власні сили, хоч і гіперболізовані. І Геракл, і Гектор здійснюють свої подвиги без усякого чародійства. Слід зазначити, що Геракл був першим героєм, який поєднав у собі силу та мудрість. Завдяки розуму й Едіпу вдається здолати Сфінкса («Цар Едіп»).

Грецькі герої борються зі стихіями та потворами, долають підступних богів і різних недругів. Вони можуть навіть літати, теж без усякого чародійства — на крилах, зроблених своїми руками («Дедал та Ікар»).

Давні греки любили й шанували своїх героїв, проте не ідеалізували їх, так само, як і богів. Грецькі герої могли бути великими і нікчемними. У них поєднувалися героїчний дух із ганебними вадами та мерзенними вчинками. Однак героям, на відміну від богів, завжди доводилося нести покарання за свої гріхи. їх карали і боги, і люди, і вони самі накладали на себе покарання. Геракл за вбивство дружини й дітей, хоча й вчинене у стані божевілля, повинен був здійснити дванадцять подвигів, і майже кожен з них смертельно небезпечний. А прославлений герой Тесей, що так багато зробив для Афін, був засуджений та вигнаний із міста за викрадення юної *Єлени*. Без провини винний *Едіп* сам виколює собі очі на знак покарання за свій гріх, хоча й не підозрював про нього.

Цикли міфів. Грецькі герої — земні люди із плоті й крові. Переказуючи їхні подвиги, греки пов'язували їх у довгі історії — ц и к л и .

Головні ознаки грецьких міфів:
— синкретичність;
— гіперболізація;
— «приземленість» і «олюдненість» образів богів;
— утвердження нерозривного зв'язку богів та людей;
— відображення стосунків, що склалися на Землі;
— увага до людини і її природи;
— торжество сили, розуму, краси.

Найбільш відомими й цікавими, крім циклу про Геракла, вважають цикли міфів про похід аргонавтів по золоте руно, міфи про долю царя Фів[1] Едіпа (фіванський цикл) і міфи про похід на Трою[2] (троянський цикл).

Чи добре ви запам'ятали?

Географічні назви: Греція, Пелопоннес, Крит, Спарта, Афіни, Фракія, Кавказ, Фіви, Троя.
Назви міфів: «Дедал та Ікар», «Керінейська лань», «Цар Едіп».
Літературознавчі поняття: міф, казка.
Поняття: синкретизм, анімізм.

Запитання й завдання

1. Назвіть дві основні групи міфів. Наведіть приклади міфів кожної групи.
2. Назвіть відомі вам цикли міфів про героїв.
3. Якою мірою міф пов'язаний із правдою життя?
4. Що таке *синкретичність* міфу? Висловіть своє розуміння цього поняття.
5. Що таке *анімізмі* Яке він має відношення до міфу?
6. Чим відрізняється міф від казки?

1. Назвіть імена богів та героїв, згаданих у статті.
2. Дайте визначення міфу. Назвіть його головні ознаки.
3. Як стародавні люди уявляли виникнення світу?
4. До якої групи міфів належить міф про Прометея? Чому його ім'я перекладається як «*провидець*»? За що його було покарано Зевсом?
5. Назвіть подвиги Геракла. За які свої гріхи він ними розплачувався?
6. Чому з усіх грецьких героїв Геракла вважають найвеличнішим? За що йому було подаровано безсмертя?

---

[1] *Фіви* — **давнє місто в центральній частині Греції, засноване царем Кадмом; рідне місто Едіпа.**

[2] *Троя* **(інша назва** *Іліон)* — **місто, збудоване царем Ілом у Малій Азії, недалеко від берегів Егейського моря; зруйноване ахейцями після десятилітньої Троянської війни.**

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою про те, що міф — це пізнання?
2. Розкрийте погляд стародавніх греків на людину, втілений у героях міфів.
3. Складіть план статті про грецьку міфологію. Визначте ключові слова.
4. Назвіть головні ознаки грецьких міфів і проілюструйте їх цитатами з відомих вам міфів.

Поясніть, як ви розумієте вислів: *«Геракл вичистив «Авгієві стайні» грецького світу, знищив його чудовиськ, розсунув його межі...»* Використайте лексику роздумів: *«На відміну від... , ТІІріхкл...», «Намій погляд...»: «Я думаю, що...»: «Без сумніву...»: «У даному разі це можна зрозуміти так...»: «Афористичність виразу дає змогу...»: «На закінчення скажу, що...».*

ПРО ФІВАНСЬКИЙ ЦИКЛ МІФІВ

Краще не народжуватися, ніж осліпнути.

Софокл

Жорстока справедливість богів. Назву фіванському циклу міфів дало грецьке місто Фіви. Його головним героєм став *Едіп* та його рід — батько, мати, діти. Доля Едіпа і його роду трагічна — всі вони гинуть. Чому? На рід накладено прокляття богів. Першопричиною трагедії роду став злочин царя Лая — батька Едіпа. Він украв сина в іншого царя, за що той його прокляв, і боги виконали це прокляття. Але не тільки Лай, а й інші члени роду теж були не безгрішні. Едіп убив шанованого старця, не знаючи, що то — його батько. Іокаста — мати Едіпа — дозволила чоловікові, хоч і під страхом пророцтва, позбавитися сина. А сини Едіпа? Заради влади вони відмовилися від знеславленого батька і вигнали його з дому. Наслідки злочинів, розростаючись, торкнулися багатьох городян — усього міста. Фіви переживають жахливі біди. Від богів неможливо щось приховати. Вони знають те, чого не знають навіть самі учасники подій, і жорстоко карають ринних.

Чи намагався Едіп уникнути страшного пророцтва *(«ти вб'єш свого батька і одружишся з матір'ю»)?* Так, він іде з дому, від батьків, не знаючи, що він їм не рідний син. Будучи вже царем, Едіп намагається знайти вбивцю батька, навіть не підозрюючи, що це він сам його вбив. Едіп з усіх сил намагається протистояти волі богів, але все даремно. Він неухильно рухається до свого трагічного фіналу. Він мудрий — розгадав загадку Сфінкса, він гідний правитель міста. Кадмейці[1] йому вірять і шанують його. Чому ж міф показує Едіпа таким

[1] *Кадмейці* — мешканці Фів; фіванці.

Гюстав Моро.
Едіп та Сфінкс. *XIX ст.*

могутнім? Щоб сказати: проти волі богів навіть найсильніші з людей — безсильні. І не уникнути їм кари за свої злочини, хоч і випадкові. Самопокарання Едіпа та Іокасти свідчить про усвідомлення ними своєї провини. Едіп виколює собі очі і невдовзі помирає. Його сини вбивають один одного у двобої за царський трон. Гине і ввесь їхній рід. Із корінням вирвати те зло, яке вони несли,— така воля богів.

Чи був Едіп сліпим? Едіп піддав себе осліпленню, бо сліпота для грека — межа приниження та нещастя. А чи був Едіп зрячим до свого фізичного осліплення? Ні, він був сліпим, коли дозволив собі зухвалість у ставленні до старої людини,— свого батька Лая,— і вбив його. Він був сліпим, коли одружився зі своєю матір'ю та шукав убивцю свого батька, не знаючи, що шукає самого себе. Парадокс у тому, що Едіп, будучи зрячим, нічого не бачив, а коли осліп — прозрів. Він став провидцем, як і ті жерці, які знали таємницю його життя в той час, коли Едіп про неї й не здогадувався. Досягнувши межі людських нещасть, Едіп теж став провидцем.

Чому перед відходом із життя Едіп передає своє знання саме Тесею, а своє покровительство — Афінам, місту Тесея? Мабуть, як найдостойнішому, бо власні сини виявились не гідними його знання.

Навіщо в міфі Сфінкс? По-перше, здолавши чудовисько та розгадавши його загадку, Едіп показав силу свого розуму і своє право стати царем Фів. Тобто міф утверджує перевагу розуму над грубою фізичною силою. По-друге, загадка важлива для розуміння сенсу життя самого Едіпа. У загадці — натяк на долю Едіпа. Все почалося з дитинства — там витоки і *зав'язка* його трагедії. Потім зрілість — Едіп на двох ногах — у прямому й переносному розумінні. Він сильний і могутній, він переможець і цар. Але ця міцність оманлива. У розквіті сил і могутності Едіп дізнається, що він — убивця свого батька. Це *кульмінаційний* момент у його долі. Переживши його, Едіп виявився на трьох ногах — він сліпий, йому потрібен поводир (його дочка Антігона). Це і є *розв'язка* для Едіпа. Такий ужинок посіяного в дитинстві.

Своєрідність міфу «Цар Едіп» (фіванський цикл):
— мотив пророцтва;
— гіперболізація;
— прокляття як покарання роду за злочин одного з них;
— безсилля людини перед волею богів, визначеність долі;
— відповідальність за свої вчинки;
— сліпота зовнішня і внутрішня;
— загадка Сфінкса як лінія життя Едіпа;
— трагічний фінал.

Едіп — трагічна постать, зіткана із суперечностей. Він — цар серед людей, але раб своєї долі. Він — винуватець багатьох нещасть і жертва злочину свого батька. Він — переможець Сфінкса, але зламаний волею богів. На його долю випали величезні нещастя, але в той же час він — захисник і покровитель Афін.

Міф про Едіпа — це міф про долю і свободу. Але за словами літературознавця Михайла Гаспарова, *«не в тому свобода людини, щоб робити те, що вона хоче, а в тому, щоб брати на себе відповідальність навіть за те, чого вона не хотіла»*.

Простежте за текстом міфу долю роду Едіпа.
Зверніть увагу на образ Антігони в міфі.

ЦАР ЕДІП

(Скорочено)

Багато часу збігло відтоді, як гарний і дужий юнак Кадм, фінікійський царевич, розшукуючи по білому світу рідну сестру Європу, опинився в Беотії, родючій грецькій землі, й тут, із волі богів, заснував місто Фіви. Спершу, як і годилося, він звів у місті акрополь, який дістав назву від його ймення — Кадмея; а з часом навкруг акрополя виросло велике місто, обведене високим муром із сімома брамами.

У семибрамних Фівах один за одним мінялися царі. Нарешті тут став правити Кадмів правнук Лай. В усьому добре велося цареві, мав він і владу, і багатство, і гарну дружину Іокасту зі спартанського роду, тільки не мав він дітей і, отже, нащадків.

Довго чекав Лай на ласку богів, а тоді подався в священні Дельфи, де в славнозвісному святилищі Аполлона його жриця — піфія[1] — переказувала людям пророцтва сонцесяйного бога. Спитав і Лай, чи матиме він нарешті сина. І почув у відповідь страшні слова:

— Фіванський царю, ти матимеш сина, та не радій завчасно: він тебе вб'є, і весь твій рід потому загине. Так звелів Зевс,

[1] *Піфія* — **пророчиця в храмі Аполлона в Дельфах.**

Жрець благословляє піфію. *Античний барельєф*

щоб збулося прокляття царя Пелопса.

Колись Лай, іще замолоду, вчинив тяжкий злочин: довгий час він гостював у царя Пелопса, а повертаючись до Фів, викрав його юного сина, напрочуд гарного хлопчика. У розпачі Пелопс прокляв Лая, побажавши йому загинути від руки власного сина. Це вже давно звітрилося з пам'яті легковажного Лая. Аж тепер, у Дельфах, він раптом усе згадав і жахнувся...

І справді, незабаром у них знайшлося дитя, спадкоємець царського роду. Був це гарний хлопчик, та, побачивши його, Лай спохмурнів іще дужче. Сяючи щастям, Іокаста не завважила цього, бо дивилася тільки на сина, і тоді Лай розповів їй про жахливе віщування. Довго плакала Іокаста над колискою, та вони з Лаєм не мали іншої ради, як тільки знищити сина, майбутнього вбивцю.

Лай зв'язав малому ноги і пробив їх залізними шпичаками, а тоді звелів рабові, що пас їхні череди на горі Кіферон, віднести туди хлопця й кинути в гірське провалля — хай там помре з голоду чи хай дикі звірі його загризуть. А як часом хлопець і виживе, то його завжди можна буде впізнати по скалічених ногах.

Однак на наміри смертних людей ніколи не зважають суворі богині мойри. Лаєвому синові вони пряли довгу нитку життя, і той не загинув у кіферонському лісі. Раб, що поніс дитину в ліс, був милосердніший за свого вельможного пана. Він не кинув хлопчика напризволяще, а віддав іншому пастухові, що пас у долинах на Кіфероні череди коринфського володаря Поліба.

Поліб не мав дітей і дуже зрадів хлопчикові, а надто його дружина Меропа. Вони загоїли йому рани на опухлих ногах і назвали Едіпом[1]. Так хлопець і виріс у Коринфі в Поліба, щиро маючи його за рідного батька, а Меропу — за матір.

Коли ж він виріс, то дізнався, що його потай називають знайдою... Едіп пішки попрямував до Дельф, аби дізнатися правду про себе.

— Геть із святого місця, невдахо! — вигукнула піфія з огидою.— Ти вб'єш, Едіпе, рідного батька й одружишся зі своєю матір'ю. Геть звідси, геть!

---

[1] *Едіп* — **«опухлоногий».**

Неймовірний жах погнав Едіпа зі святилища... Спершу юнак ішов навмання, не обираючи дороги. Не знав він, що той битий шлях, на який він урешті вийшов, вів до семибрамних Фів, де владарював його справжній батько Лай. І сталося так, що на тому шляху вимчали йому назустріч баскі коні з багатою колісницею, там сидів поважний старий чоловік у коштовному вбранні, а перед ним — окличник-візник, який правив кіньми. Не встиг Едіп відступитися вбік, як окличник заволав:

Едіп та Сфінкс. *Зображення на грецькій чаші*

— Ану, волоцюго, з дороги! Не бачиш, хто їде? — й щосили оперіщив Едіпа шкіряним батогом.

Розлютився юнак, схопив із землі чималу каменюку і щосили жбурнув її, але попав не в візника, а в старого, і той мертвий упав із колісниці. А настраханий візник устиг утекти.

Так сповнилося веління суворої Долі: Едіп убив свого батька, бо той старий був фіванський володар Лай. А Едіп не відчував ніякої провини — адже не він перший напав, його змусили боронитися! І юнак спокійно прямував собі далі.

Нарешті добувся він до семибрамних Фів. А там, у всьому місті, панували тривога і сум. Щойно всі тут почули, ніби якийсь невідомий чужинець убив царя Лая. Той саме їхав до Дельф, щоб дізнатись у сонцесяйного Аполлона, як фіванцям нарешті позбутися Сфінкса — досі не баченого крилатого страховища... Той Сфінкс мав жіночу голову й груди, тулуб здоровенного лева, а позаду вигинався драконів хвіст. Сфінкс чатував на горі біля Фів і всіх, хто йшов до міста чи звідти, примушував відгадувати важку загадку; а що ніхто не міг цього зробити, то він гострими пазурами рвав людей на шматки й пожирав...

Юний Едіп пішов сам-один до скелі й голосно гукнув Сфінксові:

— Кажи свою загадку, я хочу її розгадати!

Лиховісно зареготав Сфінкс і промовив:

— Гаразд, відгадай: яка істота ходить уранці на чотирьох, удень — на двох ногах, а ввечері на трьох?

— Я знаю! — недовго й думавши, твердо відказав Едіп.— То людина. На світанку свого життя вона повзає на чотирьох, тобто на ногах і руках, у полудень віку ходить на двох ногах, а наприкінці життя їй потрібний ще й костур.

Почувши правильну відповідь, Сфінкс у відчаї кинувся в урвище й розбився...

Тепер у Фівах настало справжнє свято. Вдячні фіванці обрали Едіпа своїм царем, а чесний Креонт віддав йому за дружину Іокасту, і Едіп одружився, не знаючи, що вона — його рідна мати. Так цілком сповнилося веління суворої Долі...

І гадки про свій злочин не мавши, Едіп спокійно царював у Фівах. Іокаста народила йому двох синів, Полініка й Етеокла, та двох дочок, Антігону й Ісмену. Добрий, справедливий до людей Едіп викликав загальну повагу і вдячність. У Фівах уже всі забули про вбивство царя Лая, став і Едіп забувати навіть про жахливе пророцтво дельфійської піфії і тим знову викликав гнів богів.

Нараз у країні почалася страшна моровиця. Всихали без дощів колись родючі поля й пасовиська, тріскалася, ніби з горя, земля, а люди і свійські тварини гинули від якоїсь лихої пошесті. Натовпи знеможених фіванців збиралися біля храмів, люди молились і приносили багаті жертви богам, благаючи милосердя, та все було марно...

Едіп послав до священних Дельф свого родича Креонта довідатись, як можна врятувати семибрамні Фіви від цього неймовірного лиха...

— Фіванцям треба знайти Лаєвого вбивцю, що живе серед них, і назавжди вигнати з міста, бо його присутність ганьбить семибрамні Фіви.

Вражений натовп завмер, мовчав і Едіп. А тоді люди всі разом загомоніли. Хто ж той убивця?..

— Мудрий царю! — озвалися старійшини, що стояли найближче до Едіпа.— Повір, ніхто з нас не знає вбивці царя Лая. Треба, мабуть, звернутися до старого віщуна Тіресія, сліпого жерця, тільки він може зарадити у цій скруті.

— Гаразд, я скажу тобі правду,— суворо мовив Тіресій.— Царя Лая убив ти, Едіпе!

— Яка страшна брехня! — жахнувся цар.

— То не брехня, а правда. За вбитого батька і зганьблену матір тебе чекає неминуча кара богів. Запам'ятай мої слова: ти підеш із семибрамних Фів злиденним вигнанцем, жалюгідним, сліпим, бо очі твої бачитимуть тільки чорний морок...

Хитаючись, Едіп побрів у свої покої. Аж тут перестріла його служниця і крізь зойки та сльози вигукнула:

— Цариця повісилась!

...Едіп раптом зірвав золоту застібку і гостряком проколов собі обидва ока.

— Ці очі, що не впізнали рідної матері, не можуть дивитися на білий світ. Ви бачили, очі, які злочини я вчинив, і не осліпли самі! О Зевсе великий, карай мене, нещадно карай!.. Нехай усі фіванці дізнаються, хто вбив їхнього царя Лая! І якщо вони не виженуть мене, я сам звідси піду...

І дорослі сини — Полінік та Етеокл — не стали батькові на захист. Навпаки, вони потай тішилися, що царська влада у Фівах тепер переходить до їхніх рук. Але дочки, надто старша, Антігона, ридма ридали над нещасним батьком і намагались не пустити його з дому. Та він скинув у своїх покоях царські шати, вбрався в жалюгідний одяг раба і пішов із палацу.

— Ні, батьку, я не пущу тебе самого, я завжди буду поруч з тобою! — вихопилася бігти за ним Антігона.

Так вони й пішли не знати й куди — старий сліпець і юна дівчина, його поводир...

Западав присмерк, коли у супроводі афінян прийшов Тесей. А Едіп уже помирав. Нараз небо розкраяли блискавки, загуркотів гучно грім.

— То Зевс провіщає мені останні хвилини! — мовив Едіп.— О славний Тесею! Ти, мабуть, чув про мої страшні злочини, та знай: я в них не винен. Зрячий, я йшов у темряві й злом платив за зло. Тепер, сліпий, я бачу: так жити не можна, та вже пізно, я помираю. Не покинь моєї дочки Антігони, вона тут самотня. А мене звели поховати у гаю біля Афін, і моя могила завжди боронитиме твоє білокам'яне місто і твій розумний народ.

Едіп помер. Його поховали так, як він бажав,— неподалік від Афін. І ще довго це прекрасне місто не знало війн, руїн і неволі.

Переказ *Катерини Гловацької*

Запитання й завдання

1. До якого циклу міфів належить міф про Едіпа?
2. Назвіть ланцюг подій, зображених у міфі. Яка з подій була першою, а яка — останньою? Чи можна помітити певну закономірність у тому, що сталося?
3. Що таке *родове прокляття*? **Хто з членів роду Едіпа винен у тому, що боги наклали його?**
4. Яким показує Едіпа міф? Чи намагався він протистояти волі богів? Чому не вдалося перебороти пророцтво?
5. Чому Едіпу довелося відповідати навіть за ті вчинки, які він вчинив несвідомо?
6. Що означає сліпота Едіпа за міфом? Чому Едіп став провидцем?

1. Прочитайте статтю про міф «Цар Едіп», складіть до неї план і підготуйте переказ.
2. Назвіть головні особливості міфу про Едіпа і проілюструйте їх уривками з тексту.

1. Яку роль у міфі відіграє *загадка Сфінкса*? **Чому саме Едіп її розгадав?**
2. Прочитайте епіграф до статті про фіванський цикл міфів (с. 47). Як ви розумієте слова Софокла?
3. Випишіть крилатий вислів із міфу про Едіпа, співзвучний епіграфові до статті про фіванський цикл міфів.

Про героїчну душу та її блукання у світі великих катастроф.

Олексій Лосєв

«Золоте руно» — запорука благополуччя та багатства. Охочих мати його у Давній Греції було чимало. Але всіх лякала морська подорож до східного узбережжя Чорного моря, в Колхіду[1], де воно зберігалося.

Чому ж саме *Ясон* відважився на небезпечний похід? Не за своєю волею, а з волі царя міста Іолк, Пелія (свого дядька). Той відібрав у батька Ясона владу, тому, коли небіж виріс, Пелій став його остерігатись. Тим паче, що оракул передбачив йому загрозу від людини в одній сандалії (цією людиною виявився Ясон, що загубив її, переходячи річку). Пелій намагався подолати пророцтво. Відчувши небезпеку з боку Ясона, він звертається до нього із запитанням: *«Що ти зробив би з людиною, котра за пророцтвом оракула занапастить твоє життя?» — «Я б відправив його добувати золоте руно»,*— не вагаючись відповів Ясон. Він, як і всі в Греції, вважав таку справу дуже небезпечною. Ясон не підозрював, що цією відповіддю він виніс собі вирок — йому було дано наказ відправитись у похід по золоте руно.

Хто такі аргонавти? Серед героїв, що виявили готовність супроводжувати Ясона в мандрівці,— *Геракл* (потім він зійде зі шляху), легендарний співак та лірник *Орфей, Аталанта* — мисливець та єдина жінка на кораблі, а також *Аргос,* що збудував корабель. Від його імені корабель і отримав назву «Арго» — швидкий. Деякі перекази говорять, що «Арго» — перше судно, збудоване людиною за допомогою богинь Гери та Афіни. Всього учасників походу було 50 осіб — за кількістю весел на кораблі. Називали вони себе *аргонавтами.* Головним вибрали Ясона, покровителькою якого була богиня Гера.

Будівництво «Арго». *Грецький рельєф*

Похід до Колхіди — ланцюг випробовувань. Мореплавці зіштовхнулися з численними небезпеками: велетнями-розбійниками, відьмоголовими смердючими птахами — гарпіями, царем, що викликав усіх чужоземців битися навкулачки.

---

[1] *Колхіда* — **у давні часи держава на березі Чорного моря; нині територія Західної Грузії.**

Аргонавти. *Ілюстрація XVI ст.*

Біля входу до Чорного моря стояли дві скелі — Сімплегади («ті, що зіштовхуються»). їх також треба було подолати. Жахливі фантастичні перешкоди на шляху аргонавтів — це відображення уявлень давніх греків про морські подорожі. Аргонавти успішно долають усі перепони — і це перемога смертних людей над природою. їхній шлях до Колхіди — це шлях гідних людей, що несуть добро.

З прибуттям до Колхіди починається нова серія перешкод на шляху до золотого руна, і подолати їх доведеться тільки Ясону. На нього єдиного ляжуть випробовування, котрим його піддає цар Еет. Ясон витримав ці випробовування, щоправда з допомогою чаклунки *Медеї,* дочки Еета, котрій боги навіяли любов до Ясона. Проте цар не схотів виконати обіцянку — віддати золоте руно. Ціна недотриманого слова виявилася завеликою — Еет втратив не тільки золоте руно, а й дочку, згодом і сина.

Кара за пролиту кров. Зворотний шлях аргонавтів розпочався з пролитої крові. І це був поганий знак. Братовбивство — страшний гріх, котрий не пробачається. Медея разом із Ясоном іде до своєї тітки — чарівниці Кірки, сподіваючись на прощення. А чаклунка її виганяє: *«Іди геть та ніколи не сподівайся на мою допомогу».* Далі — Зевсова кара, бо сама природа повстала проти аргонавтів.

Повернувшись у рідне місто, Ясон дізнається, що Пелій убив його батьків і не збирається віддавати йому царський трон. Медея влаштовує вбивство царя його власними донька-ми. Так один кривавий злочин потяг за собою інший.

Покараних Медею та Ясона виганяють. Місто відкинуло свого героя, хоча особисто Ясон і не скоїв злочину. Але він не перешкоджав кровопролиттю, тому також винен.

Своєрідність міфів про аргонавтів:

— форма подорожі;
— ланцюг перешкод на шляху героїв;
— наявність фантастичних істот, чаклунства, пророцтва, заклять, заговорів;
— трагічний фінал;
— ***золоте руно*** — випробовування для всіх героїв;
— неминучість покарання за провини;
— нерозривний зв'язок богів і людей;
— самотність — покарання для Ясона.

Ясон, маючи дружину і дітей, дає згоду царю Коринфа на одруження з його донькою. Ясон виправдовує своє рішення піклуванням про своїх дітей, адже вони мають успадкувати царський трон. Насправді ж він, як і Пелій свого часу, дбав лише про власні інтереси.

Логіка вчинків Ясона та Медеї поставила їх на межі, коли залишалося тільки одне — розплатитися за все скоєне.Розгнівана зрадою Ясона, Медея вбиває його наречену та її батька. Та й цього їй здалося замало — Медея хоче відібрати у Ясона ще й дітей, яких він найбільше любив. У ній борються два почуття — материнська любов до дітей і ревнощі. Перемагає останнє — Медея вбиває дітей. Розпочавши свій кривавий шлях убивством брата, вона вже не може спинитися.

Ясон і Медея втрачають усе, що вони мали, що любили. Це їм покарання. Ясон покараний ще й довгою самотністю. Він гине під балкою, яка впала з напівзруйнованого «Арго». Чи випадково? Героїчний у минулому корабель зруйнувався. Ясон також став іншим. З доброго, розумного, сміливого юнака, що заслужив покровительство богині Гери, він перетворився на злочинця, причетного до кривавих діянь. Від колишнього Ясона, як і від колишнього «Арго», залишилися тільки уламки.

Ясон — трагічна фігура. Він — герой, переможець, відважна людина, але він і жертва — людей, обставин, пристрастей.

Назвіть вчинки Медеї, зроблені заради кохання до Ясона. Чи всі вони були прийняті богами та людьми?

ЗОЛОТЕ РУНО

(*Скорочено*)

Того ж вечора цар Еет скликав до себе найспритніших прислужників і звелів їм удосвіта зненацька заскочити аргонавтів та всіх живцем спалити разом із кораблем.

Медея, зачаївшись у своїй спочивальні, чула за стінами люті вигуки, брязкіт зброї, і чуйне серце віщувало їй небезпеку. Напевне, батько здогадався про її допомогу чужинцям і тепер її покарає, а Леонові та його друзям заподіє щось жахливе. Зірвалася Медея з ліжка, в яке була вже вклалася спати, схопила свою скриньку з усяким чарівним зіллям і, скрадаючись, босоніж вибігла надвір...

Ясон перший почув голос Медеї і перший опинився біля неї. Розповіла йому царівна, що віщувало їй чуйне серце, і Ясон, хоч і не дуже перейнявся її тривогою, зрозумів: зволікати не можна, треба мерщій здобути золоте руно та тікати з Колхіди. Вони пішли вдвох — Ясон і Медея — густим Ареєвим гаєм... Попереду стало щось дивно ясніти, наче там сходило сонце й осявало своїм промінням нічну пітьму. Що далі вони йшли, то дужче розгорялася та заграва...

— То мерехтить золоте руно,— пояснила Медея.— Тепер стережись — біля нього чатує вогнедишний дракон, що не знає спочинку ні вдень, ні вночі. Он бачиш у темряві дві червоні жарини? То його очі.

Криваво-червоні жарини наче більшали — мабуть, дракон помітив людей і вже нишком скрадався до них. Дракон сунув уперед, витягши довгу драглисту шию і висолопивши три язики. Раптом він люто дихнув вогнем, засичав, і те сичання ніби поповзло по траві слизькими гадюками. Ясонові аж дух перехопило з огиди, а Медея сміливо ступила драконові назустріч. Дивним голосом стала вона кликати собі на поміч підземну богиню Гекату[1] й бога сну Гіпноса. А потім тихо і владно сказала драконові:

— Засни, засни, стуляй повіки і спи.

І дракон, наче сп'янілий від того чарування, справді став ладнатись до сну...

За її знаком Ясон кинувся до золотого руна, зірвав його зі священного дуба і завдав собі на плечі. Медея схопила героя за руку, і вони побігли щодуху назад. Дорогу тепер було добре видно, бо далеко навколо розливалося мерехтливе сяйво від золотого руна, що, мов плащ, укривало Ясона.

Медея допомагає Ясону здобути золоте руно.
Зображення на грецькій вазі

Поки дісталися вони «Арго», вже й на світ зайнялося, та навіть у со-

---

1 *Геката* — богиня чародійства, чаклунства, володарка привидів.

нячному промінні не тьмяніло чудесне руно. Дивом дивувалися аргонавти, розглядаючи, як воно мерехтить і міниться золотом. Нарешті Ясон згорнув його і сховав на палубі, прикривши рядниною.

— Тепер, друзі, немає часу милуватися цією красою,— сказав стурбовано Ясон.— Здобувши золоте руно, що стане славою нашого краю, нам треба мерщій рушати додому. Цар Еет швидко дізнається про все і пошле нам навздогін свої кораблі. Тож не гаймо часу!..

ВТЕЧА

(<Скорочено)

Цар Еет справді швидко дізнався і про золоте руно, і про Медеїну втечу. В лютій нестямі він звелів своєму синові Апсірту скликати колхів[1] до берега і сам поспішив туди на конях, що йому колись подарував бог Геліос, його батько...

— Начувайтеся, колхи! Якщо ви не спіймаєте і не приведете до мене Медеї, щоб я вгамував своє серце лютою помстою, то ви всі відчуєте цю лють на собі. Тож негайно рушайте навздогін за «Арго», а поведе вас мій син Апсірт.

Колхи притьмом кинулися до своїх чорнобоких кораблів, стали їх хутко спускати на воду, а юний Апсірт ще й квапив їх, запалений батьковим гнівом...

Аргонавти вертали на батьківщину не тим морським шляхом, яким дісталися Колхіди, а зовсім іншим,— попід північним берегом, сподіваючись, що колхи не здогадаються плисти сюди. І тільки надумали це, як на небі засяяла довга золота смуга і пролягла до обрію саме туди, куди вони обрали путь,— то Гера посилала добрий знак своїм улюбленцям-аргонавтам...

Та все ж колхи на чолі з Апсіртом випередили «Арго». Подавшись навпростець, вони перші дісталися місця, де в море впадає багатоводна річка Істр[2]. Тут вони перетяли дорогу аргонавтам і змусили їх пристати до острова в Істровім гирлі.

Ясон зрозумів: сили надто нерівні, й треба будь-що уникнути бою. Врешті обидві ворожі сторони дійшли мирної згоди: золоте руно лишиться аргонавтам, бо Ясон виконав усе, що зажадав від нього Еет, а Медея повинна покинути «Арго» і чекати справедливого суду в храмі богині Артеміди, що стоїть серед острова.

Дізнавшись про це, Медея стала просити Ясона не укладати такої угоди, і благання в її голосі раз у раз уривалось докором:

---

[1] *Колхи* — мешканці Колхіди.

[2] *Істр* — друга назва Дунаю.

— Не віддавай мене, любий, пам'ятай свою клятву, яку дав у священному гаї богині Гекати. Хіба не я врятувала тебе від вогнедишних биків? Хіба не я допомогла тобі здобути золоте руно? І далі я завжди стану тобі в пригоді. А тепер нам треба позбутись Апсірта, без нього колхи не дадуть собі ради, і ми швидко від них втечемо...

Розлючена Медея.
Зображення на грецькій вазі

І Медея намовила Ясона до чорного діла. Вона переказала Апсіртові, щоб прийшов уночі до храму богині Артеміди. Там, мовляв, вона передасть йому золоте руно, яке потай сама викраде з корабля, і вони повернуться разом до батька.

Юний Апсірт був ще такий довірливий, щирий, так не відчував підступу, що зробив усе, як казала сестра, і невдовзі лежав мертвий в Артемідинім храмі. О, коли б Ясон і Медея бачили, як гнівно дивились тоді на них невблаганні еринії, богині кривавої помсти! Ті еринії, що ніколи нічого не забувають...

ЗЕВСОВА КАРА

(Скорочено)

Вечоріло. Аргонавти наближались до Греції і тішились думкою, що незабаром пристануть до Іолка[1]... Раптом знявся вітер, все навкруги загуло, заревло, а спінені хвилі ставали дедалі вищі. Буревій закрутив «Арго», наче тріску, в шаленім вихорі і погнав у відкрите море, все далі й далі від грецьких берегів.

Довго носило аргонавтів розбурхане море то в один бік, то в інший. Вони не мали тепер уже й гадки, чи близько, а чи далеко земля і скільки днів минуло відтоді, як покинули вони Еридан... Знесилені аргонавти геть занепали духом, їх гнітили тяжкі думи. Чи буде коли край їхнім мандрам? Чи, може, вони роковані загинути тут, серед моря? Чим розгнівили вони безсмертних богів? Так стурбовано перемовлялися аргонавти, коли раптом усі почули віщий голос, що промовляв із корми:

---

[1] *Іолк* — місто у Фессалії (історична область у Східній Греції), батьківщина героя Ясона; звідси почався похід аргонавтів.

— Всемогутній Зевс Громовержець розгнівався на Медею і Ясона за вбивство юного Апсірта. Цей гнів тяжітиме над ними, аж поки вони очиститься від пролитої крові. Зробити це зможе тільки чарівниця Кірка, рідна Еетова сестра, що живе на острові Еей. Прямуйте туди!..

Зловтішно блиснули очі в Кірки, коли вона побачила, скільки людей на кораблі. Та на берег зійшло тільки двоє — Ясон і Медея. Господиня повела Медею до свого палацу, а за ними знічено йшов Ясон. Не зводячи на Кірку очей, обоє сіли біля вогню і довго мовчали, та їхні скорботні постаті наче благали милосердя.

Нарешті чарівниця суворо сказала:

— Я не порушила святого Зевсового закону — прощати тих, хто благає милосердя. Але тепер іди звідси із своїм чужинцем, на якого ти проміняла батька і брата і кинула рідний дім. Іди геть і ніколи більше не сподівайся на мою допомогу.

Від тих слів Медея зайшлася гіркими сльозами й затулила обличчя. Ясон узяв її за руку і мерщій повів до «Арго»...

Переказ *Катерини Гловацько'і*

Запитання й завдання

1. Що таке *«золоте руно»!* **Що воно символізувало для давніх греків?**
2. Чому людей, що вирушили в похід по золоте руно, назвали аргонавтами? Хто з відомих героїв пішов у похід?
3. З якими перешкодами довелося зіткнутися Ясону?
4. Чому Медея допомагала Ясону? У чому полягала її допомога?

Що спільного та відмінного між Ясоном та Медеєю?

1. Перекажіть за статтею про аргонавтів передісторію подорожі Ясона. Чому він вирушив до Колхіди?
2. Складіть план статті, присвяченої міфам про аргонавтів.
3. Перекажіть один з міфів, використовуючи слова зі словника до нього.

1. Що рухало Пелієм, коли він відправляв Ясона по золоте руно? Чи заслужив Пелій на таку смерть?
2. Ясон — герой і переможець, але й жертва. Поясніть, як ви це розумієте.
3. Чи заслужив Ясон на свою долю? Чим є для Ясона його самотність?
4. Як гине Ясон? Чи це випадковість? Яке змістове навантаження несе така подробиця?
5. Що втратила і що набула Медея, зустрівши Ясона? Чи винна вона в тому, що з нею трапилося?
6. Прокоментуйте слова видатного російського культуролога Олексія Лосева, взяті за епіграф до статті про цей цикл міфів (с. 54).

ПРО ТРОЯНСЬКИЙ ЦИКЛ МІФІВ

У тих піснях, як в чорних водах Стіксу[1],
Відбилося криваве лихоліття.

Леся Українка

Назву міфам цього циклу дало місто Троя. Дослідниками доведено, що це місто було розташоване у Малій Азії (територія сучасної Туреччини) і припинило своє існування приблизно в кінці XIV — на початку XIII століття до н. д.

Троянські міфи розповідають про війну між греками, які називали себе *ахейцями,* і *троянцями.* За переказами, війну розпочали греки. В Давній Греції вважали, що Троянська війна почалася або тому, що всемогутній Зевс забажав зменшити кількість людей на землі, або тому, що вирішив дати змогу прославитися героям.

«Яблуко розбрату». Приводом до війни стала сварка трьох богинь — Гери, Афіни та Афродіти. Сварку спричинила богиня розбрату Еріда, підкинувши їм яблуко з написом: *«Найпрекраснішій».* Розсудити богинь, за наказом Зевса, повинен був *Паріс* — другий після *Гектора* син царя Трої Пріама. Але на час сварки царський син жив серед пастухів: ще до народження Паріса його батьки отримали страшне пророцтво — їхній син буде винен у загибелі Трої; малюка віднесли на гору їда, де його знайшов і виховав пастух. Зречення дітей через страх перед пророцтвами у грецьких міфах трапляється часто. Його можна пояснити вірою греків у неможливість порушити волю богів людськими зусиллями. Як і Едіп, Паріс вижив, щоб виконати призначене йому богами, а не батьками. Тут же, на горі їді, треба буде вибрати найпрекраснішу з богинь. Кожна з них пообіцяла Парісові нагороду: Гера — зробити його могутнім, Афіна — великим героєм, Афродіта — володарем найкрасивішої жінки. Паріс віддав яблуко богині кохання Афродіті. Своїм вибором він назавжди викликав у її суперниць вороже ставлення до себе і до свого народу. Богині поводяться, як звичайні жінки. Цим і відрізнялись грецькі боги від богів інших народів. Вони, за винятком свого безсмертя, багато в чому були подібні до людей. А у виборі Паріса відбито ще й уявлення давніх греків про людські цінності: кохання було для них першим з-поміж інших.

Щоб виконати свою обіцянку, Афродіта допомогла Парісу викрасти найпрекраснішу жінку — *Єлену,* дружину царя міста Спарти *Менелая.* Але, коли вони пливли на кораблі до Трої, бог моря Нерей повторив старе пророцтво про загибель і

---

[1] *Стікс* — **одна з річок Аїду з отруйною водою.**

Бій. *Зображення на грецькій вазі*

Паріса, і Трої: *«Схаменись, заверни кораблі, доки не пізно!» «Навіщо нам слухати старого діда?»* — сказав Паріс Єлені, й вони продовжили шлях до приреченої Трої. Тобто люди через свою самовпевненість спричинили неминучість війни. Ахейські вожді зібрали військо, понад тисячу кораблів, і вирушили на Трою.

Пророцтво богів визначило логіку подій, про які розповідають міфи. Окрім основної події (облога Трої), в них відобразилося багато інших історій і доль. Тут зустрінуться й виявлять себе і боги, і найвідоміші грецькі герої.

Якими ж постають герої Троянської війни? Досить різними за віком, впливом, характером, розумом і силою. Тут і юний *Діомед,* що прагнув слави і навіть вступив у двобій із самим богом війни Аресом, і *Нестор,* найстарший з-поміж грецьких царів, що не скупився на поради. А також мудрий троянець *Лаокоон,* який не повірив залишеному греками дерев'яному коню. А ще наймужніший і найвеличніший із грецьких героїв *Ахілл* (Ахіллес), благородні та відважні Гектор і *Патрокл,* хитромудрий *Одіссей,* а також цар царів *Агамемнон.*

Розгляньте уважно таблицю і запам'ятайте героїв Троянської війни.

Поховання Патрокла. *Зображення на грецькій вазі*

Не завжди герої поводилися бездоганно. У своїх пристрастях, поведінці вони — живе втілення людей, що мало змінилися впродовж століть. Так, Одіссей, заздрячи мудрому *Паламеду,* оголосив його троянським шпигуном. Греки повірять Одіссею і закидають свого мудреця камінням. Перед смертю він гірко скаже: *«О істино, мені тебе шкода, ти померла раніше за мене!»*

Засліплені пристрастями, жагою слави та нагород, герої не можуть вчасно зупинитися. Тому й гинуть найкращі з них. Патрокл наклав головою в поєдинку з Гектором, Гектора перемагає Ахілл. А самого

Греки (ахейці)	Статус	Факти біографії
Ахілл	фессалійський царевич	великий грецький воїн, убитий Парісом
Агамемнон	цар Аргоса	верховний вождь, брат Менелая
Аякс (1)	саламінський царевич	великий воїн, поступається у славі лише Ахіллу
Аякс(2)	локрійський царевич	гарний бігун і вправний списометальник
Калхас	пророк із Мегари	головний пророк грецького війська
Діомед	аргоський царевич	відмовився битися з Главком, дізнавшись про дружні стосунки його та своєї родин
'Менелай	цар Спарти	чоловік Єлени, подружня зрада якої стала приводом до початку Троянської війни
Патрокл	побратим Ахілла	поліг від руки Гектора під мурами Трої
Нестор	цар Пілоса	старійшина і хороший оповідач
Одіссей	цар Ітаки	головний грецький стратег, за його порадою було збудовано *троянського коня*
Троянці, їхні союзники	**Статус**	**Факти біографії**
Еней	троянський царевич	син Афродіти, засновник роду римлян
Главк	лікійський царевич	воєначальник лікійців, убитий Аяксом (1)
Гектор	троянський царевич	великий троянський воїн, убитий Ахіллом у жорстокому двобої
Паріс	троянський царевич	вивіз Єлену, спровокувавши війну
Пріам	цар Трої	батько Гектора і Паріса
Сарпедон	цар Лікії	онук Зевса, убитий Патроклом

Своєрідність міфів троянського циклу:
— тема війни;
— мотив пророцтва;
— гіперболізація;
— участь богів у справах людей;
— розмаїття характерів героїв Троянської війни;
— засудження війни богами.

Ахілла, найвеличнішого з героїв, згубила стріла Паріса, яка влучила у єдине вразливе місце на тілі героя — п'яту (звідси й походить вислів *«ахіллесова п'ята»*, тобто єдине вразливе місце). Паріс теж не вцілів — його вражає отруєна стріла, що належала раніше Гераклу.

Боги й герої. Боги суворі до героїв. На тих, хто не загинув у бою, вони наслали стихію. Небагато грецьких кораблів, навантажених багатствами троянців, дісталися до рідних берегів. Буря розкидала їх по морю.

Сумна доля багатьох грецьких героїв свідчить, з одного боку, про засудження війни богами, а з іншого — про те, що доба героїв уже минула. їм тільки й залишилося, що піти з арени життя. А боги лишаються — люди, як і раніше, не уявляли свого життя окремо від них. Тому все напророчене збувається. Міф розповідає вигадані історії, але й попереджає, дає поради, як уникнути небезпеки в житті.

Простежте за текстом, як загострювалося протистояння ахейців і троянців.

ПЕРШІ ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ ОБЛОГИ ТРОЇ

(Викладено за різними творами античних письменників)

Зраділи греки, що скінчено їх довге плавання. Та коли наблизились вони до берегів, то побачили, що їх чекало вже сильне військо троянців під проводом Гектора, могутнього сина старого царя Трої Пріама. Як пристати грекам до берега? Як висадитись? Бачили всі герої, що загине той, хто перший ступить на троянський берег. Довго вагалися греки. Серед них був і герой Протесілай, він прагнув подвигів і готовий був першим зіскочити на берег і почати бій з троянцями. Але не зважувався він тому, що знав провіщення: загинути має той з греків, хто перший торкнеться ногою троянської землі. Знав це провіщення й Одіссей. І ось, щоб повести за собою героїв, але самому не загинути, Одіссей кинув на берег свій щит і спритно стрибнув на нього з корабля. Протесілай бачив, що Одіссей зіскочив на берег, але він не бачив, що скочив Одіссей не на троянську землю, а на свій щит. Скочив з корабля на берег Протесілай і з

оголеним мечем кинувся на ворогів. Потряс своїм важким списом великий Гектор і на смерть уразив він юного Протесілая. Мертвим упав той на берег. Він перший скропив своєю кров'ю троянську землю. Греки дружно кинулися з кораблів на ворогів. Закипів кривавий бій, подалися троянді, кинулися тікати і заховалися за неприступними стінами Трої. На другий день було укладено між греками і троянцями перемир'я, щоб підібрати загиблих воїнів і поховати їх.

Облога Трої
Давньоруська мініатюра

Поховавши всіх убитих, греки почали влаштовувати укріплений табір. Повитягали вони свої кораблі на берег і розташувалися великим табором вздовж моря. З боку Трої вони захистили свій табір високим валом і ровом. На двох протилежних кінцях табору розбили свої шатри Ахілл і Аякс, щоб спостерігати за троянцями і не дати їм напасти несподівано на греків. У середині табору підносилось розкішне шатро царя Агамемнона, обраного греками проводирем всього війська. Тут був і майдан для народних зборів. Мудрий Одіссей поставив своє шатро коло майдану народних зборів, щоб у всякий час мати змогу вийти до зібраних і щоб завжди знати, що відбувається в таборі. Він, незважаючи на те, що раніше так не хотів брати участі в поході, тепер став лютим ворогом троянців і вимагав, щоб греки за всяку ціну здобули і зруйнували Трою.

Коли табір греків був упоряджений і укріплений, греки послали в Трою царя Менелая і хитромудрого Одіссея для переговорів з троянцями. Грецьких послів прийняв у своєму домі мудрий Антенор і влаштував для них розкішний бенкет. Всією душею бажав Антенор, щоб укладений був мир і задоволені були законні домагання Менелая. Довідавшись про прибуття послів, Пріам скликав народні збори, щоб обговорити домагання Менелая. Прийшли на збори всі троянці і Менелай з Одіссеєм. Менелай у короткій, сильній промові зажадав, щоб повернули йому троянці дружину його Єлену і всі скарби, викрадені Парісом. Після Менелая говорив Одіссей. Заслухались троянці чудовою промовою мудрого царя Ітаки. Він переконував троянців задовольнити вимоги Менелая. Народ троянський ладен був уже погодитись на всі домагання Менелая. Адже й сама прекрасна Єлена розкаялася в своєму необачному вчинку і

шкодувала, що покинула дім героя-чоловіка заради Паріса. Але не хотіли миру з греками сини Пріама, і насамперед, звичайно, Паріс. Невже змусять його віддати Єлену? Невже віднімуть у нього всю його здобич? Він не хотів скоритися народному рішенню, а його підтримували в цьому брати. Підкуплений Парісом Антімах вимагав навіть, щоб троянці схопили царя Менелая і вбили його. Але цього не допустили Пріам і Гектор, вони не дозволили образити послів, що були під охороною громовержця Зевса. Вагалися народні збори, не знали, яке прийняти остаточне рішення.

Тут устав троянський провісник Гелен, Пріамів син, і сказав, щоб не боялися троянці війни з греками,— боги обіцяють Трої свою допомогу. Повірили троянці Геленові. Вони відмовилися задовольнити домагання Менелая. Посли греків змушені були ні з чим покинути Трою. Тепер мала початись кровопролитна боротьба троянців з греками.

Замкнулись троянці в неприступній Трої; навіть Гектор не насмілився покидати Трою. А греки почали облогу. Вони три рази намагались здобути штурмом Трою, але це їм не вдавалось. Тоді греки почали руйнувати околиці Трої і завойовували всі міста, які були в спілці з Троєю. В цих походах особливо відзначився великий Ахілл. Оволоділи вони й містом Фіви, де правив батько Гекторової дружини Андромахи Естіон. В один день убив Ахілл сім братів Андромахи. Загинув і батько її. Але не дав Ахілл труп Естіона в наругу,— боячись гніву богів, він поховав його в землі[1]. А мати Андромахи була відведена невільницею в табір греків.

Усе навколо Трої спустошували греки. Троянці не сміли показуватись за мурами Трої, бо кожному загрожувала смерть або жорстокий полон і продаж у рабство.

Багато горя довелося зазнати троянцям за дев'ять років облоги Трої. Багатьох героїв, що впали в бою, довелося їм оплакувати. Але найтяжчий, десятий рік, був попереду. Попереду було й найбільше горе — падіння Трої.

Багато перетерпіли й греки за дев'ять років війни. Багато й у них було вбитих. Багато героїв загинуло від руки ворога.

Переказ *Оксани Іваненко*

Запитання й завдання

1. Дайте характеристику головним героям Троянської війни, використовуючи текст міфу і статтю про нього.
2. Якими були наслідки Троянської війни і чи закономірні вони?

[1] За віруванням греків, душі померлих, які не були поховані, засуджувалися на вічне блукання і ніде не знаходили собі спокою; тому непоховання вважалося найбільшою наругою над померлими.

1. Які події дали загальну назву троянському циклу міфів?
2. Пригадайте міф, у якому йдеться про подібний спосіб «порятунку» від пророцтв богів, що і у випадку з Парісом.
3. Підготуйте переказ міфу «Перші дев'ять років облоги Трої», використовуючи подану таблицю грецьких і троянських героїв та богів.
4. Кого з грецьких героїв і богів, згаданих у міфах про Троянську війну, ви зустрічали у міфах інших циклів? Дайте їм характеристику.
5. Назвіть основні ознаки міфів троянського циклу. Проілюструйте їх прикладами з міфу.

Порівняйте ставлення до війни ахейців і троянців.

1. Поміркуйте, яким чином початкова дія чи слово може визначити розвиток наступних подій і їх фінал? Використовуйте матеріал міфу і статті про нього.
2. Які життєві цінності греки вважали найголовнішими, судячи з міфів троянського циклу?
3. Скільки разів звучало пророцтво про загибель Трої і про що свідчить його здійснення?
4. Хто винен у загибелі Трої?
5. Чи лише для троянців фінал війни був трагічним?

1. Придумайте і розіграйте одну-дві ситуації, в яких можуть бути використані крилаті вислови *«ахіллесова п'ята»* **і** *«яблукорозбрату»*.
2. Створіть словесні або графічні портрети одного з героїв Троянської війни.
3. Поясніть у невеликому творі, як ви розумієте слова загиблого провісника долі Трої Паламеда: *«О істино, мені тебе шкода, ти померла раніше за мене!»*

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ЕПОС

Похилився поет над минулим,
Доторкнувся до споминів струн...

Богдан-Ігор Антонич

«Слово про минувшину». *Епос* давньогрецькою мовою означає «слово, сказане про минувшину». Такі слова-оповіді в тій чи іншій формі мали всі стародавні народи. У сучасному літературознавстві поняття *епос* використовується на позначення літературних творів, основною особливістю яких є оповідальний виклад (роман, оповідання, новела та ін.).

У стародавньому світі до «слів про минуле» належали епічні пісні, або *епопеї*. Походили вони від різноманітних старо-

Епос — один з родів літератури, який зображає світ у формі авторської розповіді; оповідна поезія про героїчні вчинки певного легендарного персонажа, важливі події минулого тощо.

давніх ритуальних пісень: голосінь за померлим, урочистих вітань на святах, присвячених богам або певним історичним подіям, наприклад, перемозі над ворогом. Давні виконавці інтуїтивно відчували потребу відрізнити такі пісні від щоденного мовлення, надати їм урочистості, адже під час їх виконання у співочому колі нібито були присутні боги. Так виник *гекзаметр* — форма, що була достатньо великою, але не важкою для вимовляння, урочистою через свою повільну ходу, що нагадувала вічний біг хвиль Егейського моря, але могла переходити у стрімкий біг, скидаючись на корабель, що зловив у своє вітрило попутній вітер.

Гекзаметр створює гармонію. Гекзаметр складається з шести однакових ритмічних компонентів, названих греками *стопами,* з паузою — *цезурою* — в середині рядка. В основі гекзаметра — стопа під назвою *дактиль,* або палець (стопа схожа на руку з витягнутим уперед вказівним пальцем). Повністю гекзаметр мав такий вигляд:

—∪∪|—∪∪|—∪‖∪|—∪∪|—∪∪|—∪

Довгі склади (наголошені) позначено рискою (—), а короткі (ненаголошені) — півколом (и). Гекзаметр, на перший погляд, мав суттєво обмежувати митця. Та насправді громіздка схема змушувала до широкого пошуку, виваженості кожного слова в рядку. З іншого боку, в гекзаметрі можна було замінювати один довгий двома короткими складами, і — навпаки, що й створювало ефект то поважної урочистості та уповільнення, то стрімкості. Поєднання стрімкого та неквапливого народжувало е п і ч н и й с п о к і й, рівновагу та гармонію. Інколи це вдається відтворити в перекладі. Ось як описує Гомер в «Одіссеї» муки Сізіфа:

Всю напруживши міць, руками й ногами упершись,
Камінь вгору котив він; коли вже його через гребінь
Перекотить залишалось, назад весь тягар обертався,
Й знов аж в долину навально той камінь летів безсоромний;
Знов він вгору його в напрузі котив, і спливало
Потом тіло усе, й голова вся пилом куріла.

Переклад *Бориса Тена*

Спершу поет допомагає уявити напружені м'язи Сізіфа. Четвертий рядок, навпаки, створює враження швидкого бігу

Стопа — найкоротший відрізок віршового розміру.
Цезура — пауза в середині віршового рядка.
Дактиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.
Гекзаметр — вірш шестистопного дактиля, з цезурою після другого складу третьої стопи, з двоскладовою останньою стопою (хореєм).

донизу валуна, що зірвався з вершини. Але ж мука Сізіфа триває вічно. Тому наступний рядок Гомер знов наповнює важким ритмом, що закономірно уповільнюється, переходячи знов до спокійного плину оповіді.

Світ ідеального минулого. Другою важливою особливістю епосу є прагнення поета змалювати в своєму творі відмінний від сучасності світ, *світ ідеального минулого.* В цьому ідеальному минулому панує недосяжний сучасності лад, що полягає в гармонії спокою, скульптурності. Як у скульптурі, герої епосу ніби завмерли в русі. Іншою особливістю ідеального минулого є його цілковита краса. Поет милується всім, на що падає його погляд. Більше того, він називає кожну річ *«божественною», «блискучою».*

Під час опису ідеального минулого епічний співець постійно вдається до перебільшень — г і п е р б о л . Поет нагадує слухачеві, що його перенесено до ідеального світу, в якому слід споглядати та засвоювати найкращі зразки і прагнути хоч трохи їм відповідати. Так, коли в пісні двадцятій «Іліади» Еней під час бою з Ахілл ом хапає камінь, щоб жбурнути ним у ворога, Гомер підкреслює: камінь такої ваги, що з нинішніх людей його підняли б лише двоє разом.

Дійовими особами епосу є *боги* та *міфологічні герої.* За допомогою героїв людина вже намагається не стільки пізнати світ, скільки описати, створити певну шкалу цінностей для наслідуу-

Каміль Коро. **Гомер і пастухи.** *XIX ст.*

Головні ознаки давньогрецького епосу:
— ідеалізація світу минулого, повчальність;
— урочистість та гармонійність оповіді;
— гіперболізація;
— виконання речитативом під супровід музики, форма викладу — *гекзаметр;*
— штучно архаїзована мова.

вання в буденному житті. Тому *епічні поеми* розподіляються на дві великі групи: *герсіічні* та *повчальні.* В героїчному епосі описуються риси та поведінка людини в критичних ситуаціях, наприклад, на війні або в мандрах. Повчальні епопеї розповідають про мирне, буденне життя. Цей епос виник пізніше і становить набір правил та житейських порад у поетичній формі.

Майстерність епічних співців. Намагаючись занурити слухачів у минуле, епічний співець — *аед* — використовує багато різних засобів. Це р е ч и т а т и в н и й словоспів, коли поет урочисто проголошує свій твір, підспівуючи в деяких частинах, цей а к о м п а н е м е н т ліри, що раз у раз повторює урочистий мотив, відлунюючи в рядках гекзаметра. Згодом поруч з авторами-аедами з'являються професійні виконавці епічних творів — *рапсоди.*

Співці створюють своєрідну мову, яку потім дослідники назвуть на честь найталановитішого з них *«гомерівським діалектом»* . Його важко відтворити в перекладі. Та наполеглива робота перекладача все ж змогла надати українському текстові необхідного одавнення. Так, вершника Нестора названо не *«кіннотником»*, а *«комонником»'*, для найменування богині Гери — *«та, що з білими плечима»* знайдено красивий відповідник — *«білораменна»* тощо.

Запитання й завдання

1. Що давні греки розуміли під словом *епос*?
2. Який твір називається *епічною поемою*?
3. Які види епічних поем існували в Давній Греції? Чим вони різнилися між собою?
4. Як називали авторів епічних поем? А професійних виконавців?

Якими рисами давньогрецька епічна поема схожа на давньоруську билину?

Поясніть принцип, за яким складався *гекзаметр.*

Епічна поема —великий за обсягом переважно поетичний твір, у якому розповідається про якісь значні події з життя героя, народу.

ГОМЕ́Р
(бл. IX—VIII ст. до н. д.)

Гомер виховав усю Грецію.
Платон

Гомер.
Античне погруддя
Гомер — давньогрецький поет
бл. IX—VIII ст. до н. д.

Легендарне ім'я. Жоден митець не зазнав у давньому світі такої слави, як Гомер. Однак, попри всю славу, постать жодного античного автора не викликала стільки запальних суперечок. Вже за доби античності існування Гомера було напівлегендарним. Повідомлення про життя цього співця були надто суперечливими. За право називатися батьківщиною Гомера змагалися сім міст, найбільше Хіос, оскільки в ньому проживав рід професійних співців-рапсодів, що називали себе *гомеридами* (нащадками Гомера). Ім'я *Гомер* вважали прізвиськом, воно могло означати «сліпий», але давні греки пояснювали сліпоту Гомера задумом богів: відібравши зір, вони подарували йому мистецтво співу.

Давні греки про Гомера. Вже в античності ставили під сумнів як талант, так і саме існування знаменитого аеда. Наприклад, оратор Зоїл у IV столітті до н. д. висміював поета за наївність описів (за це отримав прізвисько *«Гомерів батіг»*). Деякі вчені з єгипетської Олександрії, готуючи видання поем для славетної бібліотеки міста, дійшли висновку, що «Одіссея» є твором іншого автора, або ж «Іліаду» поет написав у молодості, а «Одіссею» — в старості, вже набувши мудрості. Інколи під сумнів потрапляла й поетична першість співця. Давні переповідали, що Гомер якось змагався з іншим поетом, Гесіодом, і був ним переможений, оскільки виконував частини «Іліади», де зображувалися війна та битви, а Гесіод співав про почесну працю селянина та мир.

Що б там не було, Гомер лишався взірцем для поетів усієї античності. Його слово об'єднувало греків у найскладніші моменти їхньої історії. Саме Гомера вивчали юні елліни в школі, адже в поемах траплялися десятки прикладів для наслідування, сотні доречних думок та влучних порад.

Антонів Канова. **Гомер і Калліопа**[1]. *XVIII ст.*

«Гомерівське питання». Питання про достовірність поем та існування Гомера — так зване «гомерівське питання» — з новою силою постало в кінці XVIII століття. Дослідник творчості давніх греків Фрідріх Август Вольф, вивчаючи поеми, дійшов висновку про їхню неоднорідність. Вольф висуває тезу про те, що зберегти такі величезні поеми, покладаючись лише на пам'ять, було практично неможливо. Існували різні окремі пісні про героїв, які потім геніально поєднав між собою якийсь Гомер, створивши обидві поеми. Розвиваючи погляди Вольфа, його наступники створили теорію, згідно з якою справжньому Гомеру належать первісні тексти поем, потім вони були змінені й розширені іншими аедами.

Проти поглядів Вольфа виступили вчені, що називали себе «унітаріями». Вони доводили оригінальність та художню єдність поем, порівнюючи їх із народною творчістю, з одного боку, та з європейськими літературними творами,— з іншого. Ці вчені переконували, що відсутність писемності не могла стати вирішальним чинником, бо середньовічні народні поети та виконавці могли запам'ятати твори не менших обсягів.

Відкриття Трої. Поки вчені ламали списи, вивчаючи тексти та мову поем, археолог-любитель Генріх Шліман, з дитинства закоханий в поеми великого Гомера, вирішив самостійно розпочати пошуки *«славної мужами»* Трої. Шліман фінансує пошукову експедицію, детально вивчає джерела, передусім античних істориків, порівнює їх із Гомером і даними сучасних йому археологів, і розпочинає розкопки на узбережжі Туреччини. Хоча вчений світ висміював намагання нефахівця, в 1871 році Генріх Шліман знаходить Трою, її фортецю (навколо якої бігав Гектор, прагнучи врятуватися від Ахілла). Шлімана обвинувачували у

---

[1] *Калліопа* —**найстарша муза, покровителька епічної поезії.**

шахрайстві, але він продовжив свої пошуки вже в Греції, де розшукав *«багаті золотом»* Мікени, столицю Агамемнона.

Поеми «Іліада» й «Одіссея». Що нам говорять про Гомерів час самі поеми? Вчені визначили, що в них майстерно перетинається зображення двох епох: давнішої, в якій панувала примітивна демократія, та пізнішої, коли влада опинилася в руках найкращих, що назвали себе царями-басилевсами. Наприклад, для вирішення долі ахейського війська цар Агамемнон скликає народні збори, але під час війни прості вояки не відіграють ніякої ролі, змагаються між собою герої. Одіссей розповідає, що власними руками збудував подружнє ліжко у своєму палаці, а царівна Навсікая сама зі служницями пере білизну на березі моря. На початку битви герої виїжджають на колісницях, але в розпалі бою жбурляють один в одного каміння. Отже, Гомер розповідав про події, свідком яких не міг бути він сам. У той же час деякі моменти він висвітлював, спираючись на власні знання. Очевидно, Гомер був сучасником більш пізньої епохи, яка відображується в «Одіссеї».

Дослідження мови поем, культури, відображеної в них, дають змогу визначити час їх створення: IX—VIII століття до н. д. На той час Греція переживала так звану Велику колонізацію, що розпочалась із занепадом монолітного родового суспільства (краще описаного в «Іліаді»), на чолі якого стояв цар, і посиленням у суспільстві ролі родової знаті. Потреба нових джерел збагачення штовхає греків до пошуку нових земель (це краще змальовує «Одіссея»).

Коли Гомер описує гостювання Одіссея у феаків, він майстерно змальовує співця Демодока, що на бенкеті звеселяє співом місцеву знать. Краса слова та сила таланту аеда зворушує Одіссея. Може, в цьому образі Гомер змалював самого себе?

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Гомер, Зоїл, Гесіод, Фрідріх Август Вольф, Генріх Шліман.
Географічні назви: Греція, Троя, Мікени.
Назви творів: «Іліада», «Одіссея».
Літературознавчі поняття: епос, епопея, епічна поема, гекзаметр, стопа, дактиль, цезура.
Поняття: «гомерівське питання», аед, рапсод.

Запитання й завдання

1. Чи існував насправді поет на ім'я Гомер? Які докази щодо існування Гомера висувала філологічна наука?
2. Які археологічні знахідки підтвердили реальне підґрунтя описуваних Гомером подій?
3. У які часи було створено поеми «Іліада» та «Одіссея» ? Що дає підстави для таких висновків?

Читаючи уривки з поеми, намагайтеся відчути ті відтінки почуттів і вражень, які хотів передати поет у *гекзаметрі*.

ІЛІАДА

(*Уривки*)

Пісня 1

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевесова воля над ними чинилась
Ще відтоді, як у зваді лихій розійшлись ворогами
Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
Син то Зевеса й Лето[1]. Владарем тим розгніваний тяжко,
Пошесть лиху він на військо наслав, і гинули люди...

Пісня 6*

...Швидко із дому пішов тоді Гектор
Тою ж дорогою вниз по брукованих вулицях Трої.
І, перейшовши велике, красиво збудоване місто,
Скейських воріт він дістався, щоб вийти крізь них на рівнину.
Вибігла звідти назустріч дружина його Андромаха,
Посагом славна дочка Етіона, великого духом.

Антон Лосенко. **Прощання Гектора з Андромахою.** *XVIII ст.*

[1] **Йдеться про Аполлона.**

Стріла вона чоловіка. За нею ішла годівниця
З милим при грудях дитям, ще зовсім малим немовлятком,
Гектора сином коханим, гарненьким, мов зіронька ясна.
Мовчки всміхнувся, малого синочка побачивши, батько,
А Андромаха підбігла до нього, роняючи сльози,
Руку схопила, назвавши на ймення, і так промовляла:
«О божевільний! Завзяття загубить тебе! Не жалієш
Ти ні дитяти свого, ні мене безталанної,— скоро
Стану вдовою я, скоро зженуть тебе з світу ахеї...»
В відповідь Гектор великий сказав тоді шоломосяйний:
«Все це й мене непокоїть, дружино. Та сором страшенний
Був би мені від троян і троянок у довгім одінні,
Як боягузом я став би далеко від бою ховатись.
Та не дозволить і дух мій цього, бо давно вже навчився
Доблесним бути я завжди та битися в лавах передніх,
Батькові свому й собі голосну добуваючи славу.
Сам-бо це добре я знаю і серцем своїм, і душею,—
День той настане колись, і Троя священна загине,
З нею загине й Пріам, і народ списоборця Пріама.
Але не так за троян бере мене жаль і турбота,
Не за страждання самої Гекаби й Пріама-владики,
Не за братів, що стільки хоробрих і славних поляже
В порох тоді під ударами збройними воїв ворожих,
Скільки за тебе, коли хтось із мідянозбройних ахеїв
Слізьми умивану десь поведе й дня свободи позбавить.
Будеш для іншої в Аргосі[1] дальньому ткати на кроснах...
Гляне хто-небудь, як ти проливатимеш сльози й промовить:
«Гектора то є дружина, що найхоробріший у битвах
Був з конеборних троян, як за свій Іліон вони бились».
Мовить він так і болю нового завдасть тобі смутком
По чоловіку, що міг день неволі тобі одвернути.
Краще нехай я умру, хай пагорб землі мене вкриє,
Аніж почую твій зойк, як вестимуть тебе до полону!»
Мовив це й руки простяг до дитини осяйливий Гектор,
Та до грудей годівниці, убраної гарно, припало
З криком дитя, збентежене виглядом любого батька,
Міддю ясною налякане й гребенем кінської гриви,
Що на блискучім шоломі над ним розвівалася грізно.
І усміхнулися батько ласкавий і мати поважна.
Зняв свій шолом з голови тоді зразу осяйливий Гектор,
Любе на руки узявши дитя, погойдав його трохи
Й Зевса та інших богів почав молитовно благати:
«Зевсе та інші богове, зробіть, щоб дитя моє любе

---

[1] *Аргос* — **одна зі столиць ахейців.**

Стало таким же, як я, у троянському війську найкращим,
Дужим таким же й хоробрим, міцним владарем Іліона,
Щоб говорили про нього, як буде з війни він вертатись:
«Цей куди кращий за батька!» Щоб він закривавлену зброю,
З ворога знявши, приніс і матері врадував серце!»

Пісня 18

Мовивши так, залишив він [Гефест] Фетіду[1] й до кузні вернувся.
Зразу ж міхи скерував на вогонь і звелів працювати.
Всі вони разом — аж двадцять було їх — задихали в горна
Різноманітним диханням, що сильно вогонь роздувало,
Й допомагали то швидше кувати, а то повільніше,
Як того волив Гефест, щоб виконать працю найкраще.
Міді незламної й олова досить він в полум'я кинув,
Цінного золота й срібла додавши. Ковадло велике
Він приладнав до підставки ковальської міцно, в правицю
Молот узяв величезний, тримаючи в лівій обценьки.
Приготував він насамперед щит — міцний і великий,
Гарно оздоблений всюди, ще й викував обід потрійний,
Яснoблискучий, та ззаду посріблений ремінь приладив.
Щит той з п'ятьох був шарів шкіряних, а поверх він багато
Вирізьбив різних оздоб, до дрібниць все продумавши тонко.
Землю на нім він зобразив майстерно, і небо, і море,
Сонця невтомного коло, і срібний у повені місяць,
І незліченні сузір'я, що неба склепіння вінчають...
Вирізьбив ще на щиті він для смертних людей два
прекраснії міста.
В одному із них — весілля та учти справляють,
Юних дівчат при світлі ясних смолоскипів виводять
З їхніх світлиць і ведуть через місто під співи весільні.
Жваво кружляють в танку юнаки, і лунають довкола
Флейти й формінги дзвінкі, а жінки, стоячи на порозі
Власних осель, на юні веселощі з подивом зирять.
Сила народу на площі міській гомоніла. Знялась там
Буча бурхлива — двоє мужів про пеню сперечались
За чоловіка убитого. Клявся один при народі,
Що заплатив, а той — заперечував це при народі.
Врешті звернулись вони до судді, щоб зваду скінчити.
Гомін стояв навкруги: свойого підтримував кожен...
Друге з тих міст оточили навколо численні два війська
В зброї блискучій. Та в раді військовій вони розділились —
Чи зруйнувати все, силою взявши, чи скарби коштовні,

[1] *Фетіда* — морська німфа, мати Ахілла.

Що так багато їх в місті прекраснім, навпіл поділити.
Ті ж не здавались і засідку потай нову готували.
Вийшли на мури міські боронить їх і любі дружини,
Й діти маленькі, й мужі, яких уже старість зігнула,
Вої ж пішли. На чолі їх — Арей і Паллада Афіна,
Йшли золоті вони та в золотому одінні обоє,
Збройні, величні, прекрасні, як справжні богове, усюди
Зразу помітні: багато-бо нижчі від них були люди.
Швидко дійшли вони місця, де мала їх засідка бути,
Біля ріки, куди ходять стада усі до водопою.
Там заховались вони, блискучою міддю укриті.
Двоє підглядачів спереду йшли, окремо від війська,
І дожидали приходу овець та биків круторогих.
От підійшли вони; два пастухи їх спокійно гонили,
Награючи на сопілках,— ніякого лиха не ждали.
Ті ж, лише-но здаля їх побачивши, кинулись раптом
І зайняли срібнорунних отару овець і велику
Череду гарних корів, пастухів же обох повбивали.
Гомін і шум біля стада почули іздалеку в стані,
Сидячи в раді військовій, і зразу на коней рисистих
Скочили всі, і, миттю до берега річки домчавши,
У бойовому порядку у бій з ворогами вступили,
І один одного мідними били завзято списами...
Далі родючих ланів змалював він широкі простори,
Зорані тричі, й багато на них орачів із плугами
Впряжених в ярма волів туди і назад поганяли.
А як, дійшовши межі на ріллі, завертать уже мали,
Келих вина, наче мед той солодкого, в руки щоразу
Муж подавав їм. І борозну знову вони повертали,
Щоб якнайшвидше родючі лани до кінця доорати.
Наче поорана нива, рілля іззаду чорніла, *
Хоч була з золота вся. Таке-то він вирізьбив диво.
Далі лани змалював владареві. Достигле колосся
Скрізь по тих нивах женці гостролезими жали серпами.
Падали густо на землю колосся важкі оберемки,
їх снопов'язи тоді перевеслами туго в'язали.
Три снопов'язи стояли оподаль. А хлопчики ззаду
Зжате збирали колосся й, його охопивши обіруч,
їм подавали ретельно. І тут же, радіючи серцем,
Мовчки стояв на межі володар, на берло[1] обпершись.
Далі під дубом окличники учту уже готували,
В жертву принісши бика, й навкруги метушились; а жони
Борошном ячним його приправляли женцям на вечерю.

---

[1] *Берло* — різьблена палиця, знак влади.

Пісня 22

Так вони [Гектор та Ахілл] тричі оббігли навколо Пріамове місто

В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних[1]:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду[2]
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє[3], дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця,—
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогого й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської[4] брами добігти
І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа —
Ані цей утекти, ані той наздогнати не може,—
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер[5] ухилитись йому і від смерті,

---

[1] **Зевс.**
[2] *Пелід* — **Ахілл, син Пелея.**
[3] *Трітогенея* — **Афіна, народжена біля річки Трітон.**
[4] *Дардани* — **інша назва троянців.**
[5] *Кери* — **богині смерті.**

Коб Аполлон дальносяжний востаннє йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий -— Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до АїДу пішов,— Аполлон одвернувся од нього.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують,—
Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухиливсь осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,

Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувсь, і свого довготінного списа
Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна[1]!
Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настигає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця,—
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
...І пройняло його вістря те ніжную шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.

---

[1] **Афіна набула вигляду брата Гектора,** *Деїфоба,* **щоб обманом змусити Гектора вступити у двобій.**

Ахілл на колісниці тягне тіло Гектора. *Настінний розпис*

В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий
«Гекторе, вбивши Патрокла,— невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —
Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».

Пісня 24

В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.

Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту — інші жінки у моїх породили покоях,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний,—
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва,— той Гектора-мужезвитяжця,
Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
Тяжко журився,— і стогін їх сумно лунав по покоях...
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наважившись ахейських
Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
Долю таку вже богове нам, смертним, напряли, нещасним,—
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні...
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну.
Та недолю й йому приділили богове — не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе...

Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
Не допоможе нічого печаль за сином убитим,—
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»

Переклад *Бориса Тена*

Запитання й завдання

1. Чи можуть смертні протистояти богам? Чи роблять це герої з власної волі?
2. Опишіть, як змагаються троянські та ахейські герої.
3. Чи однаково схвально ставиться Зевс до богів, учасників битви?
4. Чи прислухається Гектор до слів дружини, яка радить йому лишитися в Трої?
5. Якими є військові ідеали найхоробрішого з троянців?
6. Яким Гектор прагне побачити свого сина в майбутньому?
7. Герой пасивно кориться долі, припиняючи будь-які спроби змінити становище, чи визнає існування невмолимих її сил, але не припиняє боротьби з ними?
8. Які картини зображує Гефест на новому щиті Ахілла?
9. Як ви гадаєте, Гектор з Ахіллом ведуть чесну боротьбу? Доведіть на прикладах з «Іліади».
10. Як Пріам переконує Ахілла віддати тіло вбитого сина?
11. Знайдіть в уривках приклади *гіпербол.*
12. Випишіть у зошит *постійні епітети,* **які трапляються в наведених уривках.**

Порівняйте слова Ахілла та Гектора під час двобою. Як би ви схарактеризували обох героїв?

1. Чи завжди Гомер зображує богів з набожністю та релігійним піднесенням? Доведіть на прикладах з «Іліади».
2. Чи є в поемі співчуття людському горю, осуд війни, її жорстокості?

Намалюйте двобій Гектора з Ахіллом.

Читаючи уривки з поеми, спробуйте дібрати приклади на підтвердження думки, що Гомер зобразив в «Одіссеї» свій час.

ОДІССЕЯ

(*Уривки*)

Пісня 1

Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши,
Всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив,
В морі ж багато біди і тілом зазнав, і душею,
Щоб і себе врятувать, і друзів додому вернути.

Одіссей

Зображення на грецькій чаші

Та не вберіг він свого товариства, хоч як того прагнув.
Марно загинули всі через власне зухвальство безтямне:
З'їли, безумні, волів вони Гелія Гіперіона[1],
Що понад нами, — за те дня повернення він їх позбавив.
Дещо, богине, і нам розкажи про них, Зевсова доню.
Інші, кому пощастило уникнуть загибелі злої,
Дома були вже, війни й небезпеки на морі позбувшись.
Тільки його, що так прагнув отчизни своєї й дружини,
Німфа Каліпсо[2], владарка, тримала, в богинях пресвітла,
В гроті глибокім, бажаючи мати його чоловіком.
В круговороті часу, коли рік надійшов відповідний
І ухвалили боги повернутись йому до Ітаки,
Навіть і там, серед близьких і рідних, не міг він уникнуть
Скрути тяжкої. Тоді всі богове йому співчували,
Крім Посейдона,— гнівом його Одіссей богорівний
Вічно був гнаний, аж поки до рідного краю дістався.

Пісня 5*

Поки отак він [Одіссей] серцем своїм і думками вагався,
Хвилю велику підняв Посейдон, землі потрясатель,
Страшно високу, важку, крутоверху, і кинув на нього.
Так от, як скирту соломи сухої той вихор бурхливий
Раптом підхопить і всю її в різні розкидає боки,—
Порозкидало так хвилею пліт. На одній деревині
Верхи вчепивсь Одіссей, немов на коні скаковому,
Одяг увесь поскидав, що дала йому світла Каліпсо,
Потім собі під грудьми розгорнувши намітку нетлінну,
Кинувсь у хвилю він сторч головою й, розкинувши руки,
Мав уже плинути. Знов це побачив землі потрясатель,
Грізно мотнув головою і так сам до себе промовив:
«Лиха на суші зазнавши, тепер ще поплавай по морю,
Поки дістанешся ти до людей, годованців Зевса.
Лаять, надіюсь, не будеш, що мало завдав тобі лиха»...
Так він два дні і дві ночі по хвилі бурхливій носився,
Серце йому віщувало не раз недалеку загибель.

---

[1] *Гіперіо́н* — одне з імен Геліоса, бога сонця.

[2] *Каліпсо́* — німфа, що прихистила в себе Одіссея, коли розбився його корабель.

Тільки як третю осяяла днину Еос пишнокоса,
Вщухнув поривчастий вітер, і море безмежне окрила
Тиша безвітряна. Вгору піднісшись на хвилі високій,
Глянув він пильно, і от — недалеко вже землю побачив.
Так наче діти радіють, коли вже одужує хворий
Батько, що довго лежав, виснажливі терплячи болі,—
Так же зрадів Одіссей, як дерева і землю побачив...

Пісня 8

А після того, як голод і спрагу вони вдовольнили,
До Демодока звернувшись, сказав Одіссей велемудрий:
«Вище над смертних усіх я тебе, Демодоку, шаную,—
Чи Аполлон тебе вчив, чи муза, то Зевсова донька,
Надто-бо все до ладу ти про долю ахеїв співаєш,
Що учинили, й зазнали чого, й як було їм сутужно,
Наче ти сам з ними був чи із уст очевидця почув це.
Отже, про те заспівай, як Епей[1] із Афіною разом
Під Іліоном коня дерев'яного постать зробили,
Як його хитро в акрополь увів Одіссей богосвітлий,
Воїв сховавши в коневі, що Трою після зруйнували.
Врешті коли і про це ти докладно мені проспіваєш,
Зараз же перед всіма я людьми розповім, що напевно
Доброзичливий дає тобі бог це натхнення співоче».
Так він сказав, а співець заспівав уже, богом натхнений,
З того почавши, як враз на свої добропалубні судна
Сіли ахеї і геть попливли, свої шатра спаливши,
Як з Одіссеєм славетним у Трої вже, посеред міста.
Інші тим часом сиділи, заховані в кінській утробі,—
Потім троянці самі в акрополь коня затягнули.
Так і стояв він, вони ж без кінця гомоніли безладно.
Сидячи там навкруги, і натроє думки їх ділились:
Міддю безжальною цю черевину проткнути порожню,
Чи, затягнувши на верх, з високої скинути скелі,
Чи залишити це диво як жертву богам милостивну.
Саме останнє оце і було те, що статися мало,
Місту-бо доля судила загинуть тому, яке прийме
Постать велику коня дерев'яного, де заховались
Кращі з аргів'ян, готуючи смерть і загибель троянцям.
Далі співав, як ахеїв сини Іліон руйнували,
Зі схованки ринувши враз і порожнім коня залишивши.
Як — хто куди — плюндрувати розбіглися місто високе,
Як Одіссей, наче грізний Арей, в Деїфоба домівку
Кинувся вдвох з Менелаєм, до мстивого бога подібним.

---

[1] ***Епей*** **— скульптор, учасник Троянської війни.**

Там він,— співав той,— наважився стати до бою страшного
І переміг при сприянні великої духом Афіни.

Пісня 9

Й веслами, сидячи вряд, по сивих ударили хвилях.
Швидко дістались ми так недалекої тої країни,
Обік побачили там, край скелі над морем, високу.
Лавром порослу печеру...
Велетень жив там потворний, що кіз і овечок отари
Сам випасав собі, інших оподаль. Ні з ким він не знався
У самотині своїй і ніяких не відав законів.
Був він потвора страшна, на людину, що хлібом живиться,
Зовсім не схожий, скоріше скидавсь на гірську верховину,
ч Лісом порослу, яка серед скель височіє самотньо.
Товаришам своїм вірним на місці звелів я лишатись,
При кораблі, й стерегти корабля свого якнайпильніше;
Сам же, дванадцять обравши між ними супутців найкращих,
Вирушив. Мав із собою я козячий міх із солодким
Темно-червоним вином[1], що Марон мені дав, син Еванта,
Жрець Аполлона, який опікується Ісмаром-містом...
Швидко добралися ми до печери, але не застали
Велетня в ній,— десь пас він отару свою густорунну.
От увійшли ми в печеру і стали усе оглядати:
Сиру там кошики повні стояли, ягнята й козлята
В стійлах тіснились вузьких, за віком поставлені різним:
Старші — окремо, окремо від них середульші, й окремо —
Новонароджені; в цебрах стояло сироватки повно,
Глеки й дійниці були приготовані там для удою.
Товариші почали всіляко мене умовляти,—
Сир той забравши, негайно тікать відтіля і найшвидше
Позаганяти на наш корабель бистрохідний з кошари
Тих козенят і ягнят та й умкнути по водах солоних.
Та не послухав я їх, хоч було б набагато це краще,—
\,Хтілось побачить його, чи не дасть мені сам він гостинця?
...Приніс тяжкий оберемок
Дров він сухих, щоб мати на чому вечерю варити.
З грюкотом скинув ті дрова серед кам'яної печери.
Ми ж із перестраху всі аж в найдальший зашилися закут.
Позаганяв до печери опасистих кіз і овечок
Тих, що доїти їх мав, а самців — баранів із козлами —
Він за дверима лишив, на своєму подвір'ї широкім.
Потім камінь підняв величезний і вхід до печери
Ним завалив,— не могли б того каменя зрушити з місця

[1] Славетне *ісмарське* вино, часто згадується в давньогрецькій літературі.

Й ковані міцно аж двадцять два вози чотириколісні,—
Ціла то скеля була, що нею заклав свої двері.
Сидячи, сам подоїв уже й кіз, і овець мекотливих,
Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
Білого він молока на кисле узяв половину.
Сир віддавивши, поклав у плетені кошики зразу;
Другу ж у глечиках він залишив половину, щоб мати
Й свіжого ще молока — напитися після вечері.
Швидко із справами цими упорався, потім ще й ватру
Сам розпалив, і нарешті побачив він нас і промовив:
«Хто ви, чужинці? Шляхом відкіля ви пливете вологим,
В справі якій чи так, навмання, ви блукаєте морем,
Наче розбійники ті, що гасають у водних просторах,
Важачи власним життям і біду несучи чужоземцям?»
...В відповідь все ж я до нього з такими звернувся словами:
«Родом усі ми ахеї, додому вертаємо з Трої,
Та, супротивними гнані вітрами над хланню[1] морською,
Збились з путі, і на інших шляхах та на іншій дорозі
Ми опинились,— Зевсова, видно, на те була воля.
Отже, могутній, богів пошануй, благаєм тебе ми,
Зевс-бо є сам покровитель гостей і усіх, що благають.
Він і гостинний, і гостям супутник, достойним пошани».
Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:
«Ну ж і дурний ти, чужинче, та й здалеку, мабуть, прибув ти,
Що шанувати й боятись богів мене так умовляєш!
Нам, кіклопам, байдуже й до Зевса-егідодержавця,
І до блаженних богів, самі-бо від них ми сильніші.
Страх перед Зевсом мене не примусить тебе пощадити
З товаришами, якщо того власний мій дух не накаже.
Краще скажи мені, де корабель твій оснащений нині
До суходолу пристав — далеко чи близько, щоб знав я».
Так він випитувать став, але це не укрилось від мене,
Мав-бо я досвід і хитрими мовив до нього словами:
«Мій корабель розтрощив Посейдон, землі потрясатель,
Кинувши ним о скелі стрімкі при самім узбережжі
Вашого краю,— вітром сюди його з моря загнало.
Наглої смерті, проте, із супутцями я врятувався».
Так я сказав. Не відмовив безжалісний серцем нічого,
Скочив раптово і, руки свої на супутців наклавши,
Двох, як щенят, ухопив і з силою ними об землю
Вдарив, аж мозок їх бризнув і скрізь по землі розіллявся.
Пошматувавши їх геть, спорядив собі з них він вечерю.
Все він пожер, наче лев, що годується в горах, нічого
Не залишив — ні утроби, ні м'яса, ні кості із мозком...

---

[1] *Хлань* — **безодня.**

Духом відважним тоді таку я подав собі раду:
Ближче підкрастись і, меч свій нагострений з піхов добувши,
Вдарити в груди йому, рукою намацавши місце,
Де печінки під осердям,— та інша затримала думка:
Всі ми в печері отут загинули б марною смертю,
Бо від високих дверей не змогли б одвалити руками
Камінь отой величезний, що велетень ним завалив їх.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Вже він вогонь розпалив, подоїв своїх славних овечок,
Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
Швидко із справами цими упорався, потім ізнову
Двох з-поміж нас ухопив і собі спорядив з них сніданок.
Далі, поснідавши, вигнав з печери свою він отару,
Легко відсунувши камінь важкий од дверей, і на місце
Знову поставив, немов сагайдак ковпачком покривав він.
З гуком і свистом кіклоп погнав свою жирну отару
В гори. А я, у печері лишившись, почав міркувати,
Як би помститись, якщо подасть мені ласку Афіна.
Серцю моєму така найкращою видалась рада:
Біля кошари лежала кіклопова палиця довга —
Стовбур сирої маслини,— зрубав її він, щоб ходити
З нею, як висхне вона. Виглядала ж та палиця, наче
Щогла на двадцятивеслім просторім судні чорнобокім,
Що вантажі торговельні крізь далеч морську перевозить,—
Так виглядала завдовжки й завгрубшки ота деревина.
Кия із сажень завдовж од неї тоді відрубав я
Й товаришам передав, обстругати його наказавши.
Гарно вони обтесали оцупок, а я, загостривши
Дрюк той, у полум'ї вістрям тримав, щоб вогнем засмалити.
...Ввечері й він надійшов і отару пригнав пишнорунну.
Сидячи, він подоїв і кіз, і овець мекотливих.
Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
Швидко упорався з цими він справами, потім ізнову
Двох з-поміж нас ухопив і собі спорядив з них вечерю.
Тут підійшов до кіклопа я близько й звернувся до нього,
З темно-червоним вином дерев'яний підносячи дзбанок:
«Випий, кіклопе, вина, наївшися м'яса людського,—
Сам тоді знатимеш, що за питво в кораблі хоронилось
Нашому. Віз тобі цю я пожертву, щоб зглянувсь на мене
Й вирядив швидше додому, а ти все нещадно лютуєш.
Хто ж тепер, нелюде, схоче до тебе сюди завітати
З інших людей, коли не по правді ти з нами повівся!»
Так говорив я. Узяв він і випив; і страшно вподобав
Те він солодке питво і ще зажадав його вдруге.

«Дай-но, будь ласка, іще, та своє мені тут же імення
Зразу назви, щоб міг і тебе я гостинцем потішить,
Бо і кіклопам їх ниви родючі вино виноградне
В гронах розкішних дають, що примножує Зевс їм дощами.
Це незрівнянне вино, це нектар, це амбросія справжня!»
Так він сказав, і іскристого знов йому дав я напою.
Тричі підносив я, й тричі в глупоті своїй випивав він.
А як вино уже зовсім йому затуманило розум,
Я із солодкими знову до нього звернувся словами:
«Ти про ім'я моє славне питаєш, кіклопе? Назву я
Зараз себе, та гостинця віддай, що мені обіцяв ти.
Звусь я Ніхто на ім'я, і Ніким мене батько і мати,
Й товариші мої, й інші, звичайно, усі називають».
Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:
«Отже. Нікого я з'їм наостанку, раніше ж поїм я
Товаришів його всіх,— оце тобі й буде гостинець».
Так він сказав, похитнувся і навзнак упав, і, зігнувши
Набік грубезну шию, лежав, і відразу всевладний
Сон подолав його...
Кия тоді я у попіл гарячий засунув, щоб знову
Він розігрівся, як жар, а тим часом відваги словами
Товаришам додавав, щоб ніхто не утік з переляку.
Взявшись за дрюк той оливний з кінцем загостреним, дружно
В око встромили йому ми. А я, натиснувши зверху,

Одіссей осліплює Поліфема. *Зображення на грецькій посудині*

Став ним крутити, як бантину тесля свердлить корабельну
Свердлом, а інші з-під низу ремінням його обертають,
Взявшись обабіч, і жваво він крутиться сам безустанно...
Страшно кіклоп закричав, аж луна розляглась по печері,
З ляку ми кинулись врозтіч усі, і зразу він вирвав
З ока оту деревину, гарячою кров'ю облиту,
З люттю від себе її жбурнув обома він руками
Й гучно кіклопів волати почав, що з ним у сусідстві
Теж у печерах жили на овіяних вітром узгір'ях.
Крик той страшенний почувши, вони звідусіль позбігались.
Вхід обступили в печеру і стали розпитувать, що з ним...
В відповідь так із печери волав Поліфем премогутній:
«Друзі, Ніхто, й не насильством мене він, а підступом губить!»
Відповідаючи, мовлять вони йому слово крилате:
«Що ж, коли сам ти, й ніхто насильства тобі не вчиняє,
То чи не Зевс тобі хворість наслав, і поміч тут марна,—
Краще ти батька свого, владику благай Посейдона!»
Мовили це й відійшли; любе серце моє розсміялось,
Як обманув я ім'ям його й задумом цим бездоганним.
Стогнучи тяжко і в корчах увесь аж звиваючись з болю,
Камінь руками намацав кіклоп і відсунув від входу,
Сів посередині в дверях і широко руки розставив,
Щоб упіймати того, хто з отарою хтів би умкнути.
От якого він дурня знайти у мені сподівався!
...Зрештою визнав у серці я раду таку за найкращу:
Гарних, ставних там чимало було баранів густорунних,
Добре вгодованих, з темною, аж фіалковою шерстю.
Всіх я їх нишком позв'язував сплетеним віттям вербовим
З ложа жорсткого, що велетень спав нечестивий на ньому.
Я їх по троє зв'язав,— ніс когось під собою середній,
Інші ж обидва з боків тим часом його прикривали.
Кожні так троє несли одного чоловіка. А сам я...
Був поміж ними баран, над усіх в тій отарі найкращий,
Міцно вхопившись за карк, під черевом в нього кудлатим
Я заховався і, вп'явшись руками у шерсть божественну,
Так і тримавсь терпеливо, відважного сповнений духу.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Стали на пашу тоді барани і козли пориватись,
А неподоєні матки замекали голосно в стійлах —
Понабухали в них вим'я. А їхній господар, жорстоким
Мучений болем, усім баранам, що йшли поуз нього,
Спини обмацував. Не помічав він, проте, нерозумний,
Що під грудьми в баранів густорунних підв'язане крилось.
Йшов аж останнім баран мій до виходу, шерстю своєю

Й мною обтяжений, я ж — передумав тоді вже багато.
Спину обмацавши в нього, сказав Поліфем премогутній:
«Любий баранку! Чому це сьогодні виходиш останній
Ти із печери? Раніш не ходив-бо від інших позаду.
Перший на луки ти жвавими кроками біг в ніжнолистих
Пастися травах, перший збігав і до хвилі річної,
Першим також поспішав до кошари своєї вернутись
Ти вечорами. А нині виходиш останній. Шкодуєш,
Мабуть, ти ока господаря,— злий чоловік його випік
З товаришами лихими, вином мій стуманивши розум.
Клятий Ніхто! Не втече він, кажу, від загибелі злої!
Мав би ти розум такий, як у мене, і вмів би хоч слово
Вимовить, ти б розказав, де від гніву мого він сховався.
Так би ударив я ним, щоб мозок з розбитого лоба
Всю цю печеру оббризкав,— тоді б я своє заспокоїв
Серце від болю, що той нікчемний Ніхто заподіяв».
Так промовляючи, він барана випускає за двері.
Щойно ми вийшли з печери й оподаль кошари спинились,
Перший я виліз із-під барана й повідв'язував інших.
Швидко погнали отару ми жирних овець тонконогих,
їх оточивши навколо, щоб разом все стадо загнати
На корабель свій. Нас радо супутники любі ві али —
Тих, що уникнули смерті,— й загиблих оплакали гірко.
Плакати все ж їм, бровами до кожного стиха моргнувши,
Я не дозволив,— загнати звелів пишнорунну отару
На корабель і чимдуж на хлань відпливати солону.

Пісня 10

Так ми'на острів Еею приїхали згодом. Кіркея[1]
Там пишнокоса, дивна богиня живе ясномовна,
Рідна сестра тяжкого в думках злоумисних Еета.
Там, ми на берег зійшовши, лежали два дні і дві ночі,
Зморені тяжко й гіркою пригноблені серця печаллю...
Товаришів своїх у наголінниках мідних надвоє
Я розділив і старшин на обидва загони поставив:
В першому сам я, а в другому став Еврілох боговидий.
От жеребки в міднокутім шоломі ми швидко труснули;
Випав тоді жеребок Еврілохові, мужньому серцем.
В п^ть він зібрався і з ним ридаючих двадцять і двоє
Наших супутників; ми ж іззаду в сльозах залишились...
Спів милозвучний вони із покоїв Кіркеїних чули;
Ткала вона за верстатом великим,— таке тонкорунне,
Ніжне, прекрасне ткання від богинь лиш виходить
безсмертних...

[1] *Кіркея* — варіант імені чарівниці Кірки (лат. *Цірцея).*

Вийшла небавом вона й, відчинивши осяйливі двері,
їх запросила ввійти, і всі увійшли необачно,
Лиш Еврілох, відчувши лукавство, іззаду лишився.
Ввівши, усіх на ослони і крісла вона розсадила;
Ячної з сиром муки та з медом жовтявим змішавши,
З світлим прамнейським вином подала їм, підсипавши в келих
Зілля лихого, щоб зовсім про землю вітчизни забули.
Щойно дала їм ту суміш і випили всі, як ударом
Кия вона їх загнала в свинарню і там зачинила.
Голови й постаті їхні щетиною вкрились, і рохкать
Всі по-свинячому стали, лиш розум, що й був, залишився...
Миттю побіг Еврілох на швидкий корабель чорнобокий
Звістку подати сумну про долю супутників любих...
Так оповів він, і знову на плечі закинув я мідний,
Срібноцвяхований меч свій великий і лук з тятивою
І провести мене тим же звелів Еврілохові шляхом...
Вже по священному виярку йшов я і ось уже вийти
Мав до великого дому Кіркеї, що зналась на зіллі.
Раптом Гермес[1] із жезлом золотим мене близько від дому
Стрів на дорозі, на юного мужа із вигляду схожий
З першим пушком на щоках, у розквіті років найкращих.
Взявши за руку мене, він назвав на ім'я і промовив:
«Стій, бідолашний, куди ти прямуєш по цих верховинах,
Краю не знаючи цього? Супутців твоїх вже Кіркея
Всіх обернула в свиней і в хліву своїм міцно тримає,
їх визволять ідеш ти? І сам, кажу тобі, цілий
Звідти не вернешся й там же, де інші усі, зостанешся.
Але послухай: тебе я врятую і визволю з лиха...»
Слово це мовивши, зілля подав мені світлий дозорець,
Вирвавши просто з землі і властивість його пояснивши...
Перед дверима богині розкішноволосої ставши,
Лунко гукнув я, і зразу почула мій голос богиня,
Вийшла до мене негайно й, розкривши осяйливі двері,
В дім запросила ввійти. Увійшов я з зажуреним серцем.
Садить вона мене там у чудове, тонкої роботи,.
Срібноцвяховане крісло, під ним і для ніг був ослінчик.
Суміш у келиху злотнім-, щоб пив я, сама зготувала
Й зілля укинула в нього, в душі замишляючи злеє.
Щойно без жодної шкоди я те, що дала вона, випив,
Києм мене вперезала й, окликнувши, мовила владно:
«Йди до свинарні тепер і з іншими там поваляйся!»
Тільки сказала це, з піхов я вихопив меч гостролезий,
Кинувся з ним на Кіркею, немовби хотів її вбити.
Скрикнула вголос вона, і підбігла, й, коліна обнявши,

---

[1] *Гермес* — **вісник богів, покровитель мандрівників.**

З ревним риданням до мене промовила слово крилате:
«Хто ти і звідки? Яких ти батьків і з міста якого?
...В тебе ж є розум у грудях, що годі його зчарувати.
Мабуть, і є Одіссей ти бувалий,— про те, що він прийде,
Кілька разів злотожезлий казав мені світлий дозорець...
Що ж ти, неначе німий, тут сидиш за столом, Одіссею,
Й душу гризеш, ні пиття не торкаючись зовсім, ні їжі?
Може, нового боїшся ти підступу? Годі боятись...»
Так говорила вона, а я їй у відповідь мовив:
«Хто з-між людей, о Кіркеє, який чоловік справедливий
їжею міг би й питтям вдовольнятися, поки на власні
Очі супутників він не побачив своїх на свободі?
Щиро просила ти їсти і пити,— то дай, щоб на власнії
Очі я вільними бачив також і супутників милих».
Так я промовив, і зразу ж із києм в руках із покоїв
Вийшла Кіркея і, двері в свинарню свою відчинивши,
Вигнала звідти свиней, наче дев'ятирічних на вигляд...
Знов вони стали людьми, красивішими навіть, ніж доти,
Вищими трохи на зріст і молодшими стали на вигляд.
Зразу впізнали мене, і рук моїх кожен торкнувся.

Переклад *Бориса Тена*

Запитання й завдання

1. Чим прогнівали богів, супутники Одіссея?
2. Що казкового в зображенні бурі, здійнятої Посейдоном?
3. Про що співає на бенкеті аед Демодок? Чому Одіссей вихваляє співця?
4. Чиїм сином був Поліфем? Чи були кіклопи гостинним народом? Чи мали вони закони, що впорядковували б їхнє суспільне життя?
5. Чи намагався кіклоп перехитрувати Одіссея? Чому герой не назвав своє справжнє ім'я кіклопові?
6. Чому Одіссей вирішив лише осліпити, а не вбити чудовисько?
7. Яким чином Одіссей разом із супутниками втекли з печери людоїда?
8. Як розкривається образ Одіссея в епізоді з чарівницею Кіркою (Кіркеєю)? Як він визволив своїх супутників?
9. Чим захоплюють нас пригоди Одіссея?
10. Випишіть у зошит *постійні епітети,* **які трапляються в наведених уривках.**

Якою зображено Кірку в міфі про аргонавтів і якою вона постає в «Одіссеї»?

1. Як на прикладі Поліфема Гомер засуджує дикунство та небажання ставати на шлях суспільного розвитку?
2. Доведіть, що в образі Одіссея поет звеличує людський розум.

Ахілл, Агамемнон, Гектор, Андромаха, Єлена, Паріс, Діомед, Одіссей, Патрокл, Пріам — це не просто імена, а живі люди, чиї добрі та погані вчинки, слова, долі й досі хвилюють нас.

Андрій Білецький

«Іліада» та «Одіссея» — енциклопедія стародавнього світу в найдавніший період. Невипадково філософ Платон назвав Гомера *«вчителем усієї Греції»*. Здобутком е п і ч н и х п о е м було те, що Гомерові вдалося показати найхарактерніше для греків як народу. Спостереження поета були настільки глибокими, а майстерність викладу такою досконалою, що вже давні греки впізнавали в усіх персонажах якісь свої риси — як позитивні, так і негативні. Тому Ахілл та Гектор, супротивники та суперники на епічному бойовищі, в очах греків ставали втіленням їхньої мужності та звитяги, патріотизму та бажання боронити батьківщину.

«Іліада» й «Одіссея» створювалися в період, коли людство лише почало прокидатися від сну століть, народжувалося для справжнього людського життя, пориваючи з первісним світом. Річ, що виходила як витвір людських рук, вважалася незвичайною. Гомер щиро захоплюється кожною річчю, зупиняється, щоб докладніше розглянути її, добирає для її опису багато слів. Ось як він описує дрібничку — ключ від комори, де зберігається лук Одіссея: *«...вигнутий тонко із міді ключ дуже гарний, із держальцем зручним слонової кості»*. Поет забуває про дію, величні подвиги та страждання і починає милуватися простими речами — доказом людської винятковості. Такий підхід до зображення дійсності прийнято називати н а ї в н и м р е а л і з м о м Гомера. Наївний реалізм допомагає авторові зробити оповідь відкритою, щирою, переконливою, і ця щирість захоплює слухача. Гомер, як і олімпійські боги, може миттєво переміститися в будь-яку точку світу, побачити найпотаємніші глибини. Всі ці прийоми спрямовані на перенесення слухача в ідеальне минуле.

Водночас уявне всезнання автора приховує невміння художньо змальовувати складні процеси. Наприклад, Гомер не уявляє, яким чином можна зобразити дві одночасні дії. Для цього він описує дії одна за одною, подібно до того, як стародавні майстри, незнайомі ще із законами перспективи, зображували дальший предмет просто над іншим. «Одіссея» розпочинається з наради богів, що вирішують долю Одіссея і відсилають Гермеса до німфи Каліпсо, яка утримує героя в полоні, а Афіну

Палладу — до його сина Телемаха, аби спонукати юнака вирушити на пошуки батька. Далі упродовж чотирьох пісень Гомер розповідає про пригоди Телемаха, і лише у пісні п'ятій повертається до Гермеса та його доручення. Такий штучний розрив дії називають часовою несумісністю.

Евріклея впізнає Одіссея.
Зображення на грецькій вазі

Згадайте, як Гомер любить вдивлятися в найменші дрібнички, інколи навіть спиняючи саму дію. Такі «зупинки» називаються уповільненням дії, або *ретардацією*. У пісні дев'ятнадцятій «Одіссеї» головний герой у зміненій Афіною зовнішності вперше за стільки років переступив поріг власного дому й залишився заночувати у розграбованому палаці. Пенелопа, дружина Одіссея, не маючи чим віддячити чужинцю, що приніс звістку про чоловіка, просить стареньку няню Одіссея, Евріклею, омити подорожньому ноги перед сном. Няня виконує прохання і помічає шрам, за яким впізнає свого господаря. «Що ж робитиме Евріклея в такий напружений момент?» — думаємо ми. А Гомер раптом спиняє оповідь і починає розповідати, за яких обставин Одіссей отримав цей шрам. З одного боку, поет у такий спосіб передає думки, що промайнули в голові Евріклеї. З іншого — він не допускає у своєму оповіданні динамічності.

Головні теми поем. Геніальність творця «Іліади» та «Одіссеї» полягає і в тому, що він об'єднав дію творів однією темою. Кожна поема складається з 24 пісень, що разом вміщують понад 60 тисяч поетичних рядків. «Іліада» є військово-героїчною поемою; «Одіссея» — пригодницько-побутовою. В поемах Гомер оповідає події, відомі нам з троянського циклу міфів. Та на відміну від інших співців, що темою своїх творів обирали докладний, поступовий виклад подій певного періоду війни або постать та подвиги певного героя, Гомер вирішує в «Іліаді» змалювати останні дні облоги Трої, об'єднавши їх *«гнівом Ахілла, сина Пелея»*, а в «Одіссеї» — останні дні мандрів героя, який двадцять років повертався додому. *«Гнів Ахілла»*, наприклад, дає змогу поетові зосередитись не просто на відтворенні в усіх подробицях подій війни, а на розкритті характерів своїх героїв та на відтворенні краси й спокою епічного світу, що ніби завмер на час незначного епізоду грандіозної битви.

Ретардація — уповільнення розповіді про зображувану подію.

Світ богів та людей. Особливістю поем єі д в о п л а н о - в і с т ь зображуваного світу, адже поет часто переносить своїх слухачів з поля битви або безлюдного острова на світлий Олімп, де мешкають боги. В поемах Гомера показано момент переходу від міфологічного до релігійного сприйняття людиною богів. Боги поступово перестають бути загрозливими та некерованими силами природи, що постійно наражають людину на небезпеку, а уособлюють ідею існування у світі вищої справедливості, головною метою якої є піклування про людський рід. Гомерівські боги надзвичайно близькі, зрозумілі людям: вони сваряться між собою, кепкують одне з одного, миряться та бенкетують. Найяскравішою особливістю гомерівських богів еіс м і х.у Ми навіть використовуємо фразеологізм *«гомеричний сміх»,* що означає нестримні веселощі, коли людина може навіть трохи переступити межу дозволеного. Наближення богів до земного життя робить їх людяними. Кожен твір просякнуто надзвичайною доброзичливістю, повагою до людини, захопленням її вчинками — як перемогами, так і поразками, оптимістичним ставленням до життя.

Гуманізм Гомера. Описуючи війну, зображуючи варварські сцени вбивств, поет намагається у прихованій формі пояснити своїм слухачам хибність таких явищ. Під час полювання на Гектора Ахілл вбиває стільки троянців, що їхні тіла запруджують русло річки Ксанфа, і річковий бог повстає проти героя. Врешті, Ахілл вбиває Гектора і, паплюжачи, волочить його тіло по бойовищу, що обурює навіть богів. Та в останній пісні поет зображує надзвичайно драматичну для епічного спокою сцену, коли Пріам, старенький батько загиблого героя, приходить до Ахілла і, цілуючи руки убивці своїх дітей, просить повернути тіло сина. Ахілл згадує свого старого батька, бо, згідно з пророцтвом, він сам не повернеться з війни і не побачить старого Пелея, обіймає ворога і разом з ним оплакує загиблих та свою долю, понівечену проклятою війною. Поет показує, що навіть в найжахливіших умовах людина зберігає те, що робить її людиною.

Герої під час війни виявляють мужність, силу, витривалість, вправність, розум тощо. З одного боку, це — почесний обов'язок, з іншого — необхідність. їхня зброя несе загибель. Але й тут Гомеру вдається продемонструвати, що війна й битви не є головним сенсом людського життя. Коли Гектор убиває Патрокла, він, за законами війни, забирає його обладунок. Ахілл лишається без зброї, і його мати, богиня Фетіда, просить бога ковальства, Гефеста, викувати синові нову зброю. З особливою любов'ю Гомер описує майбутній щит героя, прикрашений малюнками. Серед них лише одна сцена присвячена війні. Решта — картини мирного життя: жнива, збирання ви-

нограду, танці на сільських святах... Хіба місце таким картинам на зброї, що має лякати ворогів? Безперечно, ні! Такі картини відтворюють потаємні бажання кожного воїна — мрію повернутися до спокійного життя та простих людських радощів.

Головні герої поем. В образі *Ахілла* Гомер зобразив мінливу юність. Всі дороги — перед ним. Однак, як і юність, Ахілл часто вагається, який шлях обрати. Гомер найчастіше змальовує героя, в якому гнів та засліплення борються з розумом і поміркованістю. Ахілл живе заради слави. Йому притаманні благородство й почуття обов'язку. Саме ця риса дозволяє героєві остаточно звільнитися від пут навісного гніву і віддати Пріамові тіло Гектора.

Якщо в образі Ахілла зібрано найкращі риси воїна-нападника, то його супротивник, троянець *Гектор* передусім є захисником вітчизни. Це справжній вождь. Він б'ється в перших рядах і останнім залишає поле битви. Почуття обов'язку в Гектора іншої природи. Він не відчуває себе зобов'язаним здобути славу заради неї самої, його обов'язок — відвернути лихо від слабких та беззахисних.

***Одіссей* — найбагатогранніший образ Гомера. Автору вдалося зібрати в одному герої риси цілого народу, бо й дотепер греки вважають себе нащадками Одіссея. Його найголовніші знаряддя — гнучкий розум та сила духу. Герой завжди вірить у себе, тому навіть в найтяжчі часи знаходить сили, щоб рухатися далі. Він хоробро б'ється під стінами Трої, саме його винахідливість допомагає ахейцям здобути місто. Вирушивши додому, Одіссей стає розумним лідером, намагається протистояти стихії, несучи відповідальність за всіх членів команди. Своєю кмітливістю він перемагає Поліфема і виводить своїх товаришів, наказавши причепитися знизу до баранів і овець кіклопового стада. Вистоявши в сутичці з чарівницею Кіркою (Кіркеєю), не поспішає скористатися її гостинністю, вимагаючи насамперед звільнення супутників від чарів. Інколи вигадник та крутій настільки захоплюється вигадками, що намагається обдурити самих богів. До винахідливості слід додати й таку рису Одіссея, як**

Одіссей і сирени, *Зображення на грецькій вазі*

допитливість. Він наражає себе на смертельні небезпеки для здобуття нового знання. Взяти хоча б пригоду з сиренами: герой наказує прив'язати себе до щогли, а супутникам — заліпити вуха воском, щоб сирени не звабили їх своїм співом. Відважний мореплавець, зухвалий шукач пригод, Одіссей є ще й розсудливим хазяїном, кмітливим та діловитим господарем, що постійно дбає про свій зиск. Гомер часто зображує щирість героя: Одіссей плаче, коли чує спів Демодока, також не може стримати сліз, бачачи тіні загиблих героїв та власної матері в Аїді, розчулюється герой і в епізоді зустрічі з дорослим сином. Все це свідчить про ніжність натури, глибоку людяність героя.

Художня майстерність Гомера. Говорячи про персонажів поем, Гомер використовує цілу систему художніх означень, які дістали назву п о с т і й н и х е п і т е т і в . Найпоширеніші епітети, що характеризують героїв,— *«божественний», «богоподібний», «боговидий», «благородний».* Так Гомер називає і володаря мужів Агамемнона, і свинопаса Евмея. Краса та сталість епічного світу ніби поріднюють таких різних героїв. З іншого боку, для вирізнення окремих героїчних рис Гомер вигадує для своїх персонажів окремі епітети, причому ці індивідуальні найменування стосуються лише одного персонажа або речі. Так, Ахілла названо *«прудконогим»,* Одіссея — *«хитромудрим», «багатостраждальним»,* Гектора — *«упокірником коней», «шоломосяйним».* Виокремлювальні назви мають і боги:|Зевс/— *«громовладний», «егідодержавний»,*\ Посейдон/— *«потрясатель землі»,* іАполлон/— *«срібнолукий».* Ахейців у поемі названо *«міднохітонними», «довговолосими»,* троянців — *«конеборними»,* кораблі — *«бистрохідними», «глибодонними»,* списи — *«мідногострими», «довготінними»,* шоломи — *«міднокутними»* тощо.

Серед інших засобів опису епічних подій є с к л а д н і п о р і в н я н н я . Як правило, об'єктом порівняння у Гомера є природа. Ахейці на народних зборах хвилюються, наче морські хвилі або пшеничні лани від вітру; троянці виступають у бій із криком, схожим на курликання журавлів. Під час опису битв поет часто розкриває сутички через картини мирного життя. Так, зображуючи Ахілла, що жене на колісниці троянців, давлячи багатьох колесами, поет порівнює цю дію з молотьбою снопів на току.

Частини епічного твору, що описують однакові події, часто повторюються в творі. За допомогою п о в т о р і в поет зв'язує між собою частини твору, переходить від діалогів між героями до опису. Перехід від діалогу до опису подій часто вводиться словами: *«Так він промовив і сів; і тоді з громади підвівся...* (хтось інший)». Загибель героя, як правило, завер-

Своєрідність поем «Іліада» та «Одіссея»:
— енциклопедія стародавнього світу;
— ідеалізація минулого;
— урочистий спокій викладу;
— гіперболізація героїв та подій;
— наївний реалізм, гуманізм Гомера;
— часова несумісність, ретардація, двоплановість;
— постійні епітети, складні порівняння, повтори.

шується такими словами: ***«Тяжко він гримнув об землю, і пітьма йому очі покрила».*** **Коли герої споряджаються до бою, поет використовує опис тієї самої дії: герой спершу накладає наголінники, потім закріплює на грудях панцир, потім перекидає через плече** ***«срібноцвяхованого меча»,*** **потім чіпляє на руку величезного щита, і врешті — увінчує голову** ***«мідно-кутним»*** **шоломом із кінською гривою.**

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Гомер, Платон.
Географічні назви: Троя, Ітака.
Назви творів: «Іліада», «Одіссея».
Літературознавчі поняття: епічна поема, ретардація, постійний епітет, повтор, складне порівняння.

Запитання й завдання

1. Чому «Іліаду» та «Одіссею» названо *«енциклопедією стародавнього світу»?*
2. **За допомогою чого Гомер створює атмосферу** *ідеального минулого*? **Чому Гомер дуже детально описує кожну річ?**
3. Чи вміє Гомер зображувати внутрішній стан своїх героїв? Доведіть на прикладах із тексту.
4. У чому полягає композиційна особливість поем?
5. Чому Гектор наважується на двобій з Ахіллом?
6. Як чинить Ахілл із тілом переможеного ворога?
7. Де перебуває Одіссей на початку поеми? Чому герой не може повернутися додому?
8. Чому Одіссея вважають найбагатограннішим образом Гомера?
9. Поясніть висловлювання відомого мовознавця й літературознавця Андрія Білецького, взяті за епіграф до статті.

1. Які засоби художньої виразності використовуються в епічних поемах? Яка роль *повторів* **у наведених уривках? Що таке** *ретардація*?
2. Пригадайте, якими *постійними епітетами* **автор супроводжує Ахілла, Гектора, Одіссея.**
3. Наведіть приклади *складних порівнянь* **в обох поемах.**

1. Визначте схожі та відмінні риси Ахілла та Гектора.
2. Порівняйте Ахілла та Одіссея. Визначте, чому сучасні греки вважають себе нащадками саме другого героя.

3. Визначте головну думку кожної поеми.

4. Порівняйте в уривках з «Іліади» та «Одіссеї» використання *постійних епітетів* **та** *складних порівнянь.* **У якій з поем опис самої дії, її драматизм переважають над змалюванням за допомогою барвистого порівнювання?**

Яких троянських та ахейських героїв ви пам'ятаєте? Накресліть і заповніть таблицю.

Троянці	Ахейці

Думка в подарунок

...Одіссей же невтішно
Прагне уздріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм,
Потім і вмерти готовий... ***(Гомер).***

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІРИКА

Вмій пізнати зміни в людському житті.

Архілох

«Часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними». Ці слова римлянина Овідія цілком співзвучні розповіді про виникнення *лірики* в Давній Греції. Людина починає шукати літературної форми, що була б у змозі відобразити зміни в житті суспільства. З одного боку, за допомогою нових форм вона прагне відновити порушену сталість світу; з іншого — відчуває потребу залишити в творі мистецтва частку себе, свої сумніви та способи їх вирішення, свій сум та його розраду, свою радість та її перехід у спокій.

Які ж зміни в суспільному житті Давньої Греції вплинули на появу нових літературних форм? У VIII столітті до н.д. Греція зазнає разючих змін. У колись монолітної общини, що слухала довгі сказання Гомера, виникають нові потреби — виробництво нових знарядь праці, спілкування з іншими общинами, обмін власних виробів, їх перевезення тощо. З'являються *«нові люди»* — ремісники, моряки, крамарі. Вони розуміють, що принципи епічної традиції не допоможуть у сучасному їм світі.

Чим різняться епос і лірика? Епічний поет описує сталий, позбавлений руху всесвіт, переповідає про богів та їхній вплив

Лірика — один з родів літератури, в якому осмислюється сутність людського буття у формі переживань.

на світ. Все визначено заздалегідь, ніщо не створює раптовостей, не вносить сум'яття. Світ ліричного поета позбавлений сталості та остаточної визначеності. Він веде з богами внутрішній, дуже особистісний діалог. У цьому сенсі лірика сповнена глибокого релігійного чуття. Ліричний діалог поступово стає монологом, розмовою поета з самим собою, намаганням зрозуміти власні почуття, їх боротьбу, спостереження за якою захоплює слухача.

Як і епос, лірика часто звертається до міфологічних сюжетів. Та міфологічні сюжети усе більше переосмислюються і вже не переносять слухачів до ідеального минулого. Навпаки, вони примушують слухача жвавіше порівнювати розвиток давніх легендарних подій із сучасними ситуаціями. Задля цього лірики захоплюють слухачів новим трактуванням дій відомих героїв. Так, давньогрецька поетеса Сапфо використовує історію про викрадення Єлени з міфів про Троянську війну, але виражає цілком протилежні думки та настрої: наголошує на тому, що Єлена самостійно зробила вибір, плекаючи в серці рідкісний дарунок кохання.

Особливістю давньогрецької лірики було й те, що предметом її зацікавлення була не окрема людина в усій різноманітності та складності внутрішніх почуттів, а людина як частина суспільства, як громадянин, що відчуває себе невід'ємною частиною цілого. На відміну від епосу, особою, на яку спрямовано погляд поета, ліричним героєм твору все частіше стає сам автор.

Паралельно з народженням та розвитком лірики в Давній Греції виникає *філософія*. Філософи, розпочинаючи свій пошук розв'язання проблеми походження світу, особливості його устрою, все частіше ставлять перед собою питання: *«Що таке людина? Яку роль вона відіграє у світі? Якими силами володіє?»* Саме на ці запитання в художній формі шукають відповіді й ліричні поети.

Жанрове розмаїття лірики. Лірична поезія пов'язана з піснями, що існували в доісторичні часи. Саме з цих робочих та обрядових пісень лірика черпає строкатість поетичних розмірів. На зв'язок із *музикою* вказує сама назва, обрана давніми греками для нових літературних творів — *«лірика»*, що буквально означало *«мистецтво гри на лірі»*, тобто музична частина виконання була не менш важливою за словесну.

Вирізняють два великі різновиди ліричної поезії — декламаційну та мелічну (від *мелос* — пісня).

Декламаційна лірика згодом відмовляється від супроводу музичних інструментів. Найулюбленішим жанром декламаторів

була поезія, написана у вигляді двовіршів, першим рядком яких був повний, а другим — неповний гекзаметр:

Греки називали таку поезію *елегією.* Усічений другий рядок наближав елегію до виразного мовлення, замінюючи плинність гекзаметра пружним ритмом. Давньогрецька елегія не має практично нічого спільного з елегією сучасною — сумними віршами про швидкоплинність життя, самотність тощо. Давньогрецька елегія оптимістична, її погляд спрямовано в сьогодення, її творця турбують не власні проблеми, а небезпеки, на які наражаються співгромадяни. Поет прагне своїм словом прислужитися всьому місту-полісу, повчати нерозумних та підтримувати мудрих.

Іншим поетичним розміром декламаційної лірики був *ямб.* Традиція виводить ямби з міфічних часів і пов'язує з ім'ям служниці Ямби, яка єдина змогла розрадити богиню Деметру після викрадення її дочки, Персефони.

Ямби ще більше скидалися на невимушене щоденне мовлення. Ямбічна стопа складалася з короткого та довгого, виділеного інтонаційно, складів. Темою ямбів було, як правило, дошкульне висміювання суперника, підкреслення його негативних рис. Ямбічний розмір мав такий вигляд:

Разом із ямбами широко використовувались обернені до них стопи — *хореї,* що складалися з довгого, виділеного наголосом, та короткого складів:

Найвідомішими виконавцями елегій і ямбів у Давній Греції були Тіртей та Архілох.

Мелічна лірика походить від веселої первісної пісні, співаної під час роботи або дозвілля. Пісню виконує або сам поет, підіграючи собі на лірі, або хор.

Особливістю меліки було й те, що поети через співоче виконання створювали цілі *строфи* — групу поетичних рядків,

Елегія — один із жанрів лірики, у якому виражені настрої журби; у Давній Греції — оптимістичний за змістом двовірш, другий рядок якого розмежований цезурою на дві рівні частини.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Строфа — кілька віршованих рядків, об'єднаних римою та змістом.

Головні ознаки давньогрецької лірики:

— міцний зв'язок з народними піснями, музичний супровід;
— строкатість форм;
— прив'язаність до сьогодення, актуальних проблем;
— переосмислення міфологічного начала;
— намагання змалювати внутрішній світ людини;
— спроби використання внутрішнього монологу;
— ототожнення ліричного героя з автором;
— повчальність у поєднанні з розважальністю.

об'єднаних спільною, повторюваною ознакою. Ось такий вигляд має «сапфічна» строфа (від імені поетеси *Сапфо*):

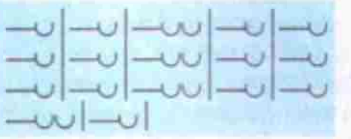

Найвідомішими представниками мелік и були Сапфо й Анакреонт.

Особливістю античної лірики було те, що різні її різновиди створювалися різними давньогрецькими діалектами. Поезія ніби прагнула об'єднати всіх греків, продемонструвати за відмінностями спільні джерела їхньої духовності.

Запитання й завдання

1. Які життєві зміни зумовили появу давньогрецької лірики?
2. Що буквально означає слово *лірика*?
3. Якими були витоки ліричної поезії?
4. На які два види поділяють давньогрецьку лірику? Чи різнилися ці два види за способом виконання?
5. До якої групи давньогрецької лірики належать *елегія* та *ямбі* У чому полягала особливість їх виконання?
6. Яка різниця між сучасним та первісним розумінням *елегії*?
7. Який зміст поети вкладали в *ямби*?
8. З чого складалась давньогрецька *меліка*?
9. Чи використовували лірики міфологічні сюжети? Як саме?

1. У чому спільність чинників розвитку давньогрецької лірики та філософії?
2. Що в Давній Греції зумовило поступовий занепад епосу та розквіт лірики?
3. Чи є характерним для лірики ідеалізація світу, як це відбувається в епосі?
4. Чому лірики намагаються видозмінити сюжет міфу або риси міфічного героя?

ТІРТЕЙ
(VII ст. до н.д.)

Подвиги мужні й великі хай вас воювати навчають.

Тіртей

Тіртей зі Спарти — постать легендарна. Саме у долі Тіртея, його творах найкраще видно особливість античної поезії, відмінність у сприйнятті поетичного твору давніми греками та нами. Легенда переповідає, що спартанці, перед тим як стати наймогутнішим племенем півострова Пелопоннес, зіштовхнулися із запеклим опором інших греків, які оселилися там раніше. У найскладніший момент боротьби вони, відчуваючи, що сили їх залишають, звернулися по допомогу до афінян. Між афінянами та спартанцями точилося приховане суперництво. Афіняни вирішили познущатися зі спартанців: замість війська надіслали одного кульгавого вчителя афінських дітей на ім'я Тіртей зі словами, що найкращі ліки для пригніченого бойового духу — героїчні пісні про подвиги воїнів минулого. Жорстокий жарт афінян обернувся для спартанців нечуваним успіхом. Тіртей справді змінив хід війни. Своїми поезіями він підніс дух воїнів, повернувши їм віру в себе. І зробив це не піснями про подвиги міфічних богатирів, а життєствердними елегіями, в яких звучали заклики та поради, спрямовані до сучасників.

Боронити вітчизну — найвища честь. Наскрізною темою віршів Тіртея є відповідальність захисника вітчизни. Ці поезії написані рукою суворого воїна. Тому його неспартанське походження викликає сумнів.

Тіртей звертається до юнаків, адже майбутнє належить молодим. Головна мета Тіртея — позбавити юного воїна страху, нагадати йому про високий обов'язок захисника вітчизни. Тіртей переконує юнака, що, хоч той і вперше стоїть у бойовій шерезі, він не сам, що поруч — вірні товариші, яким має довірити свою долю і долею яких, у свою чергу, має опікуватися. *«О юнаки,*— звертається поет,— *у рядах тримайтесь разом серед бою, не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть».*

У поетичних рядках Тіртея висловлюється життєва позиція спартанця. Воїн народжується для війни та випробувань. Коли вже розпочалися діла *«многослізного Арея»,* спартанець має забути про весну, радість життя та сміх, бо вони відволікатимуть бійця від найголовнішого — боротьби за перемогу. *«Будем життя зневажати!»* — каже він молоді, яка ще й не бачила цього життя. Але такі жорстокі слова виправдані простою істиною — *«того, хто не боїться піти з життя та готовий загинути за благородну мету, смерть обходитиме стороною».*

Лаконічно, по-спартанськи, обґрунтовує Тіртей необхідність стояти до останнього в битві: той, хто злякався і втік, стає вигнанцем. Він буде ненависний тим, у кого попросить притулку. Щоб зробити цю картину ще більш промовистою, Тіртей завершує свою поезію описом приготування бійців до бою. Він вірить у молодь, знає, що недарма промайнули важкі роки навчань та вправ, що ці юнаки готові вирушити в бій і перемогти, здобувши славу.

Вмираючий воїн.
Римська копія грецької скульптури

На відміну від епосу Гомера, воєнні подвиги, описані Тіртеєм, співзвучні його часові. Рядки віршів дихають напругою, ми чуємо гуркіт щитів та посвист стріл, відчуваємо напружене плече бойового побратима. Тіртей із повагою ставиться до епосу, він вважає, що *«подвиги мужні й великі* [юнаків] *воювати навчають».* Але він не відчуває потреби наслідувати епічний стиль викладу. Навпаки, його пристрасне слово прагне точності та стислості, звертання, заклики переважають над описами. Поезія Тіртея спонукає до дії. І посилює вплив цього заклику те, що він лине з вуст конкретної людини, громадянина, стурбованого життям своєї громади більше, ніж славою міфічних пращурів.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Тіртей, Архілох, Сапфо, Анакреонт.
Географічні назви: Греція, Афіни, Спарта, Пелопоннес.
Літературознавчі поняття: лірика, стопа, ямб, хорей, елегія, «сапфічна» строфа.

Запитання й завдання

1. Який переказ про життя Тіртея існував в античності? З ким воювали спартанці за часів Тіртея? Пригадайте з історії: це був зовнішній чи внутрішній ворог.
2. Якою є головна тема творчості Тіртея?
3. До кого найчастіше звертається у своїх поезіях спартанець? Чому? Яка життєва позиція Тіртея?
4. Як мотивує поет необхідність для спартанця воювати?

1. Чи могла людина, що не народилася у Спарті, бути так добре обізнаною з моральними принципами спартанців?
2. Чому більшість творів Тіртея присвячено війні?

1. Які літературознавчі поняття в рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» стосуються творчості Тіртея?
2. Які поезії називали *елегіями* за часів Тіртея?

Читаючи поезію, зверніть увагу на те, як ліричний герой пишається юнацтвом, що виряджає на бій.

к & ж

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
0 юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах,—
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити,—
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі[1]! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував.за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад *Григорія Кочура*

Запитання й завдання

1. Чому, на думку Тіртея, смерть у битві славніша за життя у вигнанні?
2. Хто є адресатом вірша? Перелічіть поради Тіртея молодим воїнам, використовуючи цитати з поезії.

[1] **Переможець забирав собі обладунок убитого ним ворога.**

3. Як Тіртей змальовує почуття військової солідарності та взаємопідтримки?
4. Поясніть, посилаючись на текст, як ви розумієте вислів *«спартанська дисципліна»!*

1. Пригадайте звичаї спартанців, про які ви дізналися на уроках історії. Чи відтворює ці звичаї поезія Тіртея?
2. Порівняйте принципи змалювання війни у Гомера та Тіртея, знайдіть відмінності у підходах до зображуваного обома поетами.

1. Доведіть посиланнями на твір гордість поета молоддю.
2. Підсумуйте власними словами, яким є військовий ідеал Тіртея.

АРХІЛОХ
(VII ст. до н. д.)

Радість є — радій не надто, є нещастя — не сумуй
Понад міру...

Архілох

Архілох — уособлення «нової людини» в Греції. Поет народився на одному з егейських островів — Паросі, що знаходився на перехресті шляхів до Азії та Північного Причорномор'я. Майбутній автор я м б і в був сином аристократа й рабині, за що його зневажатимуть знатні люди. На все життя поет затамує в серці образу на ставлення до людини не через її таланти, а через походження.

Архілох ставить під сумнів чесноти широкого кола аристократії. Закохавшись у красуню Необулу, він наважується просити її руки у поважного паросця Лікамба. Спочатку почуття взаємні, що окрилює серце Архілоха — і народжуються найніжніші рядки. Та згодом Лікамб, довідавшись про походження Архілоха, відмовляє йому. Необула теж відвертається від нерівного собі. Запальний Архілох не терпить такої наруги. Він вибухає цілою низкою дошкульних ямбів, у яких висміює пихатого Лікамба та його зарозумілу дочку. Вірші були такими образливими та дотепними, що одразу набули великої популярності на острові. Слово поета, за легендою, мало таку велику силу, що Необула наклала на себе руки від сорому.

Та помста — як вогонь, горить яскраво, але недовго, лишаючи по собі попіл. Архілох відчуває в собі незнану досі порожнечу. Він вирушає в мандри, щоб новими враженнями затамувати біль серця. В н у т р і ш н і й г о л о с стає єдиним супутником поета. Енергійна, авантюрна натура Архілоха знаходить розраду у війнах. Він стає воїном-найманцем, що не задумується про майбутнє, шибайголовою, що зі сміхом зустрічає негаразди. До Архілоха поети зверталися до богів, пращурів, співгромадян, але жоден не наважувався поговорити із собою. Архілох — воїн, що покладає надію на себе та власну мужність. Поет

сміливо дивиться в очі небезпекам, закликає свій дух завжди бути діяльним, ніколи не впадати у відчай.

Особливості поезії Архілоха. Поет-лірик висміює аристократичні риси, втілювані епосом. Ось як Архілох описує свою втечу з поля битви заради порятунку життя. Найманець, він чудово розуміє іншу істину, відмінну від поглядів Тіртея: на чужій війні небагато речей, за які варто померти. Тож, сміючися з епічних доблестей, він кидає свій *«бездоганний»* (епітет, часто використовуваний Гомером для опису речей, що належать епічним героям) щит і рятує власне життя. Ще й додає, що не соромиться свого вчинку, адже купить собі нового щита, ще кращого.

У поезіях про кохання визначається ще одна риса Архілоха — його щирість, відвертість. Поет не боїться показати себе слабким, бо слабкість — це природна риса людини, а визнання своєї слабкості та боротьба з нею стають вже високою людською чеснотою. Поет описує страждання після розриву з Необулою, не соромиться своїх сліз. Своєю пристрастю він пробуджує творчість людини, що змогла зрозуміти, який дар людській душі може принести кохання.

У своїх найманських мандрах Архілох досягає берегів аж західного узбережжя Італії, яке недавно відкрили для себе греки. У глибині душі поет лишається чуйною людиною, яка любить свою родину, свій Парос. Згодом Архілох повертається додому. Він помудрішав за роки мандрів, хоче приносити користь громаді міста. Життєвий шлях Архілоха завершується в битві з мешканцями острова-суперника.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Архілох, Необула, Лікамб.
Географічні назви: Греція, Парос, Італія.
Літературознавчі поняття: лірика, ямб.

Запитання й завдання

1. На яку добу припадає життєвий шлях поета?
2. Яка драма його особистого життя змусила поета вдатися до використання в'їдливих *ямбів*?
3. Чому поет наприкінці буремного життя все-таки повертається на батьківщину?

Пригадайте гомерівських героїв. На кого з них схожий Архілох?

1. Яка специфічна риса лірики вперше з'являється у творчості Архілоха?
2. Як чинить поет стосовно епічних ідеалів: спростовує їх чи видозмінює?

Складіть усну розповідь на тему «Яким я уявляю Архілоха?».

Зробіть висновок, чому Архілох радить пізнавати *«зміни в людському житті»*.

***

Хліб мій на списі замішений; теж і вино я на списі
Маю ісмарське, і п'ю, спершись на списа також.

Переклад *Григорія Кочура*

* * *

Серце, серце! Біди люті звідусіль тебе смутять —
Ти ж відважно захищайся, з ворогами поборись.
Хай на тебе скрізь чатує ворожнеча — завжди будь
Непохитне. Переможеш — не хвались відкрито цим,
Переможене — удома в самотині стримуй плач,
Радість є — радій не надто, є нещастя — не сумуй
Понад міру. Вмій пізнати зміни в людському житті.

Переклад *Григорія Кочура*

Запитання й завдання

1. Як ви розумієте фразу: *«Хліб мій на списі замішений...»!*
2. Які риси людського характеру Архілох вважає позитивними?
3. Чи сатирично змальовує поет працю найманого воїна?
4. Чи властиве Архілохові іронічне ставлення до себе самого?
5. На чому ґрунтується авторський оптимізм? Проілюструйте посиланнями на текст.
6. Як ви пояснили б вислів: *«Найкраще — середина*!»?
7. Чому Архілох вважає, що душевна стійкість є запорукою життєвого успіху людини? Наведіть приклади з власного життя.

Порівняйте ставлення Архілоха й Тіртея до військового обов'язку. Як змінився Архілох наприкінці життя?

Доберіть або намалюйте ілюстрації до статті про Архілоха та його поезії.

САПФО
(VII—VI ст. до н.д.)

Все перемагає кохання, тож підкорімося йому!

Вергілій

Життя, оповите серпанком легенди. Поетеса Сапфо народилася на острові Лесбос наприкінці VII століття до н.д. Лесбос переживав проблеми, властиві всій тодішній Елладі. До політичної нестабільності додавалася й певна культурна

своєрідність, а саме — інше ставлення до жінки. В усій Греції жінки опинилися поза суспільним життям, замкненими у жіночій частині будинку, а в тогочасному Лесбосі та в Спарті вони мали незалежність. Там зберігся звичай об'єднання жінок у гуртки, в яких старші ділилися досвідом із молодшими подругами. В таких гуртках проявлялися та розвивалися таланти жінок.

Сапфо належала до знатного роду. За звичаями тих часів її рано віддали заміж за аристократа. Після заколотів, піднятих біднотою проти знаті в її рідному місті Мітілені, Сапфо була змушена разом із чоловіком та дочкою відправитися у вигнання на далеку Сицилію і провести там кілька років. Після повернення на батьківщину Сапфо вирішує заснувати свій гурток — *«домівку служительок муз»*. Фрагменти віршів поетеси свідчать, що вона прожила довге життя на рідному острові, а її «домівка» стала своєрідною школою, до якої збиралися жінки з усієї Еллади. Поетичне слово Сапфо виховувало та розраджувало, давало необхідні настанови, навчало молоду жінку брати на себе обов'язки господині та громадянки, що за допомогою релігійних ритуалів, неодмінною частиною яких була поезія, привертає прихильність богів до своєї родини.

Вона співала про кохання. Силу поетичного таланту Сапфо визнавали вже давні митці. Філософ Платон присвятив їй елегію, де називає Сапфо *«десятою музою»*. Палким шанувальником Сапфо був і римський поет Вергілій. З іншого боку, ідеали Сапфо докорінно відрізнялись від уподобань більшої частини чоловіків тогочасного суспільства, тому не всіма сприймалася її поезія. Афінські комедійні поети вигадували фантастичні історії, в яких Сапфо поставала жертвою кохання, засліпленою іграшкою долі, що не владна над власними почуттями.

Ніколи ще давньогрецька поезія не занурювалася так глибоко у внутрішній світ людини, її почуття, як у поемах Сапфо. З уривків творів поетеси найбільше збереглося гімнів, присвячених божествам, та урочистих весільних пісень — епіталамії в. З кожного рядка до нас лине чистий голос Сапфо. Ось вона прощається з подругою, яка вирушає для шлюбу в далеку Лідію. А ось розмовляє з самою Афродітою, і та їй відповідає: *«Зневажив хто тебе, Сапфо? Хто тікає — скрізь піде за тобою, хто дарів не взяв — сам дари везтиме, хто не любить нині, полюбить скоро, хоч ти й не схочеш...»* Нечувано! Гімни присвячувалися богам і в них не було місця смертному поету. Чи не це викликало нарікання сучасників?

Сапфо вважає себе обраною, але пояснює це не стільки волею незримих богів, скільки власним вибором. *«Жереб мені*

випав такий: серцем палким любити. Ласку весни, розкіш, красу, сонця ясне проміння». **Цей жереб визначає доля. Його не уникнути навіть богам, і в цьому безсмертні стають чимось схожі на смертних. Важливо те, чи вільно прийняв ти свій жереб.**

Поезія серця. Сапфо вірить, що краса, якою боги наділили природу, з'являється очам закоханої людини. У її поезії все стає прекрасним навколо людини, що кохає. Це почуття слід постійно плекати в серці, щоб у визначений долею час поділитися ним з іншою людиною. І така щедрість душі не зменшує, а навпаки — примножує кохання.

Раніше поети описували зовнішній світ, світ подій, інколи згадуючи про своє внутрішнє « я » , лише для того, щоб переконатися в його незмінності (як, наприклад, це робить Архілох). Сапфо у своїй поезії змальовує постійну зміну наших почуттів. Вона то сміється, то плаче, то радіє, то сумує, то лине до чогось, щось знаходить і щось втрачає.

Вчитаймося в поезії Сапфо. Вони напрочуд сучасні, співзвучні нашим настроям.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Сапфо, Платон, Вергілій.
Географічні назви: Греція, Лесбос, Спарта, Мітілен, Сицилія.
Літературознавчі поняття: лірика, гімн, епіталамій.

Запитання й завдання

1. У якій частині Греції народилася Сапфо? Чи прожила на острові все своє життя?
2. Що нам відомо про родинне життя Сапфо?
3. Яку жіночу спільноту організувала Сапфо? Чого навчалися молоді жінки в гуртку *«служительок муз»*?
4. Як називали Сапфо в античності? Чому саме так?

1. Чому, на ваш погляд, вже в античності існували неправдоподібні вигадки про життя Сапфо?
2. Якою є головна тема поезії Сапфо?
3. Чи вважає поетеса найважливішою рисою людини можливість робити власний вибір? Хто ще з давньогрецьких ліриків притримувався такого погляду?
4. Кому, на думку Сапфо, може відкритися краса та гармонія світу? У чому, за Сапфо, полягає обов'язок поета?

1. Як ставився до свого внутрішнього світу Архілох? У чому полягає разюча відмінність такого ставлення у Сапфо?
2. Чи схожий опис почуттів закоханої людини у Сапфо на змалювання психологічних станів у Гомера?
3. Чому, на ваш погляд, в епосі майже немає описів кохання?

Зробіть висновок, чому творчість Сапфо називають *«поезією серця»*.

* * *

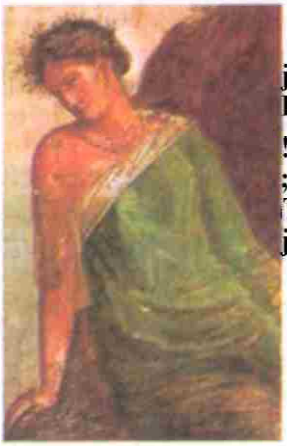

Помпейська фреска. *Фрагмент*

До богів подібний мені здається
Той, хто біля тебе, щасливий, сівши,
Голосу твого ніжного бриніння
І Слухає й ловить.

Твій принадний усміх: від нього в мене
Серце перестало б у грудях битись;
Тільки образ твій я побачу — слова
Мовить не можу.

І язик одразу німіє, й прудко
Пробігає пломінь тонкий по тілу.
В вухах чути шум, дивлячись, нічого
Очі не бачать.

Блідну і тремчу, обливаюсь потом,
Мов трава пожовкла, безсило никну,
От іще недовго й, здається, має
Смерть надлетіти...

Переклад *Григорія Кочура*

* * *

Жереб мені
Випав такий:
Серцем палким
Любити.

Ласку весни,
Розкіш,красу,
Сонця ясне
Проміння.

Переклад *Андрія Содомори*

Запитання й завдання

1. Чи властивий поезії Сапфо опис людських переживань? Чому?
2. Якими словами Сапфо підкреслює важливість уміння людини робити самостійний вибір?
3. Які почуття відтворює авторка, подаючи в своїх поезіях описи природи?

Пригадайте основні жанрові ознаки давньогрецької лірики. Чи відповідають їм ліричні твори Сапфо? Що таке *«сапфічна» строфа*?

1. Напишіть невеликий твір на тему *«Поезія серця*: як я розумію цей вислів?».
2. Вивчіть напам'ять одну з поезій Сапфо.

АНАКРЕО́НТ
(бл. 570—480 рр. до н.д.)

...Щасливий чоловік,
Ти для життя живеш.

Олександр Пушкін

Мандрівник з веселим серцем. Майбутній поет народився у місті Теоса, розташованому в Малій Азії. Після захоплення малоазійських міст персами Анакреонт переселяється до фракійського міста Абдери. З Абдер починає подорожувати, але, на відміну від Архілоха — шукача пригод, Анакреонт прагне спокою та безтурботності. Саме тому поет зупиняється в містах, де владу захопили так звані тирани — найспритніші представники народу, що зосередили в своїх руках усю владу. Він приймає запрошення володаря острова Самос і живе при його дворі аж до трагічної загибелі тирана. З Самосу Анакреонт вирушає до Афін. Після смерті правителя Афін Анакреонт простує до Фессалії, де знаходить притулок при дворі місцевих аристократів. Певно, у Фессалії ж поет проводить і свої останні дні.

Сміх лікує душу й тіло. Поезія Анакреонта є гімном відпочинку, розвагам та забавам. Вустами Анакреонта людина висловлює бажання приплисти до безпечної гавані й відпочити від постійної боротьби.

У віршах автор представляє себе самого літньою людиною, яку *«Ерот... поцілив пурпурним м'ячем...»* Та не хоче розмовляти з дідом красуня-дівчина і тікає від нього. Анакреонт сміється з себе разом із нею. Його незлий сміх вчить любити життя й насолоджуватися ним, не марнуючи на чвари та війни.

Однак не слід вбачати у творах Анакреонта заклики до нескінчених розваг та безжурного життя, позбавленого відповідальності. Серед бенкетного гамору поет знаходить хвилинку, щоб дати друзям розумну пораду. Так, поет вважає, що справжні веселощі породжує лише тверезий розум, тому розумна людина завжди, навіть на бенкеті, вестиме себе розважливо, дотримуючись міри. Всі лиха від нестриманості! Але інколи й розсудливому важко зберегти здоровий глузд. Якщо в серце поцілив Ерот, то навіть розважлива людина втрачає голову.

Очевидно, саме ці мудрі поради, виказані в спокійному тоні, а інколи з іронічною усмішкою, надзвичайно подобались у давнину. Поезія Анакреонта була такою легкою та радісною, що вже в античності було безліч її наслідувань, які досить складно відрізнити від оригіналу. Такі наслідування нази-

ваються *«анакреонтикою»*. «Анакреонтика» як поетичне відображення безжурного життя відроджується у XVIII—XIX століттях н. д. Серед наслідувачів Анакреонта — француз Леконт де Ліль та росіянин Олександр Пушкін.

Чи добре ви запам'ятали?

Ім'я: Анакреонт.
Географічні назви: Мала Азія, Теоса, Абдери, Самос, Афіни, Фессалія.
Поняття: «анакреонтика».

Запитання й завдання

1. Чи можна назвати Анакреонта *мандрівним поетом*? Чим мандри Анакреонта відрізнялися від подорожей Архілоха?
2. Яким темам присвячує свої поезії Анакреонт?
3. Які мудрі поради він давав слухачам і читачам?

Чому Анакреонт, живучи в той самий час, що й Сапфо або Архілох, пише жартівливу, грайливу поезію?

Чому знайшлося багато продовжувачів справи Анакреонта на пізніх етапах античності та в європейській поезії?

Читаючи поезію Анакреонта, простежте, як за зовнішньою грайливістю приховано глибокий філософський зміст віршів.

* * *

Принеси води, юначе, і вина подай швиденько,
І вінки духмяні з квітів, щоб з Еротом поборотись.
Ну же, пиймо не як скіфи, що без пісні сидять тихо.
Не люблю я нудьгувати: на бенкеті з вином разом
Давай пісню, серцю милу.
Про Ерота, що пов'язки із пахучих носить квітів,
Пісню буду я співати: він, володар над богами,
Й людей також підкоряє.

Переклад *Василя Маслюка*

* * *

Дай мені Гомера ліру *
Без струни, що зве до бою,
Принеси глибокий келих
І ті приписи, що кажуть,
Як з вином змішати воду.
Вип'ю трохи — й затанцюю
І, забувши про повагу,
Струн торкнуся, заспіваю
Голосну застольну пісню.
Дай мені Гомера ліру
Без струни, що зве до бою.

Переклад *Андрія Содомори*

* •k *

Золотоволосий Ерот мене
Знову поцілив пурпурним м'ячем —
Дівчину в барвних сандалях тепер
Каже мені забавляти.

Лиш засміялося кляте дівча,—
З Лесбосу славного родом воно,—
Та й, осміявши мою сивину,
Іншому звабно моргає.

Переклад *Андрія Содомори*

Рафаель Санті.* Тріумф Галатеї (Ерот). *Фрагмент фрески, XVI ст.

Запитання й завдання

1. Яким темам присвячує свої поезії Анакреонт?
2. Чому Анакреонт вважає Ерота *«володарем над богами»*?
3. Які риси національного характеру греків змальовує в своїх поезіях митець?
4. Чому поет для виконання своїх творів вимагає *«ліру без струни, що зве до бою»*?

1. Сапфо вважає покровителькою кохання Афродіту, Анакреонт — Ерота. Як це позначається на описі названими поетами того самого почуття?
2. Чим сміх Анакреонта відрізняється від сміху Архілоха?
3. Як на ваш погляд, чи не схожа відмова Анакреонта під звуки ліри оспівувати епічних героїв на оповідь Архілоха про кинутий щит? Який висновок можна зробити щодо змін у світогляді стародавніх греків?
4. Чи є в грайливій поезії Анакреонта нотки, що налаштовують людину на серйозний лад? Чи виражає ця весела поезія думку, характерну для всієї давньогрецької лірики,— необхідність стійко переносити всі випробування долі?

Напишіть твір на тему «Вмій пізнати зміни в людському житті» *(Архілох)*. Уживайте цитати з поезії давньогрецьких ліриків.

Думка в подарунок

Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте ***(Тіртей).***

І все ж од нестерпної туги, мій друже,
Засіб дали нам боги — стійкість незламну душі ***(Архілох).***

Хто гарний собою, нам милує лише зір,
Хто ж має гідність — вже тому
Сам собою видасться гарним ***(Сапфо).***

Дай мені Гомера ліру
Без струни, що зве до бою ***(Анакреонт).***

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ТРАГЕДІЯ. АНТИЧНИЙ ТЕАТР

Трагедії Софокла, Есхіла та Евріпіда залишаються невмирущими зразками драматургічної досконалості, свідченнями злету творчих сил народу, що витворив першу в світі демократію.

Андрій Білецький

Народження драми. Появу театру пов'язують із найскладнішим та найсуперечливішим періодом становлення античного суспільства. На зміну родової общини приходить місто-держава. У Греції виникає два різновиди *полісів* — аристократичний, представлений Спартою, та демократичний, взірцем якого стають Афіни. Спарта орієнтується на суворе збереження традицій та дисципліну, Афіни схильні до узгодження традицій із мінливим сьогоденням. На початку V століття до н.д. маленька, розділена на поліси, Греція виступила проти величезної перської імперії. З цього кривавого протистояння греки вийшли переможцями. Та подолавши зовнішнього ворога, греки не змогли уникнути внутрішніх суперечок. Хто є справжнім переможцем персів — Афіни чи Спарта? Напруження вибухає в кінці століття, призводячи до тридцятилітньої Пелопоннеської війни, яка врешті виснажила еллінів духовно й тілесно.

Зміни та пристрасті вимагали осмислення. Функцію оцінювання подій в Давній Греції зазвичай виконувало мистецтво. Однак для осмислення буремних подій старі жанри вже не підходили. Потрібно було винайти форму, що була б емоційною, експресивною і рухливою — як лірика, та одночасно розсудливою і спокійною — як епос.

Бог Діоніс верхи на пантері.
Мозаїка, II ст. до н. д.

Такою формою стала *драма.* Слово *драма* походить від дієслова *діяти,* і буквально означає «дія, дійство». Первинними драмами були, очевидно, сценки, що розігрувалися під час священнодійств і мали ритуальний характер. Серйозний внесок у створення нового

Драма — один з родів літератури, який змальовує світ у формі дії; твір для сценічного втілення, який містить у собі елементи трагедії і комедії.

мистецького жанру зробила хорова лірика, що поєднала спів та декламацію з музикою й танцем. Але власне дію хор не створював, оскільки для динамічного розвитку дії потрібно не багатоголосся, а два голоси, що сперечаються, домовляються, своїми словами створюють необхідність вчинку і роблять його.

Великі Діонісії — найбільше свято. Із формуванням полісів з'явився ряд нових богів та обожнених героїв, що виражали нові ідеали. Одним із таких богів був *Діоніс.* Цей бог не належав до аристократичного Олімпу. Діоніс був *«безрідним»*, змушеним з великими труднощами пробивати собі дорогу в житті. Син Зевса, народжений смертною жінкою, Діоніс змалку зазнав страждань та випробувань. Він взявся опікуватися виноградарством, вирушив у подорож, здобув нові знання, пережив багато небезпек та здійснив чимало подвигів. У мандрах веселого бога вина супроводжували лісові божества — козлоногі *сатири* та *силени.* Доля бога була спорідненою з долею моряка, крамаря й землероба. Бог-трудівник та мандрівник своїм життям демонстрував чесноти простого люду: любов до праці, радісне ставлення до життя, наполегливе бажання долати будь-які перешкоди. Центром поклоніння Діонісу стали Афіни.

Діоніса вшановували кілька разів на рік. Найвеличнішим зі свят вважалися *Великі Діонісії,* на які сходилися мешканці з усієї Аттики та приїздили греки з інших полісів Еллади. Священнодійство зображало символічне повернення бога до Афін. Статую божества ставили на човен поверх воза й урочисто ввозили до центральної частини міста. Віз оточували афіняни, перевдягнені у козячі шкури з обличчями, закритими масками. Трагічні сторінки життя Діоніса, прославляння його перемог оспівувалися у поважній ритуальній формі — дифірамбах. Та бога вина неможливо було славити лише урочистими піснями! Після дифірамбів ряджені заводили веселих сатирівських пісень, з пустощами та жартуванням. Участь у танцях під машкарою сатира примушувала людину переживати символічні події, іноді впадати у своєрідний екстаз — *катарсис*[1]. Згодом досягнення глядачами такого стану стає метою грецької драми.

Як влаштовували вистави. Ці обов'язки взяла на себе держава. Призначалися хор та його керівник — корифей. Корифей організовував хор, керував ним під час виконання.

---

[1] *Катарсис* — естетичне переживання, коли глядач (читач) страждає разом з літературним персонажем і зазнає духовного очищення.

Щоб пожвавити виконання, зробити його більш виразним, хор супроводжує спів розігруванням маленьких сценок. їхня дія спирається передусім на виділення з лав хору ще одного виконавця, що став прообразом актора. Актор не лише розповідав про дію, але відтворював, грав її. Під час процесії корифей або актор піднімались на воза, і звідти, стоячи біля статуї бога, зверталися до хору та всіх учасників процесії. Так з'явилося підвищення, на якому згодом відбуватимуться дії драматичних вистав. Спочатку актор був один, він обмінювався репліками з хором або корифеєм. В античній трагедії одночасно на сцені не могло з'являтися більше чотирьох акторів.

Драматичні твори античності. Дифірамб було покладено в основу *трагедії.* Трагедія показувала складний конфлікт між міфологічними та іноді історичними персонажами, що призводив до зіткнення, боротьби та нещасливого фіналу. Цей жанр вирізнявся особливою повчальністю, широким використанням підтексту та натяків.

Від сатирівських пісень свій початок вела *комедія* — драматичний жанр, дія та конфлікт якого мали жартівливо-глузливий характер (кривляння, вихиляси та дурощі), розгорталися між вигаданими або історичними, але дотепно спотвореними персонажами, риси яких кумедно гіперболізувалися. Повчальний елемент комедії подавався шляхом сатиричних натяків.

Різновидом театральних вистав була і *сатирівська драма* — жанр, що посідав проміжне місце між трагедією та комедією. Для сатирівської драми було характерним використання серйозних міфологічних тем, представлених у комічному ключі. Вона мала цілком розважальний характер і ставилася після трагедій для психологічного розвантаження глядачів.

З чого складалася трагедія? На думку багатьох вчених, трагедія була найкращим вираженням грецького духу. Розпочиналась вистава з *прологу,* в якому з'являвся один з акторів і глядачі дізнавалися, з якої миті розгортатиметься дія. За актором з'являвся *хор.* Співаючи, учасники хору входили на сцену з бічних проходів і лишались на ній до кінця дійства.

Трагедія — драматичний твір, який ґрунтується на гострому конфлікті особистості із суспільством, оточенням, психологічних переживаннях героя, як правило, закінчується його загибеллю.

Комедія — драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині.

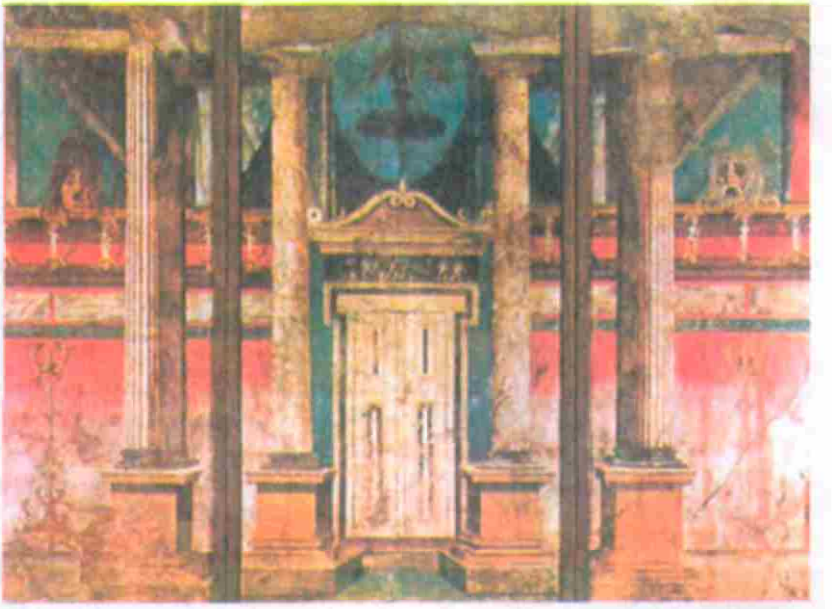

Сцена давньогрецького театру. *Настінний розпис, I ст. до н. д.*

Ця частина трагедії називалася *пáрод* — від назви проходів. Далі розпочинались діалогічні частини — *епісбдії,* що буквально означало «виходи». Актори виходили на сцену, обмінювалися репліками між собою, зверталися до хору тощо. Епісодії чергувалися зі *стáсимами* — піснями зупинки. Стасими виконував хор. Дія тимчасово припинялася. Головним персонажем ставав хор, що виконував пісні у вигляді с т р о ф та а н т и с т р о ф , рухаючись у танці навколо жертовника Діонісу. Рух в один бік називали *строфою* («поворотом»), зворотний рух — *антистрофою* («поворотом назад»). Завершувалася вистава *éксодом* (означає «відхід»), коли хор ішов з останньою піснею, що підсумовувала дію.

Театр під відкритим небом. В Афінах біля підніжжя Акрополя було споруджено перший театр, що спочатку був дерев'яним. Згодом кожне грецьке місто, навіть найвіддалбніше (як, наприклад, кримський Херсонес), матиме свій театр для того, щоб відчувати духовну єдність, яка споріднювала всіх еллінів.

Єдина закрита частина давньогрецького театру призначалася для перевдягання акторів та збереження костюмів і декорацій. Театр умовно поділявся на три зони: місця глядачів, або *тéатрон;* майданчик для гри, або *орхéстра;* лаштунки, або *скéна.*

Антична трагедійна маска

Театр мав неповторну акустику. Було розроблено цілу систему з порожніх глечиків та мідних пластин, що відбивали звук, доносячи його до останніх рядів. Театрон півколом оточував круглу орхестру, за якою знаходилась скена. У скені було троє дверей, через які виходили актори. Перед скеною — колонада, між колонами розміщували декорації, що відтворювали пейзаж та обстановку, на фоні яких відбувалася дія.

Костюми акторів трагедії. Щоб відповідати величі своїх персонажів, актори вбирались яскраво і пишно, як жерці храмів. А щоб їх було добре видно з найвіддаленіших точок театрону, ставали на взуття із високими підборами — *котурни* та одягали накладні плечі. *Маски* виражали загальний психологічний стан персонажа. Актори могли міняти маски залежно від перебігу драматичної дії. В давньогрецькому театрі всі ролі виконували чоловіки, тож маска допомагала грати героїнь.

Драматурги вигадували та використовували спеціальні *пристрої:* Наприклад, своєрідний кран піднімав акторів у повітря, щоб зобразити богів, коли ті приходять на допомогу в кінці п'єси. До наших днів зберігся вислів *«бог з машини»,* що вживається на позначення несподіваного вирішення складної ситуації, раптової неочікуваної допомоги.

«Хай переможе найкращий!» Оскільки бог Діоніс постійно стикався з перешкодами і врешті долав їх, з 508 року до н.д. було започатковано змагання драматургів. Перед святами відбувалися вибори правителями міста трьох трагічних поетів, що змагатимуться. Кожному за допомогою жеребкування призначалися актори та *хорег* — заможний афінянин, що брав на себе всі витрати з підготування спектаклів. Бути хорегом вважалося великою честю, тому афіняни, що прагнули робити політичну кар'єру, виборювали собі право забезпечувати театр усім необхідним. У час, коли не було засобів масової інформації, драматичні вистави відігравали роль виразника колективної свідомості міста-поліса.

На розсуд глядачів було представлено сотні творів. Однак до нашого часу збереглися лише 32 трагедії. Вони належать авторам, яких самі давні греки вважали найяскравішими митцями цього літературного жанру: Есхілу, Софоклу та Евріпіду. Саме в їхніх творах антична трагедія набула класичного вигляду.

Головні ознаки давньогрецької трагедії:

— формування та поширення громадянських ідеалів;
— створення «ідеального» образу грека для наслідування;
— навчання співпереживати, співчувати та співпрацювати у громаді;
— виховання сили духу та стійкості у прийнятті ударів долі;
— виконання виховної функції через заклик замислитися над сенсом свого життя;
— обов'язкова участь хору, що часто є колективним персонажем;
— типовість героїв, що досягалася завдяки використанню масок.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: бог Діоніс, Есхіл, Софокл, Евріпід.
Географічні назви: Афіни, Аттика, Херсонес.
Літературознавчі поняття: драма, трагедія, комедія, дифірамб.
Поняття:катарсис.

Запитання й завдання

1. Хто з богів був покровителем драматичного мистецтва і чому він здобув популярність в Афінах?
2. Внаслідок яких суспільних подій виникли перші драми? У якому значенні вживалося слово *драма* в Давній Греції?
3. Як виконання давньогрецьких драм було пов'язане з релігійними обрядами?
4. З яких частин складався давньогрецький театр? Які слова на позначення частин театру були запозичені українською мовою?
5. Який вигляд мали давньогрецькі актори на сцені? Які технічні засоби використовувалися під час театральних вистав? Хто виконував жіночі ролі в Давній Греції?

Чому давньогрецьке мистецтво в У ст. до н.д. відчуло потребу безпосереднього та наочного відтворення дії, а не її опису?

1. У 5 класі ви читали і вивчали драматичний твір. Пригадайте його назву, автора і дайте визначеня поняття *драма.*
2. У яких двох значеннях вживається це поняття?
3. У якому співвідношенні перебувають поняття *драма* і *п'єса*?
4. Досвід яких літературних жанрів використовувала давньогрецька драма? Які риси попередніх жанрів потребували доповнення, вдосконалення?

1. Поєднуючи діалоги, монологи, авторські ремарки, підготуйте драматичний текст на тему «Античний театр». Використовуйте додаткову літературу.
2. Перетворіть на діалог будь-який фрагмент тексту статті.
3. Розгляньте ілюстрації до статті. Уявіть себе давнім афінянином (афінянкою). Розкажіть про святкування Великих Діонісій, учасником (учасницею) якого ви нібито були.

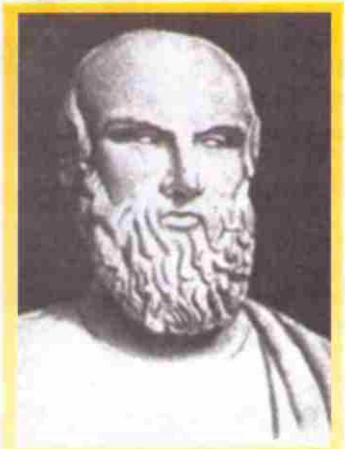

Есхіл. *Античне погруддя*
Есхіл — давньогрецький поет-трагік
бл. 525 (Елевсін) — 456 (Сицилія) до н.д.

ЕСХІ́Л
(бл. 525—456 рр. до н. д.)

Мої трагедії — це лишень крихти з розкішного бенкетного столу Гомера.

Есхіл

Греція за часів Есхіла. Великий трагік жив у час разючих змін, політичної боротьби та смертельних небезпек.

Майбутній драматург народився у місті Елевсін біля Афін у родині аристократа. В юності Есхіл став свідком повалення в Афінах тиранії Гіппія. Повстання розпочали вихідці із заможних родин, яких найбільше боявся тиран і тому найбільше утискав. В Афінах встановлюється демократичний лад.

Другою знаковою подією в житті Есхіла стало об'єднання Греції проти величезних армій Сходу. Перемога греків була перемогою духу, і саме такий *Дух* прославлятиме у своїх творах Есхіл. Драматург бере участь у більшості головних битв греко-перської війни. Б'ється на Марафонському полі, біля острова Саламін та міста Платеї. Коли стихає шум битв, Есхіл присвячує свій час написанню трагедій, в яких він роздумує над питаннями людської долі та сил, що її рухають.

«Батько трагедії». За різними відомостями, Есхіл написав від 72 до 90 п'єс. Саме він вводить у дію другого актора, що стало новим етапом розвитку трагедії як жанру. Тридцять разів Есхіла оголошували переможцем трагедійних змагань. Першу перемогу драматург здобув у 484 році до н.д. Найбільш популярними були його трагедії «Перси» та «Агамемнон».

Наприкінці життя у поета відбувається особиста драма. Через якісь невідомі причини він, один з героїв битви при Марафоні, змушений залишити Афіни. Античні біографи дають плутані свідчення про цю подію. Одні стверджують, що в своїх трагедіях Есхіл приховано відтворив елементи культу Деметри, про які мали право знати лише посвячені, і відкриття їх вважалося злочином. Інші дають більш правдоподібну версію. Есхіл не сприйняв демократичних реформ, він був прихильником традиційних форм управління в Афінах, бо

саме вони допомогли вистояти проти перської навали.

Останні роки свого життя поет перебував на Сицилії. Промовистою є складена ним е п і т а ф і я (напис на могилі). Жодним словом поет не згадує про свою театральну діяльність. Служіння місту, громаді для Есхіла було набагато важливішим за оплески театру. Або ж, можливо, причетність до мистецтва видавалася греку такою природною, що не вимагала окремої відзнаки?

Сцена з трагедії Есхіла. ***Зображення на грецькій вазі***

Чи добре ви запам'ятали?

Ім'я: Есхіл.
Географічні назви: Афіни, Елевсін, Марафон, Саламін, Сицилія.
Назви творів: «Перси», «Агамемнон».
Літературознавчі поняття: трагедія, епітафія.

Запитання й завдання

1. З якої сім'ї походив Есхіл і як це позначилося на його долі?
2. Які події стали для поета знаковими?
3. В якій визначній битві брав участь поет?
4. Чому Есхіл був змушений в кінці життя залишити Афіни?

1. Чому Есхіл не згадує про свою театральну діяльність в епітафії?
2. Поясніть епіграф до статті. Чи згодні ви з думкою Есхіла?

На кого з давньогрецьких ліриків Есхіл схожий за світоглядом та ставленням до життя?

Зверніть увагу, як драматург зображає мужність Прометея, його віру в людину.

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(*Уривки*)

П р о м е т е й Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я,— в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари[1]?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це,—

[1] Йдеться про допомогу Прометея Зевсові в боротьбі з титанами.

Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую,—
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва,— з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської,—
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,

Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе,—
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей Всевладна Доля вирок не такий дала,—
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмілість перед Неминучістю...

Хор Невже сам Зевс їй силою поступиться? —

Прометей Йому своєї долі не уникнути.

Хор Хіба Кронід[1] не завжди царюватиме?

Прометей Про це вам не дізнатись — не випитуйте...

ЕКСОД

Прометей Хоч Зевс і гордий серцем — злагіднішає,
До шлюбу він такого-бо ладнається,
Який його із трону скине й царської
Позбавить влади. Отоді-то батькове
Кляття справдиться, що наклав на кривдника,
З престолу Крон упавши стародавнього.

---

[1] *Кронід* — Зевс, син Кроноса.

А як з біди такої Зевсу вимкнути —
З богів нікому не добрати способу.
Лиш я це знаю. Хай, на троні сидячи,
Він тішиться громами піднебесними,
Хай сипле з рук вогнями-блискавицями.
Та вже не допоможе це ніяк йому —
Впаде безславно і не підведеться він...
Тоді довідається Зевс повалений,
Що рабство — це щось інше, аніж влади трон.

З'являється **Гермес.**

Гермес — **До тебе, мудрія гостроязикого,**
Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
Ти, Прометею, розкажи без загадок!

Прометей — **Яка зарозуміла й гордовита вся**
Розмова ця прислужника богівського!
Недавно ви при владі стали й мислите
У замках безпечальних домувать повік?
Падіння двох тиранів чи не бачив я?
Побачу, як і третій, що при владі є,
Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
Що цих богів новітніх я злякаюся?
Далеко ще до цього. Поспішай назад
Дорогою, якою і прийшов сюди,—
Нічого ти від мене не дізнаєшся.

Гермес — **Отож-бо цим зухвальством і сваволею**
Себе й завів ти в безвихідь страждань оцих.

Прометей — **Свого нещастя на негідне рабство я**
Не проміняю,— це запам'ятай собі...

Гермес — **За ці нещастя і мене винуєш ти?**

Прометей — **Скажу одверто,— всіх богів ненавиджу,**
За добре злим мені вони віддячили.

Гермес — **Як подивлюсь я — справді тяжко хворий ти.**

Прометей — **Як хворість то — ненавидіти ворога.**

Гермес — **Але ти в щасті був би ще нестерпніший!**

Прометей — **Ой-ой!**

Гермес — **Ой-ой? Це слово невідоме Зевсові.**

Прометей Старіючи, усього час навчить його.

Гермес А ти ще й досі не навчився розуму.

Прометей Все я знав наперед, що звістив він мені.
Мук зазнати ворогу від ворогів —
Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню
Дволезого кучері, неба ефір
Хай від грому, від натиску буйних вітрів
Розірветься на частки...
В вировому коловертні долі нехай
Закинуть в Тартару[1] чорну глибінь
Моє знесилене тіло — на смерть
Ніколи мене не вбити!

При громі й блискавицях скеля з **Прометеєм** *провалюється в безодню.*

Переклад *Бориса Тена*

Запитання й завдання

1. Кого Прометей допоміг перемогти Зевсові?
2. Якою таємницею володіє титан? Чому він її зберігає?
3. Чого Прометей навчав людський рід?
4. Чому Гермес вважає, що Прометей *«у щасті був би ще нестерпнішим»*?

1. Знайдіть у тексті трагедії *постійні епітети*. Чи допомагають такі мовні засоби надати творові урочистого тону?
2. Що має на увазі Прометей, коли говорить, що допомагав Зевсові як «вільний вільному»?
3. Що з прочитаного, на вашу думку, передає атмосферу жаху та безвиході?
4. Яка роль хору в трагедії Есхіла?
5. Що в діалозі Прометея і Гермеса свідчить про майстерність Есхіла як драматурга?

1. Складіть подяку людей турботливому Прометеєві.
2. Опишіть, яким ви уявляєте Прометея.

ПРО ТРАГЕДІЮ «ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ»

Споконвіку Прометея
Там орел карає...

Тарас Шевченко

Спадщина Есхіла. Як і про Гомера, про Есхіла можна сказати, що він зображує людей такими, якими вони були у величну давнину. До нашого часу дійшло лише сім трагедій поета, але й вони дають добре уявлення про творчість митця

[1] *Тартар* — безодня під Аїдом, де Зевс ув'язнив богів-порушників.

та розвиток жанру трагедії в Давній Греції. Есхіл звертається переважно до міфологічних сюжетів. У трагедії «Прометей закутий» Есхіл змальовує протистояння титана Прометея та Зевса. Трагедія «Прометей закутий» — частина трилогії (твори «Прометей звільнений» та «Прометей-вогненосець» не збереглися).

Від міфу до драми. Трагедія Есхіла за сюжетом подібна до міфу про Прометея. Однак за часів великого драматурга ця версія міфу була маловідомою, непопулярною серед інтелектуальної еліти Греції. Епос змальовував Прометея в дуже непривабливій подобі: злодюжкою, який відбуває справедливе покарання за те, що кілька разів обдурив всеблагого Зевса (намовив нерозумних людей приносити йому кращі жертви та підло викрав з неба вогонь). Есхіл цілком змінює ставлення до Прометея, розповідаючи про титана, що єдиний з усіх безсмертних цікавився життям людей, піклувався про них. Саме в такому — Есхіловому — трактуванні ми й зараз сприймаємо образ Прометея.

Суворий закон справедливості. Заради порятунку людства та захисту справедливості, що є найвищим законом як небесного, так і земного світу, цей бог пожертвував своєю свободою. Чому поет, виходець із заможної родини, звернувся до «простолюдного» міфу? Він був очевидцем повалення тиранії, що могла перерости у братовбивчу війну. І це сталося напередодні перської навали! Поет глибоко відчував, що свавільне використання влади загрожує небезпекою всьому суспільству. Есхіл вирішує у формі трагедії показати, як незламна воля та рішучість може протистояти силі та сваволі і перемогти їх.

Прометеєві в трагедії протистоїть не сам *Зевс,* а посланець богів *Гермес.* Він пихато звертається до поневоленого титана і вимагає розкрити пророцтво про долю Громовержця. Титан відкрито глузує з Гермеса, прагне зустрітися сам на сам з тираном, що ув'язнив його, а не з його служкою. Зевс ухиляється від цієї зустрічі, що й породжує трагічний конфлікт, в якому обидві сторони переходять межу розумного. Рішення Прометея непохитне. Вміння дотримуватися свого слова за будь-яку ціну є для Есхіла однією з найвищих чеснот. Деспотичний Зевс кидає свою блискавку. Прометей разом зі скелею провалюється в безодню. До глядачів долітають останні слова титана: *«Я страждаю безвинно»*,— знов нагадуючи про справедливість — головну тему твору, важкий шлях до якої герої трагедії будуть торувати в наступних п'єсах.

Художня майстерність Есхіла. Важливу роль для відтворення монументальності героїв виконують лейтмотиви — художні образи, що постійно виринають у

К. Грипенкерл. **Геракл визволяє Прометея.** *XIX ст.*

мові персонажів та нагадують про якусь із головних ідей, закладених автором. Так, у трагедії «Прометей закутий» лейтмотивом є образ *«кайданів та пут»,* якими Прометея приковують до скелі. Образ пут передає ідею неминучості, яка керує долею світу. Зараз неминучість ув'язнила Прометея, але згодом те саме трапиться й із Зевсом. Наклавши кайдани на Прометея, Зевс готує та наближає власне падіння й ув'язнення.

У словах Прометея можна розгледіти т р а г і ч н у і р о н і ю. Герой каже, що *«ненавидить усіх богів».* Будучи й сам богом, через нестерпні муки Прометей разом із Зевсом проклинає й себе самого. Втім саме Зевс врешті визнає свою неправоту та дозволить своєму сину Гераклу звільнити титана.

Вічний образ. Образ волелюбного Прометея зворушував не лише давніх греків, саме він відкриває галерею так званих *вічних образів* у світовій літературі. Прометей став символом боротьби за свободу в новій Європі. Багато європейських письменників — Гете, Шеллі, Байрон, Шевченко, Леся Українка — обрали цей персонаж за головного героя своїх творів.

На матеріалі трагедії «Прометей закутий» ми побачили втілення головної риси трагедії як літературного жанру — відтворення сутички двох видатних особистостей, непримиренні погляди яких призводять до трагічного к о н ф л і к т у.

Герої Есхіла схожі на монументальні статуї, напружені м'язи яких є своєрідним рухом у спокої. Такими є герої

Вічний образ — літературний або міфологічний персонаж, який має не лише вузько історичне чи національне, а й загальнолюдське значення, є актуальним для всіх часів і народів, його ніколи не можна витлумачити остаточно. До вічних образів належать *Прометей, Дон Кіхот, Гамлет, Гуллівер* та інші.

Своєрідність трагедії «Прометей закутий»:
— переосмислення поетом міфічного образу;
— непримиренність поглядів двох видатних особистостей (Прометей і Зевс) — причина конфлікту;
— монументальність образу Прометея;
— використання прийому ***трагічної іронії;***
— наявність ***лейтмотивів*** твору;
— трагічний фінал.

першого етапу розвитку трагедії. На наступному етапі вершина майстерності поетів полягатиме у змалюванні того, як трагічний конфлікт змінює людську особистість, як зовнішня сутичка викликатиме внутрішню боротьбу. Герої будуть боротися не лише один з одним, кожен з них почне боротися із собою.

Запитання й завдання

1. Чому, згідно з Есхілом, Прометей виступив проти Зевса?
2. Що використовує титан у боротьбі — силу чи мудрість?
3. Чому Прометей вирішив захистити людей? Чим мотивований цей вчинок?
4. Чи зміг Гефест налякати титана? Чому? Як карає зухвальця Зевс?
5. Що таке *лейтмотив* твору?
6. У чому полягає прийом *трагічної іронії*?

1. Пригадайте міф про Прометея, вивчений вами в 6 класі. Якими зображено Прометея та Гермеса в міфі й у трагедії Есхіла?
2. Порівняйте образ богоборця Прометея з іншими літературними героями, що повставали проти насильства та несправедливості.

1. Які зміни в житті давніх греків зумовили переосмислення Есхілом постаті Прометея?
2. Через що виникає *конфлікт* головних героїв у трагедії?
3. Чому образ Прометея у трактуванні Есхіла став таким популярним у літературі? Що таке *вічний образ*?

З'ясуйте, з якої поеми Тараса Шевченка взято слова, винесені в епіграф до статті. Доберіть кілька цитат із творів українських та зарубіжних авторів, які писали про Прометея.

Думка в подарунок

Ні самовладця, ні безвладдя — ось яку
Засаду в моїм місті шанувати слід ***(Есхіл).***

СОФОКЛ
(496—406 рр. до н. д.)

За щасливого у світі ти нікого не вважай,
Поки він у пристань вічну без біди не допливе.

Софокл

Софокл. ***Античне погруддя***
Софокл — давньогрецький поет-трагік
496(Колон)—
406 (там само) до н. д.

Громадянин Афін. Молодший сучасник Есхіла — Софокл — народився у 496 році до н. д. у передмісті Афін Колоні. Поет походив із родини заможного зброяра, який дав синові гарну освіту. Софокл опанував лікарське мистецтво, але найбільше юнакові подобалися музика і спів. Виступати самому майбутньому поету заважав слабкий голос, тому Софокл починає писати поеми і трагедії разом із музичним супроводом до них. Софокл керував хором афінських юнаків, що прославляв перемогу греків над перським флотом біля острова Саламін. У 468 році він здобуває свою першу перемогу в змаганнях драматургів. Переможеним виявився сам великий Есхіл. Поетів пов'язувала взаємоповага та дух благородного змагання. Адже для греків непорушним було правило: *«Хай переможе найкращий!»*

Крім занять поезією, Софокл з юних літ поринає в інше мистецтво — управління полісом, або *політику.* Як виходець із заможної родини, Софокл підтримує аристократичні групи, пристає до поміркованого демократа Перикла. Перикл зміг згуртувати навколо себе всю інтелектуальну еліту Греції тих часів. Вражають його проекти розбудови Афін, розвитку наук та мистецтв. Саме V століття до н. д. назвуть *«золотою добою»* Афін.

Мудріший за свій час. Злет тривав недовго. Поет стає свідком розриву відносин між Афінами і Спартою, спостерігає перші роки Пелопоннеської війни. З афінських мурів Софокл бачить спартанців, що нищать угіддя аттичних селян. Він переживає страшну епідемію чуми, яка спалахнула через перенаселення Афін біженцями. Гине від хвороби й сам Перикл. У ці страшні роки Софокл пише свою найглибшу за змістом та розпалом почуттів трагедію «Цар Едіп». Прообразом Едіпа — людини, що силою розуму досягла вершин визнання, але змушена була розплачуватись за мимовільне, неусвідомлене порушення світової гармонії,— стає Перикл. Але таким самим прообразом Едіпа є багатостраждальні Афіни, прагнення

до першості яких стало прокляттям із неминучою покарою. Софокл на власні очі бачить внутрішній розбрат, зради та авантюри, в яких громадянське суспільство перетворюється на бездумний натовп.

Софокл бере участь в аристократичному перевороті. Аристократи намагаються виправити ситуацію за допомогою насильства, і через короткий час їх знову виганяють з Афін. Софокла судять за участь у перевороті, але виправдовують. Можливо, афіняни знов пригадали його трагедії і мудрі поради поета.

У кінці свого життя Софокл повертається до Колона, де стає жерцем-цілителем храму Асклепія. Коли поет помер, вдячні колонці встановили культ на його честь.

Сила Софоклового слова. Римський філософ Цицерон у трактаті «Про старість» розповідає, що наприкінці життя Софокл перестав дбати про свої статки, цілком присвятивши себе написанню трагедій. Один з його синів подав на батька до суду, вимагаючи визнати, що Софокл вижив з розуму і потребує опіки. В афінських судах кожен обвинувачуваний мав сам відповідати на обвинувачення. Софокл вислухав промову сина, а потім просто прочитав першу пісню хору з трагедії «Едіп у Колоні». Судді були так вражені майстерністю поета, що одностайно виправдали його. Хіба існує кращий приклад визнання та похвали мистецтву?

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Софокл, Перикл, Цицерон.
Географічні назви: Афіни, Колон, Спарта, Саламін.
Назви творів: «Цар Едіп», «Едіп у Колоні».
Літературознавчі поняття: трагедія, прообраз.

Запитання й завдання

1. Яку освіту здобув Софокл? Коли він скористався цими знаннями?
2. Чому Софокл не міг бути учасником постановок власних трагедій?
3. Як ставився поет до політичного життя міста? Чому період, в який жив Софокл, називають *«золотою добою»* Афін?
4. Чому поет змінив свої політичні уподобання?
5. Яка подія в кінці його життя стала доказом сили мистецтва?
6. Як земляки вшановували Софокла після смерті?

У чому схожість і в чому відмінність життєвих шляхів Софокла та Есхіла? Скористайтеся рубрикою «Чи добре ви запам'ятали? ».

1. Поясніть слова з трагедії «Цар Едіп», взяті за епіграф до статті про Софокла.
2. Прихильником якого табору — аристократичного чи демократичного — був поет? Чому ви так вважаєте?

Зробіть висновок, чому стасим *«Дивних багато в світі див...»* із трагедії Софокла «Антігона» називають *«гімн людині»*.

АНТІГОНА

(*Уривок*)

СТАСИМ ПЕРШИЙ

Хор

Строфа 1
Дивних багато в світі див,
Найдивніше із них — людина,
Вітер льодом січе, вона ж
Дальшу в морі верстає путь —
Хай сива хвиля бушує,
А човен пливе вдаль,
Уславлену в богинях Землю,
Вічно й невтомно родючу, виснажує,
Плугом щороку в ній борозни орючи
Із конем своїм, людина.

Антистрофа 1
Птиць безтурботні зграї й риб,
Що живуть у морських глибинах,
Звірів диких з гущин лісних
В пастку й оплетену вправно сіть
Розумна ловить людина
Й собі скоряє їх.
В полях і в горах звірів ловить,
Хитрим знаряддям їх перемагаючи,
І запрягає коня довгогривого
І бика в ярмо заводить.

Строфа 2
І мислей, як вітер швидких,
І мови навчивсь чоловік,
Звичаїв громадських пильнує здавна;
Від лютих стуж, буйних злив
Знайшов міцний захист він,
Бл агод ол ьний.
Бездольним не буде той, хто сам
Майбутню путь ясно зрить,—
Нездоланна смерть одна,
А біль хвороб, тягар знегод — не страшні нам.

Антистрофа 2
Є витвори мудрі в людей —
Ясніші від світлих надій,

Та часто біди від них більш, як блага;
Хто в шані мав клятви міць,
Батьків закон, гнів богів,
Той — преславний.
Безславним хай буде, хто посмів
На кривдну путь серцем стать —
Щастя не знайти йому,
Й ні в домі гість, ні друг мені він не буде.
Чи безсмертних то знак? Я повірить боюсь,
Та її пізнаю, і чи можу сказать,
Що вона — не дитя Антігона?
Ой нещасна-бо ти —
0 Едіпа, нещасного батька, дочка!
Що з тобою, скажи? В чім винують тебе?
1 невже-бо ти царські закони
Так безумно посміла порушить?

Входить **Страж** *з* **Антігоною.**

ЕПІСОДІЙ ДРУГИЙ*

Креонт Ти що так низько похилила голову,
Чи признаєш провину, чи зрікаєшся?

Антігона Нічого не перечу — я зробила це.

Креонт Ти знала, що робить це заборонено?

Антігона Так... Як не знати? Скрізь це оголошено.

Креонт І все ж наказ переступить посміла ти?

Антігона Його ж не Зевс з Олімпу сповістив мені,
І не богів підземних правда вічная,
Що всі закони людям установлює.
Не знала я, що смертних розпорядження
Такі могутні, щоб переступать могли
Богів закон одвічний, хоч не писаний...
Умерти — це за благо я вважатиму.
Тому, для кого в смутку безнастанному
Усе життя минає, чи не благо — смерть?
Тож я й для себе не вбачаю в долі цій
Сумного. От коли б я сина матері
Моєї залишила непохованим,
Було б сумніше. Смертю ж не журюся я.
А як назвеш дурною, то скажу тобі —
Чи не дурний мене винує в дурості?

Корифей Завзята, видно, донька, як і батько був
Завзятий духом,— лихо не страшить її.

К р е о н т Та знай, проте,— хто найтвердіший вдачею,
Той падає раніше, найміцнішу сталь,
В горнилі вогняному загартовану,
І розламати можна, і розбити вщент...
Вона себе явила й тим зухвалою,
Що мій наказ переступити зважилась.
Зухвальство ж друге, додане до першого,—
Цим хвастати і в вічі нам сміятися...

А н т і г о н а Чого ж спинився? Як мені слова твої
Не милі, і не стануть вже милішими,
Так і тобі не до вподоби вчинок мій.
Чи то ж мені ще треба слави вищої,
Ніж свого брата поховати рідного?
І всі б мене схвалили, знаю добре я,
Якби їм острах язика не сковував.
Чи не найкраще з багатьох царевих прав —
Лиш те, що хочеш, говорити й діяти.

К р е о н т З усіх кадмейців ти одна так думаєш.

А н т і г о н а Усі так мислять, лиш уста в них замкнуті...

К р е о н т А думать з ними не в одно — не соромно?

А н т і г о н а Чи ж сором — брата вшанувати рідного!

К р е о н т А той, кого убив він, чи не брат тобі?..
Цей захищав вітчизну, той — ганьбив її.

А н т і г о н а Обох закон Аїда робить рівними.

К р е о н т Там честь лихим і добрим не однакова.

А н т і г о н а Хто зна, чи так це під землею діється?

К р е о н т Не буде і по смерті друга з ворога.

А н т і г о н а Любить я народилась, не ненавидіть.

Переклад *Бориса Тена*

Запитання й завдання

1. Які чесноти людини оспівує хор у першому стасимі?
2. У чому звинувачують Антігону? Чому вона вирішила поховати брата-зрадника?
3. Чи має рацію цар Креонт, наказуючи вшанувати похороном лише того, хто захищав місто?
4. Чи визнає Антігона свою вину?
5. Чому громадяни, за словами Антігони, бояться свого царя?
6. Як ви розумієте слова Антігони: *«Любить я народилась, не ненавидіть»*?

1. Порівняйте образ Антігони з ліричними героїнями Сапфо. Що спільного ви помітили?
2. Як зображає людину Софокл у стасимі першому «Антігони» та Есхіл у діалозі Прометея з хором?

1. Приклад Антігони показує нам, що за ідеали варто боротися й навіть віддати життя. Чи погоджуєтесь ви з цим?
2. Що ви відповіли б Креонту, якби опинились на місці Антігони?

ПРО ТРАГЕДІЮ «АНТІГОНА»

Любить я народилась, не ненавидіть.

Софокл

Нові обрії трагедії. За шістдесят років плідної праці Софокл написав близько 123 драм, з яких до нашого часу збереглось у повному обсязі лише сім. Він був новатором жанру трагедії.

Софокл першим відмовляється від практики об'єднаних трилогій, що сприяє стислості та стрімкості розвитку дії. Поет обирає нескладні епізоди міфологічного циклу для того, щоб надати сюжетові трагедії ясності, прозорості та необтяжливості й розкрити внутрішній світ героїв.

Софокл вводить третього актора, що дає змогу відмовитися від описових частин, а зображувати динаміку дії. Разом із наданням більшого значення героям Софокл змінює роль хору. Хор є справжнім виразником полісу як об'єднання вільних громадян. Так, стасим, що звеличує людину в «Антігоні», несе думку про рівність сили двох воль (Антігони та Креонта), що неминуче стикаються через різне розуміння таких понять, як обов'язок, відданість, справедливість та любов. Софокл свідомо «відсторонює» від дії хор, бо вважає, що громадяни демократичного суспільства відрізняються від інших тим, що дають окремій людині можливість вирішувати та діяти. Хор у Софокла майже ніколи не виступає в ролі судді. Позицію хору в трагедіях Софокла можна сформулювати так: *«Судити не значить засуджувати, справедливість не означає покарання».*

Дочка Едіпа. В «Антігоні» показано конфлікт між царем *Креонтом* та його *д*$_{ев}$ *Бакст.* Ескіз небогою *Антігоною.* Яка ж його при- костюма до трагедії чина? У війні за владу гинуть брати Софокла «Антігона»

Антігони — сини покійного царя Едіпа, і їхній дядько Креонт успадковує трон. Новий цар наказує з почестями поховати небожа Етеокла — захисника міста, а його брата Полініка як нападника залишити без поховання. Антігона порушує наказ Креонта і ховає свого брата за законами богів.

У стасимі хор співає знаменитий *«гімн людині»,* в якому перелічує досягнення роду людського. За очі він прославляє Антігону, оплакує її майбутнє. А разом з ним тужить і над Креонтом. Він говорить, що преславний той, хто шанує клятви міць, батьківські заповіти та гнів богів, а той, хто ступає на шлях кривди — безславний. Чи можна однозначно сказати, про кого говорить хор? Можливо, він говорить одночасно і про Антігону, і про Креонта, що обоє *«грішать безвинно»*. Вона хоче врятувати совість міста, він — його спокій. Обоє у бажанні досягти своєї мети переходять межу.

Кому ж ми співчуваємо? Порушницю приводять до Креонта. Вона не криється та не заперечує свій вчинок. На наших очах зав'язується трагічний конфлікт. Він не може бути вирішений примиренням або поступками. Креонт та Антігона дивляться одне одному у вічі. І ми відчуваємо внутрішню схожість їхніх характерів — непоступливі, жорсткі через прямоту. Герої ніби дивляться в дзеркало з різних боків. Ця схожість ще більше розпалює їх. Це вже не просто конфлікт, це — змагання. У Креонті та Антігоні палає вогонь любові, але у царя це любов егоїстична, жага до володіння, в Антігони — гуманістична, людяна, любов дарування. Дівчина каже: *«Любить я народилась, не ненавидіть».* Проте в цій сутичці стає зрозумілою ще одна їхня спільна особливість. Ні Антігона, ні Креонт не вміють пробачати. Цар відчуває, що Антігонині переконання більш виважені, авторитет володаря не витримує виклику, і Креонт вдається до засобу, що означає поразку, — застосовує силу. Він наказує замурувати Антігону живою у в'язниці. Героїня гине.

Симпатії глядачів на боці скривдженої Антігони. Але Софокл не був би Софоклом, якби не змусив нас змінити своє

Трагедія. *Помпейська фреска*

Своєрідність трагедії «Антігона»:
— глибокий гуманізм, уславлення демократії;
— прозорість сюжету, динамічність дії;
— третій актор (тут це корифей);
— переосмислення ролі хору;
— герої наділені загальнолюдськими рисами;
— неоднозначність у ставленні до героїв.

ставлення до кривдника. В кінці твору Креонт втрачає родину. З його обличчя зникла велич володаря. Креонт у цю найвищу мить своїх страждань, як і Антігона, стає часткою нашої душі.

Філософ Арістотель писав, що Софокл змальовував людей такими, якими вони мають бути. На відміну від титанічних постатей Есхіла, герої Софокла наділені загальнолюдськими рисами. Глядач не обирає собі улюбленого героя, а одночасно захоплюється всіма, відкриває в собі схожість то з одним, то з іншим персонажем.

Запитання й завдання

1. Чому Софокл відмовився від *трилогії*? В чому полягало його новаторство як драматурга?
2. Яку функцію в трагедіях Софокла виконує хор?
3. Якими рисами Софокл наділяє трагічних персонажів?
4. Чим викликаний конфлікт між героями трагедії «Антігона»?
5. Яка сила рухає вчинками Антігони?
6. Які вчинки виказують в особі Креонта тирана, а не мудрого правителя?
7. Чи можна назвати протистояння Антігони та Креонта змаганням? Яка його мета?
8. Чому появі на сцені головних героїв передує так званий *«гімн людині»*?

1. Що ріднить характери Антігони та Креонта, а що робить їх цілком протилежними?
2. Ви ознайомились із засобом *трагічної іронії* у трагедії Есхіла «Прометей закутий». Чи користується цим засобом Софокл в «Антігоні»?

1. Чому в своїх трагедіях Софокл використовує прості сюжети?
2. Чому в кінці трагедії хор лишається підтримати Креонта, а не залишає його як ненависного людям тирана?

Напишіть реферат на тему «Есхіл та Софокл — виразники ідей «золотої доби» давньогрецької літератури».

Думка в подарунок

...Для людини, хоч би й наймудрішої,
Не сором вчитись і поради слухати ***(Софокл).***

Звів я пам'ятник свій.
Горацій

***«Часи змінюються, і ми змінюємось разом з ними»,*— сказав славетний римський поет Овідій. Інтенсивне культурне та суспільно-політичне життя давніх греків з часом виснажує їх. З'являється потреба осмислити попередній досвід, виправити помилки. Саме в цей час своєрідного перепочинку на світовій арені з'являється римська література.**

Греки — вчителі римлян. Римські письменники, безперечно, є спадкоємцями грецьких. Однак це не означає вторинності їхньої творчості, а відтак меншовартості. Автори римської літератури поставили собі за завдання дати відповіді на запитання, що не прозвучали в еллінів. їхньою метою було перерости власних учителів.

Греків час мало цікавив, їх захоплювало дослідження предметів, занурення в їх сутність. Римлян цікавить насамперед час і те, як змінюється одна й та сама річ під його впливом. Над такими речами, як *«внутрішній світ», «душа», «серце»,* давні греки почали замислюватись порівняно пізно і їх певною мірою стривожила масштабність цих досліджень. Греки зрозуміли, що у внутрішньому світі людини розум часто не є керманичем, що існують безліч почуттів та станів, які визначають наші дії і керують життям. Досліджувати та опановувати ці нестримні, суперечливі та змінні почуття випало на долю римлян.

Капітолійська вовчиця[1]. *Бронзова скульптура, VI ст. до н. д.*

Трагічний актор після виступу. *Помпейська фреска*

---

[1] **Скульптура легендарної вовчиці, встановлена в релігійному центрі Давнього Риму — *Капітолії,*— пам'ятка цивілізації *етрусків,* що передувала римській; фігури Ромула і Рема було додано в XV ст.**

Рим вступає в контакт із Грецією у добу *еллінізму*. Характерними рисами еллінізму був потяг до у з а г а л ь н е н ь та інтерес до к о н к р е т н о ї л ю д с ь к о ї о с о б и с т о с т і. Ці обидві риси були успадковані, об'єднані та розвинуті римлянами в мистецтві. Потяг до узагальнень вилився у віру в непересічне значення Риму як взірця традиційного суспільства, його історичну місію об'єднати світ. Об'єднання могло відбутися за умови суворого слідування гідній традиції, збереження якої дасть змогу суспільству збагачуватися досвідом інших народів. Прекрасним зразком такого підходу є Пантеон — храм усіх неримських богів. їх привозили до Вічного Міста переможці, повертаючись із походів, і «оселяли» в Римі, щоб поширити на римлян прихильність чужих божеств.

Узагальнення у римлян. У римському мистецтві потяг до узагальнення зумовив прагнення митців спробувати свої сили в усіх можливих ф о р м а х т а ж а н р а х . Крім того, навчаючись у зрілого грецького мистецтва, римські літератори одразу розпочинали зі складного, відчували потребу перевершити досконале! Якщо порівнювати епоси Гомера та Вергілія, помітно, що органічне, але дещо наївне використання Гомером в епічному творі драматичних та ліричних елементів у Вергілія майстерно поєднується та стає основним художнім принципом. Це надає характерам героїв поеми реалістичності, позбавляючи їх епічної недосяжності.

Октавіан Август. *Римська бронзова статуя*

Увага римлян до особистості. Якщо у греків протягом тривалого часу одним із літературних героїв виступало місто-поліс, то римська поезія та проза обирають за героя визначних представників свого народу. Для римлянина історію робить не громадянський колектив, а видатна особистість разом із колективом. Відтак особливої ваги набувала потреба опису внутрішнього світу цієї особистості, що мало допомогти зрозуміти мотиви її вчинків. Постать автора, «присутність» його є невід'ємною ознакою творів римської літератури, що певною мірою відрізняє її від давньогрецької. Увага до окремої особистості, відверте змалювання боротьби її пристрастей, надзвичайно реалістичне зображення подій разом з їх чітким аналізом роблять римську літературу

Головні особливості римської поезії:
— зацікавлення проблемами сьогодення;
— дослідження внутрішнього світу людини;
— «присутність» автора у творі;
— зображення звичайної людини;
— використання в епічному творі елементів лірики та драми;
— жанрове розмаїття.

настільки зрозумілою, що нею захоплювались не лише сучасники, а й нащадки-європейці.

Розквіт римської літератури. За правління першого імператора Риму Октавіана Августа розпочалася «золота доба» римської літератури. Саме в цей час було написано найвизначніші твори римської літератури. Після припинення міжусобиць у Римі було офіційно проголошено настання нового «золотого віку», який приніс із собою принцепс *(«перший серед рівних»* — так дозволяв називати себе Октавіан, уникаючи назви *імператор).* Ті, хто пережив жах громадянської війни, щиро вірили у настання «золотої доби» й усіма силами прагнули її прославити.

Як Європа «відкрила» античність. Римська література стала своєрідним «містком» для ознайомлення нових європейців з античною спадщиною. На теренах нової Європи Гомера вперше читали не в оригіналі, а в перекладі латиною. Доба Відродження розпочалася саме із захоплення італійських митців творами їхніх римських попередників. Відтак римський *гуманізм,* що полягав у підкресленні значення окремої людини для розвитку суспільства, доповнився давньогрецьким уявленням про значення людини для розвитку цілого світу.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Вергілій, Горацій, Овідій, Октавіан Август.
Географічні назви: Греція, Рим, Європа.
Поняття: гуманізм.

Запитання й завдання

1. Чиїми спадкоємцями в літературній творчості були римляни?
2. Які теми найбільше хвилювали римських письменників?
3. Яку роль відіграла римська література для культурного становлення Європи?

1. Чи була римська література менш вартісною порівняно з давньогрецькою? Які характерні риси римської літератури?
2. Користуючись статтею та рубрикою «Художня галерея епохи» (с. 42—43), зробіть висновок про досягнення давніх греків і римлян в архітектурі та образотворчому мистецтві.

Вергілій. ***Книжна мініатюра***
Публій Вергілій Марон — римський поет
70 (передмістя Мантуї) — 19 (Брундізій) до н. д.

ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН
(70—19 рр. до н. д.)

Я прожив життя і пройшов шлях, який мені призначила доля.

Вергілій

Початок шляху. 15 жовтня 70 року до н. д. біля міста Мантуя, що на півночі Італії, народився Публій Вергілій Марон. Його батько був дрібним землевласником, тяжко працював, аби вибитися в люди. Отримавши земельний наділ, він багато зусиль доклав для того, щоб забезпечити краще життя своєму синові. Відправив майбутнього поета здобувати освіту спочатку до Кремони, потім — до Рима. Життя в столиці було не до душі Вергілію.

Вергілій очима сучасників. Пізніші коментатори його творів надали детальний словесний портрет митця, що допомагає глибше зрозуміти його творчість. Вергілій був високим на зріст, мав кремезну статуру та засмагле обличчя. Серед вишуканої римської публіки він видавався селюком. Водночас поет був украй вразливою, м'якою людиною. Про його відлюдькуватість та сором'язливість ходили легенди. Вергілій не вмів виступати публічно, плутав слова і замовкав. Але коли він розпочинав читати свої вірші, наче цілком перероджувався. Виразності його інтонації заздрили відомі красномовці.

Вергілій ніколи не використовував свою славу та зв'язки. Коли під час громадянської війни маєток його батька було конфісковано на користь Цезаря, про повернення майна піклувалися впливові друзі Вергілія, роблячи це так, аби поет не дізнався про їхню допомогу. Митець мав небагато друзів, але надзвичайно цінував дружбу і пишався нею. З тими з них, хто мав владу і вплив та очолював літературні гуртки, до яких він належав, Вергілій поводився щиро, по-товариськи, зберігаючи власну гідність.

Вергілій прагнув врешті залишити поезію і присвятити своє життя філософії — єдиним лікам для душі. Але ретельна робота над віршами не дала здійснитися цій мрії його життя.

Як творив Вергілій? За переказами друзів, поет розпочинав складати вірші зрання, потім упродовж дня переглядав нотатки, десятки разів виправляючи та змінюючи написане, врешті

ввечері він здійснював останню сувору перевірку, іноді закреслюючи все написане протягом дня.

Поетичний доробок Вергілія чималий, але найвидатнішими його творами є три великі п о е м и : «Буколіки», «Георгіки» та «Енеїда».

«Енеїда» — мета життя поета. Під час написання поеми Вергілій так прагнув поєднати поетичне натхнення з філософським роздумом, що спочатку написав зміст поеми прозою, і лише потім почав заповнювати прозаїчну канву віршованим словом. На створення «Енеїди» поет витратив одинадцять років.

Ілюстрація до поеми «Енеїда» Вергілія. *Гравюра, XVIII ст.*

Прагнучи надати поемі правдивості, переконливості, поет вирішує здійснити мандрівку маршрутом, яким колись проплив його герой — Еней. Він вирушає до місць легендарної Трої, але вже в Греції відчуває слабкість і поспішає повернутись до Італії, сподіваючись, що клімат вітчизни зцілить його. Він встигає ступити на рідну землю і через кілька днів — 21 вересня 19 року до н. д.— помирає в місті Брундізій. Перед самою смертю, не бажаючи лишити після себе незавершену працю, Вергілій наказує друзям спалити поему. Його хвилює не власна репутація, а те, що в світі може з'явитися ще один недосконалий твір.

Але за наказом самого Октавіана Августа, якому Вергілій неодноразово декламував уривки з поеми, «Енеїду» було збережено близькими друзями поета, і скарбниця людського духу поповнилася ще одним шедевром.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Публій Вергілій Марон, Юлій Цезар, Октавіан Август.
Географічні назви: Італія, Мантуя, Рим, Греція, Брундізій.
Назви творів: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда».
Літературознавче поняття: поема.

Запитання й завдання

1. З якої родини походив Вергілій? Чи здобув майбутній поет ґрунтовну освіту?
2. Яким за характером був Вергілій? Що в ньому цінували друзі?
3. Як Вергілій писав свої поезії?

4. Чому поет так ретельно працював над «Енеїдою»? Для чого він вирушив у мандрівку?
5. Чому Вергілій заповів спалити недописану поему? Як це характеризує його як автора?

Читаючи уривки з поеми, простежте риси схожості й відмінності «Енеїди» та «Іліади», «Одіссеї».

ЕНЕЇДА

(*Уривки*)

Пісня 1

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські[1].
Довго всевишня по суші і морю ним кидала сила,
Бо невблаганна у гніві Юнона[2] була безпощадна.
Досить натерпівся він у війні, поки місто поставив...
Музо, про всі ті причини згадай нам, чию він образив
Волю божисту і що так царицю богів осмутило,
Що навіть мужа такого побожного змусила стільки
Витерпіть бід і пригод; чи такі вже боги невблаганні?
Місто старинне було, Карфаген, поселенці тірійські
Там оселились, далеко навпроти Італії й гирла
Тібру; було воно повне багатств і до бою завзяте.
Місто те, кажуть, Юнона найбільше з усіх полюбила...
Чула, одначе, нащадки такі із троянської крові
Вийдуть, що вирвуть колись із корінням твердині тірійські,
Вийде й народ відтіля, цар могутній, в боях переможець...
Ще не затерлись-бо в пам'яті й гніву причини, жорстокий
Біль не ущух, у серці десь тліли й про присуд Парісів
Згадка, і жаль за зневагу краси... За все це горіла
Гнівом важким до троянців, що скрізь їх морями носило...
Роки ще, долею гнані, вони десь морями блукали.
Стільки зусиль було треба, щоб римський народ утворити!

Пісня 6

«Ну, а тепер розповім я [Анхіз] тобі про дардан покоління,
Що то за слава чекає його і які це потомки
Із італійського племені, з душ тих преславних, що з нашим
Іменем прийдуть на світ; я розкрию тобі твою долю...

---

[1] *Лав'іній* — **італійське місто, де правив цар** *Латин,* **батько** *Лавінії* — **майбутньої дружини Енея.**

[2] *Юнона* — **цариця богів і людей, богиня шлюбу та сім'ї, покровителька успіху й перемоги, ототожнена з Герою.**

Але поглянь-но очима сюди обома і на плем'я
Римлян своїх подивися: Цезар і рід весь Юлійський[1],
З'явиться тут він колись попід віссю великого неба.
Це той герой, про якого чував ти оракулів стільки,
Цезар то Август, син божества; золотую епоху
В Лації наново він установить, на землях, що перше
Царством Сатурна були... І навіть Алкеїв нащадок[2]
Стільки країв не сходив, хоч прострелив він міднокопитну
Ланю і хоч втихомирив гаї Еріманту та луком
Лерну злякав... Чи доблестю збільшувать сили не будем,
Чи, може, стримає страх нас у землю авзонську[3] вступити?..
Інші зуміють ніжніші істоти із міді кувати;
Вірю, що з мармуру навіть добудуть живії обличчя;
Кращі промовці з них будуть в судах; вони неба кружіння
Циркулем визначать, скажуть, ясним коли сходити зорям.
Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.
Будуть мистецтва твої встановляти умови для миру,
Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих»...

Пісня 8

Саме на ньому [на щиті] володар вогню, у пророцтвах умілий,
Знаючи будучність, вирізьбив славні діла італійців,
Римські тріумфи і ціле потомство прийдешнє, що вийде
З роду Асканія, й війни, що будуть, одна за одною.
Й матір-вовчицю він там зобразив, що у Марса[4] в печері,
Зелом порослій, лежить,— до сосків припадаючи разом,
Граються двоє хлоп'ят і ссуть свою матір безстрашно...
Срібний гусак літав там у сінях золотосяйних
І сповіщав, що галли надходять, що вже на порозі.
Кучері в них золоті, і одіж їх золотом сяє,
Світло-смугасті військові плащі, а шиї в них білі,
Мов молоко, в золотому окіллі; вимахує кожен
Парою списів альпійських, а в довгих щитах вони захист
Мають собі. Він вирізьбив там і громаду салійську[5]
В танці святому, і голих луперків[5]; у них гостроверхі
З вовни шапки, і щити зобразив, що із неба упали.
Чисті матрони[6] везуть через місто у повозах зручних

---

[1] Юлій Цезар належав до роду, що походив нібито від сина Енея — Юла.
[2] Йдеться про Геракла (римського Геркулеса).
[3] *Авзбнська земля* — Італія.
[4] *Марс* — первісно бог родючості й природи, згодом бог війни, ототожнений з Аресом.
[5] *Салії, луперки* — римські жерці.
[6] Йдеться про *весталок,* що в храмі богині родинного вогнища Вести підтримували вічний вогонь — символ стабільності держави.

Сандро Боттічеллі. **Венера і Марс.** *XV ст.*

Святощі їхні. А далі іще показав він виразно
Тартара царство, також глибоченний передсінок Діта[1]
Й кари за злочини... Між всім цим широке
Граюче море із золота, й пінились сивії хвилі,
Й сріблом довкола дельфіни блищали, міцними хвостами
Глибоко хвилю горнули і піну шумну розсікали.
Мідний флот було видно всередині,— битва актійська[2]:
Берег Левкади, усіяний весь вояками, а хвилі
Золотом сяють. Сам Август Цезар веде італійців,
З ним і сенат, і народ, і пенати[3], й великі богове.
Він на кормі височенній стоїть, а обабіч з обличчя
Радісна ясність палає і батьківська зірка над тім'ям.
... А далі — озброєні різно
Варварські сили Антоній веде. Народів Аврори[4]
Й берега він переможець червоного. Тягне з собою
Сходу він сили, й Єгипет, і Бактру далеку; при ньому
Жінка з Єгипту[5], нечестя для нього. Всі разом рушають
В бій, аж запінилось море, вдаряють-бо підняті весла,
Ростри[6] тризубі прорізують плесо,— ідуть у відкрите
Море. Гадав би хто, може, що тут надпливають Кіклади[7],
Зрушені морем, чи з горами гори зіткнулись високі;
З суден, важких наче вежі, воїни так натискають
Збройними масами, з рук запалене кидають клоччя,
Мечуть летюче залізо списів,— і багриться від крові

---

[1] *Діт* — **у римлян царство мертвих.**
[2] **Йдеться про битву між Октавіаном та Антонієм, що поклала край громадянській війні.**
[3] *Пенати* — **боги родинного вогнища.**
[4] *Аврора* — **богиня світанку.**
[5] **Йдеться про Клеопатру.**
[6] *Ростр* — **ніс бойового корабля.**
[7] *Кіклади* — **острови біля Греції.**

Поле нептунське. Всередині військо цариця скликає
Батьківським систром[1]; не бачить гадюк вона двох за собою.
Всякі потвори богів різнорідних, між ними Анубіс[2]
Песиголовий, рушають у бій на Нептуна й Венеру,
Проти Мінерви[3]. В середині битви цієї і Марс сам,
В зброї залізній, лютує... Видно було, як цариця
Кличе вітри, паруси наставляє під подув і линви
їм попускає невпинно. Її там у цій різанині
Бог вогняний зобразив від прийдешньої смерті блідою;
Вітер попутний і хвилі несуть її в море, а далі —
Ніл, засмутившись, могутній, своє розгортає одіння
І всіх розбитих до свого зеленого лона скликає.
Цезар у римськії мури в'їжджає в потрійнім тріумфі
Й вічним богам італійським безсмертні складає обіти —
Тричі по сто у столиці поставити храмів величних.
З ігрищ веселих та оплесків вулиці всі аж лунають...
В храмах кругом вівтарі і хор матерів, а навколо
При вівтарях жертовні воли усю землю покрили.
Він на порозі сидить білосніжнім осяйного Феба[4]
І від народів дари порядкує й на пишних колонах
Вішає. Йдуть ті народи впокорені, в шерегах довгих.
Мова їх, звичаї, зброя, їх одяг — які розмаїті!
...Матері дару, Вулкана[5] щиту, він [Еней] дивується дуже,
Образам радий ясним, хоча тих подій і не знає,
І піднімає на плечі цю славу і долю нащадків.

Пісня 12*

Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
«Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизька. Зміняйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдієш відвагою й хистом,
Хочеш на крилах злетіть аж до зір чи у землю заритись? »
Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
Це твоє слово гаряче, а грізні богове для мене,
Грізний Юпітер[6]». І більше ні слова, оглянувсь на давній
Камінь великий,— він в полі межею стояв випадково,
Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве

---

[1] *Систр* — знак влади фараона.
[2] *Анубіс* — єгипетський бог-провідник до царства мертвих.
[3] *Мінерва* — богиня письменства, мистецтва й ремесла, пізніше ототожнена з Афіною.
[4] *Феб* — інше ім'я бога Аполлона.
[5] *Вулкан* — бог вогню, ототожнений з Гефестом.
[6] *Юпітер* — верховний цар богів і людей, ототожнений із Зевсом.

Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
Він же у руку тремтячу вхопив, і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі,— затремтіли коліна, й застигла
Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря
Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; язик нам не служить, і більше
В нашому тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовить.
Так ото й Турнові...
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару...
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із праці на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі,—
Спис той летить, наче вихор із чорної хмари...
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули[1],
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
Очі підвів і, з благанням правицю до нього простягши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю,— у тебе
Теж був старий такий батько Анхіс,— ти над старістю Давна[2]
Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо переміг ти,—
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.
Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинивсь, озирнувся
Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта[3], що Турн йому рани завдав, перемігши,
Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.
Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим
Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброї, що зняв з мого друга,

---

[1] *Рутули* — **італійське плем'я.**
[2] *Давн* — **батько Турна.**
[3] *Паллант* — **друг Енея, вбитий Турном.**

Вирватись хочеш? Паллант тебе в жертву приносить цією
Раною, мститься Паллант, випускаючи кров цю злочинну».
Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подавсь неохоче.

Переклад *Миколи Білика*

Запитання й завдання

1. Яка місія в майбутньому, за словами батька Енея, Анхіса, ляже на плечі римлян, нащадків троянців?
2. Які події з майбутньої історії Риму зобразив Вулкан на щиті Енея?
3. Чому Еней викликає Турна на двобій?
4. Чи винні боги у тому, що Турн під час двобою втратив вправність?
5. Чи виправдовує епітети *«побожний»* **та** *«благочестивий»* **Еней в останній битві з Турном?**

1. Порівняйте описи щита Ахілла та щита Енея. Які ідеї вкладали автори в ці описи?
2. Порівняйте двобій Енея й Турна з двобоєм Гектора та Ахілла в «Іліаді» Гомера. Чим Еней відрізняється від найвойовничішого з греків?

Чи звільняє Вергілій своїх героїв від відповідальності за власні вчинки, перекладаючи більшість рішень на совість богів?

ПРО ПОЕМУ «ЕНЕЇДА»

Людина, що має нахил до філософії та ідилічного життя, береться за героїчну поему, яка має зміцнити імперію.

Микола Зеров

«Зміцнити імперію». В «Енеїді» Вергілій намагався з'ясувати актуальне питання для його епохи — які стосунки пов'язують людину і час, чи може впливати людина на час і яким чином. Римляни вірили в існування своєї історичної місії — об'єднання всіх відомих їм земель під одним началом — Римом. Змалювати початок цього великого шляху і мав на меті Вергілій, обравши за сюжет поневіряння троянського героя Енея та заселення троянцями італійської місцевості під назвою Лаціум.

^Змагання з Гомером. Вергілій об'єднує в своїй поемі пригодницький дух «Одіссеї» (мандрівка Енея) із войовничим духом «Іліади» (Війна з латинцями). Якщо Гомер описує абсолютне минуле, то Вергілій робить протилежне: описуючи минуле за законами епосу, він пише про майбутнє, що одночасно є сучасним і добре відомим кожному римлянинові.

Іншою особливістю поеми є чітка окресленість постаті автора. Якщо в «Іліаді» й «Одіссеї» було складно виділити

Лікар обробляє рану Енея. *Помпейська фреска*

власні думки їхнього творця, то в «Енеїді» автор відкрито коментує події, висловлює власні припущення та пояснення.

Герой, якого веде Доля. *Еней* — герой, що часто зрікається свого особистого життя заради майбутнього всього народу. Він мужньо бере на себе тягар відповідальності, але керується волею богів. Стосунки між героями та богами в Гомера та Вергілія разюче несхожі. У Гомера Зевс не має повної влади над долею героїв, людина має право вибору власного шляху. У Вергілія доля людини цілковито підкорена рішенню богів, і чеснотою вважається неухильне виконання вищих настанов. Від світу сучасності Енея, на відміну від героїв Гомера, віддаляє не стільки гіперболізована сила або кмітливість, скільки несамовите прагнення досягти обраної мети, що стає смислом його життя.

Вергілій надає великої ваги питанням моралі. Еней завжди благочестивий, а тому він і завжди мужній. Його мужність допомагає здійсненню добрих справ як під час миру, так і на війні. Багато супротивників Енея — насамперед несамовитий *Турн* — позбавлені благочестя, і це й веде їх до загибелі.

Вергілій плідно використовує доробок Гомера, поглиблюючи сюжетні лінії, наповнюючи їх драматизмом. На шляху до Італії герой, як і Одіссей у Гомера, спускається в царство мертвих, де зустрічає батька. *Анхіс* провіщає Енеєві майбутнє, за яке слід боротися вже зараз. В пісні шостій звучить найголовніша думка поеми, що показує, з якою гордістю Вергілій думає про свій народ і державу: *«Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи».*

Завершивши зображення стійкості Енея під час поневірянь світом, Вергілій розпочинає оповідь про випробування героя війною. Еней прибуває до Лаціуму, де владарює цар *Латин.* До його дочки сватається найкращий з італійських царів, рутул Турн, але володар знає, що за пророцтвом чоловіком *Лавінії* має стати чужинець. Латин приймає троянців і, вражений їхніми чеснотами, погоджується на шлюб Енея з Лавінією. Але *Юнона,* яка постійно перешкоджає Енею, розпалює ворожнечу. Цар відмовляється від влади, її приймає Турн і починає готуватися до війни.

Після довгих кривавих сутичок фортуна відвертається від рутул ів. Але й сили троянців на межі! Еней вирішує запропонувати

Турнові двобій, і таким чином вирішити долю війни. Герої розпочинають двобій. Сили залишають Турна. Крім того, для звершення пророцтва *Юпітер* надсилає богинь страху, що позбавляють рутула мужності. І ось Турн падає, а Еней із тріумфальним вигуком заносить над ворогом меч. Турн в останні хвилини життя кається і молить повернути своє тіло старому батькові. Ця відвертість зворушує доброчесного Енея. Але в цю мить він помічає ремінь вбитого Турном *Палланта,* який той забрав собі на знак перемоги. Гнів затьмарює очі Енея, і він убиває ворога.

.^Художня досконалість поеми. Вергілій цілком відмовляється від повторів, постійних епітетів, що відігравали важливу роль у Гомера. Натомість він уводить до поеми багато а ф о р и з м і в — висловів повчального змісту, м е т а ф о р , що надають виразності тексту. І досі ми вживаємо вислови з «Енеїди»: *«Є для побитих один порятунок — рятунку не ждати»; «Відважним і щастя сприяє»; «Долі-бо серце людське несвідоме, не знає»* тощо.

По-іншому порівняно з Гомером ставиться поет і до зображення е п і ч н о г о с п о к о ю . Епічний спокій зберігається завдяки постійному нагадуванню автором, що всі події поеми підпорядковані грандіозній меті, задуманій богами. У поемі зображено не лише змагання та зіткнення вчинків героїв, але й їхніх настроїв та думок. Ось як описує поет стан Турна перед прийняттям трагічного для нього рішення битися з Енеєм:

... Все разом у серці однім вирувало —
Сором великий, і змішане з смутком безраддя, й кохання,
Що так шалено у грудях буяло, й свідомість одваги.

Іншою особливістю епічного стилю Вергілія є використання с к л а д н и х п о р і в н я н ь т а о р а т о р с ь к и х п р о м о в Поет прикрашає ними свій твір, насолоджує читача змальованою картиною та своєю майстерністю. За допомогою промов Вергілій, з одного боку, робить свою оповідь більш драматичною, з іншого, надає суто римського колориту.

Улюблений поет Європи. Отже, хоч Вергілій і наслідував Гомера, вважаючи поеми грецького аеда неперевершеним зразком, саме «Енеїда» справила великий вплив на європейську поезію. В середні віки поети-монахи називали Вергілія пророком, що провістив народження Христа, укладали поеми на релігійні теми з узятих з його віршів рядків. Образ Вергілія використав і геніальний Данте в «Божественній комедії» (поет супроводжує головного героя під час подорожі пеклом). З поем Вергілія черпали натхнення поети XVI—XVII століть Людовіко Аріосто та Джон Мільтон.

З XVIII століття до Вергілія починають ставитися критично. Поетові закидають штучність та надуманість, протиставля-

Своєрідність поеми «Енеїда»:

— проблема ролі особистості в історії, уславлення імперії;
— творче використання поем Гомера;
— переосмислення образу головного героя;
— «присутність» автора у творі;
— драматизація описуваного за допомогою художніх засобів;
— використання з художньою метою складних порівнянь, метафор, афоризмів;
— уведення в текст твору ораторських промов.

ючи його твори простоті й реалізму Гомера. З'являються численні «Енеїди», в яких героїчні події епосу подаються в пародійному вигляді. Зразок такого переосмислення образу Енея знаходимо і в «Енеїді» Івана Котляревського з його знаменитим *«Еней був парубок моторний...»*.

Запитання й завдання

1. Чому Вергілій вибрав головним героєм Енея, а центральною подією поеми — пошуки троянцем нової вітчизни?
2. Чи присутній в «Енеїді» автор? Доведіть це на прикладах з тексту
3. Які нові якості характерні героям «Енеїди»? Чи мають вони свободу вибору, чи їхні вчинки цілком залежать від богів?
4. Що спричиняє війну троянців з латинськими племенами?
5. Завдяки яким рисам Еней переважає всіх інших героїв?
6. Чи змальовує Вергілій ворога Енея Турна як негативного героя?
7. Яким художнім порівнянням віддає перевагу поет — *простим* чи *складним*? Чому?
8. З якою метою Вергілій використовує в поетичному творі *ораторські промови*?
9. Як ви розумієте слова відомого літературознавця Миколи Зерова, взяті за епіграф до статті?

1. Порівняйте опис минулих подій у Гомера та Вергілія і визначте, наскільки різняться ці два поети.
2. Які спільні місця має «Енеїда» з «Іліадою» та «Одіссеєю»?

1. Напишіть реферат на тему «Гомер і Вергілій як втілення історичної доби ».
2. Поясніть висловлювання відомого мовознавця й літературознавця Андрія Білецького: *«Наша нова література почалася з перелицьованої «Енеїди» І. Котляревського; в такий спосіб українська література пов'язується з гомерівським епосом»*. Чи згодні ви з таким твердженням?
3. Випишіть до свого словничка пам'яті афоризми з «Енеїди».

Думка в подарунок

Omnia vincit amor! — Все переможе кохання!
Omnia vincit labor! — Все переможе праця! *(Вергілій).*

КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК
(65—8 рр. до н. д.)

Нічому не дивуватися.
Горацій

Горацій. ***Гравюра, XVст.***
Квінт Горацій Флакк — римський поет
65 (Венузія) — 8 (Рим) до н.д.

«Скромне гніздо переріс...»
Молодшим сучасником Вергілія був поет на ім'я Квінт Горацій Флакк. Життя і творчість Горація найкращим чином віддзеркалює настрої, що панували в римському суспільстві за перехідної доби від республіки до імперії. Горацій народився в місті Венузія, що на півдні Італії, 8 грудня 65 року до н. д. в родині колишнього раба, відпущеного на волю. Своє «низьке» походження поет відчуватиме упродовж усього життя, але саме ним Горацій пишатиметься як доказом власних сил та здобутків. ***«Скромне гніздо переріс я крилом, непомірно великим. Отже, наскільки принизиш мій рід, настільки й звеличиш мужність мою»,*** **— писав поет.**

Батько Горація вклав усі сили в гідне виховання сина. Він заощаджує гроші для того, щоб переїхати до Рима. Здобуття знань надзвичайно вабило молодого Горація. З Рима він вирушає до Афін, що були науковою столицею тогочасного світу. Горацій займається красномовством та філософією. Юнак захоплено слухає виступи представників різних філософських шкіл, порівнює їхні ідеї. Найбільше Горацію до душі тези, виголошені прибічниками філософа Епікура: головним для людини є позбавитися пристрастей і віднайти спокій. Бути спокійним можна лише занурившись у власний внутрішній світ, бо тільки він є цілком підвладний людині.

Цим принципам Горацій залишиться вірним упродовж усього життя. Та в молодості честолюбство штовхнуло його разом із багатьма іншими римськими юнаками у вир громадянської війни. Майбутній поет не був воїном за вдачею, але кілька років носив меч, підтримуючи ідеї республіканців.

У 42 році до н. д. республіканські війська було розбито під грецьким містом Філіппи. Після року поневірянь майбутній поет повертається до Італії, де дізнається, що все його майно конфісковане на користь переможців. Він збирає останні кошти

Філософ.
Помпейська фреска

для того, щоб «купити» собі посаду писаря при державному казначействі.

На ниві поезії. Спонукуваний *«сміливою вбогістю»*, він починає писати вірші, *поєднуючи творчість із буденною* працею. Спочатку це були дошкульні я м б и , в яких поет висловлює занепокоєння життям Риму. Потім Горацій пробує свої сили в с а т и р і — вірші на актуальні теми сьогодення, написані гекзаметром. Про молодого поета починають говорити.

За часів Октавіана Августа поширеними стали мистецькі гуртки. Найбільшою славою користувався гурток Мецената, найближчого соратника Августа. Сам знаменитий Вергілій рекомендував Меценатові Горація. Молодого поета шанують, його твори читає й коментує весь Рим. Меценат дарує Горацію невеликий маєток у Сабінських горах. Горацій витримує випробування славою. Він не відмовляється від ідеалів юності і стримано ставиться до успіху та слави. Свою наближеність до Мецената, що згодом переросла у щиру дружбу, поет ніколи не використає з корисливою метою.

Горацій не був придворним поетом. Октавіану Августу, звісно, хотілося б мати такого виразника своїх ідей, але Горацій завжди був чесним із собою, кожне його поетичне слово відображало настрої та думки самого автора. Він щиро вірив, що Октавіан прагне відродити давню римську доблесть, тому і прославляв його. Горацій до останнього лишається прихильником республіканських поглядів, але висловлює їх без політичного надриву та емоцій. Він виголошує свої думки з філософським спокоєм та іронічною посмішкою на вустах.

«Золота середина». Перу Горація належить близько десятка поетичних збірок, найвідомішими є «Оди». В *одах* він пише, що першим почав складати латиною *«еолійські пісні»*, тобто розміри Сапфо й Архілоха. Отож Горацій був насамперед реформатором римської поезії. Звісно, він запозичував лише поетичні розміри, а не слова й теми славетних греків. Горацій віддзеркалює проблеми й теми, що хвилювали сучасне йому суспільство, але мали позачасове, вічне значення: як опанувати власні почуття, що таке дружба, любов, вірність, як визначити правду і де її шукати,

Ода — урочисто-патетичний вірш, у якому автор висловлює похвалу видатним особам або звеличує визначні події.

Своєрідність поезії Горація:
— філософське осмислення буденних тем;
— використання різних віршових розмірів;
— авторські афоризми;
— турбота про долю держави.

чи слід боятися смерті, в чому сенс життя тощо. Його думка схожа на маятник, який рухається то від конкретного предмета до відстороненої ідеї, то від відстороненої ідеї до конкретного предмета. Картина нещастя та страждань в одному вірші змінюються картиною радощів та насолоди в іншому. У такий спосіб поет наочно відтворює ідею вічного руху, думку про те, що мудра людина має шукати якусь незмінну позицію, яка допомогла б їй не поступатися нещастю, але й не надто захоплюватися щастям. Горацій називає її *«золотою серединою»*.

У поезії Горація розуміння свого місця в житті співзвучне з думкою про незалежність. Тверезість на бенкеті робить поета незалежним від захмелілих друзів, скромне життя — від зажерливості та гонитви за багатством, невибагливість — від тягаря слави та страху втратити владу. Зима відступає перед весною, весну змінює літо, літо поступається перед осінню. В цьому світі існує смерть, але не владна вона над творами миі ^ецтва. *«Звів я пам'ятник свій»*,— пише поет в оді «До Мельпомени[1]». Жива у віках творчість Горація — найкращий доказ цього твердження.

Наприкінці життя Горацій був у зеніті слави. Але саме тоді він відчув стан, від якого не рятували навіть заняття поезією, — самотність. Друзі-поети, що поділяли його погляди, вже померли. Молодь сприймала світ по-іншому. Для неї Август був не першим серед рівних республіканців, а єдиним імператором. Найближчий друг Горація Меценат потрапив у немилість і віддалився від державних справ. Колись Горацій у вірші, присвяченому другові, писав, що воліє померти з ним в один день. Меценат помирає у вересні 8 року до н.д. Через два місяці не стало й Горація.

Мудрі поради нащадкам. Твори Горація неабияк вплинули на розвиток європейської літератури. Його поезією захоплювались Данте й Вольтер. Філософ Монтень знав напам'ять усі його вірші. Багато думок із доробку поета запозичив і наш мандрівний філософ Григорій Сковорода. І зараз у багатьох мовах використовується велика кількість афоризмів із Горацієвих поезій: *«Щасливий той, хто турбот не знає»; «Золота середина»; «Часом і добрий Гомер задрімає»; «Смерті весь не скорюсь»; «Небо міняють, не душу, всі ті, які рвуться за море»*.

---

[1] *Мельпомена* — **муза трагедії, яку спершу вважали музою пісні; нині слово вживається в переносному значенні — театр, театральне мистецтво.**

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Квінт Горацій Флакк, Епікур, Октавіан Август, Меценат, Сапфо, Архілох.

Географічні назви: Італія, Венузія, Рим, Філіппи, Сабінські гори.

Назва збірки: «Оди».

Літературознавчі поняття: ямб, сатира, ода.

Запитання й завдання

1. З якої родини походив Квінт Горацій Флакк? Якого значення надавав своєму походженню?
2. У яких славетних містах стародавнього світу здобував освіту Горацій? Які науки більш за все вабили майбутнього поета?
3. Чому Горацій взяв участь у громадянській війні? Чи позначилось це на подальшій долі поета?
4. Що спонукало Горація до написання віршів? Чи належав він до поетичних гуртків?
5. Завдяки чому Горацій витримав випробування славою?
6. Чи був Горацій щирим у віршах, написаних на замовлення «сильних світу цього»?

Що спільного між долями двох найвідоміших поетів Риму — Вергілія та Горація?

1. Чому Горація називають *«реформатором римської поезії»*?
2. Які теми хвилюють Горація? В чому своєрідність його поезії?

1. Які думки вкладає поет в поняття *«золота середина»*?
2. Чому, на думку Горація, людина понад усе має цінувати власну незалежність?
3. Поясніть епіграф до статті про поета.

Зверніть увагу, як поет ставиться до життя.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
Вищий од пірамід царських, простоїть він.
Дощ його не роз'їсть, не сколихне взимі,
Впавши в лють, Аквілон[1]; низка років стрімких —

Часу біг коловий — в прах не зітре його.
Смерті весь не скорюсь: не западе в імлу
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти, поки з весталкою

Йтиме понтифік-жрець до Капітолію.
Там, де Авфід[2] бурлить, де рільникам колись

---

[1] *Аквілон* — **латинська назва грецького бога північного вітру** *Борея.*
[2] *Авфід* — **річка в місцевості, де народився Горацій.**

Давн за владаря був серед полів сухих,—
Будуть знати, що я — славний з убогого —

Вперше скласти зумів по-італійському
Еолійські пісні. Горда по праву будь,
Мельпомено, й звінчай, мило всміхаючись,
Лавром сонячних Дельф[1] нині й моє чоло.

ДО МАНЛІЯ ТОРКВАТА

(*Скорочено*)

Білі вже збігли сніги. На луги повертається зелень,
Знов кучерявиться гай.
В красній обнові земля, і знову, спадаючи, води
В'ються в своїх берегах.

Грації з німфами враз, одкинувши одяг прозорий,
В танці кружляють собі.
Рік, і година, й та мить, останок милої днини,
Радять: безсмертя не жди.

Зиму змагає весна, її ж переборює літо
Й гине само, як лише
Осінь розсипле плоди, за нею — на сон лиш багата —
Вже підбігає зима.

Тоншає місяця серп і знов ясніє уповні,
Ми ж, коли канем туди,
Звідки Еней не вернувсь, де Анк[2], де Тулл[2] можновладний,—
Порохом, тінню стаєм.

Хтозна, чи зволять боги до годин, що майнули, додати
Частку й наступного дня?
Чим свою душу вгостиш — лиш того спадкоємець жадливий
Не загребе вже собі.

Тож, коли вмреш і коли над тобою в усім своїм блиску
Мінос[3] вершитиме суд —
Ні красномовство, ні рід, ні побожність велика, Торквате,
Сонця не верне тобі...

---

[1] У храмі Аполлона в Дельфах відбувалося увінчання поетів лавровим вінком.

[2] *Анк, Тулл* — імена легендарних римських царів.

[3] *Мінос* — у грецькій міфології справедливий цар Криту, який у царстві мертвих виголошує вирок душам; у поемі Данте «Божественна комедія» набуває рис біса-потвори, що за кількістю кілець свого хвоста визначає коло пекла, де мучитиметься грішник.

ДО ЛІЦІНІЯ МУРЕНИ*

[*Скорочено*]

Хочеш, друже мій, правильніше жити —
Ні на глиб не рвись, ані в небезпечний
Берег не впирайсь, боячись надміру
Темної бурі.

Золотій середині хто довіривсь,
Той не стане жить ні в злиденній хижі,
Ні палацом він у людей не буде
Заздрість будити.

Вітер дужче гне щонайвищу сосну,
Для стрімкіших веж — падіння важче,
Де верхів'я гір — ось туди й вогненна
Б'є блискавиця...

Ось тому кріпись у лиху годину,
В скруті мужнім будь, а коли попутні
Враз подмуть вітри — не забудь згорнути
Повне вітрило.

Переклади *Андрія Содомори*

Запитання й завдання

1. Чому поезія, на думку Горація, є витривалішою за мідь?
2. Яку заслугу в царині поетичного мистецтва приписує собі Горацій? Процитуйте рядками вірша.
3. До якого висновку прагне підвести свого читача Горацій, радячи не чекати на безсмертя?
4. Яким, на думку Горація, є правильне життя?
5. За допомогою яких образів Горацій доводить необхідність дотримуватись *«золотої середини»***?**

1. Що таке *ода?*
2. Музою чого була Мельпомена і чому до неї звертається Горацій?
3. Як ви розумієте одне з гасел Горація: *«Живи непомітно»?*
4. Що має на увазі поет, говорячи: *«В скруті мужнім будь, а коли попутні враз подмуть вітри — не забудь згорнути повне вітрило»?*

1. Складіть невелику відповідь-роздум на запитання: «Що таке *«золота середина»***?».**
2. Випишіть до свого словничка пам'яті афоризми Горація.

Думка в подарунок

Carpe diem! — Лови день! ***(Горацій).***

ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОН
(43 р. до н. д — 18 р. н. д.)

Поки щасливо живеш, то й рахунку не матимеш друзям,
А спохмурніє твій день — бути самотнім тобі.

Овідій

Овідій. ***Гравюра***
Публій Овідій Назон — римський поет
43 до н.д. (Сульмон) — 18 (Томи)

«Золота доба» Овідія. Поет походив зі старовинного роду вершників — другого за значенням стану римського суспільства. На відміну від Вергілія та Горація, Овідій уже не відчуває себе вільним громадянином, що має право вибору у питаннях долі. Він живе в епоху правління Октавіана Августа, є підданим, що насолоджується життям під владою імператора. Рим для Овідія — центр світу, поза яким нічого важливого не існує.

Майбутній поет народився в 43 році до н. д. у місті Сульмон, розташованому за 150 км від Рима. Разом із старшим братом був відправлений до столиці здобувати освіту. Батько мріяв про політичну кар'єру синів. Але Овідія приваблювали література та красномовство.

Для завершення освіти поет із друзями здійснює мандрівку до Греції. Розпочавши державну службу після повернення, Овідій через рік залишає свою посаду. Він з головою поринає в культурне життя столиці: знайомиться з літераторами, входить до гуртка Валерія Мессали, пише вірші, зокрема елегії. Збірка «Любовних елегій» Овідія приносить йому визнання.

Елегія — поезія про кохання. У давньогрецькій літературі елегії охоплювали низку різних тем, у них висловлювали життєву або громадянську позицію. Такими були елегії Тіртея та Архілоха. Римляни переосмислили цей жанр, присвятивши його виключно темі кохання, що ставало основою світогляду. Все в житті поета присвячене коханню. Римська елегія — теж поезія служіння, але не громадським інтересам, а жінці. Завоювати її прихильність, зберегти ніжні почуття — це випробування, що потребують стійкості й мужності.

Поема про безсмертність душі. Після успіху першої збірки Овідій вирішує перейти до написання більш масштабних

Сторінка з рукописної книги «Метаморфози» Овідія. *XV ст.*

творів. Йому вдається об'єднати в єдину тканину оповідання різні історії, почерпнуті з багатьох джерел. Величезна поема «Метаморфози»[1] з 15 книг стає найбільшим поетичним твором римської літератури. Тема перевтілення приваблює Овідія тому, що виражає ідею безсмертя, над якою починає задумуватися поет. У поемі більшість перевтілень виражають найвищий момент кохання або якогось іншого сильного почуття, мить, коли людина розриває зв'язок із тлінним тілом і її душа поривається у щось незвідане. Наблизитись хоч на крок до природи цього незвіданого прагне поет. Овідій стверджує безсмертність душі: *«Все змінюється, але не гине...»*

У пісні першій поеми Овідій згадує легенду про чотири віки та чотири покоління людей: золоте, срібне, мідне, залізне. Поет наголошує, що перше покоління було золотим, тобто гармонійним, а останнє — залізне,— навпаки, губить себе жадобою до золота і втрачає гармонію зі світом. Сучасні люди, на думку поета, мають іншу природу. Вони з'явились після потопу, що змив скверну залізного віку, і походять з каміння, яке жбурляли позад себе Девкаліон[2] та Пірра[2]. Поет вважає, що покоління, до якого належить він та його сучасники, ще може повернутись до «золотої доби».

Злет і падіння. «Метаморфози» принесли Овідію визнання. Але доля готує нові випробування для поета. Його звинувачують у якійсь «таємній» інтризі, і сам Август відправляє Овідія у вигнання до містечка Томи в гирлі Дунаю. Овідій називає свій вчинок не злочином, а недоглядом, помилкою. Очевидно, вигнанням славетного поета Август хотів нагадати римському суспільству про своє всевладдя. Поет став безвинною жертвою політичних інтриг, зразком безправності людини в імперії.

Овідій весь час сподівається на милосердя принцепса і продовжує писати. У «Скорботних елегіях» звучить надривний

---

[1] *Метаморфо́за* — перевтілення, переродження.

[2] *Девкаліо́н, Пірра* — образи, споріднені з біблійними Ноєм та його дружиною, які єдині врятувалися під час потопу, і від них знову почався рід людський.

Своєрідність поезії Овідія:
— використання міфологічних сюжетів;
— увага до внутрішнього світу людини;
— прославлення кохання як сили, що рухає світ;
— символічність.

голос людини, що дивиться в очі небезпеці. Овідій відчуває потребу відокремити себе як особистість від себе як поета: *«Вірші мої були легковажними, але життя я вів гідне та чисте»*. Тепер поезія для Овідія не розвага, не служіння Музі, а праця, що рятує його від самотності і наповнює смислом існування.

З поетом сталася така ж метаморфоза, що й ті, про які він писав, перебуваючи на вершині слави. 18 року н.д. серце вигнанця Овідія перестало битися. Але лишились його вірші — частка його душі, що продовжили шлях перевтілень.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Публій Овідій Назон, Октавіан Август, Валерій Мессала.
Географічні назви: Сульмон, Рим, Греція, Томи, Дунай.
Назва твору: «Метаморфози».
Назви збірок: «Любовні елегії», «Скорботні елегії».
Літературознавчі поняття: елегія, поема.

Запитання й завдання

1. З якого роду походив Овідій? Де він здобував освіту?
2. До якого поетичного напрямку належить Овідій? Якими творами він уславив себе?
3. Чим було мотивоване вигнання поета? Символом чого стає доля вигнанця Овідія?

1. Чим відрізняються погляди Овідія на сучасний йому світ від поглядів його старших сучасників — Вергілія та Горація?
2. Чим римська *елегія* відрізнялась від давньогрецької, наприклад, елегій Тіртея?

1. Чому поета зацікавила тема перевтілень?
2. Чи можна вважати Овідія засновником жанру елегії в сучасному її розумінні?
3. Поясніть епіграф до статті про Овідія.

Зверніть увагу, як поет характеризує кожне з чотирьох поколінь людей.

МЕТАМОРФОЗИ

Пісня 1

Вік золотий було вперше посіяно. Чесність і Правду
Всюди без примусу, з власної волі в той час шанували.

Люд ще ні кари, ні страху не знав, бо тоді не читав ще
Грізних законів, карбованих в мідь; ще юрба не тремтіла
Перед обличчям судді — проживала й без нього в безпеці.
З гір у ту пору підтята залізом сосна не спускалась,
Щоб до заморських країв поплисти по розгойданій хвилі.
Смертні й не знали, що є ще десь інший, крім їхнього, берег.
Міста тоді звідусіль обривистий рів не обводив,
Ще не ячала сурма та й ріжків ще не чуть було мідних,
Ще не блищали ні меч, ні шолом. Не тримаючи війська,
В тихім дозвіллі спокійно жили-вікували племена.
Без обробітку й земля, що не відала ран од заліза,
Щедро, по волі своїй, усіляку приносила живність.
Люди, вдоволені тим, що само, без принуки, зростало,
Терен по схилах гірських і пахучі суниці зривали,
Темні ожини, що густо гілки обліпляли колючі,
Дуб же, Юпітера дерево, рясно ронив їм жолуддя.
Вічна буяла весна. Під віянням теплих Зефірів[1]
Солодко, наче вві сні самосійні гойдалися квіти.
Так от і лан, хоча плуга не знав, не лежав перелогом,
Гнав свою хвилю важку — золотавим пишався колоссям.
Ріки пливли молоком, хвилювалися ріки нектаром.
Медом жовтавим зелені дуби ненастанно точились.
Потім, як древній Сатурн[2] повалився у темрявий Тартар,
Світ під Юпітером був. Появилося срібне поріддя,
Гірше, ніж золото, хоч од рудої цінніш було міді.
Весну колишню всевладний Юпітер обмежив у часі
Літом, зимою, сльотливою осінню; хутко минати
Стала весна — лиш четверта частина квапливого року.
Саме тоді замигтіло повітря від спеки сухої,
Саме тоді задзвеніли бурульками води під вітром.
Тут і під крівлю ввійти довелось: то в печерах селились,
То під наметом із пруття та лоз, переплетених ликом.
Саме в ту пору з'явився рільник, і Церерине[3] зерно
В темну лягло борозну, й під ярмом заревіла худоба.
Третє на зміну йому підійшло тоді — мідне поріддя.
Грізної вдачі було й до жорстокої зброї поквапне,
Ще не злочинне, однак, як останнє — з заліза твердого.
Тут же в цю гіршу, залізну добу всяка скверна ввірвалась;
Тут же, сумні, відійшли — Соромливість, і Чесність, і Віра.
Вслід їм на землю Облудність прийшла, Віроломність, а з ними -
Чвари, Насилля сліпе й до багатства Жадоба злочинна.

---

[1] *Зефіри* — **боги весняних західних вітрів.**
[2] *Сатурн* — **бог землеробства; символ «золотої доби».**
[3] *Церера* — **богиня природи.**

Парус тоді забілів, хоч весляр на вітрах ще не знався,
Й сосна, що цупко своїх верховин донедавна трималась,
Ось уже днищем ковзким на чужій захиталася хвилі.
Землю ж, яка була в спільному вжитку, як сонце й повітря,
Помежував як удовж, так і вшир землемір хитромудрий.
Не вдовольняючись тим, що дає вона — як і належить —
Хліб та всілякі плоди, зазирають уже в її надра.
Й ті, що заховані там, що вповиті стігійською[1] млою,
Вже виринають скарби — й на лихе підбивають людину.
Зблиснуло згубне залізо й ще згубніше золото — й тут же
Встала, жаждива до них, невсипуща Війна, й забряжчала
Зброя в жорстокій руці, що багрилась пролитою кров'ю.
Люд на грабунок іде. На господаря гість зазіхає,
Тестя висліджує зять, уже й братня любов ненадійна.
Жінка грозить чоловікові, він же — чигає на неї.
Мачуха дітям готує із трав зеленаву отруту.
Синові знати кортить, чи то скоро впокоїться батько.
Впала вже віра в богів, і остання із жителів неба
Землю, зволожену кров'ю людей, покидає Астрея[2]...

Переклад *Андрія Содомори*

Простежте, як у творах Овідія змінилося розуміння *елегії* як жанру. Яке тло добирає поет для своїх сумних роздумів вигнанця? Чому він описує саме зиму?

СКОРБОТНІ ЕЛЕГІЇ

Книга 3

Пісня 10

(*Скорочено*)

Може, ще й дотепер хтось у Римі згадає Назона,
Може, без мене моє там ще триває ім'я —
Хай же він знає: ген під сузір'ями, що не сягають
Вод, поміж варварів я в дальній живу стороні.
Де савромати довкіл, дикуни, і бесси, і гети —
Як ображають мій хист навіть самі ті ймена!
Та лиш повіє теплом, нас хвилею Істр захищає:
Поки розкута вона, ворог не йде на розбій.
А як кошлата зима з-за похмурого обрію гляне
Й візьметься льодом довкіл, мов мармурова, земля,
Лютий Борей і сніги не дають нам жити під Арктом[3],

---

[1] **Йдеться про туманну річку Стікс у царстві мертвих.**
[2] *Астре́я* — **богиня справедливості.**
[3] *Аркт* — **сузір'я північного неба.**

Де не людина лишень — небо холоне й тремтить.
Тут Аквілон настільки рвучкий, що й вежі високі
Може з землею зрівнять, зірвані крівлі нести.
В шкурах тут люди й штанах рятуються від холоднечі,
Тільки лице з усього тіла відкрите у них.
Часто льодинками грає-дзвенить повисле волосся,
Взявшись морозом, блищить біла, мов сніг, борода...
Що вже казати? Потисне мороз — і струмки замерзають,
Кайлами тут зі ставка воду довбають собі.
Та навіть сам, не вужчий від папіродайного Нілу,
Той, що не тільки одним гирлом у море впада,—
Істр, хай засвищуть вітри над плином його лазуровим,—
Вже й не помітиш, як він хвилю під льодом жене.
Де щойно судна пливли, там ногою ступають, а води,
Що замінились у лід, коні копитами б'ють.
Через прозорі мости, що під ними ковзає хвиля,
Тягнуть за возом віз дужі сарматські воли.
Годі й повірити в це, та якщо за брехню нагороди
Ні заохоти нема — свідкові вірити слід.
Бачив я: море в усю широчінь немовби застигло,
І під слизьким покриттям не хвилювала вода.
Бачити — то ще не все: по воді затверділій ішов я,
І, хоч по хвилях ступав, ноги сухими були.
От якби море стало таким і для тебе, Леандре[1],—
Серед хвилястих вузин ти б не загинув колись!
Навіть дельфін із моря не вистрибне, вигнувши спину,
Щоб до повітря сягнуть - люта зима не дає.
Хоч і шаліє Борей, аж свистять його крила потужні,—
Хвилі ніяк не зіб'є на зледенілій воді.
Судна в воді крижаній, мов угрузлі у мармур, стояли,
В заціпенілій воді не ворухнеться весло.
Бачив я теж у льоду незрушно риби зависли —
Деякі з них ще й тоді не позбулися життя.
Тож, коли непогамовний Борей жорстоким морозом
Море розлоге скує чи повноводну ріку,
Тут же по Істрі, що аж видзвонює під Аквілоном,
Варвар на бистрім коні з іншого берега мчить.
Ворог, грізний конем, стрілою — далекосяжний,
Нищить усе довкруги, широко сіючи смерть.
Дехто спішить утекти; лишає без захисту поле,
От і захоплює все той грабіжник налітний:
Скромне селянське майно, худобу, рипучого воза,—

[1] *Леандр* — у грецькій міфології юнак, який закохався у жрицю Афродіти Геро; щоночі він перепливав море, щоб зустрітися з коханою, і загинув під час шторму.

Те, чим запасся злидар у господарстві своїм...
Що із собою взяти не зміг, те нищить нападник:
І палахтять у вогні вбогі невинні хатки.
Навіть у мирні дні тремтять тут перед війною,
Плугом у полі орач не прокладе борозни.
Ворога, бачать його чи не бачать, завжди бояться,
От і дичавіє тут без обробітку земля.
Не дозріває під тінню лози виногроно солодке,
У кадібцях молоде тут не шумує вино.
Яблук нема. Й написати б не мав тут на чому Акантій[1]
Слів, що владарку свою ними жоною зробив.
Глянеш — пустеля довкіл: ні тобі деревця, ні травинки,
Жоден щасливець нехай стежки не знає сюди!
Широко світ неозорий прославсь, але для моєї
Кари відкрито лиш цей щонайпечальніший край!

Переклад *Андрія Содомори*

Запитання й завдання

1. Яким, на думку Овідія, був *«перший вік»!*
2. Що змінилося у світі з появою срібного покоління людей?
3. Які гарні і які погані риси мало мідне поріддя?
4. Чому поет вважає залізне найгіршим з людських поколінь?

1. Чи не проглядають крізь біди залізного покоління проблеми, з якими стикалось сучасне поетові суспільство?
2. Чи ідея про вічні перевтілення залишає місце для надії і сподівання на появу покоління, кращого за залізне? Наведіть приклади з твору Овідія.
3. За допомогою яких прикладів у пісні десятій «Скорботних елегій» Овідій протиставляє дикість землі, в якій опинився, культурному Римові?
4. Які міфологічні образи використовує поет? Що вони символізують?

Напишіть твір на тему «Золота доба» римської поезії».

Думка в подарунок

Tempora mutamur et nos mutamur in illis.— Часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними *(Овідій).*

---

[1] *Акóнтій* — **у грецькій міфології юнак, який підкинув коханій яблуко з написом:** *«Присягаюсь Артемідою, що стану дружиною Аконтія»;* **прочитавши, дівчина зв'язала себе клятвою богині, вони одружилися.**

Запитання й завдання до розділу «Людина та її світ у давніх літературах»

1. Пригадайте, з яких міфологічних циклів брали свої сюжети давньогрецькі та римські автори.

2. Які художні засоби використовує в своїй творчості Гомер? Чи схожі вони на художні засоби Вергілія? Наведіть цитати з творів поетів.

3. Які поетичні розміри використовувала антична лірика? В чому їх особливість?

4. Які теми давньогрецьких ліриків можна зустріти у їхніх римських наступників?

5. З яких жанрів складалась давньогрецька драма? Пригадайте імена та твори найвидатніших драматургів.

6. Чи була схожа будівля давньогрецького театру на сучасні? Обґрунтуйте свою відповідь.

7. Додайте до епітета ім'я героя або бога:

прудконогий ...	ясноока ...
егідодержавний ...	закутий ...
багатостраждальний ...	шоломосяйний ...
дальносяжний...	міднозбройний...

8. Визначте, яким літературним героям належать слова:

- ***Любить я народилась, не ненавидіть.***
- ***Свого нещастя на негідне рабство я***
  Не проміняю, — це запам'ятай собі.
- ***Звусь я Ніхто на ім'я, і Ніким мене батько і мати,***
  Й товариші мої, й інші, звичайно, усі називають.

9. Поясніть значення афоризмів, що пов'язуються з античністю.

- ***Людина є мірилом усіх речей.***
- ***Що дозволено Юпітеру, не дозволено бику.***
- ***Грішать царі, страждають ахейці.***
- ***Часом і добрий Гомер задрімає.***
- ***Сізіфова праця.***
- ***Яблуко розбрату.***
- ***Нести сову до Афін.***
- ***З необхідністю навіть боги не змагаються!***
- ***Платон мені друг, але істина дорожча.***

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Цивілізація середніх віків так відмінна від нашої, так своєрідна і по-своєму суцільна...

Іван Франко

Своєрідність культури середніх віків. ***Середньовіччя*** **(V—XV століття) — тисячолітній період в історії європейської культури, проміжний між античністю та Відродженням.**

Вважається, що після вторгнення варварів і падіння Римської імперії (476 р.) настав період культурного занепаду. Довгий час Середньовіччя називали *«темними віками»*. Варвари оселялись на землях Римської імперії, змішувалися з її населенням, створюючи нову спільноту Західної Європи. На території колишньої Римської імперії виникали нові держави, утворювані варварами. Вожді племен проголошували себе королями, герцогами, графами, воюючи один з одним і підкорюючи собі слабких сусідів. Характерною рисою життя раннього Середньовіччя були постійні війни, пограбування і набіги, які уповільнювали культурний розвиток. Суспільство раннього Середньовіччя загалом було малограмотним. Воно спиралось не на друковане слово (книг було мало і коштували вони дуже дорого), а на усні проповіді й повчання. У той же час Середньовіччя витворило культуру молитов, казок, міфів і чарівних заклять. Активно розвивається усна поезія, особливо героїчний епос, що було характерним насамперед для Англії, германських племен та країн Скандинавії.

Середньовічний світогляд

Середньовіччя — епоха зміцнення релігії. Саме в середні віки остаточно утверджуються релігії: християнство — в Західній і Східній Європі; іслам — на Близькому й Середньому Сході; буддизм — у країнах Південної Азії й Далекого Сходу.

Релігія **— фундамент, на якому височить будівля середньовічної цивілізації. Головною спорудою будь-якого європейського і східного міста був собор, мечеть чи пагода, завжди розташовані на центральному майдані.**

У середні віки провідне місце у свідомості людства посідає Абсолют — єдине божество, вище за людину і світ в цілому (на відміну від античності чи Відродження, коли центром Всесвіту була людина).

Східне місто. *Гравюра*

У середні віки світ уявлявся європейцям як симетрична схема, що нагадує дві складені своїми основами піраміди. Вершина однієї з них — Бог. Нижче йдуть священні персонажі — апостоли, архангели, ангели. Потім — люди: спочатку папа і кардинали, потім церковні діячі нижчих рівнів, далі — миряни, починаючи зі світської влади. Ближче до землі розташовувались тварини і рослини, потім — сама земля. А далі йшло ніби дзеркальне відображення верхньої земної і небесної ієрархії, але в іншому вимірі зі знаком мінус: у наростанні зла і близькості до Сатани, який вважається втіленням зла.

Культурні зони Середньовіччя. Культура Середньовіччя не поступається стародавній культурі. Можна лише говорити про нерівномірність літературного розвитку на карті світу. У середні віки виникли п'ять нових культурних зон — близькосхідна, індійська, східно-азіатська, візантійська, західноєвропейська, що відповідає п'ятьом регіонам-спадкоємцям традицій стародавності.

У середні віки деякі народи пережили «золотий вік» своєї літератури. Це *арабська, іранська, японська, китайська літератури, літератури Провансу і Київської Русі.*

Великий вплив на середньовічну культуру Європи здійснила мусульманська — арабська і перська цивілізації. На початку VIII століття Арабський халіфат захопив більшу частину Іспанії. Народи Західної Європи поступово ознайомились з арабською культурою та літературою (що увібрали в себе вікові надбання завойованої високорозвиненої перської культури). З перекладів арабських книг іспанською мовою європейські письменники дізналися про о б р а м л е н у повість — особливий спосіб розповіді, коли в основний сюжет вплітаються різноманітні історії (наприклад, казки «1001 ночі»). Поезія провансальських трубадурів, яка вперше в Європі запровадила р и м у, увібрала в себе досягнення арабської поетики.

Хронологічно розпізнають три періоди середньовічної епохи: *раннє Середньовіччя* (V—XI століття), *зріле* (*класичне*) *Середньовіччя* (XII—XIII століття) та *пізнє Середньовіччя* (XIV—XV століття).

Особливістю західноєвропейської літератури раннього Середньовіччя є відсутність єдності в літературному процесі.

Героїчний епос і латинська книжка. Зріла розвинена література латинською мовою, що зберігала античний досвід, існувала поряд, але ізольовано від літературного потоку усної словесності. Латинська книжна література була поширена переважно в містах, які виникли ще в античну епоху. Фольклор європейських народностей жив на Британських островах, у далекій Скандинавії, у лісистих німецьких землях. Література цього періоду створювалася в основному молодими народами кельтського, германського, романського і слов'янського походження. У скарбницю світової літератури увійшли кельтський і германський епоси, скандинавські едди, ісландські саги.

У добу зрілого феодалізму середньовічна література Європи позначена розквітом героїчного епосу — французького («Пісня про Роланда»), іспанського («Пісня про мого Сіда»), німецького («Пісня про Нібелунгів»), літератури латинською мовою, рицарської[1] та міської літератур.

Довгий час єдиною літературою середньовічного Заходу була латиномовна *клерикальна* (від латинського clericalis — церковна) література. Це були твори монастирської келії і монастирської майстерні, де переписувалися середньовічні рукописи. Крім текстів для богослужіння (гімнів, молитов), до клерикальної літератури належать житія святих, повчання, драматичні твори з релігійними сюжетами.

***Світська* література латинською мовою певною мірою продовжувала традиції класичного античного періоду. За наказом короля Карла Великого у спеціальних майстернях франкської держави переписувались античні рукописи, вивезені з Італії. Наслідуючи традиції античних авторів, середньовічні історики створюють латинські хроніки, часто насичені легендами й усними поетичними переказами.**

Карл Великий та його син.
Книжна мініатюра, IX ст.

У добу зрілого Середньовіччя, коли зміцніли літератури народними мовами, латинська література втрачає провідну роль. Латина залишається мовою церкви, держави,

---

[1] **Слова *лицар* і *рицар* уживаються як синоніми, однак у літературознавстві усталилися терміни *рицарська література, рицарський роман, рицарська лірика.***

науки, школи. Разом із тим це жива розмовна мова освіченої частини феодального суспільства і мова поетичної творчості *вагантів* — мандрівних священиків та монахів-утікачів. Особливістю творчості вагантів (з'явились у Франції в XII—XIII століттях) була постійна критика католицької церкви і духовенства за їхню скупість, лицемірство і невігластво.

Дама з однорогом. *Мініатюра з рукопису, XIV ст.*

Рицарська та міська літератури. В XI—XIII століттях починає формуватись *рицарська* література, яка відтворює ідеали і спосіб життя лицарства як особливої касти, що склалася в Європі за часів хрестових походів. До рицарської літератури належить *куртуазна поезія* (від французького cour — двір, courtois — чемний, галантний) з культом служіння Чарівній Дамі та своєму королю, а також *рицарський роман,* у якому описувались пригоди і кохання лицарів («Трістан та Ізольда»).

Разом із розвитком торгівлі та піднесенням міст виникла *міська* література, що відповідала смакам ремісників і купців. На противагу рицарській, міська література охоплювала побутову тематику, мала приземлений характер, пропагувала здоровий глузд, грубуватий гумор і була написана народною мовою.

Автори багатьох середньовічних творів невідомі. Середньовічний письменник лише створює власну версію того, що вже існувало до нього і було «нічиїм». Проте в деяких жанрах зрілого Середньовіччя, наприклад у рицарській ліриці, роль автора стає вагомішою. Імена більшості провансальських *поетів-трубадурів* (від французького trobar — складати вірші) дійшли до нас через століття. їхня творчість викликала безліч наслідувань.

Середньовічні автори — і літератори, й живописці — творили в рамках мистецького к а н о н у (від грецького kanon — палиця, переносно: норма, правило). Вони користувалися набором тих самих образів, тем, мотивів, сюжетів, жанрів.

В епоху Середньовіччя було закладено фундамент майбутнього *Відродження.* В період пізнього Середньовіччя (так зване *Передвідродження)* в Італії вже торжествує Ренесанс, а в інших країнах Європи культура й література починають утверджуватись у неповторному національному вигляді.

Китайська поезія доби Середньовіччя — література загальнолюдського значення. Вона є невід'ємною частиною китайського **живопису на шовку.** Сувій шовку з пейзажем розгортається повільно: читач або глядач поступово захоплюється його сюжетом. Поезія, записана **ієрогліфами** у правому чи лівому кутку сувою, також розкриває свої образи поступово. Ця поезія лаконічна, як ескіз, однак вимагає читацької співтворчості значно більше, ніж європейська поезія. Китайська класична поезія прихована за орнаментальною стіною ієрогліфів. Відчути її красу часом так само не просто, як осягнути зміст картини чи розпису китайської вази. Спробуйте прочитати вірші Ду Фу вголос, розглядаючи пейзаж ***Ван Шиміня*** **«Роздуми над поезією Ду Фу».**

У середні віки в народів Близького й Середнього Сходу надзвичайно популярним було мистецтво мініатюрного живопису, найповніше представлене **книжною мініатюрою.** Художники ілюстрували Коран, наукові праці, епічні поеми. Вишуканий, тонкий малюнок (іноді пензлик складався з однієї волосинки), докладне виписування персонажів та довкілля, багатство кольорової гами характеризують середньовічну східну мініатюру. Існувало кілька шкіл мініатюрного живопису, кожна з яких відтворювала світ за своїми канонами.

У рукописній збірці **«Диван»** ***Гафіза*** вміщено ***перські мініатюри.*** Побут, вбрання, пора року, зображені художником, є не безпосередньо ілюстрацією твору Гафіза , а даниною традиції живописної школи.

Шартрський кафедральний собор є одним із зразків **готичного стилю,** характерного для Західної Європи доби Середньовіччя. В умовах релігійних війн, боротьби між духовною та світською владою було вироблено лінію впливу на суспільство. Нові храми мали створювати враження недосяжності небес, повної залежності людини від волі Божої та служителів церкви. Так виникла готика — гострі, спрямовані до неба обриси. Завдяки високим аркам, хрестовим перекриттям, великим вікнам, прикрашеним **вітражами,** освітлювалася лише верхня частина собору, в нижній же панував напівморок. Так протиставлялися духовне і земне, гріховне начала. Людина прагла світла, яскравих барв і намагалася вирватися з гріховного земного світу, праведним життям, покутою і щирою молитвою здобути безсмертя своїй душі.

Фреска **«Втеча до Єгипту»** італійського майстра ***Джотто*** ***ді Бондоне*** — це своєрідний гімн Матері. Джотто, як і Данте в поезії, був найяскравішим представником своєї епохи і водночас переріс її. Завдяки Джотто живопис набув нових рис: композиція картини стала більш досконалою, простір поглибшав, малюнок пожвавішав і барви набрали ніжніших відтінків. У центрі фрески — Марія верхи на віслюку, з маленьким Ісусом на руках. Вона напружено виструнчена, цілеспрямована, впевнена в собі, готова на все заради своєї дитини. На неї звернені всі погляди, про неї всі думки персонажів картини. Йосип озирається, стурбовано й турботливо поглядає на Марію. Син Божий дивиться тільки на Матір. До Марії звернений і погляд ангела: він вказує їй шлях.

Коли жінка стає матір'ю, весь світ схиляється перед нею,— стверджує своєю картиною Джотто.

Кожну дрібницю художник виписує докладно й реалістично, надаючи їй символічного значення. Йосип та дівчина-помічниця тримають у руках схожі за формою глечики — отже, вони однодумці. Позаду скеля — це натяк на тяжкі випробування, які чекають на Христа.

Зелене дерево — символ перемоги над силами зла і воскресіння.

• **Головні ознаки доби Середньовіччя:**
— особлива роль релігії і церкви;
— нерівномірність літературного розвитку на карті світу (*«золотий вік»* одних літератур і занепад інших);
— наявність латиномовної літератури;
— розквіт фольклору європейських народностей — епоси, едци, саги;
— розвиток рицарської і міської літератур;
— анонімність і канонічність середньовічної літератури.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Карл Великий, Джотто ді Бондоне.
Географічні назви: Римська імперія, Південна Азія, Близький Схід, Далекий Схід, Західна і Східна Європа, Скандинавія, Британські острови, Прованс, Київська Русь, Арабський халіфат.
Назви творів: «Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда», «Пісня про Нібелунгів», «1001 ніч», «Трістан та Ізольда».
Літературознавчі поняття: клерикальна, світська, рицарська, куртуазна, міська літератури, епос, едци, саги, обрамлена повість, рима.
Поняття: канон, трубадури, ваганти.

Запитання й завдання

1. Чому Середньовіччя називали *«темними віками»?* **Чи правильно це? Наведіть приклади зі статті.**
2. Що було духовним центром, фундаментом середньовічної цивілізації?
3. Літератури яких народів пережили в цей період розквіт?
4. Назвіть хронологічні періоди середньовічної епохи. Стисло схарактеризуйте їх.
5. Дайте визначення термінам: *клерикальна, світська, рицарська, міська літератури.*
6. Хто такі ваганти, трубадури?
7. Чому пізнє Середньовіччя називають Передвідродженням?

1. За поданою до статті схемою розкажіть про світобачення середньовічної людини.
2. Як ви розумієте поняття *мистецький канон* **Наведіть приклади, користуючись матеріалами рубрики «Художня галерея епохи».**

Порівняйте особливості світогляду античності і Середньовіччя та місце людини в світі у кожній з цих епох.

1. Чому Середньовіччя не можна вважати *«темними віками»*?
2. Як ви розумієте слова Івана Франка, взяті за епіграф до статті?

Поезію Лі Бо і Ду Фу можна порівняти зі скарбницею, але не таємною, а відкритою для всіх.

Леонід Бєжин

Фундамент далекосхідних культур. Подібно до того, як класична культура Греції лягла в основу сучасних європейських літератур, *китайська література* започаткувала японську, корейську та в'єтнамську літератури.

Періодизація китайської класичної літератури пов'язується з правлінням тих чи інших династій.

Китайське Середньовіччя починається вже у III столітті й пов'язане з ім'ям поета Цао Чжі. Мотив самотності стомленого подорожнього, що пройшов *«тисячі лі»*[1], сонце в густому тумані, вітер суму і *«сподівання, що відкриються чиїсь двері»*, супроводжують твори китайських поетів різних епох.

Природа — об'єкт релігійного поклоніння і філософського осмислення. Для історії китайської літератури характерна безперервність, спадковість традицій. Від першої поетичної пам'ятки Китаю — «Книги пісень» (XI—VI століття до н.д.) до поезії *епохи Тан* (618—907 рр.) — доби феодальної могутності Китаю і «золотої доби» китайської поезії — простежується спільність тем, мотивів, образів. Центром художнього і поетичного зображення стає *природа*. Саме в Китаї виник як самостійний жанр пейзажний живопис. Найпопулярніша в середньовічному Китаї поетична школа називалась *«школа гір і вод»*.

Зображення природи в поезії і мистецтві епохи Тан зумовлене філософією даосизму і конфуціанства. Людина не сприймалася центром Всесвіту, а тільки його найменшою частинкою між небом і землею.

За Конфуцієм[2], людина, створюючи тріаду «земля — людина — небо», зобов'язана працювати на землі на благо суспільства.

Живопис на шовку епохи Тан. *X ст.*

---

[1] *Лі* — **китайська міра відстані, 500 м.**

[2] *Конфуцій* **(бл. 551—479 до н.д.) — давньокитайський філософ, педагог, політичний діяч.**

Китайська ваза з лотосом — **Герої епопеї «Сказання про династію Тан».** *Китайський лубок*

Ідеал *даоса* (людини, що сповідує даосизм) — злиття з Всесвітом, природою, у якій присутня істина, вічність *(дао)*. На відміну від конфуціанства, даосизм пропонує людині втечу від суспільства і возз'єднання з вічністю шляхом пасивного споглядання природи. Істина — у довкіллі, у постійному русі, бо в природі всі речі змінюються і перетворюються, не зупиняючись ні на хвилину, як плин води чи хмар.

Китайська класична поезія запрошує глядача й читача до співпраці, домислу, фантазії. Проте її національна самобутність — лише обрамлення наших спільних людських дум.

ЛІ БО
(701—762)

Я захоплююсь рядками Лі Бо.

Дуфу

«Безсмертний, скинутий з небес». Так сучасники називали Лі Бо. У цьому епітеті відбилося уявлення давніх китайців про небесне походження поезії.

Лі Бо провів дитинство та юність у провінції Сичуань. Він змалку виявив поетичне обдарування, повірив у своє особливе призначення. Традиційно в тогочасному Китаї поет вивчав конфуціанські закони («Бесіди і судження» Конфуція) і вірші своїх попередників. Потім складав екзамен на посаду чиновника. Призначений на урядову службу, поет обов'язково вирушав у чужий край. Так виникла поезія смутку за рідною природою, друзями.

Поет-даос. Моральність у конфуціанському розумінні — це праця для суспільства, країни. Лі Бо обрав даоську

Своєрідність поезії Лі Бо:

— поєднання рядків за принципом ***паралелізму,***
— вимальовування дрібних деталей, що оточують людину, в поєднанні з картиною Всесвіту;
— лаконічність висловлювань;
— глибокий філософський зміст, сповідування даосизму.

моральність — відхід від суспільства, мандри, невтручання у природний хід речей. За словами Лі Бо, йому вдалося досягти такої єдності з природою, що навіть птахи і звірі не боялися його присутності.

Коли Лі Бо було за сорок, імператор виявив до нього особливу ласку, запросив уславленого поета жити в палаці. Імператор високо цінував митця за талант і знання лаоських книг, любив прогулюватись і розмовляти з ним та своєю дружиною Ян у саду. Лі Бо оспівував чарівну вроду Ян у багатьох віршах. Кажуть, що красуня сама розтирала поетові туш, коли до нього приходило натхнення.

Проте Лі Бо затримався при дворі імператора лише три роки. Про нього, людину незалежну в поглядах і вчинках, говорили, що він має *«кістку гордості у спині»,* яка заважає йому згинатися перед володарем. Лі Бо в одному з віршів ужив прадавнє слово з лексикону даосизму *«сяояо»*, що означає «володіти великою духовною свободою». Тобто перешкоджати сковувати дух суспільству, з його повсякденними турботами і суєтою.

Янь Лібень.
Портрет імператора. *VII ст.*

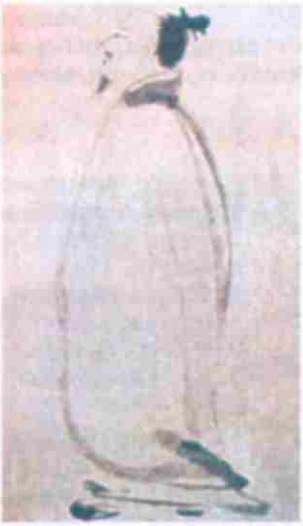

Лян Кай. **Поет Лі Бо.**
XIII ст.

Рибалки
Настінний розпис, VII—VIII ст.

Поет вирушає в нові мандри. За переказами, Лі Бо потонув у річці, коли намагався упіймати відображення місяця на воді.

Поет суму, поет-даос, чия душа злилася зі Всесвітом, писав:

Золото й цинобру хіба сплутаєш
зі звичайними речами?
Хіба зла людина зможе торкнутись
потаємного?

Переклад *Ігоря Лисевича і Валерія Іллі*

Особливість китайського вірша. Поезії Лі Бо збудовані за принципом паралелізму: опис природи передує відтворенню стану людської душі. Вимальовування дрібних деталей, що оточують людину, в поєднанні зі всеосяжною картиною Всесвіту — характерна риса китайської пейзажної лірики. Лі Бо — її неперевершений майстер — умів передати безмежжя природи лаконічно, кількома штрихами. Він залишив людству понад 900 віршів.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Цао Чжі, Конфуцій, Лі Бо.
Географічні назви: Китай, Сичуань.
Назви збірок: «Книга пісень», «Бесіди і судження».
Літературознавче поняття: паралелізм.
Поняття: даосизм, конфуціанство.

Запитання й завдання

1. Чому лірика епохи Тан вважається «золотою добою» китайської поезії? Поясніть слова російського поета-перекладача Леоніда Бєжина, взяті за епіграф до статті про китайську лірику (с. 175).
2. Як називається найпопулярніша у середньовічному Китаї поетична школа? Як вона пов'язана з живописом?
3. Чому Лі Бо називали *«безсмертним, скинутим з небес»!*
4. До якої філософії — конфуціанства чи даосизму — схилявся поет?

1. Поясніть значення лаоського терміна *сяояо.*
2. Як ви розумієте слова Лі Бо: *«Хіба зла людина зможе торкнутись потаємного»*?

Під час читання поезії Лі Бо зверніть увагу на прийом *паралелізму.*

* * *

Входжу в річку, грає осіння вода...
Люблю свіжість цих лілій...
Зриваю квіти, граюсь перлинами на пелюстках,
хвилюється заводь...
Дивна ця година... Громадяться шовкові хмари...
Хотів би подарувати це все тому, хто за далеким небокраєм;
з тим, про кого думаю, нам не зустрітись більше..,
в горі й надії дивлюся туди... Північний вітер в обличчя.

Переклад *Ігоря Лисевича і Валерія Іллі*

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

Глибокої ночі вона бовваніє на яшмовім ґанку у пишній росі.
Роса холодить, і панчішки промокли — байдуже!
В оселю вернулася згодом, фіранки прозорі спустила, крізь них
З далекого неба лиш місяць ясний осява її лик невеселий.

Переклад *Ярослави Шекери*

Запитання й завдання

1. Наведіть приклади *паралелізмів* **у вірші Лі Бо «Входжу в річку...». В чому їх оригінальність?**
2. У чому особливості вірша Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку»?
3. Як поет створює образ *печалі*?

Дайте характеристику *дрібних деталей,* **що оточують людину, в поєднанні з картиною Всесвіту в ліриці Лі Бо.**

ДУ ФУ
(712—770)

Прагнення Неба ви, певно, збагнули обоє.
У світі людському є потреба у гарних віршах...

Бо Цзюй, «Після читання Лі Бо і Ду Фу»

Поезія як втілення конфуціанського духу. Вірші Ду Фу в середньовічному Китаї вважалися взірцем поетичної якості та стриманості. Його поезія сповнена любові до ближнього, доброзичливої уваги до народу, прагнення пожертви заради нього. Громадянські мотиви переплітаються з тонким ліризмом.

Ду Фу належав до давнього знатного роду. Серед його пращурів були полководці, вчені, письменники, державні діячі. Але рід занепав, і поет з'явився на світ у сім'ї чиновника. Замолоду багато мандрував, виношував мрію про великий будинок, у якому б знайшли притулок усі бідняки. Ду Фу

Верхи по горах.
Живопис на шовку, XI ст.

Чень Хуншоу.
Мандрівка на човні. *XVII ст.*

не вдалося збудувати ні такого великого будинку, ні дому для своєї родини. Проте він звів храм власної поезії.

Вірші Ду Фу традиційні за тематикою: китайські пейзажі, розлуки і зустрічі друзів, радість спілкування і сум, роздуми про соціальну несправедливість, про старість і смерть. Йому належить почесне місце серед поетів-*гуманістів* доби Середньовіччя.

У столиці тогочасного Китаю Чанвань поет прожив майже десять років у матеріальній скруті, йому так і не вдалося влаштуватися на державну службу. До того ж у Танській імперії загострилася криза: посилилися криваві міжуособні війни. У творчості Ду Фу з'явилися мотиви засудження війни («При місяці згадую брата»). У вірші «Пісня про хліб і шовк» поет проголошує ідею викувати з військових обладунків мирні серпи й мотики, що перегукується з біблійною метафорою *«перекувати мечі на рала»*.

У 759 році Ду Фу, втікаючи від заколоту в китайській столиці, переїздить до міста Ченду провінції Сичуань. Тут він спочатку знаходить мир і спокій. Проте через три роки в Ченду також спалахнув заколот. Ду Фу з родиною півтора року переховувався в різних містах провінції Сичуань. Розлуці й зустрічі з Ченду присвячено його вірш «Повертаються дикі гуси». У 768 році він вирушає у свою останню подорож. У 770 році на човні посеред річки Янцзи його застає раптова смерть.

Творчість останніх десяти років життя була справжнім періодом злету: Ду Фу написав понад 1000 віршів. Його

Своєрідність поезії Ду Фу:
— співчутливе ставлення до людини;
— мотив засудження війни, поетизація мирної праці;
— мотив ностальгії;
— зображення природи як втілення світової гармонії, сповідування філософії конфуціанства.

поезіям притаманні історичні, соціальні мотиви, зображення природи як втілення гармонії світу.

Вплив Ду Фу на поетів-послідовників. Майже через дев'ять століть до класичної китайської поезії і насамперед до творчості Ду Фу звернеться видатний японський поет XVII століття Мацуо Басьо (з чиїми віршами ви вже ознайомились у 5 класі). Очевидний вплив Ду Фу на Басьо у створенні ідеального образу *вільного поета-філософа,* що зробив свою бідність символом духовної незалежності, а дорогу мандрів — своєю творчою майстернею.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Ду Фу, Мацуо Басьо.
Географічні назви: Китай, Чанвань, Ченду, Янцзи.
Назви творів: «Пісня про хліб і шовк», «При місяці згадую брата», «Повертаються дикі гуси».
Літературознавче поняття: біблійна метафора.
Поняття: конфуціанство.

Запитання й завдання

1. Чому поезія Ду Фу є втіленням конфуціанства?
2. Які мотиви притаманні його ліриці?
3. Як вплинула поезія Ду Фу на відомого митця XVII ст. Мацуо Басьо?

Порівняйте життєвий і творчий шлях Лі Бо та Ду Фу, використовуючи рубрику «Чи добре ви запам'ятали?».

Читаючи поезії Ду Фу, зверніть увагу на особливий ліризм, створюваний за допомогою *паралелізмів* та *метафор.*

ПРИ МІСЯЦІ ЗГАДУЮ БРАТА

Тривожно гримлять барабани — вже люди не ходять;
Це осінь, і чується втомлена пісня гусей...
А ніч розсипає дзвінкої роси білі води;
А в ріднім краю місяць світло ясніше несе.

І брат мій далеко, розлучені ми — чи навіки?
Ніхто не пита, чи помер я давно, чи живу...
Я довго не маю листів, а послав їх без ліку,—
Пожежі війни все палають вві сні й наяву...

Переклад *Ярослави Шекери*

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній[1], по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?
А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь[2] поля запустілого улад?

Гіркі ридання вже не поливали б
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад *Ярослави Шекери*

ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДИКІ ГУСИ

Зі сходу прибув я, проїхавши тисячі лі,
Повстання[3] приборкано вже, то коли ж повернуся?
Печально дивитись на диких гусей над Ченду —
На північ якраз попід небом летять дикі гуси.

Переклад *Геннадія Туркова*

Запитання й завдання

1. У яких поезіях Ду Фу наявні антивоєнні мотиви?
2. Які життєві обставини зумовили написання вірша «Повертаються дикі гуси»?
3. Як ви розумієте слова Ду Фу: *«А в ріднім краю місяць світло ясніше несе»!*
4. У якому вірші Ду Фу звучить біблійний мотив? Зачитайте ці рядки і поясніть їх.
5. Чому Ду Фу називають гуманістом доби Середньовіччя?

Думка в подарунок

Я соромлюсь: бо ж соняшник так захищає себе, а ось я не вмію ***(Лі Бо).***

І води осінні прозорі до самого дна.
Так само спокійні — моїх добрих друзів серця ***(Ду Фу).***

---

[1] *Піднебесна* — **велична назва Китаю, пов'язана з давніми уявленнями китайців про верховенство і волю Неба.**

[2] *Цунь* — **китайська міра довжини, близько 3,33 см.**

[3] **Йдеться про повстання 755 року під проводом Ань Лушаня, спрямоване проти імператорської влади.**

І оновляється старе, і оновляє світ.

Рудакі

Арабське завоювання Ірану. Іранські народності Середньої Азії та Ірану володіли багатою культурною спадщиною, витоки якої сягають I тисячоліття до н. д. Стародавні іранці мали не лише унікальні архітектурні й мистецькі пам'ятки, а й свою священну книгу «Авесту», записану золотом на шкурах биків. Це була Біблія іранських народів, які сповідували релігію *зороастризму*.

У VII столітті війська Арабського халіфату нанесли руйнівного удару стародавній іранській культурі. Вогнем і мечем насаджувалась релігія завойовників — *іслам* і нова мова — арабська. Протягом двох століть арабська мова була в Ірані державною і літературною.

Зразок арабського письма. *XVII ст.*

Проте поступово більш розвинена культура завойованих іранських народів стала брати гору над іще молодою культурою арабів. І переможці — мусульмани стали захоплюватись розкішшю побуту і мистецтва, музикою і вцілілими зразками високохудожньої поезії підкорених ними народів.

Відродження культури Близького Сходу. У середні віки (VIII—XVI століття) на Близькому Сході відбулося культурне *Відродження* (мусульманський Ренесанс). Араби-завойовники перейняли у підкорених народів — сирійців, єгиптян, іранців — державний і мистецький досвід. Особливо за часів правління Аббасидів, у добу Багдадського халіфату (VIII—IX століття), зростає культурний і державний вплив іранців, пожвавлюється інтерес до античної спадщини, з'являються і утверджуються гуманістичні ідеали. Східний *гуманізм* — віра в людину — тісно переплітається з новою релігією — ісламом.

Деталь дерев'яного оздоблення медресе. *XIV ст.*

Перська мініатюра.
XVI ст.

На іранських землях поряд з арабомовною розквітає література перською мовою — *фарсі*. Цей процес почався в Середній Азії і Хорасані — в північно-західній частині Ірану, де була утворена держава Саманідів. Саманіди зміцнювали свою державну владу, з одного боку — вірністю ісламу, з іншого — відродженням рідної мови та традицій. Політичним і культурним центром Саманідів були Бухара й Самарканд. Тут під покровительством шахів[1] та емірів[2] збиралися найталановитіші музиканти, поети, художники, процвітало мистецтво.

Поезія як найвищий сплеск народного генія. Саманіди підтримували молодого поета Рудакі, який на їхнє запрошення прийшов із маленького гірського села до шахських палат і став не лише визнаним царем придворної поезії, а й зачинателем відродження перської культури. Поява в IX—X століттях творів Рудакі поклала початок *новоперській літературі*, розквіт якої припадає на X—XV століття. Ця література, зокрема поезія, позначена всесвітньо відомими іменами Фірдоусі, Хайяма, Нізамі, Сааді, Гафіза і є однією з найрозкішніших гілок на дереві світової літератури. їхня поезія сповнена любові до квітучої весняної природи і людини, жагою життя і водночас філософськими роздумами про сенс буття, місце людини у світі.

Перська поезія у світовій літературі. Перська класична поезія сприяла розвитку літератур Азії, Закавказзя, Індії та Європи. Турецька, узбецька, азербайджанська, грузинська, вірменська, західноіндійська та інші середньовічні поезії позначені її впливом. Перська мова з часів Середньовіччя аж До XVIII—XIX століть була своєрідною латиною для східних народів, а перська поезія — неперевершеним взірцем.

Завдяки «Західно-східному дивану» Гете Європа наприкінці XIX століття відкрила для себе перську поезію. З'явилися численні переклади й наслідування — в німецькій, англійській, французькій, угорській, польській, російській, українській літературах. Українською мовою перську поезію з оригіналу перекладали Агатангел Кримський, Павло Лозієв, Василь Мисик.

---

[1] *Шах* — **титул монарха.**
[2] *Емір* — **титул феодального правителя.**

РУДАКІ
(бл. 860—941)

Доля **Рудакі ніби символізує шлях виникнення і становлення перської поезії...**

Йосип Брагінський

«Адам перських поетів». Майже вся історія літератури Ірану класичного періоду починається зі згадки імені Рудакі. Час не помилував творчого доробку Рудакі: збереглася лише невелика частина, яка дає уявлення про високий поетичний геній Рудакі. Подібно до того, як можна побачити величну скульптуру за її рештками, так і почерк великого поета можна побачити в одному двовірші:

Красуні місяцеликі, вино кипуче, рум'яне,
Впаде у колодязь ангел, коли мимохідь погляне.

Переклад *Василя Мисика*

Про дитинство та юність Рудакі відомо мало. Майбутній поет народився в родині сільського вчителя (за іншими даними — мулли[1]) в гірському селі Рудак неподалік від Самарканда.

У вісім років хлопець знав напам'ять Коран, грамоту, писав вірші і мав дуже гарний голос. Його віддали вчитися гри на струнному музичному інструменті — барбаті — до відомого музиканта Бахтіяра. Слава про майстерну гру і спів Рудакі швидко розповсюдилась і досягла двору Саманідів.

Рудакі стає придворним поетом. Саманіди щедро нагороджували свого найкращого з поетів, а за це він мусив оспівувати їхню велич, військові перемоги, державні діяння, однак ніколи не смів суперечити. Виникає конфлікт між поетом і правителем, який пережили всі великі митці Сходу за часів Середньовіччя.

З біографічних даних відомо, що Рудакі був дуже близьким до візира[2] Баламі, який у 937 році законфліктував із Саманідськими правителями. Візира відсторонили від справ, а Рудакі було осліплено. Як пише поет у *касиді* «Скарга на старість», *«життя, що було квітучим садом, перетворилось в пустелю»*.

Поезія, овіяна легендами. До нас дійшов фрагмент ще однієї касиди Рудакі. Цей уривок, що починається рядками *«Знову вітер од Мульяну повертає»*, є окрасою всіх середньовічних

---

[1] *Мулла* — **служитель релігійного культу в мусульман.**
[2] *Візи́р* — **вищий урядовий сановник.**

перських поетичних антологій і супроводжується легендою. Бухарський емір Наср II (за часів правління якого Рудакі досягнув своєї слави) подорожував до Герату і затримався там на довгих чотири роки. Оточений розкішшю і гостинним прийомом, емір не хотів повертатись до Бухари. Ніхто не насмілювався нагадати еміру про його державні обов'язки і необхідність від'їзду. Звернулися по допомогу до Рудакі й попросили його силою поезії повернути еміра на батьківщину. Поезія здійснила диво: вже від перших ***бейтів*** касиди Наср II зіскочив із трону з

Рудакі та емір Наср II. наказом негайно подати йому коня, аби поспішати до Бухари.
Перська мініатюра, XV ст.

Одна з найвідоміших касид Рудакі «Мати вина» збереглась повністю. Її написання пов'язане з бенкетом еміра Хорасану. Емір побажав послати в дарунок відсутньому на бенкеті правителю Систану кубок вина, додавши до нього десять рубінів, десять розкішних одеж, десять рабів і рабинь та десять коней в подяку за військову допомогу. Присутній при цьому Рудакі склав касиду, що оспівувала *«матір вина»* — виноградну лозу. Касиду доклали в дарунок до кубка з вином.

Писав Рудакі й любовні вірші — ***газелі,*** й ***рубаї*** — філософські чотиривірші, роздуми про людську долю, сенс буття, кохання.

Рудакі недаремно вважають *«Адамом перських поетів»*, оскільки саме в його поезії сформувалися нові теми, мотиви й поетичні жанрові форми (касида, газель, рубаї), які стануть характерним для всієї перської класичної поезії X—XV століть.

Бейт — традиційна в перській поезії дворядкова строфа, також властива арабській і тюркській поезії (бейтами написано *касиди, газелі, поеми).*

Касида — великий за обсягом урочистий вірш, написаний на уславлення правителя або якоїсь події; налічував часом до 200 бейтів.

Газель — вірш, у якому оспівуються краса коханої та почуття ліричного героя до неї; налічував 7—10 бейтів.

Рубаї — чотиривірш, часто філософського змісту, в якому, як правило, римуються перший, другий і четвертий рядки, третій не римується.

Своєрідність поезії Рудакі:
— засновник жанрів перської поезії ***(касида, газель, рубаї);***
— увага до внутрішнього світу людини;
— оспівування жіночої краси, уславлення батьківщини;
— алегорично-символічні образи.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Аббасиди, Саманіди, Рудакі, Фірдоусі, Хайям, Нізамі, Сааді, Гафіз, Гете, емір Наср II.
Географічні назви: Іран, Середня Азія, Закавказзя, Індія, Арабський халіфат, Хорасан, Бухара, Самарканд, Рудак.
Назви творів: «Авеста», «Західно-східний диван», «Скарга на старість», «Мати вина», «Знову вітер од Мульяну повертає».
Літературознавчі поняття: бейт, касида, газель, рубаї.

Запитання й завдання

1. Прочитайте рядок із поезії Рудакі, що є епіграфом до статті про персько-таджицьку поезію. Поясніть його.
2. Користуючись рубрикою «Чи добре ви запам'ятали?», розкажіть про дитинство та юність Рудакі.
3. Поясніть, чому Рудакі називають *«Адамом перських поетів»*.
4. Яка легенда пов'язана з поетичним фрагментом *касиди* «Знову вітер од Мульяну повертає»?
5. Як було написано поезію «Мати вина»?

1. Що називають *бейтом*?
2. Які поетичні жанри сформувалися в поезії Рудакі?

Намалюйте ілюстрацію до легенди про створення Рудакі касиди «Мати вина».

Зверніть увагу, що любов до батьківщини і коханої в поета невіддільні.

КАСИДА

Знову вітер од Мульяну повертає,
В душу думка про кохану повертає.

Під ногами в мене рінь свою Аму
У доріжку шовкоткану повертає.

Від коня мого запінений Джейхун
Течію свою захланну[1] повертає.

Так радій же можновладцю, Бухара,
Що з дзвінками каравану повертає!

Він — як місяць, ти — як небо, Бухара!
Це твій місяць із туману повертає!

Перська мініатюра.
XV ст.

[1] *Захланний* — **жадібний, спраглий, скупий.**

Він — як явір, ти — як сонячний майдан!
Це твій явір до майдану повертає!

Переклад *Василя Мисика*

ГАЗЕЛІ

* "к *

Троянда, мирт листатий, що мускус розливає,
І яблучко пахуще, що в вітах достигає,—

Як це все меркне раптом, побачивши тебе,
0 знаднице, чий погляд царів перемагає!

Ця ніч — Ніч Рішень тайних для милого твого,
Коли з твого обличчя запона упадає.

Коли ж ти два тюльпани відслонюєш на мить,
Тоді блідніє сонце і вид свій закриває.

Я б ніжне підборіддя із яблучком зрівняв,
Так родимки такої на яблуках немає.

*к"к *

Коли повіє з Бухари, із дорогого краю,
Жасмину, мускусу, троянд я пахощі вдихаю.

Усім жінкам, чоловікам, що той вітрець почують,
Здається, що доходить він з Хотана, із Китаю.

Ні, вітерець такий легкий не долетить з Хотана,
Він од тієї завітав, що я давно кохаю.

Моя туркене промітна, і твій халат в розлуці
Мені сорочкою приснивсь, легким убранням маю.

Я вечорами все дивлюсь туди, де шлях на Йемен,
Бо там є зірочка Сухайль, Сухайль, що я шукаю.

Моя ти зіронько, мені здаєшся ти святою,
1 я святе твоє ім'я від натовпу ховаю.

Та тільки мову розпочну— і сам собі на диво
Твоє наймення дороге найпершим називаю.

Переклади *Василя Мисика*

РУБАЇ

*к * *

Ніхто не прийде до мене, хіба нужда зажене.
Одна пропасниця тільки не забуває мене.

А спрага уста опалить — одна надія напитись
Із річки, що ненароком з очей у мене лине.

* * *

Мандрівче! В саду земному плодів собі не шукай!
Цей рай із двома дверима — вербовий, нікчемний рай.
Не смій і хвильку пробавить, бо твій садівник — за тобою:
Побувши прахом у світі, тепер, як дим, одлітай!

* "к *

На нас полює сила необорна.
Ми — наче миші, смерть — пантера чорна.
Надходить час — і одживає цвіт,
І смерть бере його й кладе під жорна.

Переклади *Василя Мисика*

Запитання й завдання

1. Проаналізуйте художні особливості касиди «Знову вітер од Мульяну повертає». Знайдіть *порівняння, епітети, паралелізми.*
2. Що ви розумієте під образом двох тюльпанів на обличчі коханої у газелі «Троянда, мирт листатий...»?
3. Схарактеризуйте образ Бухари в поезії Рудакі, використовуючи цитати з його творів.
4. Прочитайте рубаї Рудакі. Назвіть основні ознаки цього жанру поезії, навівши приклади.

ОМА́Р ХАЙЯ́М

(бл. 1048—1132)

Хайямові рубайяти і талановиті, і дотепні. В них є багато вільнодумства і світової скорботи.

Агатангел Кримський

Митець енциклопедичних знань. Перський поет XI—XII століть Омар Хайям був відомим ученим: філософом, математиком, астрономом. Він керував обсерваторією в місті Ісфаган і в 1079 році разом з іншими вченими створив новий, дуже точний календар. Хайям також замислювався над основними постулатами геометрії і піддавав деякі з них сумніву. В одному з алгебраїчних трактатів Хайям вивів формули, які європейці винайшли лише через шість століть після нього.

З історичних хронік відомо, що Хайям — уродженець Нішапура — столиці перської провінції Хорасан. Ще зі шкільних років він товаришував з Нізам аль-Мульком. Коли той став візиром шаха, то запропонував віддати Хайяму в управління

Нішапур. Але Хайям відмовився і попросив лише про статус придворного вченого. Після державного перевороту 1092 року і вбивства Нізам аль-Мулька нова влада закрила обсерваторію, і Хайям вирушає в паломництво до Мекки.

Останні двадцять років життя він проводить у Нішапурі. До нього приїздять друзі. Омар Хайям помер своєю смертю, відчувши її заздалегідь. Він тоді читав книгу зцілень Ібн Сіни (Авіценни), якого вважав своїм учителем. Коли Хайям дійшов до нового розділу, він наказав покликати людей для складання заповіту. Помолився, не їв і не пив аж до вечірньої молитви, під час якої вклонився до землі і сказав: *«О Боже! Ти знаєш, що я пізнав тебе в силу моїх можливостей. Пробач мені, бо ж моє завершення є визнанням Тебе!»* Це були останні слова Хайяма.

Сторінка із заставкою з книги «Рубайят» Омара Хайяма.
Англійське видання

Рубаї — народна форма перської поезії. Свої наукові трактати Омар Хайям писав арабською. А вірші — р у б а ї — записував на полях своїх наукових праць. Волелюбна думка в середньовічній іранській літературі знаходила собі притулок частіше в поезії, ніж у прозі. Короткий чотиривірш, що легко запам'ятовувався і фіксував філософську думку, йшов до людей, стаючи загальновідомим афоризмом. А його автором часто вважався народ. І тому немає цілковитої впевненості, які саме рубаї належать Хайяму, а які — його послідовникам.

Сторінка з текстом із книги «Рубайят» Омара Хайяма.
Видання 1909 р., Лондон

Хто «відкрив» Хайяма світові? Одні вчені вважають Хайяма автором 1000 рубаї, інші — 400 чи менше 100. Ім'я Хайяма майже не згадане в середньовічних літературних антологіях і літературознавчих словниках. Проте саме Хайям став одним з найвідоміших з-поміж перських середньовічних поетів. Своєю популярністю у світі Хайям зобов'язаний

Своєрідність поезії Омара Хайяма:
— майстер жанру ***рубаї'***,
— мотив радості життя;
— глибокий філософський підтекст;
— алегорично-символічні образи;
— афористичність рядків поезій.

європейській літературі, де він став відомим завдяки англійським перекладам Едварда Фіцджеральда. Ці переклади вийшли в Лондоні у 1859 році під назвою «Рубайят О. Хайяма з Нішапуру», За життя Фіцджеральда «Рубайят» витримав чотири перевидання, а до кінця XIX століття їх уже налічувалось двадцять п'ять. Наступні ж видання не можна перелічити. Чотиривірші Хайяма мандрували Європою та Америкою, збираючи все більшу кількість прихильників.

У чому ж привабливість і популярність філософських рубаї Омара Хайяма? Насамперед у тому, що поет закликав до життя, незважаючи на відчай, який часом охоплює людину, і проблеми, що нас оточують. Він закликав радіти кожному дню, кожній миті, яку нам дарувала доля. І використовувати кожен день для вдосконалення й піднесення власної душі, рятуючи її від тлінності. У пошуках істини провів життя цей іранський вчений, філософ і поет. Гаслом життя Омара Хайяма могло б стати одне з його рубаї:

Хоч я не шліфував покірності перлину
І тягаря гріхів з плечей своїх не скину,
Все ж не пускаюся я берега надії,
Бо тільки істину я визнаю єдину.

Переклад *Василя Мисика*

В Україні поезії Омара Хайяма досліджували і перекладали відомий український сходознавець Агатангел Кримський, його учень Павло Лозієв, а згодом — Василь Мисик.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Омар Хайям, Нізам аль-Мульк, Ібн Сіна, Едвард Фіцджеральд.
Географічні назви: Нішапур, Хорасан, Ісфаган, Лондон.
Назва збірки: «Рубайят».
Літературознавче поняття: рубаї.

Запитання й завдання

1. Розкажіть про Омара Хайяма-вченого.
2. Що ви знаєте про останні роки життя Хайяма? Як ви розумієте передсмертні слова поета?

3. Чому досі не виявлено рукописів поезій Хайяма?
4. Хто «відкрив» Омара Хайяма світові? Чому поет зажив тако слави?

1. Прокоментуйте епіграф до статті.
2. Доведіть, що Хайям у житті *«не шліфував покірності перлину»*.

1. Дайте визначеття поняття *рубаї*.
2. Складіть цитатний план статті й перекажіть її за планом.

Читаючи поезію Омара Хайяма, зверніть увагу на його роздуми про швидкоплинність життя.

РУБАЇ

* * *

Троянда вранішня ошатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі.
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

Ілюстрація до рубаї Омара Хайяма. *Англійське видання*

* * *

Коли єство моє ліпив творець із глини,
Зарані відав він про всі мої провини.
Якщо від нього й гріх, чому ж мене він хоче
В день Суду ввергнути в палаючі глибини?

* * *

І юних і старих — всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне: тугами підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.

* * *

Хоч гарні щоки й кучері я маю
І станом кипарис переважаю,
Але спитайте, нащо Майстер Вічний
в земнім саду зростив мене? Не знаю.

***

Якби мені до рук скрижалі Долі!
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут,— життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

* * *

Чому, о Небеса, у недотепи-скнари
Є лазня, млин і сад, є табуни й отари,
А праведному й корж нелегко дістається?
Не шани гідні ви, а злого глуму й кари!

***

Не ті тепер часи, щоб друзів добирати.
З людьми на відстані привчайся розмовляти.
До найвірнішого пригляньсь розумним оком
І ворога в ньому зумієш розпізнати.

*** * ***

Хіба у Всесвіті найкращий твір — не ми?
В очах у розуму зіниця й зір — не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір,— це ми.

* * *

Дні весело збувай: свіжіша від тюльпана,
Хай дівчина тобі всміхається кохана!
Бо незабаром смерть, як чорна буря, зірве
Сорочку днів твоїх, як пелюстки з тюльпана!

Переклади *Василя Мисика*

Запитання й завдання

1. Які рубаї Хайяма, на вашу думку, визначальні для поета?
2. Розкрийте зміст *алегорично-символічних образів* **троянди й солов'я в рубаї «Троянда вранішня ошатністю своєю...».**
3. Доведіть на прикладах *афористичність* **рядків Омара Хайяма.**
4. Кого має на увазі Хайям, пишучи про *«Майстра Вічного»***?**

Випишіть в один стовпчик рубаї радісного змісту, а в другий — песимістичні.

Вивчіть 1—2 рубаї Омара Хайяма напам'ять. Обґрунтуйте свій вибір.

ГАФІ́З
(бл.1300 — бл. 1389)

Гафіз — поет троянд та соловейків іпіразьких. Хто з класиків перської давньої поезії мав над Гафізом силу?

Агатангел Кримський

«Поет троянд та соловейків шіразьких». Один з найвідоміших східних поетів — Шамседдін Мухаммад Гафіз Шіразі — народився, жив і помер в Шіразі, столиці південно-західної провінції Ірану. Псевдонім *Шіразі* означає назву його рідного міста. З цього міста поет ніколи не виїздив і не мандрував світом, на відміну від свого знаменитого попередника, також шіразця, класика перської літератури Сааді. Ще один псевдонім *Шамседдін* означає «сонце віри». Це почесне ім'я Гафіз отримав, коли вже став визнаним поетом.

Гафіз у своїх ліричних віршах — г а з е л я х — оспівав рідне місто, його природу, річку Рокнабад, сади Моссали, перських красунь та кохання. Властиві його поезії і філософські мотиви про сенс людського буття, духовну віру, релігію, людське щастя.

«Диван» (збірка поезій Гафіза) — одна з найпопулярніших книг в Ірані. Ця книга, поряд із Кораном, є в кожній іранській родині. На «Дивані» Гафіза ворожать усі перськомовні народи — іранці, таджики, афганці,— загадуючи запитання і відкриваючи певну сторінку збірки. Могила Гафіза в Шіразі стала місцем паломництва мусульман з усього світу. Іранці кажуть, що, молячись біля могили Гафіза, можна дістати найвірогіднішу відповідь на своє запитання.

Перська мініатюра з рукописної книги «Диван» Гафіза

Що ж нам відомо про Гафіза? Майбутній поет народився в сім'ї купця. Після смерті батька хлопчика віддали на виховання до пекаря. Тяжке життя учня пекаря і безгрошів'я не зупиняли потягу малого Мухаммада до книги. Третину свого заробітку він віддавав учителю, поки освоїв грамоту. Вивчив напам'ять Коран. Професія *гафіза* — привселюдного читача Корану — давала змогу прожити. Одночасно почав писати вірші. Проте спочатку ці спроби були невдалими, і молодому поету часто дошкуляли насмішками. Одного разу він, принижений і осміяний, утік до гробниці

Своєрідність поезії Гафіза:
— майстер жанру *газелі,*
— увага до внутрішнього світу людини, найтонших відтінків почуттів;
— оспівування жінки, поетизація кохання;
— алегорична багатозначність образів;
— несподіваність метафори.

знаменитого поета Баба Кухі. Гірко плачучи і жаліючись на свою долю, хлопець заснув. Уві сні він побачив старця, який мовив йому: *«Встань і йди своїм шляхом, бо ворота пізнання відкриті тобі!»* На запитання юнака, хто він, старець відповів, що він Алі — один із пророків ісламу. Коли Гафіз прокинувся, почав сам собою складатися чудовий вірш. Повернувшися до міста, Гафіз прочитав нову газель і подивував присутніх своєю майстерністю. З того часу популярність поета зростала з кожним днем.

Сила поетового слова. Одна з легенд розповідає, що коли Гафіз був уже старим, до Шіразу прийшов монгольський завойовник Тимур і наказав привести до нього поета. Тимур був розгніваний, бо Гафіз насмілився в одному зі своїх віршів «роздаровувати» шіразьким красуням Самарканд і Бухару — міста, завойовані Тимуром. Гафіз постав перед могутнім володарем в убогому вбранні. Тимур запитав: *«Як ти, негідний, насмілився роздаровувати мої міста-перлини за якусь там родимку красуні?»* Гафіз відповів: *«Через отаке моє марнотратство, бачиш, володарю, до якої вбогості я дійшов?»* Тимур розсміявся і помилував дотепного поета.

Газелями Гафіза захоплювався Гете. Один з розділів його книги «Західно-східний диван» має назву «Гафіз-наме», тобто «Книга Гафіза». Поезію Гафіза перекладали й наслідували англійські, німецькі, французькі, російські поети, зокрема Генріх Гейне, Віктор Гюго, Олександр Пушкін, Афанасій Фет. Українською мовою газелі Гафіза перекладали Агатангел Кримський та Василь Мисик. Кримський написав про Гафіза також ґрунтовне дослідження «Гафіз та його пісні».

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Шамседцін Мухаммад Гафіз Шіразі, Сааді, Баба Кухі, Тимур, Гете.
Географічні назви: Шіраз, Іран.
Назви збірок: «Диван», «Західно-східний диван», «Гафіз-наме».
Літературознавче поняття: газель.

Запитання й завдання

1. Як ви розумієте один із псевдонімів Гафіза — *Шамседдін*? За що поет отримав псевдонім *Гафіз*?
2. Чому, на вашу думку, могила Гафіза стала святим місцем для мусульман?
3. Що ви знаєте про дитинство і юність поета?

1. Який епізод із життя Гафіза свідчить про силу його слова?
2. Поясніть епіграф до статті про Гафіза.

1. Що таке *бейт*? Дайте визначення поняття *газель*.
2. Які зі збірок творів у рубриці «Чи добре ви запам'ятали?* належать не Гафізові? Хто їхні автори?

Читаючи поезії Гафіза, зауважте, що своє ім'я поет завжди подає в останньому *бейті*.

ГАЗЕЛІ

к к к

...На душі — скарбниця щастя, я з кохання наче цар.
Це все ти мені даруєш, це од тебе щедрий дар!

Я оддам за тебе серце, все життя своє оддам:
Бо коли гаразд у тебе — буде все гаразд і нам.

Хай твій образ, милий, гарний не стирається з очей:
Там йому затишне місце, неприступне для людей.

Та й хіба ж він може стертись?! Як цвіте нова весна,
Кожна рожа, що запахне, шепотить: «А все — вона!»

Хоч Гафіз — неначе вбогий, але ти тому не вір:
В нього груди — повні скарбів, він з кохання багатир.

Переклад *Агатангела Кримського*

*к * к*

Я по троянду в сад спустився на світанні.
Там саме соловей зайшовся в щебетанні.

Мій побратим гіркий, закоханий в троянду,
Ронив, ридаючи, мелодії весняні.

Троянда й соловей були на думці в мене,
Коли гуляв я сам у ті години ранні.

Її з колючкою з'єднала забаганка,
А він співає їй, незрадний у коханні.

Так глибоко мені ввійшов той спів у серце,
Що зупинився я в раптовім хвилюванні.

О, скільки тих троянд цвіте в саду!
Однак тим більше ран од них, що більш вони жадані.

Гафізе, радощів собі не жди від неба:
Таяться сотні бід в його байдужій бані.

Юнак із лютнею. ***Перська мініатюра, XVI ст.***

* * *

Викрала серце, а личко від мене сховала.
Боже! Навіщо ж водила мене, чарувала?

Ніч самоти на життя моє важила — й тільки
Мрія про тебе зміцнила його й врятувала.

Чом же кривавиться серце, мов келих тюльпана?
Очі-нарциси жорстока на нього справляла.

Хто зрозуміє на лікаря скаргу, що душу,
Спалену горем, лікує ударом кинджала?

Жарко горів я, мов свічка, й тому наді мною
Сльози сулії лилися і лютня стогнала.

Юний вітрець, як зумієш, лікуй мене зараз,
Бо від жаги знемагає душа нездужала.

Як похвалюся я добрим серцям, що кохана
Слово дала, але потім зробила, як знала?

Ворог не так уразив би Гафіза, як стрілка,
Що з тятиви твоїх брів йому в серце попала.

Переклади ***Василя Мисика***

* * *

Коли вродливиця шіразька у мене серце візьме з бою,
Я за її індійську мушку дам Самарканд із Бухарою.

...Ох, ці красуні, жваві, юні, терпіння викрали у мене,
Як турки хана-нездолана, що правив гордою Ягмою[1]!

Моє кохання безконечне високій вроді непотрібне,
Як фарби й витівки обличчю, що всіх засліплює красою.

Послухай, серце, що скажу я, бо слово мудрості старече
Щасливій молоді дорожче від найдорожчого напою.

Ти так мене вразила, мила,— нехай простить тебе Всевишній!
Але уста твої солодкі — солодкі й з мовою гіркою.

Пісні, що нижеш, як перлини, ти прочитай тепер, Гафізе,
Так, щоб короною Стожари повисли з неба над тобою!

Переклад *Агатангела Кримського*

Запитання й завдання

1. Якого смислу набуває останній бейт першої газелі Гафіза? Чому ліричний герой називає себе багатієм?
2. Розкрийте зміст образів троянди й солов'я. Чому Гафіз називає солов'я *«мій побратим гіркий»*?
3. Про що йдеться в останньому бейті газелі «Викрала серце...»? Розкрийте трагедію ліричного героя, використовуючи художні образи з тексту газелі.

Які рядки з газелі трохи не коштували Гафізу життя?

Яка *художня деталь* в описах коханої ріднить поезії «Троянда, мирт листатий...» Рудакі та «Коли вродливиця шіразька...» Гафіза?

Підготуйтеся до літературного вечора за творчістю Рудакі, Хайяма та Гафіза.

Думка в подарунок

Цьому хисткому світу не радій:
Він тільки дурить, хитрий лицедій.
Добро його за казочку вважай,
А зло його витримувать умій ***(Рудакі).***

Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізнався нелюд і шахрай.
І зважу: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай ***(Омар Хайям).***

Собака більшої достойний шани,
Ніж той, хто ближньому кує кайдани ***(Гафіз).***

---

[1] ***Ягма*** **— місто в стародавньому Туркестані.**

ІЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ. ТВОРЧІСТЬ ПРОВАНСАЛЬСЬКИХ ТРУБАДУРІВ

Поезія прокинулась під небом Південної Франції — рима відізвалась у романській мові. Ця нова прикраса вірша мала важливий вплив на словесність повітніх народів.

Олександр Пушкін

Народження європейської середньовічної лірики. ***Рицарська лірика*** **виникла на півдні Франції, у Провансі, на межі XI—XII століть. Контакти французів з арабізованою Іспанією та країнами Близького Сходу (як наслідок хрестових походів) сприяли розширенню світогляду європейців, знайомили їх із культурою арабських країн, з досягненнями їхньої науки, філософії, поезії. Саме з арабської поезії в європейську прийшла р и м а , яка суттєво змінила і вдосконалила європейський вірш.**

У цей час відбувається піднесення європейських міст. Вони стають центрами світської освіти і вільнодумства. Європа знову знайомиться зі своєю античною спадщиною: творами Арістотеля, Платона, Вергілія, Овідія. Все це призводить до послаблення впливу церкви. Європейські культура і література стають більш світськими.

Нові ідеали лицарства. Проте не тільки міста, а й феодальні замки були охоплені новими віяннями. На цей час змінюються ідеали та спосіб життя лицарства. Поряд із ***кодексом честі*** **з'являється поняття** ***куртуазія*** **— ввічливість. Ідеальний лицар має бути не тільки мужнім, хоробрим і чесним, а й вишуканим, ввічливим, вихованим, вміти поводитись у добірному товаристві королівського двору. Поряд із колишніми розвагами — полюванням і військовими вправами — поширеним стало захоплення музикою, літературою. Помітну роль у придворному колі відіграє благородна** ***дама,*** **часто дружина шанованого вельможі. Вона, за законами куртуазії, повинна була вишуканістю і красою приваблювати у свій дім гідне товариство.**

Жінки в саду.
Мініатюра з рукопису, XVI ст.

Роберт Мастер.
Мадонна з Немовлям.
Вітраж, XIV ст.

З'являється куртуазна література, провідним образом якої стає *мандрівний лицар.* Шукаючи подвигів та слави в ім'я своєї *Чарівної Дами,* він блукає країнами Європи та Сходу і вмирає з її іменем на вустах. Показовою в цьому плані може бути історія поета Джауфре Рюделя — одна з найпопулярніших легенд про кохання трубадурів.

Трубадури — мандрівні лицарі-поети. Подорожуючи від одного вельможі до іншого, вони оспівували Чарівну Даму, кохання як найвище благо, дароване людям, весну, квітучу природу, свої нерозділені почуття, сум розлуки. У поезії трубадурів Чарівна Дама посідала приблизно таке саме місце, як Мадонна — в релігійній поезії середніх віків. Тільки Мадонна була на недосяжних небесах, а Чарівна Дама — на землі і в серці закоханого. Трубадури оспівували її красу і благородство. Образи Чарівної Дами та закоханого в неї лицаря позначені рисами традиційності. Вона — знатна, красива, благородна заміжня жінка. Він — відданий їй серцем васал.

Кохання високе і низьке. У ліриці трубадурів відображено різні стани розвитку почуттів. Спочатку закоханий лицар — сором'язливий і боязкий; Дама — гордовита й холодна. Потім за вірне служіння і чудові пісні вона дарує лицарю знаки своєї уваги — перстень, рукавичку тощо. Лицарське кохання трубадурів таємне, вишукане, часто нерозділене. Трубадури розрізняли *високе* і *низьке* кохання. Високе вони зберігали в серці як священний скарб, низькому ж не надавали значення. Один із трубадурів стверджував, що справжнє — високе — кохання не може бути розділеним.

Проте й чуттєве, тілесне кохання мало місце в поезії трубадурів. Часто поети бачили свою Даму серця у снах-видіннях, вкривали поцілунками її тіло. У середні віки в сяянні земної краси вбачали прояви краси небесної, краси Абсолюту. На фасаді церкви в Сен-Дені на початку XII століття було зроблено напис: *«Чуттєвою красою душа звеличується до істинної краси і від землі підноситься до небес».*

Розмаїтість лірики трубадурів. Досконале кохання вимагало досконалих поетичних форм. Лірика провансальських трубадурів була надзвичайно різноманітна. Трубадури ускладнювали віршування і «гралися» римою. Водночас їхня поезія «вбиралась» у тверді канонічні форми, як у лицарські обладунки. Найпопулярнішими поетичними жанрами були *канцона, альба, сирена, пасторелла, сирвента, плач.*

Канцона (текст і ноти). *Сторінка із середньовічної книги*

Високе кохання оспівували в канцонах та сиренах, низькому присвячували альби й пасторелли — пісні з певним сюжетом. З поезії трубадурів бере початок і балада.

Наявність у поезії трубадурів таких форм як сирвента і плач свідчать про те, що хоч любовна тематика і посідала провідне місце, вона не була єдиною.

Вплив поезії трубадурів на культуру Європи. У XIII столітті починається занепад провансальської поезії, який прискорюється з нападом на багатий Прованс північних французьких баронів. Двадцятилітня війна зруйнувала Прованс і спричинила втечу трубадурів до Італії, Іспанії, Німеччини. їхня творчість поширюється в цих країнах. Особливо значним був вплив трубадурів на італійську культуру, зокрема на Данте і Петрарку. А з лірикою Петрарки — на європейську поезію загалом. У наступні століття лірикою трубадурів захоплювались, перекладали і наслідували її в німецькій літературі — Генріх Гейне, у французькій — Артюр Рембо, у російській — Олександр Блок.

Канцо́на — вишукана пісня, головним чином любовної тематики.

А́льба — пісня ранково? зорі, яка прославляє щасливу взаємну любов на світанку.

Сире́на — вечірня пісня кохання, прототип ***серенади.***

Пасторе́лла — вірш, що зображує зустріч лицаря і пастушки.

Сирве́нта — пісня, присвячена політичним і суспільним темам, нерідко спрямована проти ворогів поета.

Плач — пісня, близька до ***сирвенти,*** в якій поет оплакує смерть сеньйора чи близької людини.

Головні ознаки лірики трубадурів:

— поява рими, досконалість поетичної форми;
— образи мандрівного лицаря та його Дами;
— тема високого кохання (як правило, нерозділеного), весни, суму розлуки, поклоніння Чарівній Дамі;
— тема служіння королю, оспівування війни, сміливості лицаря;
— канонічні жанри — ***канцона, альба, сирена, пасторелла, балада, сирвента, плач.***

ДЖАУФРЕ́ РЮДЕ́ЛЬ
(1140—1170)

Я чистим пронести зумів
Своє кохання віддалік.

Джауфре Рюдель

Легенда про «далеке кохання». Джауфре Рюдель де Блая́ був дуже знатною людиною, належав до князівського роду, написав к а н ц о н и про своє високе кохання до графині Тріполітанської. Не бачивши її ніколи, Джауфре Рюдель покохав її за добре серце і благородство, про які він чув від паломників, що приходили з Антіохії. Рюдель склав про неї багато чудових віршів і мелодій. Бажаючи побачити графиню, він вирушив у хрестовий похід морем. На кораблі знаменитий трубадур захворів, і його, вмираючого, привезли до Тріполі. Про це повідомили графиню, вона прийшла до ліжка хворого і обійняла його. Рюдель, упізнавши графиню, прийшов до тями. І тоді він послав хвалу Богу і подяку за те, що Господь зберіг його життя до тієї миті, поки він побачив свою Даму. На руках коханої він і помер. Графиня наказала поховати його з почестями в соборі міста Тріполі. А сама того ж дня постриглася в черниці.

Трубадур вручає канцону Дамі. ***Мініатюра з рукопису, XIV ст.***

Історія життя Джауфре Рюделя — легенда в європейській літературі. До початку XX століття налічувалось уже близько 100 літературних обробок цього сюжету. Найвідоміша з них — драма Едмона Ростана «Далека Царівна». Таким чином,

образ трубадура **Джауфре Рюделя став узагальненим для середньовічної провансальської лірики. Саме Джауфе Рюдель є засновником теми так званого *далекого кохання.***

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Арістотель, Платон, Вергілій, Овідій, Джауфре Рюдель, Данте, Петрарка, Генріх Гейне, Артюр Рембо, Олександр Блок, Едмон Ростан.

Географічні назви: Франція, Прованс, Близький Схід, Європа, Італія, Іспанія, Німеччина, Тріполі.

Назва твору: «Далека Царівна».

Літературознавчі поняття: рима, канцона, альба, сирена, тенсона, пасторелла, балада, сирвента, плач.

Поняття: кодекс честі, куртуазія.

Запитання й завдання

1. Хто такі *трубадури*? Чому саме Прованс став батьківщиною трубадурів?
2. Поясніть, як ви розумієте термін *куртуазія*. Як змінилися ідеали лицарства за часів трубадурів? +
3. Перекажіть історію кохання Джауфре Рюделя. Чому саме її вважають взірцем високого кохання трубадурів? Які жанри він розвивав?
4. Визначте основні жанрові форми лірики трубадурів.

Пригадайте вивчене в 7 класі про Франсуа Війона. Чи мала вплив на нього лірика трубадурів? Які жанри він розвивав?

Напишіть свою версію легенди про мандрівного лицаря Джауфре Рюделя.

Читаючи *канцону,* знайдіть приклади «гри» римою.

КАНЦОНА

Мені під час травневих днів
Приємний щебет віддалік,
Зринає в пам'яті без слів
Моє кохання віддалік.
Навік я неспокійний став,
І не ростуть квітки між трав,
Як зимно у душі мені.

Я щастя у житті зустрів
В моїм коханні віддалік.
Немає в світі кращих днів
Ні поблизу, ні віддалік!
Коли б я лиш надію мав,
У царство б маврів я помчав,
Обдертий весь, в самотині.

Немає в світі кращих снів —
Примчать до неї віддалік,
І чуть слова її, мов спів,
І розмовлять не віддалік,
А віч-на-віч, щоб не шукав
Я більш її, щоб не страждав,
Щоб другом був її всі дні.

Щоб я від горя не смутнів,
Кохання тішить віддалік.
Далеко до її країв.
Даремно мріять віддалік.
Хоч цілий вік я мандрував,
Але я там ще не бував.
Безжальні думи навісні!

Закохані в саду.
Мініатюра, XIV ст.

Господь не раз людей жалів.
Святе кохання віддалік!
Та поки що я весь змарнів, —
Про неї мрію віддалік.
О, до прочан би я пристав
І посох би з собою взяв,
Щоб бачить очі неземні!

Коли б Господь мене привів
Скоріш до неї віддалік,
Щоб я признатись їй посмів
І більш не мучивсь віддалік,
Щоб кожен кущ і кожен став
Ще кращим біля неї став,
Щоб стали обрії ясні!

На мене жаль, на мене гнів,
Що я кохаю віддалік.
Я чистим пронести зумів
Своє кохання віддалік.
Сумним я від кохання став.
Невже святий мене скарав,
Щоб мучивсь я в страшній борні?

Сумним я від кохання став.
Ганьба тому, хто покарав,
Щоб мучивсь я в страшній борні!

Переклад *Миколи Терещенка*

Запитання й завдання

1. Що таке *канцона***? Які особливості вірша Джауфре Рюделя?**
2. Якою ви уявляєте Чарівну Даму, описану поетом?
3. Що означає вислів *«кохання віддалік»***? Чому саме Джауфре Рюделя вважають засновником цієї теми в поезії?**

Порівняйте строфи канцони. Остання строфа відрізняється від попередніх. Яке смислове навантаження вона несе?

БЕРТРА́Н ДЕ БОРН
(бл. 1140—1215)

Мене сп'яняє блиск мечів...
Бертран де Борн

Від реальності до літературного образу. Лицар Бертран де Борн володів разом із братом замком Альтафорт у Дордоні. Саме його зобразив Данте в «Божественній комедії» як злого порадника, який карається у восьмому колі пекла (він носить

Трубадури. ***Мініатюра, XIII ст.***

свою відрубану голову в руці, ніби ліхтар). За що ж така кара? За старопровансальською легендою, Бертран де Борн відіграв вирішальну роль у політичних подіях свого часу. Він був винуватцем кривавої міжусобиці, яка розгорілася у французьких володіннях англійської королівської сім'ї. Син Генріха II — Річард I Левове Серце — був наділений ще за життя батька великими володіннями у Франції. Його старший брат Генріх (так званий Молодий король) носив титул нащадка престолу, але вважав себе обділеним реальною владою і матеріальними благами порівняно з братом і підняв на нього зброю. Король Генріх II вступився за Річарда. Бертран де Борн був із тих південнофранцузьких лицарів, які перейшли на бік Молодого короля.

Закличне слово митця. Як талановитий поет, Бертран де Борн яскраво відобразив ідеологію дрібного лицарства, завжди готового взятись до зброї. Своїми с и р в е н т а м и Бертран де Борн порушував спокій і спонукав до війни, феодальних міжусобиць.

Після бурхливого життя Бертран де Борн пішов у монастир, де й провів залишок років, доживши до глибокої старості.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Бертран де Борн, Данте, Генріх II, Річард I Левове Серце, Генріх — Молодий король.
Географічні назви: Дордон, Альтафорт, Франція.
Назва твору: «Божественна комедія».
Літературознавче поняття: сирвента.

Запитання й завдання

1. Як зобразив Данте у «Божественній комедії» поета Бертрана де Борна? За які політичні погляди образ Бертрана піддано такій жорстокій карі?

2. У якому жанрі творив поет? Чому саме цьому жанру віддавав перевагу?

У поезії Бертрана де Борна знайдіть характерні риси *сирвенти.*

СИРВЕНТА

Люблю травневий світлий час
І ніжні квіти весняні,
Люблю, коли чарують нас
Пташині радісні пісні,
І тішусь я красою
Рясних наметів і шатрів,
Розкиданих серед лугів,
Де гасла ждуть до бою
Ряди уславлених полків,
І вершників, і скакунів.
Люблю я бачить, як погнав
Юрбу озброєний загін,
Як мчать отари серед трав,
А військо лине навздогін.
І видно над рікою,
Як замок між гірських горбів
Обложений з усіх боків,
І темною габою[1]
Шеренги мерехтять бійців,
Що виглядають між ровів.
До серця рицар той мені,
Що, першим кинувшись у бій,
Летить безстрашно на коні,
Запалює загін весь свій
Відвагою п'янкою.
Ось бій шалений закипів,
І мчить боєць серед полів,
Рискує головою,—

Хрестовий похід. ***Мініатюра, середина XV ст.***

[1] *Габа́* — **покривало.**

Складу тому свій кращий спів,
Хто йде вперед на ворогів!
Тріщать шоломи і щити
Від палиць і мечів дзвінких.
Рідіють воїнів ряди,
Не стримать коней бойових
Уздечкою тугою.
Хто честь свою не поганьбив,
Той сповнений під час боїв
Турботою одною —
Щоб якнайбільш стинать голів.
Хоробрих надихає гнів!
Це дороге життя мені,
І не люблю я пить і спать.

Люблю гук сурем на війні
І ржання коней пізнавать
З атакою новою;
Мене сп'яняє блиск мечів,
Як вороги із-за скарбів
Воюють між собою,
Приємно бачить між мерців
Шмати подертих прапорів.
Барони! Жить війною
Нам краще, ніж на схилі днів
Закладом селищ і ланів.
Мій Папіоль[1], з тобою
Я передам без зайвих слів,
Щоб Так-і-ні[2] у бій нас вів.

Переклад *Миколи Терещенка*

Запитання й завдання

1. Що таке *сирвента?* **Які особливості поезії Бертрана де Борна?**
2. Знайдіть рядки, в яких митець поетизує криваві бої лицарів. Як він описує радість перемоги?
3. Як ви розумієте вислів: *«Хоробрих надихає гнів»?*
4. Зачитайте строфу вірша, в якій поет висловлює своє іронічне ставлення до короля Річарда I Левове Серце. Про що це свідчить?

1. Порівняйте канцону Рюделя і сирвенту де Борна. Які ознаки *рицарської лірики* **притаманні обом творам?**
2. Як зображено весну в цих творах? Схарактеризуйте роль описів природи в різних жанрах поезії трубадурів.

Напишіть твір на тему «Яким я уявляю середньовічного поета-трубадура?».

Думка в подарунок

Я щастя у житті зустрів
В моїм коханні віддалік ***(Джауфре Рюдель).***

Складу тому свій кращий спів,
Хто йде вперед на ворогів! ***(Бертран де Борн).***

---

[1] *Папіоль* — **виконавець пісень, складених Бертраном де Борном.**
[2] *Так-і-ні* — **прізвисько, яким Бертран де Борн висміює короля Річарда I Левове Серце за суперечливість його політики.**

ІЗ ЛІРИКИ ВАГАНТІВ

Здивована Європа побачила, що похмуре Середньовіччя вміло не тільки молитися, а й веселитися, і не лише рідними мовами, а й ученою латиною.

Михайло Гаспаров

Хто такі ваганти? Уявлення про середньовічну поезію було б неповним без *латиномовної поезії вагантів* (від латинського vagantis — бродячі люди). Це були мандрівні священики, які не мали своїх парафій, монахи-втікачі, попи-розстриги, що через одруження чи пияцтво втратили духовний сан, веселі школярі та студенти. В університетах, у монастирських та міських школах Європи заняття велися латиною. Це давало змогу студентам перебиратись з одного місця в інше, з країни в країну. Тоді говорили: *«Школярі вчаться благородних мистецтв у Парижі, стародавніх класиків — в Орлеані, судових кодексів — у Болоньї, медичних припарок — у Солерно, демонології — в Толедо, а добрих звичаїв — ніде».*

Лютністи. ***Середньовічна мініатюра***

Свобода — понад усе. Безжурне мандрівне плем'я поетів-вагантів віддавалося усім радощам мирського буття. Дух вільнодумства царював у їхній поезії. Радість і свобода — ось чого прагнула душа ваганта. Чітко розподіленому на соціальні прошарки середньовічному суспільству вони протиставляли своє *братство* (орден), яке було відкрите всім веселим і добрим людям. А також тим, хто готовий був поділитися з нужденними своїми грішми та хлібом, хто відкидав суспільну і майнову нерівність. Ваганти приймали у своє братство людей незалежно від національності й віросповідання. Єдиним критерієм для них були чисті душа і серце.

Флейтисти. ***Середньовічна мініатюра***

Проте, мріючи про людяність і рівність, ваганти на власному життєвому досвіді переконувались, що світ швидше злий, аніж добрий. Їх переслідувала бідність, змушувала мерзнути і голодувати, переривати навчання.

Головні ознаки лірики вагантів:

— іронічне ставлення до свого суспільного стану, веселий настрій;
— заклик до насолоди життям;
— використання мотивів та форм народних пісень;
— анонімність творів.

Джерела натхнення вагантів. Поезія вагантів спиралась на досвід *античної традиції* — творчість Овідія, Горація, зразки *релігійної лірики* та *народної поезії*, з якою ваганти знайомились під час мандрів. Ваганти часто використовували мотиви та форми народних пісень. Найвідоміша збірка пісень вагантів — «Буранські пісні» — складена в Баварії у XII столітті. На німецьке походження цього збірника вказує те, що в ньому поряд із латинськими трапляються тексти середньовічною німецькою мовою, переважно фольклорні. Найвідоміші пісні вагантів — «Орден вагантів», «Бідний студент», «Гаудеамус», «Прощання зі Швабією[1]», «Різдвяна пісня школярів», «Безтурботна пісня» — увійшли до цієї збірки.

Іронічна і глузлива поезія. Ваганти часто висміювали й пародіювали церковні гімни і постулати, за що їх переслідувала церква. Так, замість звернення до всемогутнього Бога, вони зверталися до всемогутнього Бахуса[2]. Церковників вони називали *«вовками в овечій шкурі»*, церкву порівнювали з продажною блудницею, а папський Рим — із брудним базаром. Ці різкі випади проти князів церкви і її васалів якщо й не робили вагантів справжніми єретиками, все ж свідчили про їхнє вільнодумство. Вони не бажали лицемірити і прославляти те, що вважали шкідливим і злим. У їхніх зухвалих піснях виявився бунт народних мас проти церковних і суспільних догм.

Поезія вагантів анонімна. Цьому сприяв спосіб життя вагантів. Вірші, які складалися в їхньому середовищі, ставали спільним надбанням, і кожен міг додати до них щось своє. Так з'являлися нові варіанти і наслідування. Проте в анонімній масі збереглося кілька імен поетів-вагантів — Примас Орлеанський, Архіпіїт Кельнський, Вальтер Шатільонський.

Творчість трубадурів і вагантів, хоча й не вичерпує всього багатства європейської середньовічної лірики, все ж дає уявлення про той розквіт, який настав у ліричній поезії Європи у XII—XIII століттях. Якщо не зважати на класичну стародавність, то це був період першого великого розквіту європейської лірики, за яким настав ще більш могутній — доба Відродження.

---

[1] ***Шва́бія* — одне з герцогств Німеччини.**

[2] ***Ба́хус* — латинська форма імені *Вакх*, одного з імен бога Діоніса.**

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Овідій, Горацій, Примас Орлеанський, Архіпіїт Кельнський, Вальтер Шатільонський.

Географічні назви: Париж, Орлеан, Болонья, Солерно, Толедо, Баварія, Європа.

Назви творів: «Орден вагантів», «Гаудеамус», «Бідний студент», «Прощання зі Швабією», «Різдвяна пісня школярів», «Безтурботна пісня».

Назва збірки: «Буранські пісні».

Запитання й завдання

1. Поясніть, хто такі *вагантн*. Чому їхня поезія ввійшла до скарбниці середньовічної лірики?

2. Визначте характерні риси лірики вагантів.

3. Чому поезія вагантів була анонімною?

Читаючи лірику вагантів, зверніть увагу, які загальнолюдські цінності вони утверджують.

ОРДЕН ВАГАНТІВ

Коли спір почується:
«Йдіть у світ безкраїй!»,
То ченці збираються,
Клірик[1] поспішає,
І левіт[2] про Біблію
Тут же забуває —
В орден всі вливаються,
Що життя спасає.

Наш статут наказує:
Зважте все старанно!
У житті поводьтеся
Тільки бездоганно!
Вам не личить знатися
З кліриком захланним,
Що ні з ким не ділиться.
Що з нутром поганим.

Милосердя любимо
І добра дорогу;
Обіцяєм кожному
Нашу допомогу.

Приймемо багатого
І людину вбогу,
Ту, котру побожнії
Гонять од порога.

В ордені вагантському
Ми ченцеві раді.
Щедрому пресвітеру
І його відраді,
Вчителям і клірикам,
Школярів громаді,
А найбільш — студентові
В гарному наряді.

Шваби[3], сакси[3], мейсенці[3],
Наші друзі славні,
Що до нас зібралися
З міст і глухомані,
Постанови слухайте
Наші бездоганні:
«Згиньте, люди скнаристі,
Скупарі захланні!»

---

[1] ***Клірик*** **— служитель культу будь-якої церкви.**

[2] ***Левіт*** **— старозавітний священик.**

[3] ***Шваби*** **— німці, які населяли герцогство Швабія;** ***сакси*** **— група давніх германських племен, які населяли Південно-Західну Європу і Британію;** ***мейсенці*** **— одне із германських племен, жителі Мейсена.**

В орден ми приймаємо
Чесних і лукавих,
Дужих, сили сповнених,
Немічних, кульгавих.
Виснажених старістю,
Молодих і жвавих,
До Венери жадібних
І до неї млявих.

Миролюбних, лагідних.
Буйних, інтриганських,
З Швабії, з Італії
Та з країн слов'янських,
І маленьких карликів,
І людей гігантських,
Тихих, скромних вдачею
І бундючно-панських.

Орден відкриває нам
Істину єдину:
Тут ми щастя знайдемо
Й радісну годину.
Нам миліше в ордені
їсти буженину,
Ніж ячмінне вариво
Та суху скорину.

Орден наш родиною
Слушно звати станем:
Ми ж бо всіх приймаємо —
З будь-якого стану.
Ще раз проголосимо
Твердо, без обману —
Всіх у нас стрічаємо,
Як рідню кохану!

Тут нам заборонено
Прокидаться зранку:
Всяка нечисть юрбами
Бродить до світанку
І облудні видива
Шле нам без устанку —
Дурень хай зістрибує
З ліжка до сніданку!

Тут нам заборонено
Утреню служити —
Вставши, краще в затінку
Снідання спожити.

Вина ми смакуємо
І курчаток ситних.
Одного лиш лячно нам —
Не програти б свити!

Мати дві одежини
В ордені негоже:
Хто тут одягається,
Мов якийсь вельможа,
Мусить щось програти нам —
Це підтвердить кожен.
Зайвого ж позбутися
Гра всім допоможе.

Хто бажає йти до нас,
Хай собі затямить:
Дорожиш сорочкою —
Жертвуй-но штанами!
І не мрій про чоботи,
Тішся постолами.
Бо тебе відлучимо,
Як не згоден з нами!

Поки не наївся всмак,
Не виходь із хати;
Вміє найскупішого
Бідний упрохати;
Може й мідячок не раз
Добрий приріст дати —
З ним гравець удачливий
Виграє дукати.

Хай не дмуть в обличчя нам
Грізні вітровії,
Слізьми хай не миється
Бідний в безнадії
І про кращу доленьку
Не втрачає мрії,
Бо, бува, за лихом йдуть
Радісні події.

Всім, кого зустрінете,
Треба пояснити,
Чом гріхи ви мусите
Піснею хулити:
«Щоб нечесних гудити,
Чесних похвалити,
Чесно від цапів овець
Чесних відділити».

БІДНИЙ СТУДЕНТ

Стану я духовного,
Злидень поміж вами,
Для страждань народжений
Плентаюсь світами.

Я до всіх премудростей
Прагнув причаститись,
Тільки злидні капосні
Не дали довчитись.

Одяг подірявлений
На мені, недужім,
І в морозну днину я
Аж тремчу від стужі.

То ж до церкви Божої
Не ходжу по праву:
Чи в лахмітті вистоїш
До кінця відправу?

Вам, міські правителі,
Шлю свої благання:
Не жалійте бідному
Крихти подаяння,

Трішечки вподібніться
Доброму святому —
Вкрийте одежиною
Бідного сірому!

А за те, що зволили
Жебрака одіти,
Бог воздасть сторицею
На тамтому світі!

БЕЗТУРБОТНА ПІСНЯ

Геть книжки виснажливі!
Годі нам учитися!
Юні нерозважливій
Личить веселитися!
А до знань на схилі віку
Можна причаститися!

П р и с п і в :

Кинь книжки, бо пролетить
Час, немов на крилах.
Хай же душу веселить
Молодість грайлива!

Дні весни відлинули,
Вже війнуло хугою,
Насолоди згинули,
Повнимося тугою:
Серце слабне, кров не грає,
Минаються радощі;
Старість люта нас лякає
І хвороби старості.

П р и с п і в .

До богів подібні ми!
Як боги, кохаймося!
До забав жадібними

Бути не вагаймося!
Між дівочі хороводи,
Юнаки, покваптеся,
Щоб не втратити нагоди,
Як нагода трапиться!

Приспів.

У танку грайливому
Дівчина проміниться.
Навіть вередивому
Тут зваблива стрінеться.
Бачу он: красуня мила
У танку звивається,
І душа моя від тіла
Наче відривається!

Приспів.

Переклади *Мирона Борецького*

Запитання й завдання

1. Яка головна думка пісні «Орден вагантів»? У яких її рядках висловлено заклик до національної та соціальної рівності людей?
2. Який настрій поезії « Бідний студент » ? Що ріднить цей вірш із фольклорними творами?
3. Які характерні особливості лірики вагантів ви помітили в «Безтурботній пісні»?

1. Визначте тематичну та жанрову відмінність лірики трубадурів і вагантів. Накресліть і заповніть таблицю.

Лірика трубадурів	Лірика вагантів

2. Порівняйте лірику вагантів із персько-таджицькою поезією, зокрема з віршами Омара Хайяма та Гафіза. Як звучить у них мотив насолоди життям?

Напишіть про своє шкільне життя у стилі поезії вагантів.

Думка в подарунок

Хай же душу веселить
Молодість грайлива! ***(«Безтурботна пісня»).***

Епос — це історія в народній пам'яті...

Олександр Веселовський

Сказання про подвиги легендарних героїв. *Героїчний епос* — ще одна яскрава сторінка літератури Середньовіччя. Епос виникає у різних народів, в різний час протягом кількох століть. Найстародавніший з європейських — ірландський — формується у III—VIII століттях. Пізніше виникли вірменський епос «Давид Сасунський», іранський «Шах-наме» (на відміну від європейських анонімних, має автора — Абулькасима Фірдоусі), давньоскандинавський «Старша Едда» і «Молодша Едда», французький «Пісня про Роланда», іспанський «Пісня про мого Сіда», німецький «Пісня про Нібелунгів».

У Франції виконавців епічних сказань називали *жонглерами,* в Німеччині — *шпільманами,* в Іспанії — *хугларами.* Епічні поеми декламувалися співом (р е ч и т а т и в о м) під супровід маленької арфи або віоли (прообраз сучасної скрипки).

Епос створювався в епоху племінних міжусобиць, у період становлення державності та боротьби з чужоземцями. Темою його стає історія народу, боротьба за народну єдність. Головний герой усіх народних епосів — це воїн-богатир (Ілля Муромець, Роланд, Давид Сасунський, Рустам, Сід). В ньому втілено міць усього народу.

Епосу притаманна стійка система художніх засобів — типові ситуації, г і п е р б о л а, п о с т і й н і е п і т е т и, урочистий стиль оповіді. Традиційною схемою розповіді про богатиря є оповідь про його чудесне народження, про перший бій героя, братання богатирів, хвала бойовому коню, зброї тощо. Сама історія розвитку епосу ніби зумовила його «безавторство». За часів раннього Середньовіччя епічний твір належав усім, і кожний співець міг виконувати його, довільно змінюючи на свій смак. Жонглери і шпільмани на слух вивчали вже відомий епічний матеріал і додавали до нього щось своє. Це була індивідуальна творчість у рамках колективної традиції.

Французький героїчний епос. Найбільше е п і ч н и х п о е м було складено у Франції (їх близько 100, обсягом від 1000 до 20 000 віршів). Вони відомі під загальною назвою *«шансон де жест»* — «пісні про діяння». Жонглери виконували їх на ярмарках, біля міських мурів, у монастирях і замках, королівських палатах.

Шедевр французького героїчного епосу — «Пісня про Роланда», пам'ятка X—XI століть. Поема дійшла до нас у семи рукописах XII—XIV століть, найвідоміший з них Оксфордський рукопис 1170 року.

Історична основа і вимисел. Сюжет поеми має історичне підгрунття. У 778 році французький король Карл Великий вторгся в Іспанію (захоплену на той час арабами), маючи певні політичні й економічні інтереси. Він успішно захопив декілька міст, взяв в облогу місто Сарагоса. Але загалом похід був невдалий, і Карл був змушений повертатися на батьківщину. В Піренеях 15 серпня 778 року на вузькій гірській дорозі серед густих лісів ар'єргард (тилова охорона французького війська) було розбито місцевим християнським населенням — басками. У бою з ними загинув і племінник Карла Великого — граф Бретані Хруодланд. Розбити басків не вдалося: вночі вони розбіглися й розсіялися в горах. Про ці драматичні події написано в історичній хроніці «Життєпис Карла Великого» (IX століття).

У «Пісні про Роланда», що складається з 290 строф, описано похід *Карла Великого* до Іспанії та його сутички з маврами (сарацинами). Події зображуються гіперболізовано. Це — семилітня війна, під час якої Карл Великий завойовує всю Іспанію, окрім Сарагоси, де правив сарацинський цар *Марсилій.* Про басків у «Пісні...» взагалі не згадується. Марсилій радиться зі своїми васалами, як йому вигнати франків. Найстарший із васалів пропонує Марсилію брехливо поклястися Карлу у вічній дружбі і відданості й пообіцяти, що після виведення франкського війська Марсилій сам прийме християнство й охрестить усіх своїх підданих.

За порадою свого небожа лицаря *Роланда,* Карл посилає до Марсилія знатного феодала *Ганелона* — вітчима Роланда. Але Ганелон укладає зрадницьку угоду з Марсилієм і вмовляє Карла повернутись на батьківщину і вивести військо. Франки, повіривши облудним запевнянням сарацинів, покидають Іспанію. Роланд — на чолі ар'єргарду французького війська. В горах, у Ронсевальській ущелині на нього нападає стотисячне військо Марсилія. У жорстокій битві гине французький загін. Почувши тужливі звуки бойового ріжка Роланда, Карл поспішає на допомогу. Французи вщент розбивають ворогів і охрещують військо невірних. Зрадника Ганелона страчено, але Роланд і його друзі трагічно загинули.

Перехід Роланда через Піренеї,
Мініатюра, XIV ст.

Битва в Ронсевальській ущелині. *Середньовічна мініатюра*

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Карл Великий, Роланд (Хруодланд), Марсилій, Ганелон.

Географічні назви: Іспанія, Франція, Сарагоса, Піренеї, Палестина, Ронсеваль.

Назви творів: «Давид Сасунський,», «Шах-наме», «Пісня про Роланда», «Старша Едда», «Молодша Едда», «Пісня про мого Сіда», «Пісня про Нібелунгів», «Життєпис Карла Великого».

Літературознавчі поняття: епос, епічна поема, гіпербола, постійний епітет, речитатив.

Запитання й завдання

1. У яких країнах Європи розвивався героїчний епос у середні віки?

2. Що зображалося в епосах? Хто головний герой таких творів?

3. Схарактеризуйте художні особливості епосу.

4. Як ви розумієте твердження: «*Епос — це індивідуальна творчість у рамках колективної традиції*»?

1. Назвіть виконавців творів народного епосу в різних країнах.

2. Які реальні історичні події лягли в основу «Пісні про Роланда»? Що було переосмислено народом?

Прокоментуйте слова відомого російського літературознавця Олександра Веселовського, винесені в епіграф до статті.

Читаючи уривки з «Пісні про Роланда», з'ясуйте, що спільного в ній із давньоруськими *билинами,* які ви вивчали в 7 класі.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

(*Уривки*)

Могучий Карл промовив до Роланда:
«Лишаю тут з тобою, любий графе,
Всього свого я війська половину,
Воно тебе від смерті порятує ».
«Цього не треба,— відповів Роланд,—
Себе і рід свій я не посоромлю!
Лишіть зо мною двадцять тисяч франків
І йдіть спокійно: поки я живу —
Ніхто вас, сір, ніяк не потривожить».
... Іспанський цар своїх васалів кличе:
Віконтів, графів, герцогів, баронів,
Із челяддю, з синами всі прийшли,
Всього зібрав він тисяч сот з чотири.
Гуркочуть в Сарагосі барабани,
Стоїть на вежі Мухаммада Ідол,
І ревно моляться йому всі маври[1].
На маврах панцири міцні, потрійні,
На головах шоломи сарагоські,
Мечі при боці в них висять сталеві,
У всіх щити і списи валенсійські,
І прапорці на списах різно мають,
Є серед них червоні, білі, сині.
Уже зійшли з дорожніх мулів маври
І мчать вперед на баских конях чвалом.
Був ясний день, вгорі світило сонце,
Блищала зброя безліччю вогнів,
Сурмили сурми, кличучи на бій.
Страшний той гук почуло й військо франків.
«Здається, друже,— Олів'єр сказав,—
Нам з маврами до бою треба братись».
«Ну що ж, дай Боже,— відповів Роланд,—
За короля повинні ми стояти:
Васал повинен за свого сеньйора
Терпіть нестатки, спеку і мороз.
Віддати тіло й кров і все життя!
Глядіть же всі, без жалю бийте маврів,
Вони невірні, з нами ж Бог і правда!
Щоб злих пісень про нас не заспівали,
Я ж прикладу поганого не дам».

---

[1] Европейці зображали мусульман язичниками, щоб довести своє право на хрестові походи; насправді ніякого ідола Мухаммада не існувало.

...Знов каже Олів'єр: «Багато маврів,
А наших франків з нами мало дуже...
Гей, засурміть, Роланде, любий друже,
Почує і повернеться наш Карл!»
На те Роланд: «Не мудро б я зробив,
Всю Францію ганьбою я б укрив!
Волію я своїм мечем разити.
Свій Дюрандаль в ворожу кров втопити.
Прийшли сюди на лихо сарацини.
Ручуся вам, що всі вони загинуть!
...Роланд все бачить — буде бій великий,
Відважніший стає він лева й барса.
Скликає франків, каже Олів'єру:
«Облиш цю мову, друже мій, тепер!
Нам досить війська залишив король:
З найкращих двадцять тисяч вибирав,
І боягузів серед них не знав.
Васал повинен за свого сеньйора
Терпіть нестатки, спеку і мороз,
Віддати тіло й кров і все життя!
Є в тебе спис, а в мене Дюрандаль,
Мій добрий меч, самого Карла дар.
Помру — новий його хазяїн скаже:
«Ним вірний, славний володів васал!»
...Страшний, кривавий бій лютує далі.
Разять відважно Олів'єр з Роландом,
Турпін наніс свій тисячний удар.
І пери теж не відстають від них —
Всі франки б'ються дружно, як один.
Невірних сотні, тисячі упало,
Тим явна смерть, які не повтікали,—
Рад чи не рад — прощаються з життям.
Але ж і франки кращих тратять там.
їх не побачать вже батьки й жінки,
Ні Карл король, що жде їх серед гір.
...Долиною зближається Марсилій,
Велике військо скликать він зумів —
Веде на бій десятків два полків...
«Мій Олів'єре, друже мій і брате,—
Сказав Роланд,— продав нас Ганелон.
Сховати зраду вже тепер не можна,
За нас помститься наш Великий Карл!
А в нас тут буде бій тяжкий, кривавий.
Такого ще на світі не бувало.
Почну рубати маврів Дюрандалем,

Ти ж Альтеклером, друже мій, рубай!
Ми стільки світу вже сходили з ними,
Так ними виграли боїв багато,
Що пісні не складуть про нас лихої!»
...Хто бачив Олів'єра і Роланда,
Як люто билися вони мечами,
Або Турпіна з списом у руках!
Всього чотири тисячі невірних
Вони убили в січі цій кривавій,—
Пісні та кличі так порахували.
Чотири наступи відбили наші,
Останній, п'ятий, згубний був, нещасний;
Загинули в бою барони франків,
Лиш шістдесят з усіх лишалось,—
За них пізніше маври заплатили.
Побачив згубу франків граф Роланд
І Олів'єру-другові сказав:
«Мій любий друже, що ти тут поробиш?
Бач, скільки в нас загинуло відважних,
Які барони не живуть вже нині,
На жаль і смуток любої країни!
Великий Карле, наш королю славний,
Чом ти не тут? Ой, любий Олів'єре,

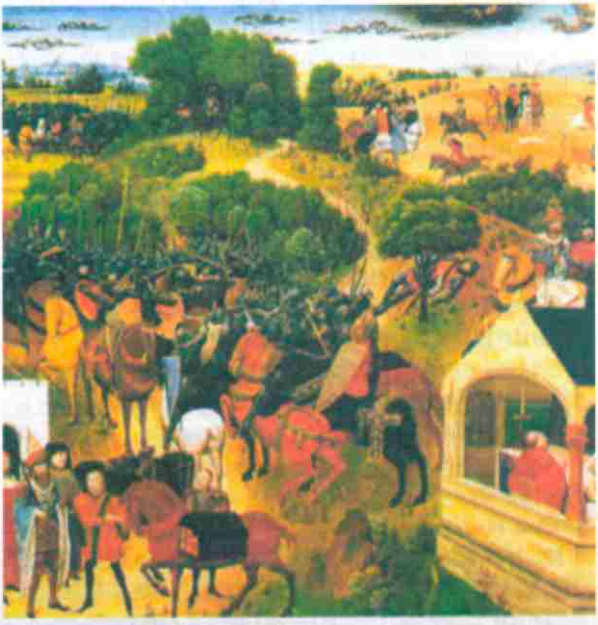

Історія Роланда. *Мініатюра, середина XV ст.*

Що ж нам робить? Як повідомить Карла? »
«Не знаю, друже,— мовить Олів'єр,—
Як ждать безчестя, краще смерть тепер!»
«Я засурмлю в свій ріг, у Оліфант,
В міжгір'ї Карл іде,— сказав Роланд,—
Ручуся, він почує й повернеться».
«Це був би сором,— каже Олів'єр,—
Цим тільки вкриєте себе ганьбою,
Себе і весь свій рід на цілий вік.
Було б тоді сурмити, як казав,
Тепер на це я згоди би не дав.
Тепер сурмить не честь і не хвала,
Коли вам кров всі руки залила».
Роланд на те: «То кров ще не моя!»
Але Турпін цю суперечку вчув,
Коня свого острогами торкнув,
Примчав до друзів і почав корити:
«На Бога, киньте, друзі, тут сваритись,
Бароне Олівє'ре, сір Роланд,
Сурмити пізно вже, спізниться Карл.
Хіба для того тільки слід сурмити,
Щоб імператор міг за нас помститись,
Щоб не прийшлося маврам ні одному
У радощах вертатися додому...»
Узяв тут міцно в руки граф Роланд
Дзвінкий свій ріг, свій славний Оліфант,
До уст своїх його він притулив
І з мукою тяжкою засурмив.
На тридцять миль, через вершини гір
Чудовий ріг Роланда загримів.
Почув король і франки всі цей грім...
І мовив Карл: «Б'ють наші ворогів!»
А Ганелон поквапно відповів:
«Коли б хто інший отаке сказав,—
Усякий брехуном його б назвав!»
Роланд сурмив так болісно і тяжко,
Що кров'ю вкрилися червоною уста,
Й порвалися всі жили на висках.
Гуде протяжно-гучно Оліфант,
І вчув його в міжгір'ях Карл Великий,
Учув Немон і все французьке військо.
І мовив Карл: «Роланд сурмить в свій ріг.
Роланд сурмить не дурно, тільки в бій».
«Який там бій! — промовив Ганелон,—
Соромтесь, сір, старі ви вже і сиві.

Говорите ж, неначе та дитина.
Та хто ж Роландову не зважить силу?
Ходімо, франки, далі! Треба йти,
Не близько ще до Франції-краси».
Сурмить Роланд, в крові його уста,
І жили всі відкрились на висках,
Сурмить над силу тяжко і напружно.
Почули франки й Карл: «Як смутно-тужно
Роландова сурмить сурма!» — він мовить.
«Роланд в біді, там бій! Наш лицар просить
Допомогти йому,— скричав Немон,—
Нас держить тут лиш зрадник Ганелон.
До зброї, Карле, хай ваш клич лунає,—
То ж граф Роланд в розпуці в ріг свій грає!»
Могучий Карл звелів у сурми грати,
Посходить з коней, зброю свою взяти —
Кольчуги й золоті мечі, шоломи,
Щити розписані й списи міцні.
На коней бойових бійці сідають,—
Над ними прапорці дохідні мають:
Червоні, жовті, сині й білі,—
І мчать назад по згір'ях, що є сили.
«О, якби був Роланд іще живий! —
Барони між собою говорили,—
Рубатимемо страшно з ним невірних!»
Даремно все: вони примчать запізно.
Кругом сіріють скель верхи високі,
В долинах ринуть скрізь прудкі потоки...
А сурми франків все гудуть і грають —
Роландовій сурмі відповідають.
Вперед щосили поспішає Карл,
За ним його барони мчать сумні.
...І знов сурмити почина Роланд —
І тихо-тихо грає Оліфант.
Проте король почув ці ніжні звуки,
Спинив коня і каже: «Горе нам!
Сьогодні ми навік Роланда втратим,
По звуках чую, що йому не жити...
То ж хто до нього хоче поспішити —
Спітніть! Хай сурмлять сурми, скільки є!»
І шість десятків тисяч сурм гуде,
Заграли гори, й далина озвалась...
Погани чують звуки, не сміються,
Поміж собою кажуть: «Карл іде».
...Відчув Роланд, що морок очі криє,

На йоги став, напруживши всі сили —
В лиці червоної ні краплі крові.
До скелі темно-бурої підходить
І десять раз у розпачі і гніві
Мечем об камінь б'є. А сталь дзвенить
І навіть не щербиться. Й молить граф:
«О Матір Божа, поможи мені!
Мій добрий меч, о Дюрандале вірний,
Коли я вмру, ти більше не потрібний!
А скільки битв з тобою виграв я,
А скільки царств завоював тобою
Для імператора з сідою бородою!
Ти не потрапиш в руки боягузам,—
Тобою володів такий васал,
Яких не зна вже Франція-краса!»
Роланд почув себе в обіймах смерті —
Смертельний холод в голові і серці,
Лягає під ялину ниць Роланд.
Притис до серця меч і Оліфант.
Він ліг обличчям до країни маврів,
Щоб Карл сказав своїй дружині славній,
Що граф Роланд умер — та переміг,
Згадав Роланд ще раз свої гріхи
Й простяг у небо рукавичку праву.
Велить король у сурми засурмить
І на чолі дружини франків мчить.
Знайшли сліди іспанських сарацин
Й пустилися за ними навздогін.
Тут бачить Карл, що скоро ніч заходить,
З коня свого на луг зелений сходить.
Упавши ниць, став Бога він молити,
Продовжить день, рух сонця припинити.
Для Карла Бог являє чудеса:
Без руху сонце стало в небесах.
Тікають маври, франки їх женуть...
Притисли їх до Ебро, до ріки.
Ріка прудка, глибока і грізна,
А тут тобі ні судна, ні човна!
Стрибають просто в воду сарацини...
У кого зброя трапилась важка,
Відразу прийняла того ріка.
А інший в хвилях закрутився.
Загинули усі невірні там.
А франки кажуть: «Так Роланд помстився!»

Переклад *невідомого автора*

Запитання й завдання

1. Схарактеризуйте образ Роланда, цитуючи уривки з поеми.
2. Зачитайте фрагмент поеми, де описане військо франків. Як називали лицарі свої мечі?
3. Які характерні риси правителя втілює Карл Великий? Знайдіть підтвердження вашим висновкам у «Пісні про Роланда».

1. Визначте головну думку «Пісні про Роланда».
2. Чому образ Ганелона став у Франції втіленням зла?

1. Складіть порівняльну таблицю історичних і вигаданих подій у «Пісні про Роланда».

Реальні події	Вимисел

2. Які головні риси характеру властиві Олів'єру? В чому він подібний і в чому відмінний від Роланда?

ПРО ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕПОС «ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА»

Ми поглянем на військові чвари,
В давній славі спогадом поринем.

Леся Українка

Суперечності, типові для середньовічної Європи. «Пісня про Роланда» відбиває актуальні проблеми життя Європи X—XI століть, коли араби, захопивши у VIII столітті частину Іспанії, загрожували всій Європі. Французькі королі вели активну боротьбу з арабами. Ці війни розцінювали як богоугодну справу. Наприкінці XI століття під впливом духовенства європейське лицарство почало збиратись у хрестовий похід до Палестини за визволення Гроба Господнього. Європейців також приваблювали розкішні скарби багатих східних країн.

Протистояння двох світів — християнського і мусульманського є лише зовнішнім конфліктом. Конфлікт внутрішній — це протистояння всередині тогочасного феодального світу. Ідея централізації влади, уособлена в образі *Карла Великого,* наштовхується на феодальну анархію і зрадництво, втілені в образі *Ганелона.* Карл Великий, *Роланд,* його друг граф *Олів'єр* і архієпископ *Турпін* — з одного боку (для них інтереси Франції понад усе), і зрадник свого короля і батьківщини Ганелон — з іншого. Ця патріотична ідея засудження феодального свавілля та оспівування подвигу споріднює «Пісню про Роланда» з пам'яткою давньоруської літератури «Слово про похід Ігорів».

Роланд — втілення пристрасного героїзму. В образі Роланда передано риси відважного лицаря, вірного своєму королю та Франції. Наказ Карла Великого прикрити відхід армії франків Роланд сприймає як почесне доручення. Він — молодий, запальний, відважний, однак нерозважливий,— відмовляється за пропозицією Карла залишити в ар'єргарді половину війська. Вдруге нерозсудливість Роланда виявляється, коли Олів'єр пропонує йому засурмити в ріг і покликати на допомогу Карла: *«Не мудро б я зробив, всю Францію ганьбою я б укрив!»*

Роланд вважає за патріотичний обов'язок самостійно перемогти вороже військо. Навіть коли на його очах помирають бойові побратими, коли герой сам смертельно поранений, коли впав на землю його вірний кінь, Роланд відчуває себе відповідальним за батьківщину, в обіймах смерті він молиться за Францію. Трагічна провина Роланда — його безмежне свавілля. Народний герой сам приймає доленосні рішення.

Образ Роланда-лицаря, який розуміє свій воїнський обов'язок не тільки як особисту справу честі феодала, а й як справу честі служби вітчизні,— найбільш близький сучасним уявленням про патріотизм і подвиг. Роланд подібний до грецького Ахілла. Його характерні риси — відвага, сила, хоробрість, братерство героя з його воїнами. Карл говорить про Роланда: *«Біда, коли він помре: йому немає рівних»*.

Загибель Роланда описано строго і стримано. Смертельно поранений, Роланд іде вмирати під тінисту ялину, лягає на зелену траву, припадає до матері-землі, кладе на груди меч і ріг, повертається обличчям до Іспанії, аби Карл побачив, що він помер непереможеним. Роланд простягає свою рукавичку на знак васальної відданості Богу, бо смерть звільняє його від служіння Карлу.

Карл Великий — втілення державної мудрості. Героєм другої вирішальної битви з сарацинами, що також детально описана в «Пісні про Роланда», є сам Карл, який уособлює в поемі християнський світ. Почувши молитву Карла, Господь зупиняє сонце, аби французи, доки не стемніло, змогли наздогнати арабів. Розбивши мусульманське військо та оволодівши Сарагосою, Карл повертається на батьківщину.

Загибель Роланда. *Мініатюра, XIV—XV ст.*

Карл — ідеалізований правитель, сивий і мудрий, справедливий і хоробрий. У поемі Карлу 200 років, коли насправді Карлу Великому під час походу до Іспанії виповнилось 36 і він не був ще імператором. Очевидно, старість у народній свідомості асоціювалася з мудрістю та розсудливістю.

Своєрідність «Пісні про Роланда»:
— урочистий тон оповіді;
— гіперболізація подій та героїв;
— наявність постійних епітетів, повторів;
— уведення в текст ***плачів***;
— символічність.

Художня досконалість поеми. «Пісня про Роланда» дає численні побутові подробиці, відомості про озброєння лицаря. Золото, коштовні каміння прикрашали зброю воїна-лицаря і збрую коня. Меч, що мав форму хреста, був не лише символом честі, сили та влади, а й релігійним символом. Кінь, меч, бойовий ріжок — це своєрідні с и м в о л и героїв, мають власні імена. Меч Роланда називався *Дюрандаль* (твердий), наймення Олів'єрового меча —*Альтеклер* (високосвітлий), ріжок Роланда — *Оліфант* (зроблений зі слонової кістки).

Природа в «Пісні про Роланда» співзвучна настроям героїв та подіям, що розгортаються. У суворих тонах описано Ронсеваль: бездонні провалля і похмурі скелі. Тут розігрується трагедія — загибель французьких воїнів і Роланда.

«Пісні про Роланда» властиві характерні для епосу п о с т і й н і е п і т е т и , г і п е р б о л і з а ц і я героїв, урочистий тон оповіді, п о в т о р и , а також епічні п л а ч і (плач Роланда над тілами товаришів, плач Карла над убитим Роландом).

«Пісня про Роланда» відтворює релігійні, національні та феодальні інтереси французів.

Запитання й завдання

1. Чому гине відважний лицар Роланд?
2. У чому виявляється ідеалізація образів Роланда та Карла Великого? Що уособлює в поемі Карл Великий?
3. Як описано природу в творі? Доведіть своє твердження прикладами з тексту.
4. Наведіть приклади *постійних епітетів, повторів* **у «Пісні про Роланда». З якою метою їх використано в епічному творі?**

1. Порівняйте «Пісню про Роланда» і «Слово про похід Ігорів». Які типові ознаки героїчного епосу притаманні обом творам?
2. Складіть план порівняльної характеристики образів: а) Роланд — Ігор Святославич; б) Карл Великий — Святослав.

Напишіть твір на тему «Роланд — людина своєї доби».

Думка в подарунок

Як ждать безчестя, краще смерть тепер! *(«Пісня про Роланда»).*

Сандро Боттічеллі.
Портрет Данте
Данте Аліґ'єрі — італійський поет
1265 (Флоренція) — 1321(Равенна)

ДАНТЕ АЛІҐ'ЄРІ (1265—1321)

Данте є поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки і надії тих часів знайшли вираз у його поемі.

Іван Франко

«Поетичний вінець» Середньовіччя. Видатний італійський поет Данте Аліґ'єрі увійшов в історію світової літератури як останній поет Середньовіччя і перший поет нового часу, автор fsНового життя» і «Божественної комедії».

Данте народився в травні 1265 року у Флоренції в сім'ї дворян. Про родину Данте відомо мало. Його батько належав до політичної флорентійської еліти, мати померла, коли йому не було ще двох років. Очевидно так, як і інші діти його рівня, він вчився у францисканських монахів. Вірогідно, що з дитинства він знав французьку і провансальську мови, що були поширені в Італії. У роки ранньої юності Данте Флорентійська республіка відпочивала після жорстокої боротьби міщан. Оскільки Флоренція на той час була найбільш розвинутим містом роздробленої Італії, то саме тут точилася боротьба між буржуазією та феодалами. Данте замолоду брав участь у політичній діяльності, і це вплинуло на становлення його як особистості.

Як виник «новий солодкий стиль». Художня література Італії рідною мовою розвинулась набагато пізніше, ніж в інших країнах. Тут латина довше залишалась літературною мовою. Ні для епічної поезії, ні для рицарської літератури не виникало підґрунтя. Основними культурними центрами були міста, але літературний розвиток відставав від соціального. І тільки в першій половині XIII століття (за 25 років до народження Данте) сталося диво — в різних областях італійських земель розквітла поезія.

Навчаючись юриспруденції в Болонському університеті, Данте захоплюється поезією, особливо школою так званого

Джованні di Паоло. **Вигнання Данте з Флоренції.** ***Фреска***

«нового солодкого стилю», **засновником якого вважається викладач Болонського університету вчений-юрист Гвідо Гвінніцеллі. Його Данте називав учителем і батьком. Гвінніцеллі намагався з'ясувати питання: що таке людина стосовно Бога. І знайшов відповідь, яка примиряла небо й землю: кохання до жінки — це висока благодать, як і любов до Бога. Жінка — ідеал-ангел, а не диявольська спокуса, як стверджували деякі середньовічні авторитети. Лірика школи «солодкого стилю» поєднувала в собі риси п р о в а н с а л ь с ь к о ї р и ц а р с ь к о ї п о е з і ї з її культом служіння Чарівній Дамі і традиції с и ц и л і й с ь к о ї п о е з і ї , характерної філософськими роздумами і спогляданням краси. У колах цієї поетичної школи також яскраво спалахнув талант Гвідо Кавальканті — флорентійця, земляка Данте. І Гвінніцеллі, і Кавальканті, а також інші поети «нового солодкого стилю» створили не тільки нову поезію, а й нову літературну мову, очищену від латинізмів і провансалізмів.**

У 1283 році Гвідо Кавальканті отримав с о н е т від ще не відомого поета-початкібця Данте Аліг'єрі. Кавальканті надіслав у відповідь свій сонет. Так зав'язалася їхня дружба, і Данте увійшов у коло послідовників Гвінніцеллі.

Жертва політичних конфліктів. Данте як публічна особистість був людиною принципів, засвоєних із дитинства. Він стає помітною політичною постаттю. До влади у Флоренції приходять гвельфи, до яких належав і Данте. Він опиняється серед правлячої верхівки. Однак через загострення суперечностей всередині комуни гвельфи розпадаються на два ворожі табори, і проти Данте виступають колишні однодумці. Вони зруйнували будинок Данте, а самого поета засудили до спалення.

«Новий солодкий стиль» — поетична школа XIII ст., пропагувала шляхетне, витончене кохання до жінки як втілення божественної мудрості.

У 1302 році Данте виїздить із Флоренції, щоб урятуватися. Так він стає вигнанцем, втрачає сім'ю: його дружина й діти залишились у Флоренції.

Роки поневірянь. У вигнанні поет пізнає, *«яким гірким може бути чужий хліб і як важко підійматись чужими сходами»*. Йому доводиться жити у меценатів, впорядковувати їхні бібліотеки, служити секретарем, на деякий час він переїздить до Парижа. Згодом Флоренція пропонує Данте повернутись до рідного міста за умови виконання принизливого публічного каяття. Данте відмовляється, і правляча верхівка Флоренції знову засуджує його до смертної кари. Але Данте до кінця свого життя боровся за Італію, вільну від міжусобиць і папської влади.

Невідомий художник. **Данте і Беатріче**

«Нове життя» — книга-сповідь. Данте ніколи не полишав пера. І в молодості у Флоренції, і в тяжкі роки вигнання він писав. Ранні поезії Данте, об'єднані прозовим текстом, склали збірку «Нове життя». Твори цієї збірки мають у собі елементи «солодкого стилю»: філософічність, риторичність, містичну символіку і витонченість форми. Це гімн життю й любові. Назва збірки є багатоплановою. По-перше, *нове* означає і оновлене, і молоде; по-друге, оновлення пов'язане з культом Дами серця і осмислене відповідно до норм любовного етикету, характерного для провансальської культури.

«Нове життя» Данте. Видання 1903р., Турин

Що відомо про Беатріче? Більшість віршів присвячено дівчині на ім'я *Беатріче.* Вперше Данте побачив її ще маленькою, у дев'ятирічному віці, і закохався в неї. Багато дослідників життя і творчості Данте вважали Беатріче лише символом, художнім вимислом. Але згодом вчені встановили, що насправді існувала жінка на ім'я Беатріче Портінарі, роки життя якої збігалися з роками, вказаними в «Новому житті». Виявилось, що вона була замужньою, мала двох дітей і померла

в двадцятип'ятирічному віці. «Нове життя» було видано після смерті Беатріче. Вірші, що увійшли в збірку, написано в різний час.

Порожня гробниця Данте. *Церква Санта-Кроче, Флоренція*

Безсмертний твір Данте. У 1307 році Данте починає писати поему «Божественна комедія». Цьому безсмертному творові передував морально-філософський трактат «Бенкет», написаний не традиційною для того часу латиною, а доступною для всіх розмовною італійською. Данте називає її *«хлібом для всіх, яким наситяться тисячі... Він буде новим світлом, новим сонцем»*. У творі на перший план виходять філософські, богословські, політичні та моральні проблеми. Середньовічний за сюжетом і манерою викладу, цей твір несе в собі виразні риси поезії Відродження. Викликом Середньовіччю звучить заклик: *«Возлюбіть світло знання!»* Цей заклик стає одним з основних мотивів «Божественної комедії».

«Божественну комедію» Данте закінчив незадовго до смерті. Він мешкав тоді в Равенні. Його ім'ям пишалась уся освічена Італія. І тільки рідна Флоренція не визнавала його.

Смерть застала Данте раптово: у 1321 році він повернувся з Венеції, куди виїжджав із дипломатичним дорученням. Ще в дорозі Данте захворів на пропасницю і 14 вересня помер, оплаканий дітьми (які останнім часом жили з ним), а також численними прихильниками.

А по смерті Данте почалося його *«нове життя»* — безсмертя, яке суджено творцям воістину великих творів.

Творчість Данте часто порівнюють із живописом його великого сучасника Джотто ді Бондоне (1266—1337), мистецтво якого в історії європейського живопису знаменує перехід від Середньовіччя до Відродження.

В українській літературі спеціальні праці про творчість Данте написали Іван Франко та Олександр Білецький. Переклад «Пекла» здійснили Петро Карманський та Максим Рильський. Усю поему переклав Євген Дроб'язко.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Данте Аліґ'єрі, Гвідо Гвінніцеллі, Гвідо Кавальканті, Джотто ді Бондоне, Беатріче Портінарі.
Географічні назви: Італія, Флоренція, Болонья, Париж, Венеція, Равенна.
Назви творів: «Божественна комедія», «Бенкет».
Назва збірки: «Нове життя».
Літературознавчі поняття: «новий солодкий стиль», сонет, поема.

Запитання й завдання

1. **Що відомо про дитинство Данте Аліг'єрі?**
2. **Хто був духовним учителем і батьком Данте під час його навчання в Болонському університеті?**
3. **Схарактеризуйте лірику поетичної школи «** *нового солодкого стилю*». **Хто увів Данте в літературне коло?**
4. **Кому присвятив Данте збірку «Нове життя»? Чи існувала ця жінка насправді?**
5. **Чому Данте спіткала доля вигнанця?**
6. **Чому, на вашу думку, розмовну італійську мову Данте назвав** *«хлібом для всіх»?*

Як ви розумієте вислів Івана Франка, що став епіграфом до статті? Прокоментуйте його.

Розгляньте портрет Данте Аліг'єрі, створений видатним майстром доби Відродження Сандро Боттічеллі. Підготуйте повідомлення на тему «Яким я уявляю Данте?».

ТЕРЦИНА

Домініко ді Мікеліно.
Данте і три царства.
XV ст.

У «Божественній комедії» з усією повнотою відбився складний світогляд Данте. Визначальною рисою Данте є його любов до античності та античних письменників. Найбільше він схиляється перед Вергілієм, якого шанує як уособлення світлого творчого розуму. Дія в поемі відбувається у Всесвіті, картину якого Данте створює за космологічною системою давньогрецького вченого Птолемея (II століття).

Водночас структура поеми повторює християнську модель світу, який поділяється на три сфери: «Пекло», «Чистилище» і «Рай». Кожна частина має 33 пісні, до яких додається вступ. Тому поема складається зі 100 пісень.

Форма вірша поеми — ***терцина*** **— також визначається числом 3. Терцина — трирядкова строфа, у якій рядки об'єднані ланцюговим римуванням. Данте канонізує форму терцини, взявши її за основу будови «Божественної комедії». Наприклад, уривок з пісні тридцять третьої «Раю»:**

Терцина — трирядкова строфа, у якій рядки об'єднані римуванням ***аба, бвб, вгв*** і т.д., що створює єдиний ланцюг рим.

Дарунок найдорожчої оцінки а
Що добрий Бог в щедроті дав нам всім, б
Оцінювати й визначати вчинки,— а

Свобода волі та, що лиш самим б
Усім розумним надана створінням в
І надаватиметься завжди тільки їм. б

Запитання й завдання

1. Як у «Божественній комедії» відбився світогляд Данте? Чому поет поєднує античні та християнські уявлення про світобудову?
2. Що таке *терцина*? Як римуються рядки в поемі Данте?

Читаючи, зверніть увагу, як поєднуються між собою строфи — *терцини* — «Божественної комедії», створюючи єдиний цілісний твір.

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

(*Уривки*)

ПЕКЛО

Пісня 1

На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту.

О, де візьму снаги розповісти
Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
Бо жах від згадки почина рости!

Над смерть страшну гіркіший він, великий,
Але за благо те, що там знайшов,
Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.

Недобре тямлю, як постав цей схов,
Бо сонність так оволоділа мною,
Що з певної дороги я зійшов. •

Я опинивсь під пагорба стіною,
Яким кінчився неширокий діл,
Де острах ліг на серце пеленою.

Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил.

Тоді помалу уляглось тремтіння,
Що не давало спокою мені
Всю ніч, коли блукав між страховиння.

Як той, хто у задишці голосній
На сушу вийшов, піною укритий,
І озирає вири навісні, —

Так і мій дух, не скінчивши летіти,
Зирнув назад і стежку оглядав,
Яка не дозволя нікому жити.

Тут я собі спочити трохи дав
І вирушив на гору незнайому,
А за опору нижчу ногу мав.

І от, коли вже йшов я по підйому,
Збіг леопард, моторний та верткий,
І шерсть рябіла плямами на ньому.

Моїх очей він не злякавсь, дерзкий,
І, заступивши шлях, став насторожі,
І я подавсь униз, у діл низький.

А йшли хвилини ранішні, пригожі,
І сонце сходило з тим почтом зір,
Що з ним спахнули, як Любові Божій.

Схотілося у рух оздобить шир.
І дух надія звабила рожева,
Що скоро зникне цей плямистий звір.

Пора буяла навкруги квітнева,
Та я не чув нічого, тільки ляк
Од вигляду уже близького лева.

І так, здалось, на мене йшов хижак,
Наїжившись, страшенно зголоднівши,
Що рух повітря вмить, здалось, закляк.

Ще вийшла люта й зла вовчиця, вивши, —
Її неутоленна худорба
Примушує людей конать, збіднівши.

В очах її була така злоба,
Таке палало полум'я гаряче,
Що з страху шлях згубив я до горба

І наче той, хто дивиться найпаче,
Куди б скарби багаті примостить,
А, їх утративши, — в розпуці плаче,

Такий був я, бо твар мене щомить,
Встріч ідучи, помалу відсувала
Туди, де сяйво сонця не звучить.

Коли ж моя нога на діл ставала,
Явився хтось, у кого зір потух,
Мовчанка ж довга голос відібрала.

В безлюдді я його побачив рух.
«Врятуй! — була мольба моя єдина, —
Байдуже, чи людина ти, чи дух!»

Він мовив: «Не людина; був людина;
В Ломбардії мій батько оселивсь,
У Мантуї — моя там батьківщина.

Бо *время Юлія* я народивсь,
Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
Коли ще лжебогам народ моливсь.

Я був поет, пісні складав любимі,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі.

Та чом вертаєш і в журбі поник?
Чого не йдеш на горб, де корениться
Солодке джерело чудесних рік? »

«Чи не Вергілій ти, чи не криниця
Широкоплинних мовних вод ясних? —
Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —

Ежен Делакруа. **Данте і Вергілій.** *XIX ст.*

0 світло й честь усіх співців земних,
Ти зваж на захват мій, на шанування
Твоїх безсмертних творів видатних.

Ти вчитель мій, моє уґрунтування,
У тебе я знайшов на все життя
Той гарний стиль, що дав мені визнання.

Ти бачиш твар, що втік од неї я?
Рятуй мене ти, мудрецю славетний,
Бо в серці й жилах кров тремтить моя».

«Хай буде інший шлях тобі прикметний,
Він одповів на жалісні слова, —
Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.

Повз твар, яка голодна завива,
Не прослизне і найспритніший дока:
Хто мимо йде, усіх вона вбива.

Лиха вона з природи та жорстока;
Наївшись, голоднішою стає
Й ненатлого не насищає ока.

Із звірами відгулює своє
Без міри; та надія на Хорта[1] є,
Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.

1 як би не тікала твар немила,
Він в Пекло зажене її, на дно,
Звідкіль її жадоба приманила,

А звідсіля, — надумав я одно, —
Я поведу тебе, де залягають
Місця, які я взнав уже давно.

Почуєш ти, як в розпачі благають
Там духи з зойком та з ламанням рук,
Повторну смерть на себе накликають.

Побачиш тих, хто між вогненних мук
Таємно тішиться у сподіванні
Колись піднестись до блаженних лук.

А схочеш в висі злинути останні, —
Душі, достойнішій за мене, здам
До ніжних рук тебе при розставанні.

---

[1] **Йдеться про порятунок Італії від зажерливого папства (образ** *вовчиці);* **рятівником вигнанець Данте вважав Канґранде делла Скала (італійською ім'я співзвучне з** *пес),* **при дворі якого він жив.**

Бо Той, Хто звіку владарює там,
Мене, що бився у ворожій раті,
Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.

А в тронній Владаря Світів палаті
Усе пристойне пишному кошу.
Щасливий той, хто буде там на святі!»

І я йому: «Поете, я прошу,
Ім'ям Христа, якого ти не відав,
Все зло й все гірше хай тут полишу,

Ти ж покажи усе, про що повідав:
Хай браму бачу я з Петром святим
І тих, хто в муках та скорботі знидів».

І рушив він, а я — слідом за ним.

Пісня 5

І тут зійшов до другого я кола,
За перше меншого, та від розпук
Кричали душі голосніш довкола.

Й страхітного Міноса вчув я гук,
Який при вході судить справедливо,
Хвостом указуючи розмір мук.

Кажу, коли якась душа лякливо
Розповіла про всі свої діла,
То цей знавець гріхів, тонкий на диво,

їй місце визначає в царстві зла,
Хвоста скрутивши стількома витками,
В котре по черзі коло засила.

Тиск перед ним і днями, і ночами;
Душа тут кожна свій проходить суд:
Сказала, вчула та й пішла до ями.

«О ти, хто в наш занурюється бруд, —
Гукнув Мінос, коли на мене глянув,
На мить лишивши безконечний труд,—

Дивись, куди ввійшов і з ким ти станув,
А про широкий вхід і не гадай!»
І вождь до нього: «Чом так гучно грянув?

Не з власного жадання йде в ваш край:
Так хочуть там, де все зробити можуть
Чого захочуть, так що не чіпай».

І ось такий, що й камінь міг стривожить,
Зачувся лемент, і зневіра йме,
Чи зойки відчаю луна не множить?

Туди прийшов, де світло геть німе,
І знявся рик, як в буряному морі,
Коли на ньому дужий вітер дме.

Пекельні вихори, рвучкі та скорі,
Засуджених волочать, тягнуть, б'ють
Згори і знизу, й ті в сльозах та в горі.

І душі, летячи у каламуть,
Ридають, виють, сповнюючись хіттю,
Самого Бога в небесах клянуть.

Я взнав, що підпадає тут страхіттю,
Жахливій бурі цій той люд яркий,
Який скорився лиха розмаїттю.

І як на крилах носяться шпаки
В холодну пору, збившися у зграї,
Так духів злих пролинув рій швидкий.

Звідсіль, звідтіль, вверх, вниз, як в водограї,
І без надій, що прийде тиші мить
Або змаліють муки їх безкраї.

Сандро Боттічеллі. **Пекло. «Божественна комедія» Данте**

Як журавлиний ключ із зойком мчить,
Коли на південь відлітає птиця,
Так я, передбачавши ремства нить,

Уздрів, як тіней гурт в бурханні мчиться,
І запитав: «Учителю, яким
Жінкам так грізно чорний вітер мститься?»

«Найперша з тих, що виглядом своїм
Тебе цікавить,— він мені промовив, —
Була царицею над світом всім;

Щоб одібрати ґрунт у марнословів,
їй підказала похіть навісна
Розпусту скриту вивести зі сховів,—

Семіраміда, Нінова жона
І спадкоємиця його зрадлива;
Султан тепер там, де жила вона...»

Я вздрів Єлену, за яку в боях
Лягли війська, Ахілла міць велику,
Яка з кохання згинула в віках,

Паріса вздрів, Трістана[1] й ще без ліку
Тих нещасливих, що Амор[2] жене,
Як за життя їх гнав на згубу дику.

Коли мій вождь назвав число значне
Мужів і дам — весь почет іменитий,
Я засмутився, жаль пройняв мене,

І я сказав: «Співцю, поговорити
Хотів би я із тінями двома,
Що вихор їх жене несамовитий.»

І він: «Побачиш, як зрідіє тьма,
Й вони наблизяться: ім'ям любові
Благай, і пара підлетить сама».

Коли до нас їх вир підніс раптовий,
Подав я голос: «Привиди журби,
Як Інший зволить, станьмо до розмови».

Як в полум'ї жадоби голуби
У рідні гнізда між зелені крони
Летять на крилах спільної судьби,—

---

[1] *Трістан* — **легендарний герой-коханець західноєвропейської літератури Середньовіччя.**

[2] *Амор* — **латинська форма імені** *Амур* **(грецький Ерот).**

Вони удвох з оточення Дідони[1]
Перенеслись у пітьмі коловій,—
І стали біля нас без заборони.

«О ти, що ходиш по землі живий,
І надійшов сюди, у сморід чорний,
До нас, що світ забарвили в крові.

Якби нам другом Цар був непоборний,
Вблагали б ласку ми тобі послать,
Щоб ти щасливим був у висі горній.

То слухай, споминай, що є згадать,
І поки буря десь там забарилась,
Ми будем слухати і розмовлять,

Жила я там же, де й на світ з'явилась,
Над морем тим, що в нього По втіка,
Котра супутниць тьмою збагатилась.

Кохання, що шляхетних обпіка,
Його зманило молодичим станом,
Який сточила тут печаль гірка.

Кохання, що кохать дає й коханим,
Мене взяло, вогнем наливши вщерть,
Що став моїм він, як ти бачиш, паном.

Кохання нас вело в злощасну смерть.
Каїна[2] жде того, хто кров'ю вмився»,—
І вже їх ворушила вітроверть.

Ці душі слухавши, я похилився
І в болісну заглибився печаль..
Поет спитав нарешті: «Чом спинився?»

І я на це почав: «О лютий жаль!
Ці ніжні мрії, ці солодкі чари
їх завели в таку скорботну даль!»

А там звернувся до цієї пари
Й почав: «Франческо, від твоїх страждань
У серці чую болісні удари.

---

[1] *Дідона* — **героїня Вергілієвої «Енеїди», покінчила життя самогубством, коли її покинув Еней.**

[2] *Каїна* — **дев'яте коло пекла (від біблійного образу братовбивці** *Каїна).*

Але скажи: під час палких зітхань
Як вчило вас чаруюче кохання
Спізнати мить жагучих поривань? »

Й вона: «Немає більшого страждання,
Як згадувати любий щастя час
В біду; твій вождь здає в тім справоздання.

Коли ж ти прагнеш знать, який у нас
Початок був коханню, збудься спраги,—
Я плакать буду й мовить водночас.

Якось ми вдвох читали для розваги,
Як Ланчелота[1] взяв кохання пал,
І самоти не брали до уваги.

І часто, мов під дією дзеркал,
Нам під очима лиця пік рум'янець.
Але нас подолав миттєвий шал:

Ми прочитали, як тремтів коханець,
Бо вперше в губи цілував самі,—
І цей от, мій незмінний співвигнанець,

Мені вуста торкнув, з жаги німий,—
Твір і співця за Галеотто[2] мавши,
Вже того дня більш не читали ми».

Так дух розповідав цей, споминавши,
А той ридав; і руки я простер
У даль за ними, від жалю вмиравши,

І впав, неначе той, хто нагло вмер.

Пісня 33

Піднявши рота від страшної страви
Й волоссям жертви з губ утерши кров,
Цей грішник припинив бенкет кривавий...

«...Не знаю, хто ти є і як відтам
Попав сюди, а що твоє коліно
З Флоренції — з вимови чую сам.

Тож знай, що я був графом Уголіно,
Архієпископом Рудж'єрі — цей;
Ворожість нас тут в'яже воєдино.

---

[1] *Ланчелот* (*Ланцелот*) — **герой рицарського роману.**

[2] *Галеотто* — **лицар Круглого столу; у Флоренції цей образ асоціювався з негідником, спокусником.**

Як він мене брехливістю речей,
Яким так вірив я, призвів до смерті,—
Усі наслухалися цих вістей.

Але ніхто в щоденній коловерті
Не знав, яка була та смерть страшна.
Про ницість слухай-но слова одверті.

В вузеньку шпарочку, замість вікна,
У вежі, що Голодною зоветься
Та багатьох ув'язнює вона,

Я бачив: місяць безліч раз дереться,
Коли злий сон душі порушив стан,—
Повівши, що зазнать нам доведеться.

Приснився цей мені владар і пан,
Він вовка гнав з вовчатами на гору,
Що Лукку[1] затуляє від пізан...

Я підхопивсь, і стисла горя глиба,
Бо плакали вві сні мої малі,
Також ув'язнені, й просили хліба.

Жорстокий ти, коли свої жалі
Словами кількома лише обмежив,
Не плакав,— та чи й плачеш взагалі?

Попрокидалися, і кожен стежив,
Коли тюремник принесе обід,
Але той сон усім серця бентежив.

Аж раптом чую: забивають вхід
Страшної вежі; мовчки подивився
Я на синів і скрив розпуки слід.

Відчув, що в камінь я перетворився,
Вони ж стогнали; Ансельмуччо мій
Спитав: «Чого ти, батьку, засмутився?»

Та я не плакав. У журбі німій
Просидів день і ніч, поки прекрасне
Зійшло світило у красі своїй.

Блідий світанок, що сяйне і згасне,
В сумну пробравсь темницю, і я вздрів
В них чотирьох своє обличчя власне...

---

[1] *Лу́кка* — **місто в Італії неподалік Пізи, їх розділяє гора.**

Щоб не смутить їх, мій відчай пригас,
Ще день і ще без їжі, без вологи.
Чом не розверзлась нам земля в той час!

А на четвертий день мій Гаддо ноги
Мої до себе пригорнув щільніш
І простогнав: «Дай, батьку, допомоги!»

І він помер, і, як мене ти зриш,
Я зрів їх смерть,— а був же кожний мол од!
Смерть в п'ятий, шостий день — і не пізніш.

Осліплий, мацав я камінний холод,
Звав кожного,— і кожний був мертвяк,
Аж поки горе переміг злий голод».

Замовкнувши, накинувсь неборак
На вбогий череп знову й ну глодати
Зубами гострими, як у собак.

0 Пізо, ти ганьбиш весь край багатий,
Де наше «si» так солодко бринить[1]!
Сусіди не спішать тебе карати...

Хоча граф Уголіно вмер немарно,
Бо, зрадивши тебе, він замки здав,
Але дітей морити — не почварно?!

Ми вже в долину сходили покату,
На грішних іншого уже зразка
1 навзнак перекинутих багату...

РАЙ

Пісня 33

... В глибокій ясноті переді мною
Явилися із світла тро^ кіл
Трьох кольорів з об'ємністю одною.

Одне — відбиток другого всіх сил,
Немов Ірида[2] близ Іриди стала,
А третє йде вогнем з обох світил.

Який ти куций одяг надівала,
Безсила мисле, проти ж тебе річ
Іще куцішою себе являла.

---

[1] **Де розмовляють італійською.**
[2] *Ірйда* — **у грецькій міфології богиня веселки.**

0 вічний блиску, що шляхом сторіч,
Самоосяжний, самоосягаєш
Й, осягнутий, собі зориш устріч!

На колі, що відбитий в ньому сяєш,—
Коли його я зором перебіг,—
Бо ти навколо сяйвом осяваєш,

Де завертав унутрішній поріг,
Мені немовби з нас малюнок здався,
1 наче барви власні він зберіг.

Мов геометр, який старанно брався
За вимір площ і ліній колових,
Але, засад не маючи, стерявся,—

Такий став я при дивинах нових:
Хотів уздріть, як образ той у колі
Розміщено, як скріплюється їх.

Були ж у мене крила надто кволі,
Але яскравість сяйва тут прийшла,
І міць зростала розуму і волі.

Уяву сила зрадила була,
Та, мов колеса, ясні і веселі,
Жадобу й волю долі повела

Любов, що водить сонце й зорні стелі.

Переклад *Євгена Дроб'язка*

Запитання й завдання

1. Як ви розумієте слова Данте: «*На півшляху свого земного світу я трапив у похмурий ліс густий*»?
2. Що, на вашу думку, символізують алегоричні образи леопарда, лева і вовчиці?
3. Чому Данте назвав Вергілія « *криницею широкоплинних мовних вод ясних*»? Що уособлює образ Вергілія в поемі Данте?
4. Кого з нечестивців несе вихор пристрасті у пісні п'ятій «Пекла»? Які почуття викликала у Данте сповідь Франчески?
5. За що був покараний і опинився в пеклі граф Уголіно? Поясніть, як ви розумієте слова: *«О Пізо, ти ганьбиш весь край багатий»*.
6. Чому Данте в пісні тридцять третій «Раю» порівнює себе з математиком-невдахою? Якого підґрунтя набуло поетове «я», пройшовши шлях очищення?

Які герої античної і середньовічної літератур трапляються Данте на його шляху пеклом? Про що це свідчить?

ПРО «БОЖЕСТВЕННУ КОМЕДІЮ» (1313—1321)

Се віковічна повість кожного з нас.

ІванФранко

«Божественна комедія» — найзначніший твір Данте. Поему написано італійською мовою в останній період життя митця. Данте назвав свій твір комедією згідно з нормами середньовічної поетики: твір зі страхітливим початком і щасливим кінцем, написаний народною мовою. *«Божественною комедією»* поему назвав Джованні Боккаччо, автор «Декамерона» і перший біограф Данте. У своїй книзі «Життя Данте» Боккаччо висловив своє захоплення художньою досконалістю форми й багатством змісту твору (*божественністю*). Вперше під назвою «Божественна комедія» поема вийшла у світ в 1555 році у Венеції.

Композиція відповідає задумові поеми. Через поширений прийом у літературі — *мандрівку в загробному світі* — зображено шлях людини до морального вдосконалення. Найважливішою художньою особливістю Дантової поеми стає те, що мандрівником є сам поет, а не його герой. На допомогу в мандрівці митцеві приходить його улюблений античний поет Вергілій, і вони разом долають кола пекла і чистилище. Насамкінець Вергілій, передавши Данте його коханій — Беатріче, дає можливість поету перенестися в рай.

Образність і символічність як основні риси поеми. Пісня перша в поемі Данте — це *зав'язка* всієї «Божественної комедії». У ній порушено проблему пошуку правильного шляху і для кожної людини особисто, і для Італії, і для людства загалом. Данте заблукав у *дрімучому лісі,* що є втіленням земного життя. Його душа має пройти три сфери: пекло, чистилище, рай.

Майже кожен образ має кілька значень. На шляху поета йому переходили дорогу *леопард, лев* і *вовчиця.* Леопард уособлює хтивість, облуду (політичні супротивники Данте), лев — погорду, насильство, тиранію (король Франції), вовчиця — корисливість (римська церква).

Сама подорож означає шлях до спасіння. *Данте* є втіленням душі, *Вергілій* — розуму, *Беатріче* — найвищої божественної мудрості (вона порівнянна з Мадонною).

Мініатюра з книги Данте.
Видання 1481 р.

Дев'ять кіл пекла. З усіх частин «Божественної комедії» найяскравіше змальоване «Пекло». Напис над брамою пекла *«Залиште сподівання всі, хто сюди входить»* символізує невідворотність пекла для грішників. Пекло має *дев'ять кіл,* у кожному з яких мучаться грішники відповідно до вчинених гріхів.

Перше коло: душі нехрещених немовлят і доброчесні славні язичники (серед них і *Вергілій).* Ці грішники не страждають, але вони похмурі, бо їм немає місця в раю. Християнська церква вважає, що язичників будуть судити за законом совісті.

Друге коло призначене для порушників шлюбної вірності. Серед них *Франческа* і *Паоло.* Коханці впали в гріх під впливом чуттєвої пристрасті. Символом пристрасті в «Божественній комедії» виступає потужний *вихор,* що несе душі закоханих зі страшною силою. Заборонене кохання заслуговує на довічні муки в пеклі. Проте Данте не засуджує мимовільних грішників, а співчуває їм. З погляду церкви вони грішники, та з людського погляду ці коханці заслуговують на співчуття. Так у поемі виникає новий — *гуманістичний* — погляд на життя і людину.

У третьому колі в багнюці, під дощем мучаться душі тих, хто були ненажерами. Четверте коло — для скнар і марнотратників, серед яких багато духовенства. У п'ятому колі застрягли гнівливі й ліниві. На шостому колі починається Нижнє Пекло — пекельне місто Діт, де у вогняних могилах горять єретики, що неправильно трактували Боже вчення і заперечували безсмертя душі. На сьомому колі у киплячому джерелі шпаряться грішні душі тиранів, розбійників, ґвалтівників. Тут, проходячи крізь хащі, Данте зламав гілку — із неї потекла чорна кров. У восьмому колі страждають спокусники жінок, підлабузники, алхіміки, фальшивники і брехуни. Злодіїв кусають страшні отруйні змії. Від укусу душі розпадаються, а потім знов відроджуються для нових мук.

Дев'яте коло — *кульмінація* поеми. Тут у колодязі мерзнуть зрадники. Данте вважає зраду найтяжчим гріхом. У самому центрі землі вмерз у кригу Люцифер, який має три обличчя. Із першої пащі стирчить Іуда — зрадник Ісуса Христа, з другої — Брут, із третьої — Кассій (Брут і Кассій зрадили Цезаря).

Новаторство Данте. У європейських літературах видіння загробного життя були ще до Данте — у греків і римлян, зокрема у Гомера і Вергілія. Були вони і в старохристиянській літературі (видіння святих Павла та Ісайї). Данте ж оповідає нам те, що сам побачив уві сні у точно визначений час: напередодні Великодньої п'ятниці 1300 року і протягом усього світлого тижня. Він оповідає свій сон так ясно і чітко, що

архітектори за його описом могли б змалювати докладний план пекла. Проте в потойбічному світі Данте живе *Італія його доби.* У царство мертвих поет переніс живих людей — своїх сучасників — з їхніми реальними радощами і прикрощами. Дантові святі і грішники говорять про земне життя, про батьківщину, родину, друзів і ворогів.

У пісні тридцять третій «Пекла» є глибоко психологічна розповідь про графа *Уголіно.* За життя Уголіно зрадив свого військового союзника єпископа *Рудж'єрі,* за що той жорстоко помстився. Рудж'єрі запросив графа разом із синами до себе в Пізу і після гостинного прийому замурував усіх у вежі. Уголіно розповів Данте про своє страждання і смерть дітей. Поет не виправдовує Уголіно як зрадника, але він охоплений гнівом від зла, вчиненого в Пізі.

Головна думка поеми. Життєва позиція Данте у творі найяскравіше виражається у вірші «Рай»:

Нехай твої слова здадуться враз дурними,
На перший погляд, й ляжуть гірким гнітом.
Та вже засвоївшись, життя оздоровлять вони.

Твій поклик пролетить, як вітер верховінням,
Високі дерева додолу нахиливши.
І буде це твоїм визнанням.

Ще на початку творчого шляху Данте дійшов висновку про необхідність завжди й в усьому говорити людям правду, якою б гіркою вона не була. «Божественна комедія» — це поема про все людство, яке має пройти шлях морального очищення, щоб пізнати ідеал. Як заповіт людству звучать слова Данте:

0 вишнє світло, що у вись звелося
Над смертну думку, розумові кинь
Моєму трохи з баченого досі

1дай моїм словам таку глибінь,
Щоб слави присок ледве нині видний,
Знесла аж до найдальших поколінь!

(«Рай», пісня 33).

За жанром «Божественна комедія» є ***ліро-епічною поемою***, в якій розповіді про події переплітаються з філософськими і ліричними роздумами.

Поетика «Божественної комедії». Данте вдається до різних стилів, вільно змінюючи їх, залежно від змісту. Мова емоційна та образна. Найчастіше вживаються порівняння та метафори, звертання, паралелізми.

Поéма — віршований ліро-епічний твір, у якому розвинутий сюжет поєднаний із ліричними відступами.

Своєрідність «Божественної комедії»:
— композиційний прийом сну-мандрівки;
— мандрівник— сам поет, а не його герой;
— символічність образів;
— емоційна, образна мова (метафори, порівняння, звертання, паралелізми);
— трирядкова строфа — *терцина*;
— гуманістичний погляд на життя й людину;
— ідея твору — пізнати ідеал, пройшовши шлях морального очищення.

«Божественна комедія» пройнята палким інтересом поета до реальності, природи, внутрішнього світу людини, утвердженням гуманістичної моралі, в чому і виявився новий — *ренесансний* — світогляд Данте.

Запитання й завдання

1. Чому Данте назвав свій твір *комедією*? Хто дав їй назву «Божественна комедія » ? Чим відрізняється сучасне поняття *комедія* від середньовічного?
2. Схарактеризуйте композицію твору. Яку роль у ній відіграє число 3? Розкрийте алегоричне значення числа 3.

1. Яка головна думка «Божественної комедії»? Розкрийте алегоричний зміст пісні першої «Пекла» в поемі Данте.
2. Схарактеризуйте *дев'ять кіл пекла.* Які з людських гріхів Данте вважає найстрашнішими?
3. У чому новаторство Данте? Чому поему «Божественна комедія» можна вважати провісницею доби Відродження?
4. Наведіть приклади *порівнянь, метафор, паралелізмів* з тексту поеми, розкрийте їхній зміст. Яка роль *звертань* у «Божественній комедії»?

1. Порівняйте поеми Гомера, Вергілія та Данте. Чим *ліро-епічний* твір відрізняється від *епічного*?
2. Розгляньте репродукції фресок Джотто ді Бондоне на с. 23, 173. Чому, на вашу думку, творчість Данте порівнюють із живописом Джотто?

Напишіть твір на тему «Ідеальне майбутнє людства».

Для допитливих

ІВАН ФРАНКО ПРО «БОЖЕСТВЕННУ КОМЕДІЮ» ДАНТЕ

Дантова «Комедія» — се поетичне оповідання, епос, але так само неподібне до всіх інших епопей всесвітньої літератури, як і його любовна лірика. Досі поети в епопеях малювали

зверхній світ — Данте чинить се також; малювали мандрівки в світ мерців — Данте чинить се також; малювали містичні почуття, сумніви, блукання, пригоди героїв — Данте чинить се також. Але як же відмінно чинить він се від усіх інших! Коли для Гомера, Вергілія світ, мальований у поемі, був чимось справді зовнішнім, постороннім, далеким та давно минулим, Данте малює нам той світ, який він сам бачив, тих людей, з якими знався, з поглядами та традиціями яких жив, боровся або згоджувався. ...У Данте се чуття, його власне, суб'єктивне чуття, се атмосфера, в якій живуть усі його постаті.

Данте малює нам не лише ті тісні закутки, де він жив і куди блукав. Він малює всю вселенну, весь величезний будинок світу. Те, що окружало його на землі, він переносить у підземний і надземний світ, поділений на три рази по дев'ять кругів, заселяє ті круги живими, сучасними людьми, показує нам їх муки й терпіння, їх радощі й надії; ми чуємо їх плач і зітхання, бачимо їх жаль і покуту і доходимо до образів безмежного щастя і блаженства. Ми бачимо, як він усмиряє свою гордість, свою пристрасть; він не дарує собі ані одного гріха і нарешті доходить до повного очищення. Тільки тепер він робиться гідним бачити ту, що була ... провідною зорею його життя, і з нею разом піднестися високо в сфери вічності ... і дійти до найвищої розкоші, яку дає повне з'єднання з найвищою творчою силою.

...Се не лише малюнок того космічного порядку, який тогочасна наука бачила в світі; се не лише малюнок індивідуальної душевної драми, що відбулася в Дантовій душі; се щось іще більше, ще глибше: се малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, порушенням суспільного порядку та етичного закону, і через безодні завзятості, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння. Се віковічна повість кожного з нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився.

Запитання й завдання

1. Знайдіть у тексті абзац, у якому йдеться про розкриття внутрішнього світу головного героя «Божественної комедії».
2. Чому, на вашу думку, Франко назвав «Божественну комедію» Данте *«віковічною повістю кожного з нас»?*

Думка в подарунок

Возлюбіть світло знання! ***(Данте).***

Запитання й завдання до розділу

«Жанрово-тематичне розмаїття середньовічної літератури»

1. Схарактеризуйте жанрово-тематичне розмаїття китайської, персько-таджицької лірики (на прикладі творів одного з вивчених поетів: Лі Бо, Ду Фу, Рудакі, Омара Хайяма, Гафіза).

2. Розкажіть про особливості творчості трубадурів. У чому близька і в чому різниться лірика Джауфре Рюделя та Бертрана де Борна?

3. Чому поезія вагантів була анонімною? Схарактеризуйте її, назвіть провідні теми.

4. Які позитивні й негативні риси поєднано в образі Роланда — персонажа французького героїчного епосу?

5. Розкрийте алегоричний зміст «Божественної комедії» Данте.

6. Встановіть відповідність між іменами авторів та поетичними жанрами, у яких вони творили:

Данте Аліґієрі	сирвента
Гафіз	рубаї
Бертран де Борн	газель
Джауфре Рюдель	терцина
Омар Хайям	канцона

7. Назвіть авторів поданих рядків:

- *Коли ж ти два тюльпани відслонюєш на мить,*
Тоді блідніє сонце і вид свій закриває.
- *Входжу в річку, грає осіння вода...*
- *Хіба у Всесвіті найкращий твір — не ми?*
В очах у розуму зіниця й зір — не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір,— це ми.
- *А що, якби серпи, мотики й рала*
Повиливати нам з блискучих лат..?
- *Я щастя у житті зустрів*
В моїм коханні віддалік.
- *Коли вродливиця шіразька у мене серце візьме з бою,*
Я за її індійську мушку дам Самарканд із Бухарою.
- *Ти вчитель мій, моє утґрунтування,*
У тебе я знайшов на все життя
Той гарний стиль, що дав мені визнання.

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ!

**Сама людина є більше диво,
аніж усі дива, створені людьми.**

Августин Блаженний

Відродження **прийшло на зміну Середньовіччю. У XIV столітті воно виникло в Італії, батьківщині античності, а в XV—XVI століттях розповсюдилося в країнах Європи: Іспанії, Нідерландах, Німеччині, Франції, Англії. Французи ці світлі часи називали** ***Ренесансом.***

Відродження — переломна доба в історії європейської культури. Людство нібито пробудилося від покірності і смирення Середньовіччя і спробувало переглянути канони, запроваджені католицизмом. Запозичивши все найкраще, створене в середні віки, митці і вчені Відродження виробили нове мислення. Гаслом епохи можна назвати слова автора безсмертного «Дон Кіхота» — Мігеля де Сервантеса Сааведри: ***«Кожна людина — дитина своїх справ».*** **У суспільстві виник новий ідеал — особистість, яка реалізує себе в різноманітних сферах діяльності. Так розпочалася нова ера суспільного розвитку, що характеризувалася переходом від ремесла до мануфактури, початком світової торгівлі, створенням національних держав, формуванням літературних мов. Це був час глобальних наукових відкриттів і небувалого творчого піднесення.**

Сторінка з трактату із зображенням філософа, який вручає свою книгу Папі Римському.
Видання XV ст., Венеція

Становленню нової цивілізації передували колоніальні завоювання. Збагачення країн Європи прискорило розвиток міст, сприяло торгівлі та підприємницькій діяльності. Наукові відкриття Міколая Коперника, Джордано Бруно, Галілео Галілея змінили уявлення європейців про Всесвіт, а морські подорожі Христофора

Відро́дження, Ренесанс́ (франц. Renaissance) — епоха в історії культури народів Західної і Центральної Європи.

Колумба, Васко да Гами, Фернана Магеллана — про масштаби і форму Землі. Отже, в науці відбулися великі зміни: було запроваджено нові методи дослідження явищ природи, з'явилися нові погляди на світобудову.

Що стало характерним для нової епохи? Передусім швидке поширення знань та запровадження книгодрукування. Німець Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат. Друкована книга поступово витісняла рукописну, ставала доступнішою. Популярними були так звані «народні книги»: прозові перекази середньовічних епічних поем, рицарські романи, християнські легенди. Мандрівні торговці поширювали цю літературу на ярмарках, розносили у провінції. На тривалий час «народна книга» стала, поряд із Біблією, єдиним набутком для читання простолюду.

Сторінка з Біблії
Видання Гутенберга, XV ст., Майнц,

Ренесансний світогляд. Епоха Відродження сформувала і власний новітній світогляд. Видатні люди цієї доби руйнували пануючі догми і намагалися створити нову культуру, засновану на принципі вільного розвитку особистості. Вони заперечили монополію церкви в інтелектуальній і культурній діяльності, протиставили аскетизмові Середньовіччя нову мораль, засновану на визнанні єдності духу і тіла. Було створено нову систему знань, які підносили розум над авторитетом віри. Але найвизначнішим досягненням епохи Відродження було проголошення л ю д и н и найвищою цінністю, визнання її права на щастя в земному житті, а не в потойбічному світі.

Рафаель Санті.
Афінська школа (Платон та Арістотель).
Фрагмент фрески, XVI ст.

У нову епоху виник особливий інтерес до античної культури, її ідеалів. Вивчаючи культурні пам'ятки, вчені дійшли

Козімо Росселлі.
Гуманісти Піко делла Міранделла, Марсиліо Фічіно та Анджело Поліціано.
Фреска, XV ст.

висновку, що давні греки замислювались над унікальністю людського роду, взаємопов'язаністю людини і Всесвіту, а римляни намагалися пояснити правові стосунки між людьми. Антична культура стала своєрідним фундаментом для нових ідей і традицій. Цікаво, що й сама назва епохи походить від ідеї *відродження* античної спадщини. Вперше цей термін використав Джорджо Візарі у книзі «Життєписи відомих живописців, скульпторів, архітекторів».

Віра в людину, її силу і красу складали основу світогляду, що отримав назву *гуманізм* (від латинського humanus — «людяний»), а носії і проповідники цього світогляду називали себе *гуманістами*.

Культ людини в мистецтві. Майстри Відродження не просто наслідували ідеали давнини, а опановували їх на новому культурному рівні. Античний герой заглиблений передусім у навколишній світ, а герой доби Відродження — у внутрішній світ людини. Художники слова і пензля, зображуючи у своїх творах розмаїття людських пристрастей і почуттів, поступово формували основи нової реалістичної культури.

Літературний Ренесанс прийнято класифікувати на *раннє, високе* і *пізнє Відродження*.

Раннє Відродження представлено іменами видатних італійських письменників Франческо Петрарки та Джованні Боккаччо. Руйнуючи ідеали середньовічної культури (з її нехтуванням низькою буденністю), письменники-гуманісти виступають на захист земних радощів і почуттів. Петрарка у своїх сонетах підносить до небесних висот земну жінку, а його співвітчизник Боккаччо закликає людину жити за законами природи, не підкоряючись догмам церкви. Водночас митці раннього Відродження спираються на жанри й теми, започатковані в середньовічній літературі.

Високе Відродження презентують письменники кількох західноєвропейських країн: П'єр Ронсар і Франсуа Рабле — у Франції, Еразм Роттердамський — у Нідерландах, Себастьян Брант — у Німеччині.

Гуманізм — система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність; напрям у творчості митців епохи Відродження, що утверджував повагу до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Головні ознаки епохи Відродження:

— великі наукові та географічні відкриття;
— створення національних держав, розвиток світової торгівлі;
— формування літературних мов націй;
— відродження античної спадщини;
— виникнення нової свідомості — *гуманізму,*
— ідеал людини — всебічно розвинена особистість;
— провідна тема літератури і мистецтва — людина, її внутрішній світ.

Митці пізнього Відродження, продовжуючи традиції своїх попередників, дедалі більше заглиблюються в реальне народне життя і драматизм людських стосунків, видозмінюють і вдосконалюють усталені жанри, розробляють нові теми. Найяскравіші його представники — іспанець Мігель де Сервантес Сааведра, який у романі «Дон Кіхот» створив справжню енциклопедію людського життя, та англієць Вільям Шекспір — неперевершений поет і драматург, твори якого відкрили світові справжню глибину людських почуттів.

Культ людини повного мірою втілився й у живописі Відродження. Взірцем для художників було античне мистецтво. Найвидатніші полотна тих часів вражають багатогранністю людських відчуттів, живими поглядами, природним рухом тіней і світла. Це насамперед «Джоконда» Леонардо да Вінчі, «Сікстинська Мадонна» Рафаеля Санті та розпис Сікстинської капели Мікеланджело Буонарроті.

Митці епохи Відродження. Новий світогляд відкрив простір для творчості, звільнив фантазію людини. Митці XV—XVI століть були унікальними, багатогранними особистостями. Наприклад, Леонардо да Вінчі, окрім живопису, опанував математику, механіку, астрономію, геологію, ботаніку, анатомію. Він був не тільки поетом, танцюристом, співаком, композитором, а й конструював музичні інструменти, володів мистецтвом фехтування, чудово їздив верхи. У його численних записниках знаходимо креслення турбін і підйомних пристроїв, токарних і ткацьких верстатів, він розробляв проекти створення парашута, вертольота, підводного човна. Його наукові відкриття на декілька століть випередили час.

Леонардо да Вінчі.
Мадонна з Немовлям

«Дама з горностаєм» ***Леонардо да Вінчі*** відтворює зовнішність молодої італійки Чечілії Галлерані.

Ніжні й тремтливі почуття Леонардо до Чечілії втілено в погляді, вигині шиї, півоберті голови юної красуні. Вся її постать випромінює душевну чистоту й надію на щастя в житті.

Тонкі напружені пальці пестять шовковистого звірка — горностая. Горностай здавна вважався символом цнотливості. Цей образ поглиблює ліричність картини і водночас сповнює її рухом. Горностай, як і юна красуня, стривожений. Чи знає дівчина, що чекає її в житті? Щастя з вимріяним коханим лицарем? Чи, може, приневолене, позбавлене розради і барв існування за чоловіком-нелюбом? Чи аскетична монастирська келія? Та чи варто про все це замислюватися, коли ти ще така молода і вродлива, сповнена мрій і сподівань? На вустах Чечілії грає та сама, відома нам і з інших жіночих портретів Леонардо да Вінчі, ледь помітна, таємнича усмішка.

Полотно ***Сандро Боттічеллі*** **«Афіна Паллада приборкує кентавра»** ніби ілюструє філософські погляди вченого-гуманіста Марсиліо Фічіно, котрий стверджував, що ***«звір у нас — це інстинкт, а людина в нас — це розум».*** Афіна Паллада (у грецькій міфології — богиня мудрості, знань, мистецтв і ремесел) уособлює саме розум, що перемагає низькі інстинкти, символом яких є кентавр — напівлюдина-напівтварина.

Персонажі зображені на тлі типового неаполітанського краєвиду. Афіна Паллада тримає в руці традиційну флорентійську зброю — алебарду. Це підкреслює її силу і владу. На її вбранні — прикраси з перснів, зчеплених по три або по чотири,— це родинний герб правлячої династії Медичі. Тобто художник використовує античний мотив як символ, пов'язуючи його з реаліями свого часу.

«Сікстинська Мадонна» — найвідоміша картина ***Рафаеля Санті.*** Її було написано на замовлення монастиря святого Сікста. Це велике вівтарне полотно зображує Божу Матір, що смиренно несе свого Сина в світ до людей на муки і смерть заради їхнього спасіння.

В обрамленні зелених завіс по світлих хмаринах іде Марія з Дитям на руках.

Мудрий погляд її темних очей випромінює любов і тривогу водночас.

В образі Дитяти Божого втілено найчистіші людські поривання і мрії: його мудрий погляд напрочуд щирий та живий.

Божу Матір із Дитям зустрічає свята Варвара, опустивши очі в побожному замилуванні. Внизу ми бачимо двох замріяних янголят. Шанобливо опустився на коліна і папа Сікст IV (Рафаель уводить у біблійний сюжет реальну особу). Усі персонажі картини перейняті повагою і любов'ю до Мадонни й Дитяти.

Картина ясна, світла, сповнена душевної чистоти та віри в людину.

Монументальна скульптура ***Мікеланджело Буонарроті*** **«Мойсей»** увічнює образ давньоєврейського пророка, що, за біблійною легендою, визволив свій народ із єгипетського полону і через 40 років блукань та поневірянь привів до «землі обітованої» — Палестини.

Тугими звивистими пасмами спадає його борода. У напруженні застигли м'язи могутнього тіла. Погляд широко розкритих очей грізний і проникливий.

Це впевнена в собі особистість. Він ніби несе на своїх плечах непосильний тягар. Знаючи, що його чекає попереду, пророк сконцентрував свою волю на одному — досягненні мети. Він переможе! Мойсей у трактуванні Мікеланджело — вождь, людина вулканічних пристрастей. Він весь — втілення мудрості й мужності, гармонії духу й тіла.

Отже, біблійний образ мудреця-пророка переосмислено за законами мистецтва доби Відродження (згідно з традиціями античності).

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Мігель де Сервантес Сааведра, Джорджо Візарі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, П'єр Ронсар, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Себастьян Брант, Вільям Шекспір, Леонардо да Вінчі, РафаельСанті, Сандро Боттічеллі, Мікеланджело Буонарроті.

Географічні назви: Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Англія.

Назви творів: «Дон Кіхот», «Життєписи відомих живописців, скульпторів, архітекторів».

Поняття: гуманізм, гуманіст.

Запитання й завдання

1. Як називалася епоха, що передувала Відродженню? Яку країну називають колискою Відродження? У яких країнах Відродження розповсюдилося згодом?

2. Які наукові та географічні відкриття сприяли становленню нової культурної епохи? Як у ті часи змінилося ставлення до знань, книги?

3. У чому особливість світогляду Відродження? Що таке *гуманізм*? Хто такі *гуманісти*?

4. Чим був зумовлений посилений інтерес до античності у нові часи? Чи пов'язана назва епохи з античною культурою? Як саме? Хто вперше застосував термін *відродження* стосовно нової культурної епохи?

5. Назвіть етапи Відродження. Кого з представників літературного Ренесансу ви знаєте? Що об'єднувало твори усіх трьох періодів Відродження?

1. Пригадайте головні ознаки епохи Середньовіччя і порівняйте їх із головними ознаками доби Відродження. Складіть порівняльну таблицю.

2. Порівняйте образи Мадонни, створені Сандро Боттічеллі (с. 249), Леонардо да Вінчі (с. 253) та Рафаелем Санті (с. 255). Який висновок можна зробити?

Встановіть відповідність між іменами художників та назвами їхніх творів:

Сандро Боттічеллі	«Сікстинська Мадонна»
Рафаель Санті	«Афіна Паллада приборкує кентавра»
Леонардо да Вінчі	«Мойсей»
Мікеланджело Буонарроті	«Дама з горностаєм»

1. Прочитайте епіграф до статті і поясніть, як ви розумієте слова богослова і письменника IV—V ст. Августина Блаженного. Чи можна назвати їх провідним гаслом доби Відродження?

2. Розгляньте ілюстрації до статті та в рубриці «Художня галерея епохи». Які особливості доби Відродження властиві цим творам?

Складіть усний роздум на тему «Мої враження від мистецьких шедеврів Відродження ».

ФРАНЧЕ́СКО ПЕТРА́РКА (1304—1374)

Живи добре, похвальне життя зневажає смерть.

Франческо Петрарка

«Коли ти почуєш щось про мене — хоча й сумнівно, щоб моє нікчемне, убоге ім'я проникло крізь товщу простору й часу,— отоді, ймовірно, захочеться тобі дізнатися, якою людиною я був і як склалася доля моїх творів, а особливо тих, про які поголос чи навіть слабка чутка дійшла до тебе. Судження людей про мене будуть різноманітними, оскільки майже кожен говорить так, як спонукає його до того не істина, а примха, й немає міри ані хвалі, ані ганьбі», **— так розпочав свій «Лист до нащадків» видатний італійський письменник, батько європейської лірики, один із засновників гуманістичної культури Відродження Франческо Петрарка.**

Андреа дель Кастаньо. Портрет Петрарки **Франческо Петрарка — італійський письменник** 1304 (Арецо) — 1374(Аркуа)

Хто він: самозакоханий поет чи мрійник-романтик? Кому посилав у майбутнє свою відверту сповідь? Що хотів передати наступним поколінням? Щоб відповісти на ці запитання, слід глибше проникнути в таємниці життя і творчості поета, пізнати його внутрішній світ.

Стежками дитинства і юності. Франческо Петрарка народився на світанку доби Відродження, 20 липня 1304 року в італійському містечку Арецо в родині флорентійського нотаріуса Петракколо ді Паренцо. Дитинство Франческо минало в атмосфері любові, батьківської уваги й турботи, хоча на плечі родини лягла нелегка доля вигнанців. Петракколо вигнали з Флоренції чи то за якусь провину, чи за дружбу з видатним поетом Данте Аліг'єрі, автором «Божественної комедії». Тому сім'я змушена була переїжджати.

Франческо змалку подорожував з батьками. Зрештою родина приїхала до Авіньйона. Тут знаходився папський престол,

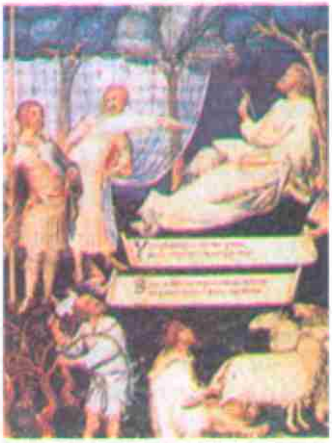

Фронтиспіс книги Вергілія, що належала Петрарці

вирувало життя, процвітала торгівля, зводилися пишні будівлі. Петракколо отримав роботу в папському секретаріаті, а родину поселив поблизу, в містечку Карпентра. Там же малий Франческо розпочав навчання: опановував граматику, риторику тощо. Батько намагався прищепити синові любов до юриспруденції, щоб той гідно продовжив сімейну традицію: кілька поколінь чоловіків їхнього роду були нотаріусами. Тому згодом Франческо продовжив навчання спочатку в юридичній школі в Монпельє, а потім у Болонському університеті, одному з найкращих і найдавніших навчальних закладів Європи. Тепер його освітою опікувалися найвідоміші й найкваліфікованіші викладачі, серед яких — легендарна Новела, жінка чарівної вроди, яка змушена була читати лекції за ширмою, щоб не бентежити юнаків своєю зовнішністю.

Але юриспруденція мало цікавила Франческо: натомість він читає-перечитує твори античних авторів, «латинізує» своє прізвище — Петрарка і розпочинає власну літературну діяльність. Коли батько дізнався про синів непослух, то дуже розлютився. Як згадує сам Петрарка, батько кинув у вогонь книги античних авторів і рукописи його віршів. Потім, зваживши на розпач юнака, дістав із вогню твори Вергілія і «Риторику» Цицерона. Пізніше Петрарка назве Цицерона своїм духовним батьком, а Вергілія — братом.

Перший вірш Франческо присвятив матері — красуні Елетті Каніджані, яка дуже рано померла. Вірш складався з 38 рядків — саме стільки прожила на світі жінка, яку син назвав *«найкращою з матерів»*.

Юридичною освітою молодий поет зрештою знехтував, а своє рішення вмотивував так: *«...я зовсім облишив ці заняття, тільки-но звільнився від опіки батьків, не тому, що влада законів була мені не до душі — адже їхнє значення, без сумніву, дуже велике і вони наповнені римською старовиною, котрою я захоплююсь,— але тому, що їх застосування деформується жорстокістю людською»*.

Після смерті батька Петрарка відразу ж повернувся до Авіньйона і прийняв духовний сан, хоча священиком він так і не став. Духовний сан забезпечив поетові доступ до папського

двору, а освіченість, красномовство і слава найкращого поета забезпечили йому численних покровителів, відкрили перед ним двері будинків найбагатших аристократичних родин.

Рання популярність. Молодий і натхненний, поет з головою занурився у світське життя, писав любовні сонети, багато уваги приділяв своїй зовнішності. Навіть у «Листі до нащадків» він не проминув нагоди описати себе: *«Моє тіло було в юності не дуже міцним, але напрочуд спритним. Зовні не вирізнявся красою, проте подобався у розквіті сил; колір обличчя був свіжий (між білим і смаглявим), очі живі й зір упродовж тривалого часу надзвичайно гострий...»*

У житті Франческо Петрарки було чимало визначальних днів. Один із них — 6 квітня 1327 року. У цей день у соборі Санта-Клара він зустрів жінку, яку щиро покохав і прославив у своїх сонетах. Вона не відповіла поетові взаємністю, але її ім'я навіки поєдналося з його іменем завдяки силі художнього слова. Петрарку і сьогодні називають *співцем Лаури.*

Хто така Лаура? Тисячі дослідників намагалися знайти відповідь на це запитання. Про існування цієї жінки мало переконливих свідчень, її не знав ніхто з оточення поета. Зберігся лише власноручний запис Петрарки про їхню першу зустріч. Також у листі до єпископа Джакомо Колонна поет в одній фразі вмістив зізнання про свої почуття до Лаури: *«В юності я страждав від шаленої, але єдиної і шляхетної любові, і страждав би ще довго, якби вогонь пристрасті не погасила жорстока смерть».*

Закоханий Петрарка продемонстрував таку силу почуття у своїх сонетах, що навіть його сучасники засумнівалися в реальності існування Лаури. Скажімо, письменник Джованні Боккаччо висловив припущення, що Лауру слід розуміти умовно, як лавровий вінок чи славу, якої завжди так прагнув визначний гуманіст.

Вшанування поета. Ще одна знаменна дата в житті поета — 8 квітня 1341 року. У Римі в Капітолії відбулося урочисте увінчання Петрарки лавровим вінком.

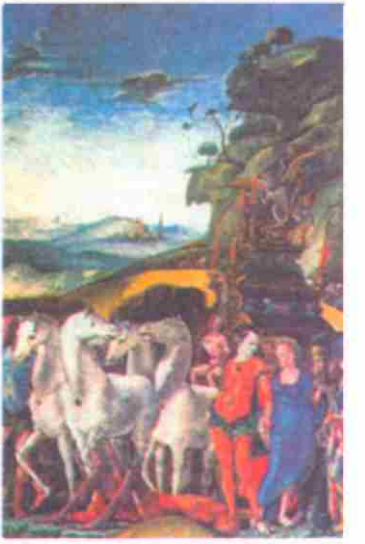

Тріумф кохання,
Мініатюра з книги Петрарки

Пропозиції саме так вшанувати поета надійшли одночасно з Рима та Парижа. Петрарка обрав Рим, колиску античності, місто, в якому лаври вдягали на голови переможців-імператорів. Понад півроку готувався поет до цієї події, обмірковував свою промову на урочистостях. Дорогою до Рима він заїхав до Неаполітанського короля Роберта Анжуйського, одного з найосвіченіших монархів Європи. Король і поет розмовляли на різні теми, намагалися не сперечатися, хоча приводів було достатньо: Роберт Анжуйський цікавився астрологією, яку Петрарка зневажав, водночас король упереджено ставився до літератури. Поет не просто витримав екзамен перед королем, а склав його блискуче. Роберт Анжуйський, щоб висловити свою прихильність і захоплення, подарував Петрарці королівську пурпурову мантію. На Капітолій поет піднявся у королівських шатах і виголосив промову, яка стала першим маніфестом гуманізму.

Так до Петрарки прийшла слава. Вінок дістався йому за латиномовну епічну поему «Африка», у якій Петрарка, наслідуючи Вергілієву «Енеїду», оспівав подвиги римських полководців-завойовників. Поема лишилася незавершеною, тільки 34 вірші з неї були опубліковані.

Петрарку цінували передусім як вченого-латиніста, чудового знавця стародавнього світу. Його перу належать такі історичні праці, як «Про достопам'ятні речі», «Про славетних мужів»; морально-філософські трактати «Про ліки від доброї та поганої долі», «Про самотнє життя», «Про власне та інших незнання», «Про презирство до світу».

Сандро Боттічеллі. **Святий Августин пише у своїй келії**

Але насправді увічнила його ім'я в історії збірка поезій італійською мовою «Книга пісень» («Канцоньєре»), яку Петрарка писав упродовж усього життя і завершив за рік до смерті.

«Читач книги життя». Петрарка любив подорожувати: ***«...я пройнявся юнацькою пристрастю об'їхати Францію та Німеччину, і хоч я висував інші причини, щоб виправдати свій від'їзд в очах моїх покровителів, однак справжньою причиною було нестерпне бажання все побачити. Саме тоді я***

вперше побував у Парижі, й мені було цікаво вивчати, що справжнє і що вигадане в поширених оповідях про це місто. Повернувшись звідти, я поїхав до Рима, про зустріч з яким мріяв з дитинства».

Подорожуючи Європою, поет знайомився з ученими, оглядав бібліотеки монастирів, сподіваючись розшукати в них невідомі рукописи античних авторів. У Парижі вчений монах Діонісій подарував йому «Сповідь» богослова і письменника Августина Блаженного, яка відкрила поетові скарби духовного життя людини. Серед афоризмів славетного богослова знаходимо й такий: *«Життя — це книга. Хто не подорожує, той читає лише одну її сторінку».*

Петрарка у своєму кабінеті.
Фрагмент мініатюри, XIV ст.

Петрарка, безперечно, був справжнім читачем книги життя. Він жив то у Пармі, то у Воклюзі, де мав невеличкий будинок із садом, то у Венеції. Останні роки життя поет провів в Аркуа поблизу Падуї. На схилі літ він багато працював, розмірковував над плинністю життя: *«Ми дуже пізно розуміємо, що зміст життя полягає в самому житті, в ритмі кожного дня і години».*

Одного разу він сказав: *«Я хочу, щоб смерть прийшла до мене в той час, коли я буду читати чи писати».* Так і сталося. У ніч з 18 на 19 липня 1374 року Петрарка помер у своєму робочому кабінеті.

Поховали письменника в Аркуа.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Франческо Петрарка, Данте Аліґ'єрі, Вергілій, Цицерон, Лаура, Джованні Боккаччо, Роберт Анжуйський.

Географічні назви: Ареццо, Флоренція, Авіньйон, Карпентра, Монпельє, Рим, Франція, Париж, Німеччина, Венеція, Аркуа, Падуя.

Назви творів і наукових праць: «Божественна комедія», «Риторика», «Енеїда», «Лист до нащадків», «Африка», «Про достопам'ятні речі», «Про славетних мужів», «Про ліки від доброї та поганої долі», «Про самотнє життя», «Про власне та інших незнання», «Про презирство до світу».

Назва збірки: «Книга пісень» («Канцоньєре»).

Літературознавчі поняття: сонет, епічна поема.

Запитання й завдання

1. Коли і в якій країні народився Петрарка? Чому його родина переїжджала з містечка в містечко?
2. Яку освіту отримав Петрарка? Чи справдив він сподівання свого батька? Як поет уславив свою матір?
3. Яке жіноче ім'я назавжди поєдналося з іменем поета?
4. Перекажіть уривок зі статті, у якому йде мова про увінчання Петрарки лавровим вінком. Як ставився поет до цієї знаменної події?
5. Яка книга принесла письменникові світову славу?
6. З якою метою Петрарка подорожував Європою? Які країни він відвідав?
7. Чим займався поет в останні роки свого життя?

1. Відшукайте у рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» назви творів і наукових праць. Хто їхні автори? Які з них не належать перу Петрарки?
2. Назвіть міста, в яких поет побував протягом життя.

1. Визначте провідні риси характеру письменника, використовуючи матеріали статті.
2. Прокоментуйте слова Петрарки: *«... зміст життя полягає в самому житті, в ритмі кожного дня і години».*
3. Чому, на вашу думку, Петрарка вирішив написати «Лист до нащадків»?

СОНЕТ

П'ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі римові сплети,—
Лиш те ім'ям сонета слід хрестити.

Іван Франко

Сонет **виник напередодні епохи Відродження в Італії у той час, коли очевидною стала криза середньовічної ідеології. Нова доба віддала перевагу новій поетичній формі. Перші зразки такого вірша належали перу сицилійського поета і королівського нотаріуса Джакомо да Лентіні. Уже в них започаткувалися і традиційна структурна форма цього жанру, і його філософія: глибока віра в досягнення гармонії через подолання суперечностей. Як ви знаєте, писав сонети і Данте Аліг'єрі.**

Сонет — один із жанрів лірики. Італійська назва *sonetto* походить від провансальського слова *sonet* (пісенька), в основі якого — слово *son* (звук). Тому звичайно назву цього жанру перекладають як «дзвінка пісенька».

Сонет — ліричний вірш, який складається з **14** рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: 2 чотиривірші та 2 тривірші.

З появою перших сонетів визначилися правила написання цього жанру, які італійський юрист Антоніо да Тампо зафіксував у своєму поетичному трактаті. Протягом століть ці правила дещо коригувалися, але в основному залишалися тими самими.

Титульний аркуш книги Петрарки. *Видання 1553 р., Венеція*

Класичний (італійський) сонет. Сонет має тверду строфічну форму: чотирнадцять рядків, які поділені на чотири строфи. Перші дві строфи — чотирирядкові (к а т р е н и), а наступні дві — трирядкові (т е р ц е т и) : 4 + 4 + 3 + 3. Часто і катрени, і терцети мають спільні рими.

Класичний сонет пишеться п'ятистопним чи шестистопним ямбом. Повнозначні слова в ньому не повинні повторюватися, обмежується також кількість службових частин мови. Правила творення сонета не дозволяють переносити частину фрази в інший рядок, кожна строфа повинна закінчуватися крапкою, останнє слово має бути «ключовим». Якщо ознаки класичного сонета дещо порушені, то такий твір називають *вільним сонетом.*

Чітка внутрішня структура. Сонет призначений для втілення певного змісту: боротьби протилежних відчуттів і думок. У давні часи цю віршову форму наділяли магічними якостями. Катрени символізували чотири матеріальні елементи, з яких створено світ: землю, воду, вогонь, повітря. Терцети були символом духовного і втілювали в собі ідею триєдності Бога. Побудова сонета являла собою поступ від матеріального до духовного.

Із зміною епох внутрішня структура сонета набула нового змісту. Традиційно перший катрен задавав *тезу* (твердження), другий заперечував її, тобто становив *антитезу.* У терцетах містився синтез переживань ліричного героя, його внутрішня боротьба, а також головна думка, заради якої написано сонет.

Тематика сонетів. Передусім сонети зображують людину, її суперечливий внутрішній світ, навколишнє середовище, природу. Існують сонети на любовну, філософську тематику. У пейзажних сонетах через описи природи передаються внутрішні почуття ліричного героя. Жанр сонета використовується навіть у політичній ліриці.

У Європі сонет набув особливої популярності завдяки творчості Франческо Петрарки. А вже у XV—XVII століттях цей

Головні ознаки класичного (італійського) сонета:

— один із жанрів лірики;
— містить чотирнадцять рядків, що поділені на перші дві чотирирядкові і наступні дві трирядкові строфи (4 + 4 + 3 + 3);
— пишеться п'ятистопним чи шестистопним ямбом;
— чітка внутрішня структура: перший ***катрен*** — **теза,** другий — антитеза, ***терцети*** — головна думка твору;
— тематика переважно любовна, пізніше філософська, пейзажна.

жанр вважали одним із основних в італійській ліриці. Також у цей час сонет стає широко розповсюдженим в іспанській, португальській, французькій, англійській літературах, дещо згодом — у російській.

В Україні сонет почав розвиватися у XIX столітті (Левко Боровиковський, Юрій Федькович, Іван Франко) і не втратив своєї популярності до сьогодення (Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Дмитро Павличко).

Запитання й завдання

1. Коли і в якій країні виник *сонет*? Для чого він був призначений? Кому належали перші зразки цієї поезії?
2. Коли сформувалися правила написання сонета? Як називають перші дві і другі дві строфи сонета? Схарактеризуйте строфічну форму сонета і накресліть його приблизну схему. Що таке *вільний сонет*
3. Назвіть провідну тематику сонетів.
4. У літературі яких країн жанр сонета набув популярності?

1. Чи відповідає строфічна форма сонетів Петрарки канонічним правилам написання творів цього жанру?
2. Яку роль відіграли сонети Петрарки у розвитку жанру?

Перечитайте вірш Вільяма Вордсворта «До прекрасного». Доведіть його належність до жанру сонета.

Читаючи *сонети*, зверніть увагу на мінливість переживань ліричного героя, загальний настрій творів.

ІЗ «КНИГИ ПІСЕНЬ»

61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі[1]
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне,
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад *Дмитра Павличка*

Рафаель Санті.
Дама з єдинорогом

Запитання й завдання

1. **Яку подію в своєму житті благословляє Петрарка?**
2. **Якими словами описує він своє кохання?**
3. **Схарактеризуйте ліричного героя твору.**
4. **З якою метою у перших трьох строфах поезії використано** *анафору***?**
5. **Визначте провідний настрій сонета. За допомогою яких художніх засобів передано цей настрій?**

132

Як не любов, то що ж це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю
В човні хисткому рушив без керма;

Сандро Боттічеллі.
Портрет молодого чоловіка з медаллю

[1] *Безоболоччя* — **про безхмарне небо.**

Про мудрість тут і думати дарма.
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

Переклад *Дмитра Паламарчука*

Запитання й завдання

1. Про що розмірковує ліричний герой твору? Якими словами характеризує він своє почуття? Що змушує його страждати?
2. Чи дає автор відповідь на поставлені на початку першої строфи запитання? З якою метою він використовує питальні речення? Чому запитань так багато? Які з них можна назвати риторичними?
3. Знайдіть у сонеті *антитезу.* **З якою метою її вжито? Як вона пов'язана з головною думкою твору?**

Чи відрізняється настрій цього сонета від попереднього?

162

Щасливі квіти й благовісні трави,
Прим'яті донною на самоті;
Пісок, що береже сліди святі
Чудових ніжок під листком купави;

Гаї прозорі, віти, наче пави,
Фіалки у любовній блідноті,
Ліси вільготні, тихі та густі,
Куди не входить сонце величаве;

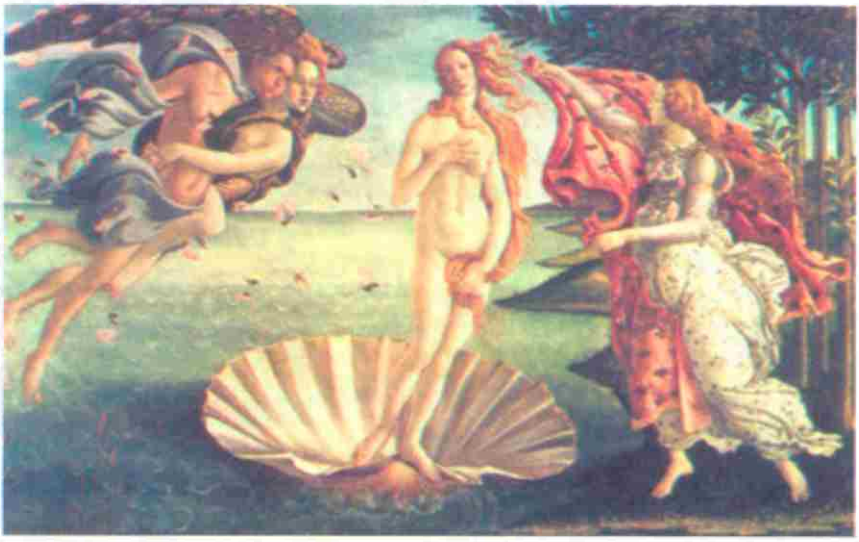

Сандро Боттічеллі. **Народження Венери**

О краю мій, о ріки голубі,
Ви омиваєте Лаури очі,
їх блиск перебираючи собі.

Прекрасні ви в своєму непороччі!
А там підводні скелі серед ночі
Горять в мого закохання журбі.

Переклад *Дмитра Павличка*

Запитання й завдання

1. **Яка головна думка сонета?**
2. **З якою метою поет вдається до опису природи?**
3. **Яким постає образ Лаури у творі?**

Визначте провідний настрій сонета. Порівняйте почуття ліричного героя цього та попереднього сонетів.

Складіть структурну схему твору, зваживши на кількість рядків у кожній строфі, римування.

267

Де погляд ніжний, де чарівний вид;
Де постать горда, де струнка постава,
Де мова та бентежна й величава,
Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
Де та душа, що, мов зоря яскрава,
Висока й гідна владарського права,
Небесний нам осяяла блакит?

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народивсь для вашого єства,
Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
В словах надію я плекав безкраю,
Та вітер порозвіював слова.

Переклад *Дмитра Павличка*

Запитання й завдання

1. **Які нові відтінки почуття з'являються в цьому сонеті?**
2. **З якою метою автор використовує питальні речення? Як вони допомагають передати почуття ліричного героя?**
3. **Які художні засоби використано у перекладі для створення образу коханої?**

1. **Чим відрізняються за змістом перша і друга та третя й четверта строфи?**
2. **Складіть структурну схему твору і порівняйте її зі схемою 162 сонета. Чи однакові вони?**

321

Ні зір ясних мандрівні каравани,
Ні стрімкощоглі на морях човни,
Ні рицарі звитяжної війни,
Ні олені стрункі серед поляни,

Ні строф любовних плетиво кохане,
Ні вісті радісні із чужини,
Ні спів жіночий ранньої весни
В садах, де чисті гомонять фонтани,—

Ніщо поваби серцю не несе,
Бо згасло сонце і померкло все,
Разом із ним засипане землею.

В життя моє лиш смуток увійшов.
Я кличу смерть, щоб ту зустріти знов,
Що краще був би не стрічався з нею.

Переклад *Дмитра Паламарчука*

Запитання й завдання

1. Про які почуття говорить ліричний герой сонета? Чим вони викликані?
2. Чому ліричний герой *«кличе смерть»***?**
3. З якою метою в сонеті використовується *анафора***?**

1. Визначте провідний настрій твору. Чим особливий настрій цього сонета порівняно з попередніми?
2. Які почуття викликають сонети Петрарки? Який із творів запам'ятався вам особливо? Чим саме?

Вивчіть один із сонетів Петрарки напам'ять.

ПРО «КНИГУ ПІСЕНЬ» («КАНЦОНЬЄРЕ»)

В моїй любові не було нічого ганебного, нічого нечистого, що заслуговувало б на осуд, хіба, що її надмір.

Франческо Петрарка

Славетний набуток поета. Світову славу Франческо Петрарці принесла збірка «Книга пісень» («Канцоньєре»), яка стала своєрідним ліричним щоденником поета. Припускають, що він розпочав роботу в 1327 році, першу редакцію завершив у 1356—58 роках, а останню — в 1373, за рік до смерті. Назва «Канцоньєре» не зовсім відповідала змісту збірника, оскільки к а н ц о н у ній було лише 29. Книга складалася переважно із с о н е т і в (їх налічують 317).

Напевно, Петрарка не сподівався, що його інтимний доробок стане набутком нащадків, оскільки писав свої твори не усталеною тоді латиною, а народною італійською мовою. Сам він часом ставився до любовних віршів, як до «дрібничок», частину навіть знищив, однак звертався до них повсякчас, шліфував, вдосконалював. «Книга пісень» стала чудовим зразком європейської лірики доби Відродження.

Джерело натхнення. Зі свого почуття до Лаури поет все життя черпав натхнення для літературної роботи, мучився нерозділеністю кохання, свято беріг у душі образ омріяної жінки. Про свої суперечливі переживання Петрарка спробував розповісти у трактаті «Про презирство до світу», своєрідному листі в минуле, написаному у формі бесіди *поета* (Франциска) з *філософом* Августином:

А в г у с т и н . ***Ти одержимий якоюсь убивчою душевною чумою, яку в нинішній час називають тугою.***

Ф р а н ц и с к . ***Саме ім'я цієї хвороби хвилює мене ...***

А в г у с т и н . ***Вона давно і тяжко мучить тебе?***

Ф р а н ц и с к . ***Каюся, що так. До того ж, майже в усьому, що мене мучить, є домішок якоїсь насолоди, хоча й оманної; але в цій скорботі все таке суворе, і прикре, і страшне, і шлях до розпачу відкритий щохвилини, і кожен дріб'язок штовхає до загибелі нещасну душу...***

А в г у с т и н . Я ***ретельно обміркував усе заздалегідь; мова наша буде про смертну жінку, на обожнювання і догоду якій ти витратив більшу частину твого життя. Я шкодую про це і дивуюся з настільки глибокого і тривалого божевілля в людини такого розуму.***

Ф р а н ц и с к . ***Зупини свою лайливу мову, прошу тебе. Смертними жінками були і Фаїда, і Лівія. Чи відомо тобі, що ти заговорив про жінку, чий дух, далекий від земних турбот, горить небесною жагою, у чиїх рисах, якщо тільки є правда у світі, сяє відблиск божественної краси, чий характер — зразок моральної досконалості, у чиїм голосі й погляді немає нічого смертного, чия хода засвідчує істоту, вищу за людину?..»***

Петрарка закохався в неї з першої миті, понад двадцять років обожнював її земну, реальну, а потім, після смерті Лаури, ще стільки ж часу присвячував їй ліричні твори, сповідувався у своїх почуттях. Окрилений і водночас пригнічений коханням, одного разу він написав: «*Року 1327, у квітні, о першій годині шостого дня, ввійшов я в лабіринт, де виходу немає...*»

Літературознавці припускають, що Лаура походила зі знатної авіньйонської родини. Відомо, що вона вийшла заміж за дворянина, мала одинадцятеро дітей і померла від чуми в 1348 році.

У своїх творах Петрарка завжди зображував її не дівчиною, а жінкою, що було традиційним для куртуазної лірики, жодним чином не натякаючи на взаємність почуття. Її ім'я перегукується зі словами *«лавр»* (символ поетичної слави), *«ль'аура»* (подих вітерця) та *«ль'ауро»* (золото).

«Книга пісень» складається з двох частин: «На життя мадонни Лаури» і «На смерть мадонни Лаури». У поетичній сповіді Петрарки — історія його нерозділеного почуття.

Новаторство чи данина традиції? Першим про муки нерозділеного кохання розпочав писати Данте. Але між творами Данте і Петрарки є суттєва різниця. Беатріче для Данте — втілення божественного начала, символ істини і віри. Петрарка ж оспівує земну жінку, краса якої відкриває для нього красу реального світу, викликає шалену пристрасть. У спогадах ліричного героя виникає чарівний образ поетової коханої, оживає природа, торжествує життя на землі.

У першій частині книги Петрарка порівнює Лауру з німфою Дафною, яка обернулася на лавр (священне дерево Аполлона, покровителя поезії). Поет співає гімн її доброчинності й досконалості, нагороджує жінку всіма чеснотами. Але основну увагу Петрарка приділяє розкриттю власних переживань.

У другій частині «Канцоньєре» переважає скорбота за померлою Лаурою. Образ коханої постає тільки у спогадах, але залишається таким же відчутним і зворушливим. Померла Лаура доступніша для Петрарки, аніж жива: вона втішає його, дає поради, тепер їй можна відверто сповідатися в почуттях.

Сандро Боттічеллі. **Весна**

Своєрідність збірки «Книга пісень» («Канцоньєре»):

— ліричний щоденник поета, приводом до написання якого стало кохання;
— переважна частина творів збірки за жанром — *сонети*;
— складається з двох частин: «На життя мадонни Лаури»; «На смерть мадонни Лаури»;
— уславлення земної жінки, краса якої відкриває авторові красу реального світу;
— розкриття суперечливих душевних переживань.

Ліричний герой поезії хоча й стає трохи врівноваженішим, однак його почуття палають із давньою силою. Він навіть кличе смерть, *«щоб ту зустріти знов»,* але тепер уже не на землі, а на небесах поєднатися з нею навіки.

«Книга пісень» закінчується канцоною, у якій Петрарка звертається до Діви Марії і просить її вимолити у Бога прощення за ту любов, яку він проніс крізь усе життя і від якої не зміг відмовитися. Незадовго до смерті він написав: *«Вже ні про що не думаю я, окрім неї».*

Запитання й завдання

1. Яка книга принесла Петрарці світову славу? Коли її було написано? Які твори увійшли до неї?
2. Чому Петрарка написав «Книгу пісень» народною італійською мовою?
3. Що стало приводом для створення «Канцоньєре»?
4. З яких частин складається «Книга пісень»? Чим різняться перша і друга частини?
5. Як Петрарка характеризує Лауру в трактаті «Про презирство до світу»? Чи розуміє поетові почуття Августин?

1. Як ви розумієте запис Петрарки: *«Року 1327, у квітні, о першій годині шостого дня, ввійшов я в лабіринт, де виходу немає...»?*
2. Чому «Книгу пісень» називають ліричним щоденником поета?

1. Визначте віршовий розмір, яким перекладено сонети Петрарки українською мовою. Чи відповідає він канонічним вимогам до цього жанру?
2. Чи мають спільні рими *катрени* і *терцети* перекладів сонетів Петрарки?
3. Прослідкуйте, чи повторюються у перекладах сонетів Петрарки повнозначні слова, чи наявні переноси частини фрази в інший рядок, чи кожна строфа містить закінчену думку.

Думка в подарунок

В душі є свідок більш непідкупний і вірний, ніж громадська думка — твоя совість. її запитай і їй довіряй *(Петрарка).*

Андреа дель Кастаньо. Портрет Боккаччо
Джованні Боккаччо — італійський письменник
1313 (Чертальдо) — 1375 (там само)

ДЖОВА́ННІ БОККА́ЧЧО (1313—1375)

Він займався благодатною поезією...
Епітафія

Один із перших гуманістів Відродження, він народився в Італії, батьківщині геніального художника Леонардо да Вінчі та відомих усьому світові поетів Данте Аліг'єрі та Франческо Петрарки. У флорентійській церкві Санта-Аполлонія фреска Андреа дель Кастаньо увічнила його зовнішність: у мармуровому колонадному обрамленні на яскравому тлі вишуканої мозаїки зображено високу постать чоловіка в червоно-білому вбранні. У руках він тримає книгу, обтягнену червоною шкірою і гаптовану золотими нитками. Напевно, у його житті ця книга стала визначальною. І ще вражає трохи здивований проникливий погляд. Це — Джованні Боккаччо, талановитий письменник і вчений-філолог.

Його народження оповите таємницею. Ніхто достеменно не знає, де народився Боккаччо. Флорентійський історик Філіппо Віллані стверджував, нібито Джованні побачив світ у Парижі, а його матір'ю була шляхетна француженка. З *інших джерел відомо, що* Боккаччо народився у Флоренції або поблизу в невеличкому містечку Чертальдо (до його імені часто додавали прізвисько *де Чертальдо).* Напевно лише те, що трапилася ця знаменна подія у «магічному» 1313 році.

Церква Санта-Марія Новела. *Флоренція, XV ст.*

Батько письменника походив із селян, був купцем і лихварем. Можливо, через походження чи жорстку вдачу флорентійці називали його дещо зневажливо —

Боккаччіно. Однак він швидко досяг небувалого успіху: був спершу агентом, а згодом і компаньйоном фінансово могутнього банкірського дому Барді, засідав у флорентійському уряді. Дізнавшись про свого незаконнонародженого нащадка, Боккаччіно забрав хлопчика й дав йому своє прізвище.

Яким було дитинство майбутнього письменника, ми можемо лише здогадуватися. Позбавлений материнської турботи й ласки, відданий на поталу скупому і свавільному батькові, навряд чи зберіг він світлі спогади про світанок свого життя.

Боккаччіно мріяв, що син стане гідним його наступником, тому віддав чотирнадцятилітнього Джованні вивчати торговельну справу. Однак комерція не тільки не приваблювала юнака, а й викликала у нього відразу. Змарнувавши кілька років, хлопець переконав батька, що купця з нього не вийде. Тоді Боккаччіно змусив сина відвідувати університет в Неаполі й вивчати канонічне право. Але це заняття також не особливо припало йому до душі...

Юнак захопився поезією. Саме в Неаполі він познайомився з античною культурою, розпочав власну літературну діяльність. На той час це місто було столицею Неаполітанського королівства, яким правив король Роберт Анжуйський. Про нього говорили різне: шанували як покровителя наук і мистецтв, засуджували за гультяйство і марнотратність. Розгульне життя короля Анжуйського спричинило до того, що він став боржником банку Барді, у якому батько Джованні був компаньйоном. Тому, коли король довідався, що син Боккаччіно мешкає в Неаполі, він прислав за ним почесний ескорт. На довгі роки Джованні став бажаним гостем при королівському дворі.

При дворі короля. Роберт Анжуйський подарував Боккаччо не лише власну приязнь і гостинність, а й відкрив перед ним двері у світ літератури. При дворі короля існував осередок нової гуманістичної культури: тут збиралися літератори, вчені, художники. Сам Роберт Анжуйський листувався з Петраркою, знайомив своє вишукане оточення із сонетами славетного поета. Коли молодий Боккаччо прочитав твори Петрарки, він знищив усі свої вірші, які писав здебільшого для королівського двору, але не зрадив власних літературних уподобань. Він читав Овідія, Вергілія, Цицерона. Професор Неаполітанського університету, юрист і поет Чіно де Пістойа відкрив юнакові літературну спадщину Данте Аліг'єрі.

Ранній період творчості Джованні Боккаччо прийнято називати *юнацьким,* або *неаполітанським* (до 1340 року). Змирившись із невдалою спробою складання с о н е т і в , Боккаччо вдається до розробки інших літературних жанрів, у яких оспівує кохання і насолоду життям. Так з'являються його

Невідомий художник.
Портрет Джотто ді Бондоне

р о м а н у п'яти книгах «Філоколо» та дві великі п о е м и «Філострато» і «Тезеїда».

У короля Анжуйського молодий Боккаччо познайомився з відомим на той час майстром живопису, архітектором, скульптором і поетом Джотто ді Бондоне (він саме тоді розписував королівський палац). Роберт Анжуйський і Боккаччо любили спостерігати за роботою майстра, насолоджуючись водночас його уславленим красномовством. Враження від спілкування із Джотто були настільки сильними, що згодом образ маестро-дотепника з'явиться у творах Боккаччо: ***«...мав він предивний художницький хист: не було на світі нічого сформованого природою-матір'ю і Творцем усього сущого, чого б він не зміг удати олівцем, пером або пензлем з такою мірою подібності, що не розбереш, де сама річ, а де її зображення. Йому вдалося відродити до нового життя мистецтво, поховане од віків квачомазами, які малювали всяку всячину скорше на потіху невігласам, аніж людям доброго смаку,— через те його можна назвати одним із світочів флорентійської слави».***

Ф'ямметта. У Неаполі Джованні Боккаччо пережив палке і щире кохання до Марії Аквіно. Придворні пліткували, що вона була позашлюбною дочкою короля Роберта Анжуйського. Уперше Боккаччо побачив цю прекрасну жінку в церкві Сан-Лоренцо великодньої суботи 1336 року. Згодом дізнався, що вона співає у придворному оперному театрі. Через руде волосся Джованні назвав її *Ф'ямметтою* (Вогником) і прославив у своїй творчості. Написані в Неаполі сонети і к а н ц о н и присвячені Марії Аквіно. Образ коханої з'являється у романі «Філоколо», поемі «Любовне видіння», романі «Елегія мадонни Ф'ямметти». І хоча Марія дуже швидко знехтувала палко закоханим Боккаччо, вона надовго залишилася його музою, як Беатріче для Данте, як Лаура для Петрарки.

У 1340 році Джованні Боккаччо змушений був повернутися до Флоренції. Могутній банкірський дім Барді збанкрутував, старий Боккаччіно втратив усе. Рятувати і продовжувати батьківську справу письменник не став, оскільки ніколи не мав до цього ніякого хисту. У Флоренції на той час точилася гостра політична боротьба, яку розпочали аристократи з метою

повалення республіки і встановлення диктатури. Боккаччо відразу ж виявив себе прихильником республіки і ворогом тиранії. Його обрали до уряду Флорентійської комуни, де він став одним з найавторитетніших дипломатів.

Сандро Боттічеллі. **Портрет Есмеральди Брандінеллі**

У Флоренції Боккаччо продовжує писати. На цей час припадає наступний період його творчості: *перший флорентійський* (1340—1355). Розпочинається він з пасторалі[1] «Амето» і закінчується збіркою новел «Декамерон» — книгою, яка заклала фундамент нової європейської прози, стала вершиною творчості Боккаччо.

Боккаччо і Петрарка. У цей час здійснилася давня мрія письменника: він особисто познайомився зі своїм кумиром Франческо Петраркою. Їхня зустріч відбулася у Флоренції, де всіма визнаний лідер європейського гуманізму зупинявся зі своїм почтом, подорожуючи до зруйнованого землетрусом Рима. А через рік Боккаччо за дорученням міської влади вирушив до Падуї, щоб запросити Петрарку очолити кафедру в університеті. Пропозицію влади Петрарка відхилив, але був дуже радий новій зустрічі з побратимом по перу: ціка-

Краєвид Флоренції. *Акварель з гравюри, XV ст.*

[1] *Пастораль* — **від жанру** *пасторелли;* **невеликий за обсягом художній твір про красу сільського побуту, життя на лоні природи.**

Ю. Гершкович.
Джованні Боккаччо

вився творчими успіхами, захоплено читав новели з «Декамерона». Таким чином між двома митцями зав'язалися теплі дружні і творчі стосунки. Боккаччо, бажаючи доповнити петрарківську збірку «Про славетних мужів», пише латиною книгу «Про славетних жінок». У результаті творчих взаємин двох художників слова закладалися основи європейської класичної літератури.

Після появи «Декамерона» творчість Джованні Боккаччо помітно занепала. Служителі церкви пророкували йому пекельні муки і розпускали плітки, нібито Боккаччо зрікся «Декамерона». Настав час глибоких розчарувань, усвідомлення суперечностей епохи і неможливості реалізації задуманого. Через участь у політичному заколоті письменник позбувся підтримки влади, посади, швидко постарів і страшенно боявся смерті. Третій період творчості митця, його ще називали *другим флорентійським* (1355—1375), представлено творами латинською мовою: «Про нещасну долю славетних людей», «Походження поганських богів».

Боккаччо і Данте. Останні роки свого життя Боккаччо присвятив великому Данте. Започаткував курс лекцій про «Божественну комедію», але через хворобу змушений був відмовитися від публічних виступів. Незакінченою залишилася і розпочата письменником перша біографія видатного майстра слова «Життя Данте Аліг'єрі».

21 грудня 1375 року Джованні Боккаччо помер у рідному містечку Чертальдо.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Джованні Боккаччо, Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка, Роберт Анжуйський, Джотто ді Бондоне, Марія Аквіно (Ф'ямметта).

Географічні назви: Італія, Париж, Флоренція, Чертальдо, Неаполь, Паду я.

Назви творів: «Філоколо», «Філострато», «Тезеїда», «Любовне видіння», «Елегія мадонни Ф'ямметти», «Амето», «Про славетних мужів», «Про самотнє життя», «Про славетних жінок», «Про нещасну долю славетних людей», «Походження поганських богів», «Життя Данте Аліґ'єрі».

Назва збірки: «Декамерон».

Літературознавчі поняття: поема, роман, новела.

Запитання й завдання

1. Яка країна стала батьківщиною Боккаччо? Де імовірно він народився? Ким був батько письменника?
2. Яку освіту здобув Боккаччо? Чи справдив він сподівання свого батька? Коли Джованні захопився поезією?
3. У якому місті Боккаччо розпочав свою літературну діяльність? Якими були його перші твори? Яку роль відіграв король Роберт Анжуйський у становленні Боккаччо як письменника?
4. Якій жінці присвятив Боккаччо ряд своїх творів?
5. На які періоди поділяється творчість письменника? Якими творами їх представлено? Чим характерний останній період творчості Боккаччо?
6. Перекажіть ту частину статті, у якій іде мова про співпрацю Боккаччо і Петрарки. Схарактеризуйте значення їхніх творчих взаємин у літературному процесі.
7. Чим займався Боккаччо в останні роки свого життя? Чому він в усьому розчарувався?

1. У рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» знайдіть серед назв творів книги, які не належать перу Боккаччо. Хто автори цих книг?
2. Хто з дослідників творчості Данте Аліг'єрі вперше назвав його поему *«Божественною комедією»*? В якому творі знаходимо підтвердження цього факту?

Як ви розумієте напис на могилі Боккаччо, що став епіграфом до статті? Прокоментуйте його.

1. Розгляньте портрети Джованні Боккаччо, уміщені в статті. Яким ви уявляєте письменника? Складіть усний твір-опис зовнішності Боккаччо. Розпочніть його словами: *«Гамірними вулицями Флоренції ішов митець. Навколо лунали вигуки: «Хай живе комуна, народ і свобода!» У цей час городяни оточили герцогський палац і викинули тирана Готьє де Брієнна геть із міста. Митець був переконаним республіканцем і тираноборцем. Уся його постать свідчила...»*
2. Прочитайте відгук Боккаччо про майстерність Джотто ді Бондоне. Опишіть зовнішність славетного художника за портретом(с. 274).

НОВЕЛА

Із жанром *новели* ви вже добре знайомі: пригадайте «Усмішку» Рея Бредбері чи «Останній листок» О. Генрі. Новели — невеликі за обсягом прозові твори із напруженим сюжетом і незначною кількістю персонажів. У них зображено одну незвичайну життєву подію. Творам цього жанру властиві несподівана розв'язка, точність художніх деталей, глибокий психологічний аналіз, майстерність творення характерів. Але, зважте, мова йде про новелу XIX—XX століття. За період становлення жанру його ознаки якісно змінювалися.

Взагалі жанр новели своїм корінням сягає літератури Середньовіччя — легенд, казок, переказів, анекдотів. Тоді новелу кваліфікували як вірогідну, але водночас незвичайну історію, яка заслуговує на увагу. В Італії перша збірка оригінальних новел з'явилася наприкінці XIII століття і мала назву «Новеліно, або сто давніх новел». Вона була дуже строкатою, оскільки вміщувала перекази сюжетів рицарської літератури і оповіді про античних героїв, інтерпретації біблійних легенд і східних притч, байки про тварин, побутові оповіді й анекдоти, у яких відображалася жива дійсність. Збірка мала й чітко визначену мету: принести *«велику користь людям, які не мають освіти, але бажають отримати її»*.

Творець жанру новели. «Декамерон» з'явився вже після «Новеліно», але саме Джованні Боккаччо вважають творцем ренесансної новели, а його книгу — класичним зразком новелістики доби Відродження. Від «Новеліно» Боккаччо запозичив небагато: подеколи анекдотичну сюжетну основу, побутовість ситуацій, намагання прославити винахідливих і кмітливих.

До традиційної для його часу форми письменник додав ідилічні описи природи і портретні характеристики персонажів, але також дуже своєрідні, що випливали зі сповідуваних ним гуманістичних ідеалів. Наприклад, зовнішню красу людини Боккаччо трактував як пропорційність і гармонійність, відповідність природним критеріям. Він ніколи не захоплювався описом вроди, оскільки краса природна. Інша справа — потворність. Таким випадкам письменник приділяв особливу увагу, випису-

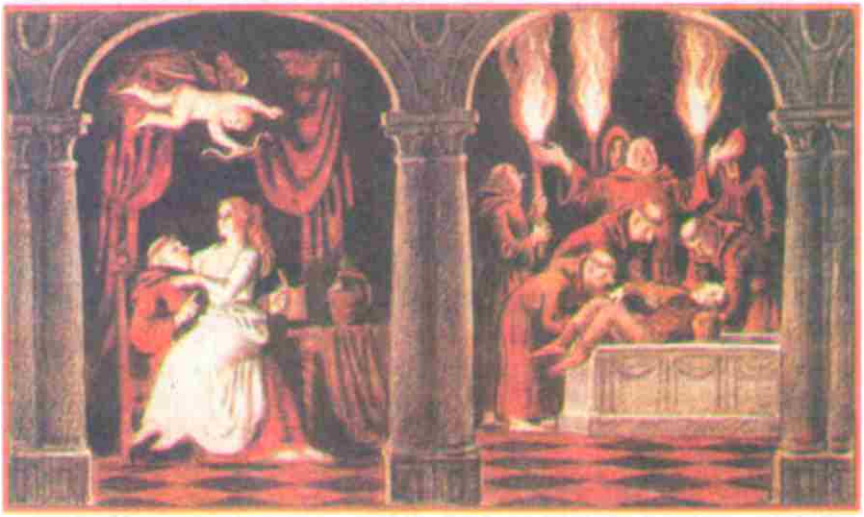

Ілюстрації до новели з «Декамерона» Боккаччо

Своєрідність новел Боккаччо:

— побудовані переважно за сюжетними схемами середньовічних латинських оповідань, східних притч, французьких фабліо;
— в основі багатьох новел — реальні випадки з життя флорентійців, зокрема анекдотичні;
— присутні ідилічні описи природи і портретні характеристики персонажів;
— відомі сюжети художньо оброблені згідно з новими гуманістичними ідеалами, прапагують філософію людяності, любові й гармонії.

вав їх дуже детально. В основі окремих новел Боккаччо — реальні випадки з життя флорентійців, місцеві анекдоти.

Більшість сюжетних схем письменник запозичував із середньовічних латинських оповідань, східних притч, французьких ф а б л і о — невеличких гумористичних оповідань. Дослідники творчості Боккаччо встановили вісімдесят п'ять джерел оповідок, і лише походження п'ятнадцяти лишилося невідомим.

Однак письменник не просто збирав і переказував відомі сюжети, він майстерно обробляв їх, домальовував згідно з новими гуманістичними ідеалами. Тому запозичена сюжетна канва набувала нового значення — філософії людяності, любові й гармонії. Ідеї, мова і стиль «Декамерона» започаткували н о в у і т а л і й с ь к у п р о з у.

Запитання й завдання

1. З якими творами новелістичного жанру ви вже ознайомилися в попередніх класах? Пригадайте їх сюжети. Перелічіть головні ознаки *новели.*

2. **У які часи виник жанр новели? Як називалася перша збірка італійських новел? Які твори вона вміщувала?**

3. Що запозичив Боккаччо із «Новеліно» і в чому полягало його новаторство?

4. Що стало сюжетною основою більшості новел Боккаччо?

Зверніть увагу на те, як відбувається сповідь. Про які гріхи запитує чернець сера Чаппеллетто?

ДЕКАМЕРОН

(*Уривки*)

ДЕНЬ ПЕРШИЙ

Оповідка 1

Сер Чаппеллетто возить богочестивого ченця в решеті і помирає; бувши за життя ледачим чоловіком, по смерті присвячується і нарікається святим Чаппеллеттом.

Мініатюра з манускрипту. *XV ст*

Годиться нам, любі мої дами, геть усе, що ми робимо, розпочинати чудовним і священним іменем Того, Хто сотворив усе суще. Отеє ж і я, як мені припало першому з-проміж нас оповідати, хочу розказати про дивні діла Його, щоб, почувши про них, укріпилося непохитно наше уповання на Нього, щоб хвалилося ім'я Його по всі часи. Відома річ, ми, живучи в світі і приліпившися до нього, не могли б усього того пережити й витримати, якби Господь із особливої милості своєї не посилав нам на теє сили та обачності. Шкода й гадати, що ласка тая спливає на нас і просуває в нас за якісь заслуги наші; ні, дається вона Його власного благістю та ще молитвами тих, хто, як і ми, були смертними, та, чинивши у всьому за життя волю Його, стали нині з Ним присноблаженними[1]. До них же ми вдаємося, як до заступників.

Ще ж і надто спізнаємо ми Його милосердя, бо буває іноді так (смертному окові несила вглибити недовідомі помисли Господні), що, введені в оману, ми такого обираємо своїм заступником перед лицем Його, якого Він навіки засудив; тоді Він, усевидящий, зважаючи більше на щирість молящого, ніж на невідання його та окаянство заступника, вислуховує молитви, так ніби той заступник і справді був преподобним. Усе це ясно буде з оповідки, що думаю вам подати; кажу «ясно» по людському розумінню, а не по Божественній управі.

Повідають люди про Мушатта Францезі, що, як ізробився він із значного та багатого купця лицарем і мав на заклик папи Боніфація їхати до Тоскани разом із Карлом Безземельним, братом французького короля, то побачив, що справи його скрізь геть-то позаплутувані, як то частенько буває у купців, і, не мігши сам у короткім часі розплутати рахуби[2], вирішив доручити се діло кільком особам. Усе він уже владнав таким чином, одне тільки його непутило: де б йому знайти такого чоловіка, *щоб повиправляв йому довгії з деяких бургундців? А сумнівався* він тому, що чув, нібито бургундці — люди перекірливі, непевні і хибкі на слово. І ніяк він собі не міг ізгадати такого

---

[1] *Присноблаженний* — найщасливіший.

[2] *Рахуба* — неприємний клопіт.

затятого чоловіка, щоб заломив він напевне тих запеклих бургундців.

Довго він отак гадав, аж насамкінець навинувся йому на думку такий собі сер Чеппарелло з Прато, що часто, було, заходив до нього в Парижі. Він був маленький на зріст і вельми чепуркуватий, тож французи, не знаючи, що значить Чеппарелло, думали, що се од слова «чапель» (так по-їхньому називається вінок), а що він був собі, як я сказав, маленький, то всі його так і називали — сер Чаппеллетто; мало хто знав, що його справдешнє прізвище Чеппарелло.

А жив сей Чаппеллетто ось як: був він нотарем[1] і, нотарюючи, уважав за великий собі сором, якби хоч один завірений ним документ (а видавав він їх небагацько) та виявився б не сфальшованим; і складав він ті акти, хто б у нього не попрохав, хоч би й даром, що інший і за великі гроші сього був би не зробив. А що вже свідчити не по правді, то се було йому за мед, чи просять, було, чи не просять; на той час у Франції велико вірили в присягу, і кривоприсяжництвом своїм вигравав він неправедно всі процеси...

Мав він велику втіху і з того, що намагався притьмом посіяти розбрат, чвари і ворожнечу межи друзями, родичами чи ще ким, і чим більше з того поставало лиха, тим йому було миліше. Як його присоглашали до душогубства чи іншого якого злочину, він радо приставав, ніколи не одмагався... Блюзнив із Бога і святих на одчай душі за всяку абищицю, бо гнівливий був — не сказати. До церкви зроду не ходив і глумився стидкими словами над її святощами, як над марницею, зате вчащав до корчми і вештався по інших непристойних місцях. Красти і грабувати було йому так, як побожному чоловікові милостиню давати... Та що там довго балакати? Поганішої людини, либонь, зроду-віку на світі не було.

Становище й повага мессера[2] Мушатта довго прикривали лихі нотареві вчинки, і не займали його ні приватні особи, ні судовики, хоч він усім їм добре надозолив. Згадав мессер Мушатто сього Чаппеллетта (а його життя він добре знав) і подумав, що саме такого чоловіка й треба напустити на лихих бургундців. От позвав він його перед себе та й каже;

— Ти знаєш, сер Чаппеллетто, що я назавжди виїжджаю звідси; між іншим, маю я ще деякі справи з тими плутягами-бургундцями і не знаю, хто б іще так, як ти, міг справити з них, що мені належиться. Тобі тим часом робити нема чого, і

---

[1] *Нотар* — нотаріус.
[2] *Мессер* — пан, добродій.

якщо ти візьмешся за сю справу, я прирікаю тобі, що матимеш ласку при дворі, а од мене дістанеш частку з виправлених грошей.

Сер Чаппеллетто був справді саме не при ділі і не дуже-то гараздував; побачивши ж, що їде той, хто довгий час був йому підпорою й затулою, негайно погодився, бо таки й мусив, і сказав, що береться з дорогою душею. Отак вони й поладнали.

Сер Чаппеллетто, діставши вірчого листа і королівську грамоту, зразу ж по від'їзді мессера Мушатта подався в Бургундію, де його ніхто не знав, і заходився робити своє діло — правити борги, але, проти свого звичаю, миром та злагодою, ніби приберігаючи злість наостанок. Так орудуючи, мешкав він у двох братів флорентинців, які там лихварювали і шанували його з поваги до мессера Мушатта. Якось сер Чаппеллетто занедужав; брати негайно викликали лікарів і найняли людей, щоб за ним гляділи, все робили, щоб поставити його на ноги. Та ніщо не помагало, бо сердега був уже старенький та до того ж прожив вік без пуття; день у день йому гіршало, і лікарі казали, що хвороба його смертельна. Брати тяжко зажурилися; одного разу вони завели таку балачку перед ванькиром[1], де лежав хворий:

— Що нам із ним робити? — питався один брат у другого.— Лихо нам із ним, та й годі! Вигнати хворого з дому — нерозумно і сором великий од людей... З другого боку, се ж такий лайдак[2], що не схоче сповідатися і причащатися, а якщо помре неприкаяний, то ніяка церква не прийме його тіла — кинуть його у яму, як собаку. Як же він та буде сповідатися, то в нього на душі стільки страшенних гріхів, що буде те саме — не знайдеться такого ченця чи священика, щоб дав йому розгрішення, і знов-таки загребуть його, непрощенного, у яму. Коли се станеться, то тутешні люди, які й так весь час шпетять нас за лихварювання, вважаючи се ремесло за неправедне, та зазіхають на наше добро, побачивши се, устануть на нас... Куди не кинь, погано нам буде, як він умре.

Сер Чаппеллетто лежав, як я вже сказав, близько од того місця, де розмовляли брати, і чув, що вони про нього говорили (у нього, як то часто трапляється з хворими, був загострений слух). Покликавши хазяїв до себе, він сказав:

— Я не хочу, щоб ви так тривожились за мене і боялися напитати через мене лиха. Я вже стільки раз на віку моєму зневажав Господа, що як погрішу іще яку годинку перед смертю, се ніяк не змінить справи. Отож веліть покликати до мене якогось пут-

---

[1] *Ванькйр* — бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати.

[2] *Лайдак* — волоцюга, негідник.

нього святого ченця, найкращого, якого тільки можна знайти, а в тім уже буде моя голова, щоб і ваші, і мої справи влаштувались якнайліпше; от побачите, що все буде гаразд.

Хоч і не покладали брати на се великої надії, проте пішли в один монастир і попросили якогось богочестивого і мудрого ченця, щоб висповідав ломбардця, який занедужав у їхній господі; їм дали старого монаха, мужа святого і праведного, добре очитаного в святому письмі і велико шанованого од усіх городян; лихварі повели його додому.

Увійшовши у кімнату, де лежав сер Чаппеллетто, і сівши побіч хворого, чернець почав потішати його лагідними словами, а потім поспитав його, чи давно він сповідався. Сер Чаппеллетто, хоч ізроду не був на сповіді, одказав:

— Панотченьку, в мене здавна така установа, що я сповідаюся щотижня, а як коли то й частіше; отеє, правда, занедужав, то вже восьмий день, як не був на сповіді...

Чернець промовив:

— Добре єси робив, сину мій, роби так і надалі; бачу вже, що мало мені доведеться питати й слухати, як ти так часто сповідаєшся.

— Не кажіть сього, всечесний отче,— одповів сер Чаппеллетто,— бо кожного разу, як я бував на сповіді, хоч би й як часто, хотілося мені спокутувати всі гріхи мої, які я тільки зазнав за собою од дня народження та й до самого дня сповіді; тим-то, панотченьку мій любий, прошу я вас — питайте мене про все докладно, так, буцім я ніколи не сповідався. Не дивіться, що я слабий; про мене, хай буде тілові гірше, аби тільки на догоду йому не погубити душі моєї...

Сії речі вельми сподобались ченцеві і здалися йому ознакою правдивого благочестя; похваливши ревно сповідальника за цей звичай, він став його питати, чи не согрішив він коли, чинивши перелюбки з якоюсь жінкою. Сер Чаппеллетто одповів, зітхнувши:

— Отче, соромно мені сказати вам про се правду, бо боюся погрішити гординею.

На те йому чернець:

— Кажи, не бійся, ніхто-бо ще ніколи не грішив, говорячи правду чи то на сповіді, чи деінде.

— Тепер, коли ви запевнили мене, признаюся: я й досі такий дівич, яким вийшов із матернього лона.

— Благословить же тебе Господь! — рече тоді чернець.— Добре вчинив єси, та й велико приподобився єси Богові, бо, якби ти хотів, ти міг би блудувати з більшою свободою, ніж ми і тії всі, що оброком обреклися.

Потім спитав його, чи не прогнівив він Бога, череву своєму надто догоджаючи. На те сер Чаппеллетто одповів, тяжко зітха-

ючи, що грішив, і то частенько, бо хоч і держав він усі рокові пости, звичаєм богомільних людей, а окрім того, пісникував по три дні на тиждень на хлібі та воді, то пив же воду так ласо і хтиво, як п'яниця вино, особливо як стомиться, було, од молитов чи од ходіння на прощу; іноді їда смакувала йому більше, ніж то, на його думку, належалось постувальникові. На се чернець сказав:

— Сину мій, се гріхи природні і не вельми тяжкі,— не слід без потреби отягчати сумління. Хоч би яка свята була людина, з кожним може статися, що вихолодженому здається смачною їжа, а втомленому — вода.

— Ох,— сказав сер Чаппеллетто,— не втішайте мене, панотченьку, самі ж ви здорові знаєте, що, служачи Богові, все треба робити в душевній чистоті; хто чинить інакше, той грішить.

Ізрадівши, чернець і каже:

— Любо мені, що такі в тебе мислі; я дуже вподобав твою чисту й чесну совість. То скажи ж мені, може, ти грішив загребущістю, жадаючи собі більше, ніж треба, чи, забираючи те, що тобі не належало?

На те сер Чаппеллетто одрік:

— Панотче, ви не дивіться, що я живу в домі сих лихварів; я з ними не накладаю, навпаки, для того сюди й приїхав, щоб усовістити їх, уговорити, одрадити од сього богопротивного ремесла, і, може б, воно мені повелося, якби Господь був не навідав мене. Щоб ви знали, батько лишив мені багатий спадок; як помер він, більшу половину добра роздав я Христа ради; тим-то Сотворитель небесний щедрив мені в ділах моїх.

— То добре,— сказав чернець,— а може, ти часто гнівився?

— Ой, часто,— зітхнув сер Чаппеллетто,— мушу вам признатись по щирості, дуже часто. Як же тут удержатися, коли бачиш день у день, як люди творять беззаконство, не слухають заповідей Божих, не бояться Страшного Суду? Часом мені бувало таі{, що й жити не хочеться, волів би вмерти, ніж дивитися, як та молодь за суєтою вганяє, шинків не минає, в церкві не буває, Божими путями не ходить, а тільки про світове дбає.

— Сину мій,— рече йому чернець,— се праведний гнів, за се я не можу накинути на тебе покути. А може, гнів призвів тебе коли до душогубства, чи до зневаги над ким, чи ще якої кривди?

— Боррнь Боже,— сказав сер Чаппеллетто,— ви ж, панотченьку, ніби святий чоловік, а таке говорите! Та якби в мене була коли хоч отакусінька думка учинити те, про що ви отеє казали, то невже, по-вашому, Господь держав би мене досі на сьому світі?..

Тоді чернець промовив;

— А скажи мені, синку, Боже тебе благослови, чи не траплялося тобі свідчити проти кого криво, чи злорічити на кого, чи брати що чуже без господаревої волі?

— Так, панотче,— одповів сер Чаппеллетто,— лихомовив я на ближнього; був у мене такий сусіда, що даремнісінько, було, б'є повсякчас свою жінку, і я сказав жінчиним родичам лихе на нього — так жалко мені стало тієї безталанночки ...

Тоді чернець спитав:

— Ну добре, ти сказав мені, що купцював; чи не обдурював же ти людей, як то роблять торжники?

— Гай-гай,— сказав сер Чапполлетто,— що було, то було, тільки я не знав, кого я обдурив. Хтось приніс був гроші за сукно, що я йому продав, а я їх поклав у скриньку, не перелічивши; коли се через місяць дивлюся, аж там на чотири шеляжки більше, ніж слід; мабуть, із рік беріг я ті монетки, щоб вернути, та так того чоловіка й не побачив, от і оддав ті гроші Христа ради.

— То дрібниця,— сказав чернець,— і добре, що ти з ними так ізробив.

І ще розпитував святий муж про різні речі, а той йому одповідав так само. Чернець хотів уже давати розгрішення, коли се сповідальник сказав:

— Панотче, за мною є ще один гріх, про який я вам^не казав.

Чернець спитав, що ж то за гріх, і той сказав:

— Пригадую, що якось у суботу, вже по дев'ятій годині, я велів пахолкові[1] своєму вимести в хаті і тим не пошанував, як слід, святої неділеньки.

— Ну, синку,— сказав чернець,— то гріх невеликий.

— Та як же невеликий? — сказав сер Чаппеллетто.— Неділю треба он як шанувати, бо в сей же день воскрес із мертвих Господь наш.

Тоді чернець спитав:

— Може, ти ще щось таке зробив?

— Так, панотче,— одказав сер Чаппеллетто,— одного дня я якось ненарошне плюнув у храмі Божому.

Усміхнувся тоді чернець та й каже:

— Сину мій, про се не журися; нащо вже ми, монахи, і то плюємо цілий день у церкві.

А сер Чаппеллетто йому:

— Се ви робите великі мерзощі, нічого-бо не треба так тримати в чистоті, як храм святий, де жертви Богові возносяться.

Одне слово, наговорив він йому багато всяких отаких речей, а насамкінець розохкався і розплакався — се він міг дуже добре вдати, коли хотів:

— Ой леле, панотче, зостався в мене ще один гріх, ніколи я з нього не каявся, бо стидаюся одкрити його; а що про нього згадаю, то й плачу, як ви отеє бачите, і все думаю, що не буде мені милосердя Божого за еюю провину.

---

[1] *Пахолок* — слуга.

Рече тоді святий отець:

— Що-бо се ти глаголеш, сину мій? Якби усі прогрішення, що вчинили люди з нащаду світу і вчинять іще до судного дня, та зобралися в одному чоловікові, і той чоловік так би каявся та крушився, як отеє ти, то Господь по своїй безконечній благості і милості, почувши сповідь його, простив би йому великодушно; тож не бійся, кажи.

Та сер Чаппеллетто промовив плачучи:

— Горе мені, отче, прогріх мій такий великий, що аж не віриться, щоб Бог мені простив; хіба вашими молитвами...

А чернець йому:

— Кажи, не бійся, а я вже прирікаю молитися Богові за тебе.

Сер Чаппеллетто все плакав мовчки, а чернець його вговоряв. Довго нудив отак сер Чаппеллетто сповідника своїм плачем, а потім здихнув тяженько та й каже:

— Отче святий, як ви обіцяли молитися за мене Богові, то я вже вам скажу: коли я ще був маленьким хлоп'ям, то налаяв свою матусю.

По сім слові він знову заридав.

— Сину мій,— сказав чернець,— то сей гріх видається тобі, таким великим? Таж люди щодня блюзнять на Бога, і Господь прощає милосердно, як хто кається в своєму блюзнірстві, а то б він тобі не простив? Не плач, спокійся, істинно глаголю тобі, якби ти був навіть із тих, що розіп'яли Його на хресті, то й тоді Він простив би тобі за каяття твоє.

Чернець побачив, що сповідальникові нічого вже більше казати; він розгрішив його й поблагословив, уважаючи його за святого чоловіка,— він-бо вірив, що сер Чаппеллетто казав йому саму правду. Та і хто б не пойняв віри, коли чоловік говорить такі речі на Божій дорозі? Наостанці чернець сказав йому:

— Сер Чаппеллетто, Бог дасть, ви скоро видужаєте, як же, буває, покличе Господь до себе вашу благословенну і добролюбиву душу, то чи не зволите ви, щоб тіло ваше поховали в нашому монастирі?

На те сер Чаппеллетто одповів:

— Так, панотче, я не бажав би собі іншого місця, ви ж бо обіцались молитися за мене; та й те сказать, я завше був особливо прихильний до вашого закону. Тим я прошу вас, як вернетесь до себе, то пришліть мені сюди правдиве тіло Христове, що ви святите щоранку на вівтарі, бо хоч я і недостойний, а бажаю все-таки з вашого дозволу причаститися і сподобитися остатнього святого мирування; жив я великим грішником, то нехай хоч помру по-християнськи.

Святий муж залюбки пристав на те, похвалив його за сей намір і обіщав йому прислати все, що треба. Так і зробили.

Брати-хазяї, побоюючись, що сер Чаппеллетто підманить їх, сховалися на підслухи за перегородкою ванькира, де лежав хворий, і виразно чули все, що сер Чаппеллетто говорив ченцеві; слухаючи, як він сповідався з провин своїх, вони мало не пирскали зо сміху і так говорили проміж себе:

— І що воно за чоловік — ні старощі, ні недуга, ні видима смерть, ні страх перед Божим Судом, на якому він туж-туж має стати,— ніщо не змогло поконати його гріховності: як жив, так-таки хоче і вмерти.

Почувши, що його мали поховати в церкві, вони ні про що вже не турбувались. Незабаром сер Чаппеллетто причастився, а як йому прикро погіршало, то й одсоборувався, і того ж дня, в який він так добре висповідався, невдовзі після вечірні й помер. Тоді брати розпорядилися всім як слід, справили коштом небіжчика почесний похорон і послали в монастир сказати ченцям, щоб прийшли на ніч читати над ним молитви, а вранці забрали тіло. Почувши, що сер Чаппеллетто переставився, богочестивий сповідник порадився з настоятелем і, скликавши дзвоном усю братію, розповів їм, який то був праведний чоловік, судячи з його сповіді. Він переконав їх, що треба прийняти його тіло з належитою шаною і святобливістю, бо через нього, мовляв, явить Господь премногі чудеса. Настоятель і довірливе чернецтво погодились: увечері всі пішли туди, де лежав покійник, одправили над ним велебний парастас[1], а вранці в стихарях[2] і мантіях, з молитовниками в руках і з охрестами пішли, співаючи псальми, за тілом і однесли його до церкви побожно й урочисто; за ними йшло багато миру, майже всі городяни, чоловіки й жінки. Коли поставили його в церкві, святий муж, котрий сповідав його, вийшов на казальницю і почав проповідувати чудеса про його пісникування, про його простоту, невинність і- святість; розказав він межи іншими речами і про те, що сер Чаппеллетто, каючись і плачучи, визнав за свій найтяжчий гріх і як він насилу впевнив його, що Господь простить йому. Тут же чернець почав страхати мирян, говорячи:

— А ви, окаянні, зневажаєте Бога, і Матір Його, і всі сили небесні за всяку соломинку, що потрапить вам під ноги.

І багато ще такого казав він про його праведність та непорочність і речами своїми, яким тамтешні краяни давали повну віру, так утовкмачив їм у голову побожні помисли, що, як скінчилася одправа, всі натовпом посунули цілувати ноги й руки покійникові і розідрали на канцур'я[3] одежу на ньому;

---

[1] *Парастас* — заупокійна відправа.

[2] *Стихар* — одяг для богослужіння.

[3] *Канцур'я* — клаптики, ганчір'я.

той уважав себе за щасливого, кому дісталась хоч ниточка. Довелося лишити його так через цілий день, щоб усі могли зріти його і припасти до нього. Як же споночіло, його з почестю поховано в каплиці, у мармуровій гробниці... Така пішла слава про його преподобництво, що почали всі на прощу до нього ходити, і при лихій годині вдавались люди не до іншого якого святого, а до нього. Прозвали його, і досі так зовуть, святий Чаппеллетто і кажуть, що заради нього явив Господь премногі чудеса і повсякдень являє, як хто припадає до нього з благоговінням.

Отак жив і помер сер Чаппеллетто з Прато, отак, як ви чули, він присвятився. Не кажу, що не міг він сподобитися блаженства перед лицем Господнім, бо хоч життя його було ледаче і гріховне, та він спромігся наскінчу на таке каяття, що, може, Бог змилосердувався над ним і прийняв його в Царствіє своє. Але се закрито од нас, а як судити з того, що явно, то, як на мене, бути йому не в раю, а в пазурах дияволових. Якщо се так, то велика в тому являється милость од Господа, що не на заблуди наші, а на чистоту віри зважає, і хоч ми вдаємося до Його милосердя через ворога Його, думаючи, що то друг, Він так прихиляється до молитов наших, як ніби то був праведний заступник. Восхвалімо Того, в чиє ім'я ми зібралися, вознесімо Йому шану і здаймося на Нього в нуждах наших...

Так скінчив Панфіл.

Переклад *Миколи Лукаша*

Запитання й завдання

1. Хто такий сер Чаппеллетто? Якими справами він займався? Якими рисами наділяє його автор?
2. Як сер Чаппеллетто опинився у братів флорентинців? З якого приводу непокоїлися брати, коли Чаппеллетто занедужав?
3. Як поводиться сер Чаппеллетто на сповіді? Чому йому вдається обдурити ченця?
4. Визначте загальний настрій новели. Які *прийоми комічного* є в ній?

1. Як ставиться до Чаппеллетто оповідач? Доведіть свою думку прикладами з тексту.
2. Які людські вади викриває письменник в цьому образі?
3. Як ви розумієте закінчення новели? З кого кепкує автор?

Доберіть із тексту новели слова, якими перекладач намагається передати народний колорит, особливості епохи, зображеної у творі.

Поспостерігайте за поведінкою Федеріго. Якими ідеалами середньовічних лицарів він керується в житті?

ДЕНЬ П'ЯТИЙ

Оповідка 9

Федеріго дельї Альберігі любить без взаємності і розтрачує на зальоти все своє багатство; коли в нього залишився один тільки сокіл, він, не маючи нічого іншого, подає його на обід своїй дамі, що приходить до нього в гостину. Довідавшись про те, вона виходить за нього заміж і робить його багатим.

Філомена закінчила свою повість, і королева, бачачи, що нема вже кому оповідати, крім Діонея, що мав особливий привілей, з веселим видом почала такими словами:

— Тепер мені припадає черга оповідати, і я, любії мої подруги, розкажу вам одну історію, яка трохи нагадує попередню, не лише для того, щоб ви спізнали, яку силу має ваша краса над благородними серцями, а щоб ви навчилися самі давати, де слід, належну нагороду, не ждучи втручання фортуни...

Ви знаєте, мабуть, що в нашому місті жив (а може, й досі живе) такий собі Коппо ді Боргезе Доменікі, чоловік, усіма шанований і поважаний. Бувши вже ветхий деньми[1], він любив розповідати сусідам своїм та іншим про всяку бувальщину і вмів те робити розумно, дотепно, докладно і прикладно... Між іншими цікавими історіями розповідав він не раз і ось яку.

Жив колись у Флоренції один молодий шляхтич, син мессера Філіппа Альберігі, на ймення Федеріго, який лицарськими прикметами і поводженням своїм увічливим усе тогочасне тосканське юнацтво переважував. І закохався той Федеріго в одну вельможну даму на ймення Джованна, що славилась тоді як одна з найбільших красунь на всю Флоренцію; щоб заслужити її любов, він бився на всіх турнірах, давав розкішні бенкети й розсипав гойнії дари, в тій марнотратності своїй жодного не знаючи упину; та дама тая, не менше цнотлива, як вродлива, не вважала ні на те, що задля неї робилося, ні на того, хто все те витворяв. Отак гайнував молодий Федеріго добро своє

Ілюстрація до новели з «Декамерона» Боккаччо

[1] *Ветхий деньми* — **старий, літній.**

без міри й ліку, ніякого натомість не дістаючи пожитку, і до того догайнувався, що процвиндрив[1] до решти все своє багатство,— лишився в нього на бідність один лише маленький хуторець, з якого він мав нужденний дохід на прожиток, та ще сокіл мисливський, що другого такого хорошого, може, і в світі не було. Нужда його кохання не пригасила, проте прогнала з города в Кампі, де лежав той хуторець; там він і жив, не просячи ні в кого підпомоги і забавляючись час од часу ловами пташиними, що скрашували трохи його убозтво, яке він терпляче переносив.

Сталося якось, що муж монни Джованни захворів і, чуючися присмертним, написав духівницю. Усі свої незліченні скарби він заповідав синові своєму, вже величенькому, а якби той помер безпотомно, все добро мало припасти в спадок самій монні Джованні, його укоханій дружині; розпорядившись таким чином, він незабаром і справді помер. Зоставшися вдовою, монна Джованна звичаєм нашого жіноцтва поїхала з сином улітку на село, в один свій маєток по сусідству з Федеріговим хутором. Сталося так, що хлопчик, захопившись птахами та собаками, дуже заприязнився з Федерігом; не раз він бачив, як літає той його сокіл, і йому страх як хотілося собі такого мати...

Одного дня хлопець раптом занедужав; се дуже засмутило матір, бо вона дух ронила[2] за своїм одинчиком. День і ніч не одходила вона од нього, все утішаючи синочка та питаючи — може, йому чого бажається, то нехай скаже, а вона вже все на світі для нього дістане. Хлопець сказав:

— Мамо, якщо ви дістанете мені Федерігового сокола, то я, напевне, швидко одужаю.

Почувши синове прохання, монна Джованна задумалась і почала міркувати, що тут їй робити. Вона знала, що Федеріго любив й довгі роки і не мав за те ніколи од неї навіть погляду привітного. «Як же мені тепер,— гадала вона, — посилати до нього чи самій іти просити того сокола, що рівного йому, як я чула, не мав зроду жоден мисливець; та ще й кажуть, що він із того сокола тільки й живе. Треба зовсім не мати сумління, щоб одібрати у бідного шляхтича єдину утіху». Та вкінці материнська любов узяла гору над усіма тими сумнівами; вона вирішила задовольнити синову забаганку і будь-що-будь самій сходити по того сокола.

... Другого дня рано-вранці монна Джованна вийшла ще з одною жінкою нібито на прогулянку; підійшовши до невеличкого дімка мессера Федеріга, вона спитала, чи дома господар. Ні в той день, ні в попередні Федеріго не ходив на влови, а порався в своїм садку. Почувши, що монна Джованна питає про

---

[1] *Процвиндрити* (*проциндрити*) — витратити, змарнувати.

[2] *Дух ронити* — упадати.

нього біля входу, він здивувався, зрадів несказанно і зразу ж побіг до неї. Вона ж, побачивши, що він наближається, встала і, як господар уклонився їй, привітала його ласкаво, по-жіночому:

— День добрий, Федеріго! Я прийшла сюди, щоб винагородити тебе за ті втрати, що ти зазнав їх з моєї причини, кохаючи мене більше, ніж слід було. А нагорода ж буде ось яка: хочу я в тебе сьогодні з сією приятелькою моєю по-сусідськи пообідати.

Федеріго одповів покірливо:

— Мадонно, я не пам'ятаю, щоб будь-коли зазнав од вас якоїсь прикрості, натомість прийняв багато добра; якщо і був я коли чогось вартий, то все завдячую чеснотам вашим і любові, що маю до вас у серці. Запевняю вас, що сьогоднішні ваші ласкаві одвідини дорожчі мені над усі колишні багаті учти та бенкети, бо ви прийшли в гості до бідаря.

По сій мові привітав її, дещо збентежившись, у скромній своїй господі, а потім повів у садок; не маючи під рукою нікого, хто б міг скласти компанію гостям, він сказав:

— Мадонно, даруйте, що немає тут іншого товариства, окрім сієї огороднички; нехай же вона побуде з вами, поки я там обід налаштую.

Давно вже жив Федеріго в такій бідності, та тепер лише усвідомив до краю, як він через ті свої колишні надмірності зубожів. Тут треба чимось пригостити свою даму, що заради любові до неї він справляв колись велелюдні учти та банкети, а тут як на те, ні грошей немає, ні речей таких, щоб заставити можна було... Іти позичати в когось — нізащо в світі, навіть у наймита свого; та й коли він те встиг би? Аж тут упав йому в око сокіл той дорогоцінний, що сидів на жердочці в його кімнаті; не довго думаючи, взяв він його (а птах був жирненький, нівроку): оце, думає, добрий буде пошанівок для коханої дами. Без жалю скрутив він йому голову і велів служці своїй обпатрати його швиденько і засмажити якнайкраще на рожні; потім заслав стіл білим обрусом (у нього їх трохи ще лишилося) і, веселенький, пішов у садок до монни Джованни прохати її на обід, на який він, по бідності своїй, спромігся. Та встала й пішла з супутницею своєю до столу; не знаючи, яку то печеню вони їдять,

Ілюстрація до новели з «Декамерона» Боккаччо

вони разом із гостинним господарем спожили того дорогоцінного сокола. Коли зі столу прибрали і гостя поговорила люб'язно з господарем, вона вирішила, що час уже сказати йому про властиву мету своїх одвідин, і озвалась до нього ласкавим голосом:

— Федеріго, якщо ти не забув своїх колишніх почуттів і пам'ятаєш про мою чеснивість, яку ти, можливо, вважав за жорстокість і несправедливість, то я гадаю, що ти здивуєшся моєму зухвальству, коли почуєш, за чим я, власне кажучи, до тебе прийшла. Та якби в тебе були коли діти і ти мав поняття про силу любові родительської, ти, напевне, пробачив би мені за сей учинок. На жаль, їх у тебе немає, у мене ж є синодинак, і я, скоряючись владному наказові материнського серця, мушу, всупереч моїй волі, всупереч пристойності й доброзвичайності, просити тебе, щоб ти подарував мені одну річ, вельми дорогу тобі по праву, бо твоя лиха доля не лишила тобі, опріч неї, жодної іншої потіхи, розваги й розради,— маю на увазі твого сокола, бо синок мій хворий так його забажав, що, коли я йому того птаха не дістану, боюсь, що він іще дужче рознеможеться і тоді, крий Боже, помре. Тим благаю тебе — не заради любові твоєї до мене, бо вона тебе ні до чого не зобов'язує, а заради твого благородства, яке ти вже не раз являв...

Як почув Федеріго, чого бажала його дама, як побачив, що не може вволити її волі, бо вже зарізав свого сокола, щоб її пригостити, то так гірко заплакав, що довго не спромігся сказати їй щось на відповідь. Монна Джованна подумала спершу, що тим він плаче, що шкода йому розставатися з укоханим своїм соколом, і хотіла вже була одмовитись од свого прохання, та стрималась, очікуючи відповіді од Федеріга.

— Мадонно,— промовив він нарешті, вгамувавши сльози,— відколи з ласки Божої прихилився я до вас щирим серцем, доля не раз ставилась до мене вороже, і часто я нарікав на її несправедливість; та все те було ніщо, як рівняти до тої кривди, що вона мені отеє тепер учинила. Як же мені примиритися з моєю недолею, коли подумаю, що ви одвідали убогий дім мій, згордувавши колись багатим, що ви просите од мене незначного подарунка, а я, з фортуниної неласки, не можу вам його вділити? Коли почув я, що ви завволили прийти до мене пообідати, то я, зваживши на вельможний рід ваш і високі прикмети, подумав, що повинен пришанувати вас якоюсь виборною стравою; тут згадав я про сокола, що ви його тепер просите, про його цінноту і вирішив, що він буде для вас гідним почастунком, отож і подав вам із нього печені. Тепер же, дізнавшися, що ви воліли живого сокола, побачив я, що не так, як слід, ним розпорядився; свідомість того, що я не можу вам услужити, не дасть мені, мабуть, уже ніколи покою...

Почувши все те й побачивши, дама спершу почала ганити лицаря словами за те, що він перевів такого чудового сокола, аби пригостити жінку, а потім стала вихваляти в думках його надзвичайну великодушність, що і в убозтві не змаліла. Та, не маючи вже ніякої на того сокола надії і побоюючись непомалу за здоров'я своєї дитини, вона сумно попрощалася з господарем і повернулась до хлопця. Синок її, чи то з горя, що не дістав сокола, чи то вже з хвороби невлічимої, помер-таки через кілька днів на превелику тугу матері. Довго плакала вона й сумувала, аж тут брати почали її принукувати, щоб ізнов заміж виходила, бо молода ще була й багата. Монна Джованна.., згадавши про благородство й щедрість Федеріга, який пришанував її своїм останнім соколом, сказала своїм братам:

— Радніша б я була й довіку вдовувати, якби вам те було до мислі, та коли вже ви хочете, щоб я вийшла заміж, то вийду не за кого, як за Федеріга дельї Альберігі.

— Нащо тобі виходити заміж за такого, що нічого не має?

— Братики мої любі,— одповіла їм монна Джованна,— правду ви кажете, та волію мужа без маєтку, аніж маєток без мужа.

Брати, побачивши її несхитну рішучість і знаючи, що Федеріго, незважаючи на свою бідність, лицар правий і доблесний, вчинили сестрину волю й оддали йому монну Джованну разом з усім її добром. Ставши мужем коханої дами і властителем багатих маєтностей, мессер Федеріго жив до самої смерті щасливим чоловіком і добрим господарем.

Переклад *Миколи Лукаша*

Запитання й завдання

1. Що.' вирізняло Федеріго з-поміж інших молодих людей? Яким чином він намагався привернути увагу красуні Джованни? Чим закінчилися його намагання?
2. Чому сокіл став найкоштовнішою річчю Федеріго? Що символізував птах?
3. З якої причини Джованна прийшла на гостину до Федеріго? Як господар зустрів кохану жінку?
4. Чому Джованна зрештою прийняла рішення стати дружиною Федеріго?

Чи відповідає поведінка Федеріго кодексу честі лицаря? Як характеризує Федеріго автор? Наведіть приклади з тексту.

1. Доведіть, що прочитаний вами твір — *новела.*
2. Пригадайте визначення *художньої деталі.* Чи наявні художні деталі в тексті новели Боккаччо?

1. Про які загальнолюдські цінності розмірковує автор у творі?
2. Визначте головну думку новели.

ПРО «ДЕКАМЕРОН» (1351—1353)

Відкриваючи «Декамерон» уперше, тільки-но прочитавши першу оповідку, вражений мов громом з ясного неба, вигукуєш разом з Петраркою: «Як потрапив я сюди і коли?» Це вже не еволюційна зміна, а революція...

Франческо де Санктіс

«Декамерон» Джованні Боккаччо — одна з найвизначніших літературних пам'яток доби Відродження, книга, яка відкриває своєю появою історію нової європейської прози.

Задум написати збірку н о в е л про сучасне письменникові життя виник під час епідемії чуми у Флоренції. Імовірно, що книга побачила світ у 1351 чи 1353 роках. Грецька назва «Декамерон» перекладається як *«десятиденних»* і з'ясовує композицію збірника: упродовж десяти днів десятеро молодих людей розважають одне одного цікавими оповідками. Серед простолюду книга дістала назву «Принц Галеотто», яка, хоча і походила із середньовічних романів про лицарів Круглого столу, однак у Флоренції мала негативне забарвлення.

Композиція «Декамерона». Збірка Боккаччо становить єдине ідейне і художнє мозаїчне полотно: кожна новела відображає певний фрагмент життя, а увесь «Декамерон» — гуманістичне бачення світу й людини. Цілісність твору забезпечувала чітка композиція: д е с я т ь розділів (днів), кожен з яких уміщує по десять оповідок. Боккаччо застосував прийом о б р а м л е н н я, запозичений європейцями зі східних літератур. Усі сто новел обрамлені ліричними «Переднім словом» та «Одавторською післямовою», в яких автор розмірковує про вміння співчувати чужому горю і розповідає про своє кохання. За його словами, книга призначена для закоханих, зокрема жінок, письменник вирішив дотепним словом розрадити і втішити слабку стать.

Десяти новелам кожного розділу передує *інтродукція,* в якій також виразно звучить голос автора. В інтродукціях Боккаччо переважно описує ідилічні ранкові пейзажі кожного нового дня, розваги товариства тощо.

Суттєво відрізняється від інших інтродукція до першого дня, у якій детально описується *«чумна моровиця»*, що спіткала Флоренцію. У місті панують відчай і жах. Страх перед хворобою нівелює моральні цінності, традиційні родинні і дружні стосунки: *«Шкода й казати, що один городянин сахався другого, сусіди не дбали одне про одного, родичі або зовсім не*

Інтродукція — вступ до літературного твору або вистави.

родичалися, або бачились у рідку стежку, та й то оддалеки; лихо такого жаху нагнало в серця людські, що брат цурався брата, дядько небожа, сестра брата, а часто-густо й жінка чоловіка...»

Тому одна частина городян переховується від смерті, усамітнившись у домівках, інша, навпаки, займається пиятикою і мародерством.

Мініатюра з манускрипту. *XV ст.*

Трагічний колорит чумного міста відчутно контрастує з життєрадісним настроєм усього збірника і тим веселим товариством, про яке піде мова далі. Автор сам пояснить необхідність такого контрасту: ***«Сей жахливий початок буде вам ніби подорожнім гора крута да стрімчаста, а за тією горою та лежить гарна-прегарна долина, і тим вона любіша, чим тяжче було на гору п'ястися і з гори вниз зіходити».***

Опис чуми в «Декамероні» має ще й символічне трактування: гине старий світ з його середньовічними аскетичними устоями.

Герої чи оповідачі? Нове суспільство в книзі Боккаччо представляють семеро дам і троє кавалерів, які вирішують залишити зачумлене місто і виїхати за околиці в чийсь маєток, щоб уберегтися від страшної хвороби і весело провести час. їхня мета — не просто перечекати лихо, а зберегти сплюндровану страхом смерті людяність, відновити гармонію суспільних і особистісних стосунків. Упродовж десяти днів молоді люди насолоджуються краєвидами чудової природи, співають, танцюють і розважають одне одного дотепними оповідками. Кожен з них щодня розповідає по одній цікавій історії. Так народжуються сто новел «Декамерона».

Оповідачів історій Боккаччо показує передусім освіченими і дотепними. Юнаків письменник наділяє іменами *Панфіл, Філострат* і *Діоней*. У ранніх творах під цими іменами Боккаччо зображував самого себе. Усі юнаки *«гарні на вроду і добрі на звичай»*, але різні за вдачею. Панфіл — розсудливий, Філострат — меланхолійний, а Діоней — веселий жартівник. Справжні імена жінок Боккаччо нібито приховує з етичних міркувань і наділяє їх вигаданими: *Пампінея, Ф'ямметта, Філомена, Емілія, Лауретта, Неіфіла, Еліза.* Вдачі жінок також розкриваються у їхніх розповідях, поведінці, але ще менш виразно, окрім, хіба що, старшої із дам — Пампінеї. Звичайно, серед жіночих імен фігурує ім'я коханої Боккаччо — Ф'ямметти.

Письменник не намагається творити яскраві індивідуалізовані портрети оповідачів. Розмаїття фарб він береже для зображення життєрадісного світу їхніх розповідей. У «Декамероні» Боккаччо створює галерею образів сеньйорів і купців, ремісників і селян, художників і мореплавців. Чільне місце у цій галереї посідають служителі церкви: попи й ченці. Письменник розвінчує показну побожність і релігійне лицемірство духовенства, кепкує з їхніх людських слабкостей і недоліків. З другого боку, він намагається показати їх звичайними людьми, яким властиво спокушатися і грішити, оскільки природа наділила їх тими ж земними бажаннями, що й інших.

На сторінках збірки ми зустрічаємо щиро закоханих і ловеласів, людей скупих і щедрих, шахраїв і чесних громадян. Дуже часто це не вигадані особи, а персонажі, у яких були реальні прототипи серед сучасників Боккаччо.

«Декамерон» вражає тематичним розмаїттям. Вісім із десяти днів збірки мають визначені теми, які оповідачі по-різному трактують у своїх розповідях. Наприклад, протягом другого дня товариство розповідає про тих, хто, *«всякого лиха набравшись, негадано знаходять добру долю»*. Увага оповідачів на третій день звернена до тих, хто *«кмітливістю своєю чого бажали — добули або що втратили — повернули»*. Розповіді четвертого дня присвячені нещасливому коханню. Наступного дня *«говорять про те, як після різних сумних і нещасливих пригод закохані зазнають нарешті щастя»*. Шостого дня прославляють дотепників і винахідників, сьомого і восьмого розповідають про витівки жінок і чоловіків. Про доблесні і благородні вчинки говорять упродовж десятого, останнього дня.

Отже, головним об'єктом авторської уваги в «Декамероні» є кохання, людська енергія, і, зрештою, сама людина, здатна на шляхетні вчинки й високі почуття. Боккаччо свято вірить, що природа створює прекрасну і гармонійну людину, а суспільство спотворює її. Симпатії письменника на боці сильних і розумних, дотепних і сміливих, хоробрих і спритних.

Тернистий шлях до визнання. «Декамерон» Джованні Боккаччо не відразу набув світової слави. Книга ще не була завершеною, а письменникові вже докоряли богохульством, розбещеністю. Для своїх опонентів письменник умістив в інтродукцію до четвертого дня оповідку про юнака, якого благочестивий батько виховував усамітнено в убогій келії подалі від людей. Коли ж хлопець, ідучи з батьком до міста, вперше в житті зустрів жінок, то захоплено вигукнув: *«...я ще зроду не бачив нічого такого гарного й любого, .. .вони кращі за тих мальованих янголів, що ви мені показували»*. Мораль оповідки стала відповіддю обуреним критикам: *«Тепер зрозумів старий, що природжене сильніше над учене»*.

Своєрідність збірки «Декамерон»:

— задум написати збірку новел виник під час епідемії чуми у Флоренції;
— призначалася для закоханих, зокрема жінок;
— складається з обрамлених «Переднім словом» та «Одавторською післямовою» десяти розділів, кожен з яких мав ***інтродукцію*** і вміщував десять ***новел***\
— провідний життєрадісний настрій збірки контрастує з трагедією чумного міста;
— оповідачі новел — семеро дам і троє кавалерів, що залишили зачумлене місто, щоб уберегтися від хвороби й весело провести час;
— зображено галерею народних образів;
— прославляється людська винахідливість і дотепність, здатність на шляхетні вчинки й високі почуття.

Боккаччо не засмучувало несприйняття його книги. Він писав її щиро, за покликом серця. Навряд чи письменник тоді усвідомлював, що створив не легковажні гумористичні оповідки про любовні походеньки священнослужителів, знаті та простолюду, а книгу, яка трактувала одвічні загальнолюдські цінності, ренесансні гуманістичні погляди на природу людини. Боккаччо в «Декамероні» на багато років випередив час.

Запитання й завдання

1. Де і коли був написаний «Декамерон»? Що означає назва книги у перекладі з грецької? Яку другу назву отримала збірка?
2. З якою метою написано «Декамерон»?
3. Яку художню функцію виконують *інтродукції* **до розділів? Чим особлива інтродукція до першого дня? Який настрій переважає в ній? Для чого Боккаччо вміщує докладний опис епідемії?**
4. Якими автор зображує оповідачів історій?
5. Які персонажі населяють життєрадісний світ «Декамерона»?
6. Чим особлива тематика збірки? Що у книзі стало головним об'єктом авторської уваги?
7. Чи відразу прийшла слава до «Декамерона»? Чим дорікали письменникові критики?

Обґрунтуйте композиційну цілісність «Декамерона».

1. Які гуманістичні цінності утверджує Боккаччо в «Декамероні» ?
2. Чому «Декамерон» став однією з найвизначніших літературних пам'яток доби Відродження?

Напишіть власну новелу до «Декамерона», взявши за сюжетну основу кумедний і повчальний випадок із життя.

Думка в подарунок

Шляхетність не можна передати у спадок, як не можна передати доброчинність, ученість, побожність і таке інше; кожен сам повинен цього досягти ***(Боккаччо).***

Гостав Доре.
Портрет Сервантеса
Мігель де Сервантес Сааведра — іспанський письменник
1547(Алькала де Енарес) — 1616 (Мадрид)

МІГЕ́ЛЬ ДЕ СЕРВА́НТЕС СААВЕ́ДРА (1547—1616)

Ішов стежками правди я незмінно...
Цнотливість у супутниках була...

Мігель де Сервантес Сааведра

«Людина, яку ви тут бачите, з овальним обличчям, каштановим волоссям, із відкритим і великим чолом, веселим поглядом і горбатим, хоч і правильним носом; із сріблястою бородою, що років двадцять тому була ще золота; довгими вусами, невеликим ротом; зросту звичайного, ані великого, ані малого; з гарним кольором обличчя, швидше світлого, ніж смаглявого; дещо сутула й важка на ходу...» **— так писав про себе у «Повчальних новелах» один з найвидатніших письменників Іспанії, автор відомого всьому світові р о м а н у «Премудрий гідальго[1] Дон Кіхот із Ламанчі», п'ятдесятип'ятирічний бідний шляхтич, що відчайдушно виборював у житті право на існування,— Мігель де Сервантес Сааведра.**

Обдарований юнак. Він народився у старовинному кастільському містечку Алькала де Енарес 29 вересня 1547 року в родині Родріго де Сервантеса Сааведри. Батько належав до старовинного збіднілого дворянського роду, займався то медициною, то юридичною практикою, часто переїздив із дружиною та дітьми з одного місця на інше в пошуках роботи. Напевно, саме ця обставина спричинила до того, що згодом за право називатися батьківщиною Сервантеса змагалися декілька міст.

Злигодні й поневіряння родини не завадили Мігелеві здобути ґрунтовну гуманітарну освіту. Чотири роки він навчався в єзуїтській колегії в тодішній столиці Іспанії Вальядоліді, згодом — у єзуїтській школі в Севільї, а коли родина Сервантесів опинилася в Мадриді — Мігель продовжив опановувати знання в гуманітарній школі.

---

[1] *Гідальго* — **дрібний шляхтич.**

Ректор мадридської школи Хуан Лопес де Ойса не тільки щиро ставився до молодого Сервантеса, а й залучав його до літературної роботи. У жалобній книзі, підготовленій до друку з приводу смерті дружини короля Філіппа II, вчитель розмістив сонет-епітафію Сервантеса і назвав його у передмові своїм найкращим і найулюбленішим учнем. Сонет Сервантеса було відзначено першою премією на відкритому поетичному турнірі. Припускають, що за рекомендацією Хуана Лопеса де Ойси Мігель потрапив на службу до папського посла в Іспанії кардинала Джуліо Аквавіви. Юнак переїжджає до Рима. Життя у величному італійському місті додавало Сервантесу творчої наснаги: він вивчав багату культуру та літературу країни, продовжував писати вірші. Але несподівана смерть Аквавіви змінила подальшу долю Мігеля.

На військовій службі. Сервантес потрапив до іспано-італійського війська, де вже служив його брат Родріго. Мігелеві-солдату довелося брати участь у війні проти Туреччини. 7 жовтня 1571 року відбулася відома морська битва з турецьким флотом під Лепанто. Сервантес на той час перебував на одній з іспанських галер, страждав від пропасниці, однак вимагав, щоб йому дозволили брати участь у бою, *«як і належить доброму солдату.., я не ховатимусь під захистом палуби»*. Прохання сміливця вдовольнили. Бій тривав усього три години, упродовж яких Сервантеса було тричі поранено. Його ліву руку розбив параліч. Однак усе своє життя Сервантес згадував Лепантійський бій як одну з найурочистіших подій, пишався своїм каліцтвом: *«Шрами на виду й на грудях у вояка — то зорі, що вказують іншим дорогу до неба слави й заслуженої честі»*.

У 1575 році, після тривалого лікування, Сервантес вирішує повернутися на батьківщину. Він збирає рекомендаційні листи до короля Філіппа II, у яких відзначалися його бойові заслуги та засвідчувалася відвага, виявлена під час бойових дій. Сповнені надії на майбутнє, Сервантес разом із братом Родріго повертаються до Іспанії на військовій галері «Сонце». Але доля знову зраджує Мігелеві. Біля берегів Франції галеру несподівано захоплюють алжирські пірати, і брати опиняються в полоні. Сподіватися на викуп не доводилося: рекомендаційні листи до короля Філіппа II дали підстави правителю Алжиру Гасану-паші прийняти полоненого за поважну персону і призначити за невільника такий величезний викуп, який родина сплатити не змогла. Сервантеси назбирали грошей лише для викупу Родріго, а Мігелеві довелося пережити п'ять довгих років полону.

Сервантес став рабом. Якийсь час його утримували в ланцюгах із залізним кільцем на шиї. Про жорстокість Гасана-

Ель Греко.
Портрет невідомого (Сервантес)

Пабло Пікассо.
Сервантес

паші письменник згодом напише у «Дон Кіхоті»: «*Щодень тобі у Бога тільки й чуєш — того повісив, того на палю посадив, того безухим пустив, і все ж то безпричинно, просто так; на що вже турки, і ті мали його зроду за катюгу всесвітнього*».

Але неволя й нелюдські умови не зламали Сервантеса. Він організовує товариство, яке сприяє викупу полонених, звертається із віршованим посланням до одного з міністрів Філіппа II, у якому благає надати допомогу християнам-невільникам. Тричі він намагався втекти, але всі спроби завершилися невдало. Лише наприкінці 1580 року письменникові вдалося повернутися на батьківщину.

Поневіряння в пошуках роботи. Звільнившись з алжирського полону, письменник відразу потрапив у полон злиднів. Його рекомендаційні листи й військові заслуги нікого не цікавили. Здобути посаду, яка б дала змогу утримувати розорену викупами родину, не вдалося. Літературна робота (Сервантес пише першу частину роману «Галатея») також не давала особливих прибутків. Не щастило Мігелеві й в особистому житті. Дивак і романтик за вдачею, він одружувався двічі, однак невдало.

Тривалі пошуки роботи завершилися ще однією сумною сторінкою життя письменника — його призначили на посаду збирача податків. Лише безвихідь і матеріальна скрута могли змусити Сервантеса займатися цією справою (населення відверто зневажало таких чиновників, мізерну платню дуже часто затримували або ж не виплачували зовсім). Одного разу банк, якому Сервантес доручив зібрані ним гроші, проголосив себе банкрутом, і письменник потрапив до в'язниці. А трохи згодом Сервантесові ще раз довелося побувати за ґратами — і знову безневинно (біля будинку, в якому він жив,

було вбито дворянина — і недбалі слідчі звинуватили письменника).

Шлях на Парнас. Останні п'ятнадцять років життя Сервантес провів у безпросвітних злиднях. Але саме на цей час припадає розквіт його літературного таланту. Після появи у 1605 році першої частини «Дон Кіхота», письменник працює над новелами (збірка «Повчальні новели»). Згодом виходить друком поема «Подорож на Парнас», у якій він викладає свої погляди на літературу. У 1615 році з'являється друга частина «Дон Кіхота». А роман «Мандри Персілеса і Сигізмунди» Сервантес закінчив в останні дні свого життя.

Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса. *Видання 1617 р.*

Нарешті письменник здобув літературне визнання, але його життя від цього мало змінилося. Сестри та дружина через бідність змушені були піти в монастир, сам він ледве зводив кінці з кінцями. Велика Іспанія нічого не зробила для того, щоб полегшити життя одного з найвидатніших письменників світу.

23 квітня 1616 року Сервантес помер. За два тижні до смерті він змушений був прийняти чернечий сан, оскільки не мав грошей на похорон. Сервантеса поховали за рахунок благодійних коштів у монастирі. А через кілька місяців літературні цензори, даючи дозвіл на друк його останнього роману, назвуть автора *«прославленим сином нації»*.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Мігельде Сервантес Сааведра, Хуан Лопес де Ойса, король Філіпп II, Джуліо Аквавіва.

Географічні назви: Іспанія, Алькала де Енарес, Севілья, Мадрид, Рим, Туреччина, Лепанто, Алжир.

Назви творів: «Премудрий гідальго Дон Кіхот із Ламанчі», «Галатея», «Подорож на Парнас», «Мандри Персілеса і Сигізмунди».

Назва збірки: «Повчальні новели».

Літературознавчі поняття: роман, сонет-епітафія, поема, новела.

Запитання й завдання

1. **Коли і в якій родині народився Мігель де Сервантес?**
2. **Яку освіту він здобув? Хто і за яких обставин назвав Сервантеса** *«найкращим і найулюбленішим учнем»*?

3. Перекажіть ту частину статті, у якій розповідається про військову службу Сервантеса. Як характеризують його слова, сказані перед початком Лепантійського бою? Як ставився письменник до свого каліцтва?
4. Як Сервантес потрапив у полон? Чому так довго йому довелося перебувати в неволі? Чим займався Сервантес-невільник?
5. Що чекало письменника на батьківщині після повернення з полону? Чи став він вільною людиною?
6. На який час припадає розквіт письменницького таланту Сервантеса? Назвіть його твори. Який роман приніс Сервантесові світову славу?
7. Чи Сервантеса було поціновано належним чином за життя? Коли і де він помер?

1. Назвіть міста, у яких здобував освіту майбутній письменник, користуючись рубрикою «Чи добре ви запам'ятали?».
2. У цій же рубриці знайдіть твір Сервантеса, у якому він викладає свої погляди на літературу. Що допомогло вам пригадати цю назву?

Порівняйте опис зовнішності Сервантеса із «Повчальних новел» із портретами письменника. Чим передусім вони різняться? Яким ви уявляєте митця після прочитання статті?

Визначте провідні риси характеру письменника, використовуючи матеріали статті.

Складіть усну розповідь на тему «Чим приваблює мене вдача Сервантеса? ».

Читаючи уривки з роману, поміркуйте над тим, як автор ставиться до головного героя. Які засоби комічного використовує він у творенні образів Дон Кіхота і Санчо Панси?

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ ІЗ ЛАМАНЧІ

(*Уривки*)

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ I,

де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот із Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще

якесь голуб'ятко на додачу,— все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю[1] з дорогої матерії, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива — і то незгірша. Була у нього в домі клюшниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми, оповідаючи, од правди ані руш не од бігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу — тобто замалим не цілий рік — водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок рицарських до читання собі накупити: де, було, яку зуздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільїйе, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва[2]: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць...

Частенько йому траплялось диспутувати з тамтешнім парохом[3] — а був то чоловік учений, укінчений богослов із Сігуенси[4] — про те, котрий рицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, цилюрник[5] тим воякам далеко до Рицаря Феба; *Видання 1780 р., Мадрид*

Ілюстрація до роману у тому ж таки селі, вважав, що обом «Дон Кіхот» Сервантеса.

---

[1] *Камізе́ля* (*камізе́лька*) — короткий верхній одяг; куртка.

[2] *Фелісія́н де Сі́льва* — іспанський письменник XVI ст.

[3] *Па́рох* — священик.

[4] *Сігуе́нса* — іспанське містечко з невеликим університетом.

[5] *Цилю́рник* — перекручене *цирульник* — перукар, який також виконував функції лікаря (пускав кров тощо).

якщо хто може йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом рицар: не такий манірник і тонкослізка, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав було, що Сід Руй Діас завзятий був рицар, але н<* вийшов проти рицаря Полум'яного Меча, бо той одним махом двох страшних і потворних велетнів міг навпіл розчахнути... Та над усіх вихваляв він Рінальда Монтальбанського[1], любо йому було бачити, як той, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого попадя, або, перелинувши через море, викрадав Мухаммадо^ого боввана, що був, як славить історія, геть увесь щирозлотий. А за те, щоб надавати носаків зрадникові Ганелону, наш кавальєро віддав би радо свою клюшницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі,— тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою...

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом повний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручиків...

---

[1] *Рінальд Монтальбанський* — герой рицарської поеми Тассо (1544—1595), одного з найвідоміших італійських поетів.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього мала більше всякої ганджі, ніж горезвісна Гонеллина[1] коняка, що, кажуть, *tantum pellis et ossa fuit*[2], визнав, що Олександрів Буцефал[3]... його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого знатного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені?.. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого на світі.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом із Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину.

Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним діло стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові — то все одно, що дерево без листу або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої,— мовив собі на думці — або на моє щастя, випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене переміг на герці ще не оцінений по заслузі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед ваші очі, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

---

[1] *Гонелла* — блазень герцога Феррарського, їздив верхи на шкапі.
[2] Була сама шкура та кості *(лат.)*.
[3] *Буцефал* — кінь Олександра Македонського.

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку орацію, а надто знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса[1]). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

Запитання й завдання

1. Хто такий Кикоть? Як у романі описано його побут?
2. Яким було улюблене заняття Кикотя? До чого призвело його надмірне захоплення читанням?
3. Чому Кикоть став Дон Кіхотом із Ламанчі? З якою метою він вирішив блукати світом?
4. Як Дон Кіхот назвав свого коня? Що означає це ім'я?
5. Кого і як обрав Дон Кіхот Дамою серця?

Розділ II,

де оповідається про перший виїзд завзятого Дон Кіхота із своїх володінь

Скоро отак ізлагодився, не хотів наш гідальго марно часу гаяти і здійснення своїх намірів на безрік одкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати! Отож, ні слова нікому про задум свій не сказавши, встав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, узяв на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настромив на руку щит, схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, що як то щасливо складаються з самого початку його справи. Та ледве опинився в полі, як шибнула йому в голову страшна думка — така страшна, що він ладен був уже й назад завернутися. Пригадав собі, що його ж іще не висвячено на рицаря, тож за рицарськими законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем; а якби вже й висвячено, то як рицар-біляк він може носити лише білу збрую, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування

[1] *Тобо́со* — місто в Ламанчі на схід від Толедо.

похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що висвятиться від першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило — це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану...

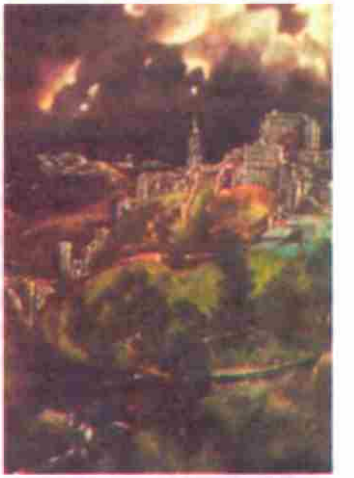

Ель Греко. Краєвид Толедо. *XVII ст.*

їде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

— Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх спише, розпочне оповідь про сю мою першу ранішню виправу саме так: «Заледве рожеволиций Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві звої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, мов у арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і з'явилася смертним очам поміж брам і кружганків ламанчського обрію, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, занехаявши розкішні пуховиці, спав на свого знакомитого коня Росинанта і рушив у дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтьєльською[1]».

...А потім промовив — так, ніби й справді був закоханий:

— О принцесо Дульсінеє, володарко полоненого мого серця! Великого завдала єси мені жалю, відіславши мене від себе й заказавши строго і гостро являтися перед очима вроди твоєї. Благаю, пані ласкава, не забувай відданого тобі серця, що з любові до тебе несказанної дознає муки!

І далі ще молов багато всяких нісенітниць, подібних до тих, що в романах своїх повичитував, підладжуючись якомога під той самий стиль, та й їхав собі помалу вперед, а сонце тим часом, підбившись височенько, пражило немилосердно — щоб у нашого гідальга лишився ще який мозок, воно б його до краю розтопило.

Майже цілий той день їхав він гарма-дарма — не траплялось йому по дорозі нічого, вартого згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілось йому здибати кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиці. Деякі автори твердять, ніби перша пригода сталась йому на Ляпіському перевалі, інші знов

[1] *Монтьєльська рівнина* — місцевість у Ламанчі.

кажуть, ніби то була пригода з вітряками, але я, пильно дослідивши сю справу і розшукавши відповідні записи в Ламанчській хроніці, знаю напевне, що того дня мав він пусту їзду; надвечір і сам він, і кінь його страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та випочити з труду великого, побачив наш рицар неподалік од шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку уздрів, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до брами спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

...Нашому шукай-біді здавалося, ніби все, що йому думалось, бачилось чи уявлялось, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й примарилось, що се не корчма, а пишний замок о чотирьох вежах та шпилях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдучий є, і все інше, до нього належне. Не доїхавши трохи до корчми (чи то пак до замку), він натягнув коневі поводи й пристав, сподіваючись, що між зубцями муру туж-туж з'явиться якийсь карлик і задме в ріг, ознаймуючи прибуття рицаря. Та карлик чомусь барився, а Росинантові пахло вже стійло; тоді Дон Кіхот під'їхав ближче і, побачивши двох гулящих молодичок, подумав, що то перед замковою брамою шпацирують якісь гречні панянки чи пишні дами. Сталося випадком, що саме в ту хвилину свинопас, зганяючи із стерниська черідку свиней (шанувавши слухи ваші, так вони називаються), засурмив у ріжок, бо на той гук вони звикли збігатися; тут уже Дон Кіхотові здалося, що сподіванка його справдилась, що то карлик звістує його приїзд. Без міри врадуваний рицар став наближатися до дам, але ті, побачивши таку поторочу в чудернацькому обладунку, зі щитом і списом, перелякались і кинулись тікати до корчми. Тоді Дон Кіхот, здогадавшись, що то він їх настрахав, підняв картонне забороло і, відслонивши своє худе, запорошене обличчя, обізвався до них чемно й поважно:

— Не тікайте од мене, сеньйори, не бійтесь нічого, бо рицарям того закону, до якого я належу, не честь і не подоба кривдити будь-кого, а найпаче таких достойних дівиць, що і з виду вашого зразу можна пізнати благородство.

Молодички зчудовано придивлялись до його обличчя, прикритого саморобним начілком; як же почули, що він назвав їх дівицями, а воно зовсім із їхнім ремеслом не в'яжеться, то не втримались і почали реготати, аж Дон Кіхотові сердито стало.

— Скромність прикрашає вроду,— зауважив він,— а хто без причини сміється, того називають дурносміхом. Зрештою, я кажу вам так не для того, щоб вас уразити чи подратувати; єдине, чого я прагну,— служити вашим милостям.

Незвична мова нашого рицаря та його незграбна подоба ще більший викликала у молодичок сміх, а його ще дужче від того розбирала досада; не знати, чим би те все скінчилось, якби не надоспів у саму пору корчмар — чоловік із себе повнотелесий і через те, може, на вдачу добрий. Правда, як побачив він те одоробло в збруї, що повід не приходився до списа, а щит до панцера, то й сам мало не засміявся за прикладом своїх нічліжанок; проте риштунок той грізний все ж таки й перелякав його непомалу, і він вирішив прийняти гостя поштиво.

— Пане рицарю,— озвався він до нього,— якщо ваше добродійство хоче в нас підночувати, то знайде тут усе, що треба — от тільки ліжка немає, а то всього повно.

Побачивши Дон Кіхот шанобливість кастеляна,— він бо мав корчмаря за управителя замку,— відповів:

— А мені, пане кастеляне, і того стане, бо знаєте:

В мене вбори — ясна збруя,
Бій завзятий — то мій спочив...

Корчмар подумав, що гість назвав його кастеляном, щоб натякнути, ніби він «кастілець, на всі руки умілець»,— хоч насправді був родом з Андалузії, з Сан-Лукарського узбережжя, притримав стремено Дон Кіхотові, і той ізсів із коня — з тяжкою, правда, бідою, бо ж цілісінький день і ріски в роті не мав, та попрохав господаря коня як слід попорати, бо, мовляв, другого такого вівсяника і в світі не знайдеш.

Корчмареві кінь не здався і в половину таким добрим, як хвалився Дон Кіхот, проте він завів його до стайні і зразу повернувся, чи не треба ще чого гостеві. А гість уже помирився з тими жіночками, і вони саме стягали з нього збрую. Нагрудника й нараменника вже й зняли, а от нашийника ніяк не могли одстебнути та того вражого шолома розсупонити, що до нього стьожками зеленими був міцно прикручений. Треба було б ті стьожки розрізати, бо вузлики так позатягалися, що не розплутаєш, але Дон Кіхот не хотів на те жодною мірою пристати: так і просидів цілу ніч у шоломі, наче дивоглядь яка. Тих же двох, що збрую з нього здіймали, вважав він за якихось князівен чи володарок того замку і промовляв до них з великою ввічливістю:

— Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Дон Кіхотом,
Що з своїх земель приїхав;
Йому служать двірські панни,
А коневі — королівни...

А коня мого, любі мої пані, звати, щоб ви знали, Росинант, а мене самого — Дон Кіхот з Ламанчі; щоправда, не годилося б мені виявляти вам свого ймення доти, доки його не вславлять подвиги, доконані мною вам на честь і пожиток, та коли вже випала така нагода припасувати до нинішніх обставин стародавній романс про Ланцелота, мушу я перед вами довчасно назватися. Та недалеко вже та пора, коли вашмості будуть мені наказувати, а я вашмостей буду послухати — тоді міцносила правиця моя дасть ознаку мого прагнення служити вам.

Молодички, не звиклі до таких пишномовних речей, слухали його мовчки; спитали тільки, чи не хотів би він чогось попоїсти... Діло, як на те, діялося в п'ятницю, і в усій корчмі не знайшлось ніякого їства, опріч риби (та й тієї було обмаль), що в Кастілії називають тріска, в Андалузії дорш, в інших краях кабліон, а в інших знов форелька. Дон Кіхота спитали, чи не спожило б його добродійство форельки, бо іншої риби все одно нема.

— Нехай буде й форелька,— погодився Дон Кіхот,— кілька штук форельок стане за одну форель, а мені байдуже, чи дадуть вісім разів по реалу[1], чи вісім реалів в одній монеті. А ще, може, та дрібна форелька й смачніша буде за форель — адже телятина делікатніша за воловину, а козенятина за козлину. Та нехай там уже що, тільки мерщій несіть, бо як живота не вгонобиш, то ані труду ніякого, ані зброї не підіймеш.

Стола поставили тут же надворі, коло воріт, і господар приніс Дон Кіхотові порцію тріски; риба була зле вимочена і ще гірше зготована, а хліб до неї чорніший і цвіліший за рицареву збрую. Ото була сміхота дивитись, як він вечеряє! На голові йому шолом, забороло підняте, а до рота сам рукою не дістане — мусив хтось інший їжу в рота класти. Одна з тих молодичок служила йому в тій потребі. Ще важче було з питтям, але корчмар прирозумів, як тій біді зарадити: вибрав із тростинки серце, один кінець тої рурочки в рота йому вставив, а в другий вино наливав; рицар же, аби тільки стьожок не розрізати, всі ті недогоди терпливо зносив... Тут же Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска — то форель, черствий хліб — пшенишна булка, ті дві блудяжки — двірські дами, а корчмар — кастелян, отже, недарма повзяв він намір у світ рушити, недарма виїхав із своїх володінь. Одне тільки його муляло, що він не дістав досі висвяти на рицаря, то й не має ще повного права шукати якоїсь пригоди, поки його не приймуть до рицарського стану.

---

[1] *Реал* — старовинна іспанська монета.

Запитання й завдання

1. Яка думка збентежила лицаря, коли той тільки-но вирушив у мандри? Яке рішення він приймає?
2. Про що Дон Кіхот міркував дорогою? Чи схожий головний герой на лицаря?
3. У які кумедні ситуації потрапляє Дон Кіхот? Які засоби комічного використовує автор для опису цих ситуацій? Наведіть приклади з тексту.

Розділ III,

де оповідається, яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав:

— Зацний рицарю, я не встану із місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, вашець і себе славою великою окриє, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стіп своїх і такії речі його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я й не сподівався од вашої, мій пане, незрівнянної великодушності,— промовив тоді Дон Кіхот,— бо ласка, о яку вас просив і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра рано вашець мене на рицаря висвятив. Сю ніч у каплиці замку панського я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться жадання моє заповідне, аби міг я по велінню обов'язку мого об'їжджати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким як я мандрованим рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був битий жук; він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він (корчмар би то) замолоду теж таким хвальним промислом трудився — віявся світами, шукаючи пригод...

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив

корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані рицарі, про яких понаписувано цілі стоси книг, мали про всяк случай добре натоптані гаманці; брали вони з собою і сорочки білі, і слоїки з мастю — рани гоїти: не завше-бо в чистому полі або серед степу десь воюючи і на рани здобуваючись є спромога знайти собі цілителя... А як траплялося, що рицар не мав джури (хоч таке й не часто випадало), то й сам приторочував бувало саковки маленькі коневі до крижів, ніби то не знати яка дорога річ. Правда, возитися з саквами не вельми-то мандрованому рицареві пристало, тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму прийшлому), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та іншої такої потребизни: той припас зовсім несподівано може стати в великій пригоді.

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватись до цілонічної варти коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало... Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на рицаря, що мав потому відбутися. Всі дуже тим химородам дивували й вийшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотову збрую. Як забачив наш рицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що важишся доторкнутись до зброї найславетнішого з усіх мандрованих рицарів, які будь-коли приперезувались мечем,— подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство приплатишся!

Гюстав Доре.
Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса

Погонич не зважав на тії погрози (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив збрую за ремінняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, в цій першій притузі, хай я помщуся за зневагу, вчинену серцю мойому, що голодує тобі по всі віки вічні, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. А Дон Кіхот позбирав збрую свою і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав та чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба і давай збрую скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знов махнув списом і нахабу по голові луснув... На той галас позбігались усі нічліжани корчемні, прибіг і сам господар. Тоді Дон Кіхот, затиснувши однією рукою щита, а другою за меча схопившись, покликнув:

— О царице вроди, сило й потуго мого знеможеного серця! Зверни в цю хвилю очі величі своєї на полоненого тобою рицаря, бо над ним небувала нависла небезпека!

Ці слова такого додали йому духу, що, здавалось, якби на нього вдарили погоничі з усього світу, то й тоді ані на крок не одступив би. Товариші поранених, побачивши їх у такому стані, зачали здалеку кидати на Дон Кіхота каміння, а він затулявся скільки мога щитом, та од жолоба не одходив, щоб збруї напризволяще не лишати...

— А вас, голодранці, вас, підлі гультіпаки,— кричав ізнов на погоничів,— я за невіщо маю. Кидайтесь на мене, бийтесь, лайтесь, що хочете робіть! За дурощі ваші й зухвальство піднесу я вам добру повну!

Він виголошував ці похвалки з таким палом і завзяттям, що завдав напасникам своїм жаху; з того переляку та ще з намови корчмаревої вони перестали кидатись камінням, а він не боронив їм забрати скалічених та й заходився знов справляти варту свою в незворушному супокої.

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той триклятий обряд, висвячу його на рицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалось. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за

тих гультяїв, котрі без пайового відома так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно з заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по шиї дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот пойняв йому віри і сказав, що на все пристає, аби тільки швидше обряд одбути...

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знов вернув до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодиць та хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальгові стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив рицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меча і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила те з великою спритністю...

— Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги і подуги,— примовляла чемненько, меча йому прив'язуючи.

Дон Кіхот спитав, як її на ім'я, бо він же мусить знати, кому завдячує таку велику ласку і кому має віддати частину слави, що здобуде потужною правицею своєю. Вона відповіла смиренно, що зветься Похожала, а батько в неї — полатайко з Толедо... Тоді Дон Кіхот попрохав її, щоб заради любові до нього вона вчинила одну ласку — звалася відтепер пані Похожальська; молодичка пообіцяла, що так і зробить.

Друга молодичка прип'яла йому остроги, і в нього була з нею майже така сама розмова, як із першою. Він і її спитав, як звати, а вона одказала, що звати її Вітрогонка, а батько в неї — статечний мельник із Антекери. Подякувавши їй і запропонувавши свої послуги, наш рицар попрохав її, щоб віднині називалась пані Вітрогонська.

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот.., не гаючись, окульбачив Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

Запитання й завдання

1. Як поставився корчмар до прохання Дон Кіхота про висвяту? Що він порадив лицарю?
2. Які пригоди чекали Дон Кіхота під час нічної варти? Що змусило корчмаря прискорити висвяту на лицаря?
3. Використовуючи цитати з тексту, опишіть «обряд» висвяти на лицаря. Яким постає Дон Кіхот у сцені посвяти?

Розділ IV

Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятись, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже повним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на прізначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує — з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквиляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

— Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого — хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

— А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

— Ой, не буду більше, дядьку,— лебедів хлопець,— їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, гримнув на дядька грізним голосом:

— Нечемний рицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа,— а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було

прихилене,— я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

— Пане рицарю, хлопець, що я отеє караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

— Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! — гукнув Дон Кіхот.— Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошию тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

— Може, воно й так,— сказав Дон Кіхот,— а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого повертати не треба.

— Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю,— бідкався дядько,— нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

— Щоб я оце та пішов до нього? — закричав хлопець.— Ніколи в світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить...

— Не спустить,— заперечив Дон Кіхот,— раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим рицарським законом, до якого належить...

— Що-бо ви, пане, говорите! — мовив хлопець.— Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

— То нічого,— сказав Дон Кіхот,— і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

— ...Голубе Андресику,— обізвався дядько,— ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

— Можна й без дорогої душі, лиши її собі,— сказав Дон Кіхот,— буде з мене, як ти йому виновате оддаси... Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я — завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами — і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

— А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен...

Тут він порвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не втратив... Але врешті він одв'язав-таки хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати,— нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завзятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завзятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так славно й щасливо розпочав своє рицарювання. Радий та веселий їхав він до свого села і промовляв півголосом:

— Воістину можеш ти йменуватися найщасливішою з усіх жінок, живущих на землі, о, над усіма вродливицями вродливице, Дульсінеє Тобоська! Доля-бо судила, щоб вірним твоїм слугою і виконавцем усіх твоїх бажаннів і веліннів став такий славний і завзятий рицар, як Дон Кіхот з Ламанчі, що, діставши, як відомо, лише вчора висвяту, сьогодні вже помстився за найстрашнішу кривду та образу, вчинену свавіллям і беззаконням, сьогодні вже вирвав бича з руки немилосердного ворога, що безневинно катував сього ніжнотілого отрока!

Так доїхав до місця, де чотири дороги розходились різно, і враз навернулись йому на думку ті перехрестя, де мандровані рицарі приставали й міркували, котрим шляхом далі братися. Тож і собі спинився на якусь хвилю, погадав туди-сюди і врешті попустив повіддя Росинантові, здавшися цілком на

його волю; кінь же, як перше мав, тою путею рушив, що прямісінько до його стайні провадила. Уїхавши так милі зо дві, побачив Дон Кіхот чималу громаду людей: були то, як згодом з'ясувалося, толедські купці, що правилися до Мурсії, аби там шовку накупити. їх було шестеро, всі під парасолями, а з ними ще четверо служебників верхами та троє погоничів, що йшли за мулами пішо. Ледве їх угледівши, уявив собі наш гідальго, що се вже йому друга пригода лучається, і, намагаючись у всьому наслідувати вичитані в романах події, вирішив ще одного рицарського подвигу доконати...

— Ані кроку далі! Стійте всі, аж поки не визнаєте, що в цілому світі немає красуні над володарку Ламанчі, незрівнянну Дульсінею Тобоську!

Почувши таку річ і побачивши чудернацьку постать речника, купці спинились: і з мови, і з виду дорозумілись вони, що то якийсь божевільний... От один купець, чоловік дотепний і гострий на язик, і каже:

— Пане рицарю, ми зовсім не знаємо тієї шановної дами, про яку ви говорите. Покажіть же її нам, і, якщо вона справді така гарна, як ви кажете, то ми без жодного примусу, по вольній волі визнаємо те, чого ви од нас жадаєте.

— Якби я вам її показав,— заперечив Дон Кіхот,— то невеликою було б із вашого боку заслугою засвідчити очевидну істину. Вся сила в тому, щоб ви, не бачивши, повірили, визнали, ствердили, і присягли того боронити. Як же сього не вчините, ставайте зо мною до побою, ви, неотеси й пустопляси!

— Пане рицарю,— обізветься знов купець,— іменем усіх присутніх тут можновладців благаю ваше добродійство не обтяжувати нашої совісті визнанням таких речей, яких ми ніколи не бачили й не чули і які до того ж могли б образити володарку Алькарії та королеву Естремадури. Як же вашець покаже нам якусь парсуну[1] тієї дами, якби навіть із того портрета ми побачили, що сеньйора ваша на одне око крива, а з другого їй ропа тече, то й тоді, аби вашеці догодити, ми ладні визнати за нею будь-які високі прикмети.

— Нічого такого з неї не тече, підла шельмо! — закипівши гнівом, гукнув Дон Кіхот.— Її біле, як лебединий пух, личко точить із себе амбру та мускус, і зовсім вона не крива й не горбата, а струнка, як веретенце в горах Гвадаррами; ви ж заплатите за таке страшне блюзнірство супроти божистої вроди моєї сеньйори!

Сеє сказавши, зважив списа і ринувся на розмовника з такою скаженою люттю, що якби Росинант не спіткнувся нена-

[1] *Парсуна* — портрет.

роком і не впав серед дороги, набіг би необачний купець лиха. А так кінь упав, а вершник далеченько по землі покотився. Силкувався підвестись, та не міг — морочливо було з тим списом, щитом, острогами, шоломом, з усім важенним обладунком. Борсався бідолаха з усіх сил, щоб устати, та все, знай, кричав:

— Не тікайте, нікчемні страхополохи! Стійте, підлі боюни! Не з своєї вини я впав, а через мого коня!

Тут один погонич, не дуже, бачиться, добромисний, почувши, як шпетить їх простягнений долі рицар, не стерпів і надумав замість відповіді полічити йому ребра. Він підбіг до нього, вхопив списа, поламав на цурки й заходився на бідоласі лати латати, аж поки не змолотив його на околот... А він, зоставшися на самоті, знов почав силкуватися, чи не встане; та як уже цілий і здоровий не здужав підвестися, то тепер і поготів, коли весь був побитий і потовчений. І все-таки почував себе щасливим: адже це, гадав, звичайна знегода мандрованого рицаря...

Запитання й завдання

1. Чому Дон Кіхот вирішив заїхати додому?
2. Хто став учасником нової пригоди, що трапилася Дон Кіхотові дорогою?
3. Як Дон Кіхот уперше виконав свій лицарський обов'язок? Чому він не зміг захистити пастуха? Які риси характеру героя розкрито в цій ситуації?
4. У чому полягала друга пригода Дон Кіхота? Як вона закінчилася? Чи приносять «подвиги» героя користь і добро людям?

Розділ V,

де оповідається далі про злигодні нашого рицаря

...Наче навмисне під ту саме хвилю проїздив тудою селянин один, гідальга нашого односілець та ще й сусіда — мливо до млина одвіз і це вже додому вертався. Як побачив, що на дорозі хтось лежить, то підійшов і спитав, хто він такий і що йому болить, що так жалібно стогне. Дон Кіхотові, ясна річ, уявилося, що то над'їхав його дядько, маркіз Мантуанський, тим замість одповіді виголошував він далі свого романса і все провадив про свою лиху годину та про любощі цісарського сина з мачухою, достотно так, як у тому романсі співалося. Селянин із дива не виходив, тої бридні слухаючи; тоді зняв із нього пошматоване забороло і витер йому з обличчя пилюгу, а витерши, одразу впізнав і сказав:

— Пане Кикоть,— так-бо звали нашого героя, поки не сплив із розуму і не пошився з статечного гідальга в мандроване рицарство,— хто ж се так вашу милость понівечив?

Та на всі його розпити Дон Кіхот водно торочив свого романса. Тоді добрий той чоловік бережно стягнув із нього нагрудника й нараменника, щоб побачити, чи немає де рани,— аж ні, не було ніде і кров не йшла. Потому підвів його і з тяжкою бідою висадив на свого осла, попідбирав усю справу рицарську, навіть цурпалля од списа, і прив'язав те все до сідла Росинантові, та й рушив поволеньки до села, міркуючи, проти чого се пан городив таку нісенітницю.

Провадячи всякі такі розмови, дочапали вони зрештою до села так як о присмерку, та дядько вирішив зождати, поки добре споночіє, щоб ніхто не побачив побитого рицаря верхи на такій непоказній животині. Як надійшла слушна пора, тоді вже в'їхав до села і став перед домом Дон Кіхота, де тим часом панував великий переполох; чути було, як клюшниця промовляла гучним голосом до гостей — пароха й цилюрника, що були найбільшими приятелями Дон Кіхота:

— Що ви скажете, добродію Перо Перес (так-бо звали священика), яка лиха година могла спіткати мого пана? Ось уже третій день, як його немає, не стало й коня, і щита, і списа, і всієї збруї... Тепер я собі пригадую, що не раз чула, як він, бувало, міркував уголос, що хоче стати мандрованим рицарем і блукатися світами, пригод усяких шукаючи. А бодай би ті книги Сатана побрав, як мали вони замутити найсвітліший у всій Ламанчі розум!

І небога те саме правила:

— Кажу ж вам, майстре Ніколас,— сокорила вона до цилюрника,— що дядьо мій, було, два дні й дві ночі поспіль над тими негодницькими романами сидять, а тоді, було, кинуть книжку, схоплять меча та й давай по стінах затинати... А як ухоркаються вже до краю, то, було, кажуть: «Я,— кажуть,— чотирьох велетнів побив, таких, що з башту заввишки»...

— Така і моя думка,— озвався парох.— Даю вам слово, що завтра ми влаштуємо над книжками автодафе[1] і дотла попалимо, щоб не збивали більше з плигу читальників, щоб не підкушували їх на такі вчинки, яких допустився, мабуть, мій добрий приятель.

...Із дому вибігли всі: скоро парох із цилюрником упізнали свого приятеля, а клюшниця й небога — пана свого і дядя, кинулись обіймати його, хоч він, знесилений, не міг із осла злізти.

— Стривайте,— казав він їм,— мене тяжко поранено з вини мого коня. Несіть мене до ліжка і покличте, коли можна,

---

[1] *Автодафе* — здійснення вироку інквізиції: публічне спалення засуджених.

ворожку Урганду[1], щоб доглянула мене й рани мої погоїла.

— Ой лишенько! — сплеснула руками клюшниця.— Чуло моє серце, на чому мій пан звихнувся... Злізайте з Богом, добродію, запевняю вас, що і без тої Дурганди вас на ноги поставимо. От до чого довели вашу милость ті розпрокляті рицарські романи, будь вони тричі неладні!

Гюстав Доре.
Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса

Дон Кіхота вклали в ліжко і стали оглядати, де його поранено, але ран так і не знайшли. Тоді Дон Кіхот сказав їм, що то він потовкся, як грьопнув додолу разом зі своїм Росинантом у бою з десятьма велетнями, такими зухвалими й почварними, яких іще не бачили під зорею й сонцем.

— Еге! — сказав парох.— Уже, значить, і до велетнів ряд дійшов? Скарай мене, Боже, як завтра до вечора не спалю всього того непотребу!..

Запитання й завдання

1. Хто врятував понівеченого другою пригодою лицаря?
2. Про що міркували клюшниця, небога і парох перед поверненням Дон Кіхота? До якого висновку вони дійшли?
3. Чи симпатизує головному героєві автор? Доведіть свою думку.
4. Як ставляться до Дон Кіхота інші персонажі твору?

Розділ VII

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

...Цілих два тижні по тому сидів наш гідальго тихо дома — не було й знаку, щоб він ізнову ті химороди гнати збирався. Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзяками своїми, парохом та цилюрником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані рицарі і що саме в його особі те мандроване рицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговориш.

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра

[1] *Урга́нда* — чарівниця, персонаж рицарського роману «Амадіс Гальський».

Гюстав Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса

мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Потім Дон Кіхот заходився грошей дбати: дещо попродав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Крім того, він позичив у одного приятеля круглого щита і, полагодивши сяк-так свого побитого шолома, завідомив зброєносця свого Санча, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той устиг найпотрібнішим припасом себе обмислити та не забув притьмом сакви узяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити, то думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрованих рицарів джури-ослоїзди, та так і не міг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому під верх благороднішого ступака, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що спіткається їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панча виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть із своїми... Немало ж за ту ніч і проїхали... од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюга на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв...

— Глядіть же, пане мандрований рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса,— на те одказав йому Дон Кіхот,— що в давнину мандровані рицарі мали

звичай наставляти джур своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, що вони звоювали, і я твердо наважився того хвального звичаю дотримати; мало того, я хочу його удосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несила їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм на ранг якусь волость або округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на сім тижні я звоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають — котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я прибільшую: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

— То себто виходить,— сказав Санчо Панса,— коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої короленятами?

— А хто ж у цьому може сумніватись? — одрік Дон Кіхот.

— Та хоч би й я,— сказав Санчо Панса.— Коли б навіть Пан Біг із неба королівські корони дощем сіяв, то й тоді на голову Хуани Гутьєррес ані жодна, мабуть, не прийшлася б. Ні, пане, не вийде з неї королиці, хіба од сили грапиня, та й то ще невгадно.

— Уповай на Бога, Санчо,— втішав його Дон Кіхот,— він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибіднюйся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то й не думай.

— Я й не думаю, добродію,— відповів Санчо Панса.— Ви ж у мене пан важнющий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було, й до снаги.

Запитання й завдання

1. Кого Дон Кіхот умовив бути своїм джурою? Які обіцянки остаточно переконали селянина?
2. Чому Дон Кіхот зі своїм зброєносцем вирушили в дорогу потай?
3. Про що говорили дорогою мандрівний лицар і його джура?

Розділ VIII

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився бій воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот.— Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що-бо ви, пане, кажете? — заперечив Санчо.— То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млинові ворочають.

— Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий,— сказав Дон Кіхот,— бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Гюстав Доре.
Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея[1], і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу.

[1] *Бріарей* — у грецькій міфології сторукий титан, що повстав проти богів.

Санчо Панса прибіг на всю ослячу рись рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може — так тяжко грьопнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо.— Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє...

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих рбзиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди...

— ...Я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя,— промовив Дон Кіхот,— але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так,— відповів Санчо,— але я був би радий, що Боже крий, якби ви, паночку, та жалілись мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана... Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну клюгу, що од списа лишилась,— от тобі вже й ратище готове. Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвильку, мріючи про свою володарку Дульсінею — він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, ... він проспав без прокиду до самого рана... Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати — був, певно,

ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпіського перевалу.

— Отут, брате Санчо,— обізвався Дон Кіхот,— буде нам з тобою тих пригод, хоч купайся. Тільки гляди: хоч до якого великого скруту мені дійде, не поривайся до меча, аби мене оборонити; хіба що нападуть на мене якісь лайдаки, посполиті люди, тоді можеш мені пособляти. А як будуть то рицарі, ти не можеш і не мусиш за всіма законами рицарськими мені до помочі ставати, поки тебе самого на рицаря не висвятять.

— За се не клопочіться, пане,— відповів Санчо,— тут я ніколи з послуху не вийду, бо вдався зроду любомирний, усякі свари та чвари мені осоружні...

їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами парасолі. За нитіи їхав ридван[1] з чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи н^конях, а позаду йшли пішки два погоничі. В тому ридвані сиділа, як виявилось згодом, одна біскайська дама, що правилась у Севілью до свого чоловіка, котрий мав їхати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її почту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джурі:

— Коли не помиляюсь, нас чекає зараз найславніша пригода, яку тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі онде-о — то, безперечно, чарівники, що викрали якусь принцесу і везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому ґвалтовному вчинкові перешкодити.

— Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! — сказав Санчо Панса.— Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знов вас лихий попутає.

— Говорив же я тобі, Санчо,— відповів Дон Кіхот,— що ти не вельми на пригодах розумієшся...

По сім слові вибасував наперед, став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, і обізвався зичним голосом:

— Гей ви, диявольське потворне кодло! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у сьому ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, прийміть слушну кару за своє лиходійство!

Ченці натягнули повіддя; вражені незвичайним виглядом Дон Кіхота і ще більше його мовою, вони одказали:

---

[1] *Ридва́н* — велика карета для далеких подорожей.

— Пане рицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, того ми несвідомі.

— Ви не одурите мене лестивими речами,— сказав Дон Кіхот.— Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підострожив Росинанта, наважив списа і з таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю... Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки і гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завзятого джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого се він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставши з того, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана і завів розмову з подорожніми, вони кинулись на Санча, повалили його і добре йому боки полатали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшися, без тями й без духу. Чернець тим часом устав, переляканий та перестрашений, що й лиця на ньому не було, зліз мерщій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію...

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

— Ваша ліпота, сеньйоро моя,— просторікував наш рицар,— може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визвольника свойого допитуючись, відайте, що звати мене Дон Кіхот з Ламанчі, що єстем мандрований рицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливиці Дульсінеї Тобоської; в нагороду за поміч... одної лише благаю у вас ласки, рачте, ваша вельможність, завернути до Тобоса, стати в моїм імені перед володаркою моєю і ознаймити їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що рицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього і, схопивши за списа, гукнув ламаною кастільською і крученою біскайською мовою:

— Гей, рицар, лихої години! Клянусь на Бога, що мені створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

— ...Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес[1],— промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меча, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже-то на ту найману тварину звірявся, та встиг лише меча добути. Щастя його, що ридван був близенько: він схопив ізвідти подушку, закрився нею, мов щитом, і обидва вони ринулись до бою, як двоє смертельних ворогів.

Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому сю бійку до кінця довести, то він і панію вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, вражена й перелякана таким зворотом справи, веліла од'їхати на узбіч і віддалік дивилась на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу — якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того ґвалтовного удару, Дон Кіхот покликнув на весь голос:

— О, Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого рицаря, що заради чеснот твоїх незмовленних на таку жахливу наражається небезпечність!

Проголосити цю тираду, стиснути меча в руці, заслонитися добре щитом і стрімко впасти на противника — все це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитись. Той же, побачивши таку рішучість і одвагу рицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою і стояв напоготові... Всі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшенних ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилась, аби тільки Господь порятував слугу її і вибавив їх усіх од видимої смерті. Але, на превеликий жаль, перший автор, що написав про Дон Кіхота, уриває історію свою саме на цьому захоплюючому моменті[2], пояснивши це тим, що не*шайшов у джерелах жодних відомостей про закінчення сього поєдинку та про інші Дон Кіхотові подвиги...

Запитання й завдання

1. Чому Санчо Панса не розуміє свого господаря? Як поставився він до бою з вітряками?
2. Як поводиться Санчо Панса дорогою? Чи бере він участь у змаганнях Дон Кіхота? Чим відрізняється його поведінка від поведінки Дон Кіхота?
3. Якими рисами характеру наділяє автор Санчо Пансу?

[1] *Аграхес* — персонаж роману «Амадіс Гальський».
[2] Перша частина «Дон Кіхота» складалася з чотирьох книг.

Розділ X

Про втішні розмови, що провадив Дон Кіхот зі зброєносцем своїм Санчо Пансою

Тим часом підвівся й Санчо Панса, якого служки чернечі добре-таки помотлошили, і став пильно стежити за поєдинком Дон Кіхота, благаючи подумки Бога, аби дарував панові його перемогу і владу над островом, що на ньому губернатором мав стати, як було обіцяно, джура. Як же двобій скінчився і Дон Кіхот збирався знову сідати на Росинанта, Санчо підбіг, ... упав перед ним навколішки, поцілував у руку й сказав:

— Пане мій Дон Кіхоте, нарядіть мене з ласки вашої губернатором на той острів, що здобуло ваше добродійство в сьому запеклому бою; хай хоч який великий той острів буде, а в мене стане хисту на ньому губернаторювати...

На те сказав йому Дон Кіхот:

— Уважай, брате Санчо, що се була в нас пригода не острівна, лише перехресна, а в такій нічого путнього не здобудешся... Май лишень терпіння, незабаром випаде нам щось краще, і будеш ти в мене губернатором, а може, й бери вище!

Санчо подякував йому красненько, поцілував ще раз руку і край кольчуги, підсадив його на Росинанта, а сам сів на осла та й потюпав слідком за паном, що, навіть не попрощавшися з подорожніми дамами і не сказавши більше ні слова, покатав у поблизький лісок. Санчо і свою худобину на повну рись пустив, так же за Росинантом годі було збігти: мусив Санчо пана свого окликнути, щоб надіждав його. Дон Кіхот осадив Росинанта й чекав на свого захеканого джуру, що, порівнявшись із ним, сказав:

— Здається мені, пане, що треба нам у якійся церкві заховатися, бо ви тому чоловікові такого завдали гарту, що як заявить хто в Святу Германдаду[1], то певне нас із вами в тюрягу запроторять...

— Замовч,— сказав йому Дон Кіхот.— Ти бачив коли, чи де читав, щоб мандрованого рицаря за смертовбивство до права тягли?

— За смердовбивство я не знаю,— відповів Санчо,— сам на чуже життя не важив ізроду, знаю тільки що Свята Германдада за тими плаче, що на битому шляху бійку заводять, а я в таке мішатись не хочу.

— Не журися, друже,— заспокоїв його Дон Кіхот,— я тебе... од Германдади... одзволю. Але ти скажи мені по щирій правді: чи бачив ти де рицаря понад мене на всьому земному крузі, що людям відомий? Чи читав у якомусь романі, щоб хто

---

[1] *Свята Германдада* — **святе братство, поліція інквізиції.**

Гюстав Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот» Сервантеса

коли сміливіше нападав, стійкіше захищався, завзятіше рубався, спритніше ворога з сідла скидав?

— Як направду сказати,— признався Санчо Панса,— то я зроду не читав ані однісінької книжки, бо таки й неписьменний; та не гріх і побожитися, що, скільки живу, не служив іще такому, як ваша милость, хвабренному пану; дай тільки, Господи, щоб за ту вашу хвабрість не попали ви туди, що я оце казав. Та тепер прошу вас, пане, погойтеся трохи: он у вас із уха кров як цебенить. А в мене в торбі і смиканина є, і масті білої трошки.

— Не треба було б того нічого,— відказав Дон Кіхот,— якби я не забув прихопити з собою плящину з бальзамом Ф'єрабраса[1]: одна б його краплинка — і ніякі ліки більше не потрібні, і ніякого тобі клопоту.

— А що то за плящина, що то за бальзам? — спитав Санчо.

— Я того бальзаму рецепт напам'ять знаю,— одказав Дон Кіхот,— з ним ніяка смерть не страшна, ніяких ран не бійся. Я його наготую і дам тобі, а ти тільки дивись — як мене в бою хто розрубає навпіл (таке з мандрованими рицарями раз у раз трапляється), зараз обережненько підніми ту половину, що додолу впала, і, поки ще кров не зсілася, притули її гарненько до тої половини, що в сідлі лишилась, та гляди ж, припасуй там усе як слід, а тоді дай мені того бальзаму двічі ковтнути, і я буду знову здоровий, як дзвін, от побачиш.

— Коли таке діло,— сказав Панса,— то зрікаюсь я навіки над островом урядувати, що ви обіцяли, а за всю мою вірну й щиру службу одного в вас прошу: дайте мені, пане, рецепта на ті чудотворні краплі. ... А чи дорого ж то стане ті ліки зготовити?

— Та за які три реали...— відповів Дон Кіхот.

— Бий його Божа сила! — вигукнув Санчо.— То чого ж ви, пане, чекаєте? Наробіть і мене навчіть.

— Тихо, друже,— сказав Дон Кіхот,— я тобі ще й не такі таємниці відкрию, ще й не такими ласками тебе ущедрю; а поки що полікуймося, бо вухо мені таки непомалу болить.

...Але тут Дон Кіхот глянув ненароком на свого розбитого шолома і трохи не сказився. Поклав руку на меча, звів до неба очі і промовив:

---

1 *Ф'єрабрас* — легендарний емір єгипетський, винахідник чудотворного бальзаму.

— Присягаю на Створителя всього сущого і на всі чотири Євангелії, де теє суще докладно списане, що буду так жити, як жив великий маркіз Мантуанський, коли поклявся за смерть свого небожа помститися, сиріч не їсти хліба за столом, не пригортатися до малжонки і ще чогось не робити (от забувся, але все одно присягаю), допоки... не виборю в якогось рицаря такого доброго шолома, як сей був. І не думай, Санчо, що се я сухого дуба верзу, мені є чиїм слідом іти: адже так достоту було з Мамбріновим шоломом[1], що так дорого став Сакріпантові[2].

— Ей, пане, пане! — промовив Санчо.— Пошліть ви всі ті присяги к нечистій матері, бо вони тільки на здоров'я вадять та душу до гріха провадять. Ану ж ми за кілька день не здибаємо чоловіка в шоломі, що тоді робити? Це ж доведеться ночувати під голим небом, спати не роздягавшись і ще всяку таку покуту нести, що понавигадував той дурноголовий дід, маркіз Мантуанський, а ви оце тепер його робом ходити надумали...

— Помиляєшся,— сказав Дон Кіхот.— За які дві години ми зустрінемо десь на розпутті велику силу збройного люду; буде його, може, ще більше, ніж у тому війську, що на Альбраку[3] йшло Анджеліки Прекрасної добувати.

— Ну, чи так, то й так,— погодився Санчо.— Аби тільки дав Бог, щоб усе добре було, та щоб швидше того острова добути, який мені так дорого коштує, а там хоч і вмерти.

— Я вже казав тобі, Санчо, про те будь безпечен: не буде острова, знайдемо щось інше, може, данське королівство... Та годі поки що про се, поглянь лишень, чи нема там у тебе в торбі чого попоїсти: підживимось і зараз же рушимо замку шукати, де б нам ніч перебути та бальзаму наготовити, що я казав,— а то вухо так болить, що крий Мати Божа.

— У мене є цибулина, сиру трохи та хліба кілька шкуринок,— мовив Санчо,— та се їство не годиться такому, як ви, зацному рицареві.

— Небагато ж ти в цьому ділі тямиш,— одказав Дон Кіхот.— Знай, Санчо: мандровані рицарі за честь собі покладають по місяцю нічого не заживати, або вже їдять, що Бог пошле. Воно було б тобі не в дивовижу, якби ти прочитав стільки книжок, як я. Ані в жодній книзі про те не пишеться, аби мандровані рицарі щось їли, хіба хто пишну учту на їхню честь уряджав, а то все абичим перебувались... Отож, друже Санчо, не журися тим, що мені до смаку припадає, не переробляй

---

[1] *Мамбріновий шолом* — золотий шолом мавританського царя Мамбріна, що оберігав його від ран.

[2] *Сакріпант* — герой поем, хвалько і чванько.

[3] *Альбрака* — замок на скелі, притулок Анджеліки Прекрасної, героїні поеми «Роланд Закоханий».

світу на свій триб і не перевертай шкереберть звичаїв мандрованого рицарства.

...По сій мові вив'язав Санчо із торби харчі, та й попоїли вдвох любо і мирно... Тоді знов посідали верхи та й рушили чимдуж, щоб до якої-небудь оселі завидна добратися. Та шкода було їхньої надії: сонце зайшло, а до житла так і не прибились. Довелося заночувати у козопасів, що в полі куренями стояли,— добре що хоч до них приблудили. Санчові було досадно, що до села не доїхав, а Дон Кіхот, навпаки, радів, що в полі зорюватиме — кожна така пригода правила йому за певний доказ його рицарськості.

Переклад *Миколи Лукаша та Андрія Перепаді*

Запитання й завдання

1. Чим Дон Кіхот спокушав товариша дорогою? Він говорить із Санчо Пансою щиро чи хитрує? Доведіть свою думку.
2. Що штовхає мандрівного лицаря на кумедні вчинки? Чим керується він у своїх діях?
3. Як змінюються стосунки двох героїв упродовж роману?

Складіть порівняльну характеристику образів Дон Кіхота і Санчо Панси і заповніть таблицю.

Дон Кіхот	Санчо Панса

Доберіть застарілі слова, якими перекладач намагається передати колорит епохи, зображеної у творі. Поясніть їх значення. Укладіть словничок застарілої лексики до одного з наведених у підручнику розділів.

ПРО РОМАН «ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ ІЗ ЛАМАНЧІ» (1605, 1615)

...Перо генія завжди сягає набагато далі, ніж це було передбачено в його задумах,., і Сервантес, сам того не усвідомлюючи, написав найяскравішу сатиру на людську захопленість.

Генріх Гейне

Найвидатніша книга Сервантеса. У передмові автор сором'язливо звертається до читача: ***«...хотів би, кажу, щоб цяя книга, дитина мого умислу, була гарна, весела й дотепна понад усяку уяву, — отже не здолів таки переступити закону природи, що, який, мовляв, батько, такий і син. І справді, що іншого міг спородити мій недійшлий та недолугий розум, як не***

повість про худого, хирного і химерного сина, повного розмаїтих думок та гадок, що зроду ніякій душі живій і в сні таких не привернеться?» Навряд чи сподівався тоді митець, що його роман співвітчизники називатимуть *«нашою Біблією»*, а про Дон Кіхота в Іспанській Академії говоритимуть стоячи. На батьківщині письменника, окрім музею Сервантеса, є музеї Дон Кіхота, Дульсінеї Тобоської та вітряка.

Пам'ятник Дон Кіхоту і Санчо Пансі. *Мадрид*

Химерна доля роману. Задум роману «Дон Кіхот» виник у в'язниці. Перша частина роману побачила світ у 1605 році, мала великий успіх і дуже швидко стала відомою не лише в Іспанії, айв інших країнах Західної Європи. Сервантесу надходили численні листи від читачів, у яких, окрім захоплення й високої оцінки твору, містилися й прохання написати продовження пригод премудрого гідальго з Ламанчі. Письменник розпочав роботу над другою частиною твору, раптом вийшло продовження його «Дон Кіхота», підписане псевдонімом Алонсо Фернанденс де Авельянеда. У ті часи явище запозичення чужого сюжету не було рідкістю, однак продовження його власного роману обурило письменника. Авельянеда не лише запозичив сюжет і художні надбання автора, але й спотворив та спримітизував їх. У «Лже-Кіхоті» (так назвали книгу літературознавці) головні герої однопланові. До того ж Авельянеда пересипав сторінки своєї книги численними нападами на справжнього автора роману. Обурений Сервантес за кілька місяців завершив другу частину свого твору, не проминувши нагоди поглузувати над «Лже-Кіхотом» та його автором. Наприкінці 1615 року вона була видана в Мадриді.

Пародія на рицарські романи. Сам письменник у передмові до першої частини називає книгу *«суцільним запереченням рицарських романів»*, популярних у тодішній Іспанії. Чому таким відверто неприйнятним для письменника стало захоплення співвітчизників рицарськими романами? Адже ці книги не тільки розважали цікавими пригодами, вони розбуджували в душах читачів добрі почуття. Відважний герой, здійснюючи численні подвиги в ім'я Чарівної Дами, завжди готовий надати допомогу бідним і знедоленим, захищає справедливість, завжди перемагає. Все відбувається як у казці, а тому й від-

волікає увагу від реального життя з його проблемами. До того ж основна частина цієї літератури була низьковартісною в художньому плані, з чим вимогливий митець не міг змиритися.

Сервантес насичує свій твір традиційними рисами й ситуаціями рицарського роману, але позбавляє їх казкового середовища і вміщує в реальну іспанську дійсність кінця XVI — початку XVII століть. Традиційні ситуації вже не здаються піднесеними, вони приземлюються і видаються комічними. Цим письменник досягає ще одного художнього ефекту: описувані події і пригоди, які спочатку розважають читача своїм комізмом, відступають на задній план, перетворюються на тло, яке лише увиразнює багатогранність і художню досконалість центральної фігури роману.

Божевільний дивак чи мрійник? На початку роману *Дон Кіхот* — пересічна й комічна фігура. Про його звичайність, а не винятковість (що було обов'язковим в рицарській літературі), свідчить походження — збіднілий шляхтич. Докладний опис побуту (харчувався скромно, на одяг майже нічого не лишалося, вільний час проводив на полюванні) також додає персонажеві твору комічності. Письменник не заглиблюється в подробиці попереднього життя героя, оскільки для читача вони будуть неістотними. Головне — це метаморфоза: Кіготь, Віхоть чи, найімовірніше, Кикоть перетворюється на *Дон Кіхота,* звичайний бідний гідальго вирішує стати мандрівним лицарем, здійснювати ратні подвиги в ім'я селянки Альдонси Лоренсо, яку він перейменовує на *Дульсінею Тобоську.*

Хто ж він такий, цей кумедний чоловік: божевільний дивак чи мрійник, який вирішив повернути світові втрачену ним справедливість? На початку роману Дон Кіхотове божевілля визнають усі, хто його оточує: небога, ключниця, священик, цирульник. І читачеві часом здається, що головний герой несповна розуму, оскільки реальний світ він бачить крізь призму хворобливих фантазій: бореться з чарівниками, велетнями, захищає принцес. Дійсність кепкує з нього, завдає все нових ударів, робить його «подвиги» безглуздими і навіть шкідливими. Як, наприклад, випадок із пастушком. Благородство мандрівного лицаря змушує його вірити в те, що господар обов'язково поверне хлопчикові заборговані гроші, адже він дав слово. Премудрий гідальго навіть уявити собі не може, що більшість людей дотримується даного слова лише в тих випадках, коли це зручно. Головний мотив роману якраз і полягає в різниці між Дон Кіхотовими уявленнями про життя, виплеканими рицарськими романами, і власне життям.

Отже, схоже на те, що Дон Кіхота можна визнати божевільним диваком. Чому ж тоді сам автор так лагідно ставиться до

свого героя? Хоча Сервантес і сміється разом з усіма з його вчинків, але в цьому сміхові більше розуміння і співчуття до людини, яка самотужки бореться зі злом і брехнею, сподіваючись повернути світові добро і справедливість. Автор доводить, що божевільний не Кикоть, а жорстокий світ. Тому впродовж твору Дон Кіхотові дивацтва все частіше обертаються мудрістю.

Для чого в романі Санчо Панса? Дон Кіхот не самотній — у нього є вірний джура *Санчо Панса.* На перший погляд ці образи абсолютно протилежні: різні характери, соціальне походження, мотиви поведінки і навіть зовнішність. Худому й довготелесому мрійникові Дон Кіхоту протистоїть невисокий товстун Панса, у якого навіть прізвище іспанською мовою означає «живіт». Санчо — бідний селянин, який пристає на Дон Кіхотову пропозицію мандрувати світом лише для того, щоб розбагатіти. Дон Кіхотові ідеали спочатку йому байдужі, він любить поїсти і поспати, дуже розсудливий і хазяйновитий, але надто наївний і довірливий. Неосвічений селянин Санчо вірить, що скоро він стане губернатором острова чи, можливо, навіть графом.

Спілкування Санчо з Дон Кіхотом має наслідки. Прагматичний селянин на очах у читача стає добрим і чуйним, намагається бути чесним і справедливим, поділяє наміри свого господаря безкорисливо служити людям. Та й сам Дон Кіхот завдяки Санчо більше наближається до реальності, менше фантазує. Змінюється і ставлення Санчо до Дон Кіхота: *«...така вже моя судьбина.., інакше не можу, мушу йому товаришити та й край: ми з ним односельці, він мене харчував, я його люблю, він цим дорожить, навіть подарував мені ослят, а головне, я вірний-вірненький, отож ніхто нас із ним не розлучить».* Тепер герої більше нагадують добрих друзів, аніж пана та господаря. Вони наблизились один до одного духовно, стали однодумцями.

Аналізуючи роман Сервантеса, німецький поет Генріх Гейне зазначав: *«Щодо двох персонажів, котрі іменують себе Дон Кіхотом і Санчо Пансою, вони безперервно пародіюють одне одного та водночас дивовижно одне одного доповнюють, а разом вони складають справжнього героя роману...»*

Що таке «донкіхотство»? Книга Сервантеса по різному сприймалася читачами. Сучасники автора побачили у творі переважно пародію на рицарські романи. А по-справжньому зрозуміли глибокий реалізм і народність книги, її гуманістичні ідеї пізніше, у XVIII—XIX століттях. З плином часу читачі з'ясували для себе: письменник помітив і першим художньо інтерпретував життєве явище, властиве усім поколінням і народам, яке дістало назву *«донкіхотство».* Таким було справжнє відкриття письменника. «Донкіхотство» — поняття багатогранне. Навіть

Своєрідність роману «Дон Кіхот»:
— задум — *пародія* на рицарські романи;
— комізм зображуваних ситуацій;
— багатогранність образу Дон Кіхота;
— контраст у зображенні Дон Кіхота й Санчо Панси;
— духовне зростання героїв;
— багатство мови твору;
— гуманістичне спрямування роману.

сучасні дослідники інколи протилежно тлумачать його. Одні вбачають у ньому *«відсутність відчуття реальності і називають донкіхотом людину, яка лізе в халепу, позбавлена відчуття дійсності, а тому недолуга, недоладна, жалюгідна й кумедна»*. Інші розуміють як *«небажання пристосовуватися до прози життя, намагання змінити і перетворити дійсність, героїчне прагнення до мрії, вірність високій меті, хоча б ця мета і суперечила грубій логіці реальних фактів»*.

Не випадково саме Сервантес описав «донкіхотство» у своєму творі, адже це явище він побачив у реальній дійсності. Життя іспанського королівства дуже нагадувало недолугі дії героя роману. На тлі загальних злиднів і занепаду країна продовжувала називати себе величною і могутньою, а іспанський уряд діяв всупереч здоровому глузду (щось на зразок того, як лицар із Ламанчі змагався з вітряками). Ідеї гуманізму, які масово поширювалися серед народу, були лише мрією, яку піднімали на стяг поодинокі Дон Кіхоти.

Багатозначні тлумачення «донкіхотства» забезпечили головному героєві роману чільне місце в галереї в і ч н и х о б р а з і в світової літератури. За глибиною художнього узагальнення образ Дон Кіхота вийшов за межі конкретного твору і зображеної епохи. Дон Кіхоти з'являлися в різні часи й у різних народів. «Донкіхотство» було характерним як для приватного, так і суспільного життя, траплялося в політиці, мистецтві, науці.

Глибина образу Дон Кіхота зацікавила відомих художників і надихнула їх передати постать лицаря з Ламанчі засобами образотворчого мистецтва. Одним із перших відтворив образ Дон Кіхота Франциско Гойя, згодом — Гюстав Доре, Пабло Пікассо і Сальвадор Далі. Ілюстрували книгу російські художники Сава Бродський і Кукринікси. Захоплені рядки присвятили Сервантесовому героєві визначні письменники світової літератури: Поль Верлен, Марк Твен, Генріх Гейне, Іван Тургенєв, Федір Достоєвський, Іван Франко, Леся Українка, Борис Грінченко, Ліна Костенко. Зокрема, німецький письменник Генріх Манн писав: *«Дон Кіхот» — роман про вигаданих людей та обставини, проте щодня можна спостерігати схожі події і характери; в усіх країнах світу цей роман є скарбницею досвіду»*.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Алонсо Фернанденс де Авельянеда, Генріх Гейне, Франциско Гойя, Гюстав Доре, Пабло Пікассо, Сальвадор Далі, Сава Бродський, Кукрінікси, Поль Верлен, Марк Твен, Іван Тургенєв, Федір Достоєвський, Іван Франко, Леся Українка, Борис Грінченко, Ліна Костенко.
Назви творів: «Премудрий гідальго Дон Кіхот із Ламанчі», «Лже-Кіхот».
Літературознавчі поняття: роман, вічний образ.
Поняття: пародія, «донкіхотство».

Запитання й завдання

1. Як на батьківщині Сервантеса ставляться до роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот із Ламанчі» ?
2. Де і коли з'явилася ця книга? Яка подія спонукала автора активніше працювати над другою частиною роману?
3. Що передусім побачили в «Дон Кіхоті» сучасники Сервантеса? Як тлумачать образ Дон Кіхота нині?
4. **Чому Сервантес так відверто виступив проти** *рицарських романів*?
5. Чи змінюється поведінка Дон Кіхота упродовж твору? Чиї ідеї пропагує Дон Кіхот у розмовах з людьми?
6. Що таке «*донкіхотство*»? Чому саме Сервантес описав «донкіхотство» у своєму романі?
7. Чи належить до *вічних образів* **Санчо Панса?**

1. **У рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» знайдіть імена художників, які відтворили образ Дон Кіхота.**
2. Користуючись цією ж рубрикою, наведіть імена письменників світової літератури, які писали про Дон Кіхота. Які твори цих письменників ви пам'ятаєте?

1. Чим відрізняється «Лже-Кіхот» від роману Сервантеса?
2. Які традиційні риси і ситуації рицарського роману наявні в «Дон Кіхоті»?
3. Що відрізняє і що об'єднує образи Дон Кіхота і Санчо Панси?

1. Прокоментуйте слова Генріха Гейне — епіграф до статті.
2. Чи можна Дон Кіхота назвати божевільним диваком?
3. Чи можна Дон Кіхота назвати шляхетним мрійником? Які для цього є підстави?
4. Чи можна стверджувати, що характери Дон Кіхота і Санчо Панси подаються в розвитку? Обґрунтуйте свою думку, використовуючи матеріали статті.

Напишіть твір на тему «Дон Кіхот — вічний образ світової літератури».

Думка в подарунок

...Пильнуй завше, хто ти єсть такий, пізнай себе самого, а то найтрудніше з усіх пізнавань ***(Сервантес).***

Невідомий художник.
Портрет Шекспіра
Вільям Шекспір — англійський драматург і поет
1564 (Стретфорд-на-Ейвоні) — 1616 (там само)

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР
(1564—1616)

Пророк, що прийшов... повісти нам таємницю... душі людської.

Федір Достоєвський

***«Людина є мірилом всіх речей»,*— стверджує антична мудрість. Повернення до неї ознаменувало епоху Відродження. В Англії вона настала майже на два століття пізніше, ніж в Італії (кінець XVI — початок XVII століть). Найвищі ідеали Відродження в Англії знайшли свій вияв у літературі, і перш за все, у п'єсах Шекспіра.**

Творчість Шекспіра — вершина англійського Відродження і водночас трагічний фінал всієї епохи Відродження. Вона починалася із мрії про вільну людину, а закінчувалася розумінням того, що втілити ідеал у життя неможливо. *«Він був людина»*,— скаже поет у «Гамлеті». Ці слова звучать як нагадування про те прекрасне, що так і не стало реальністю.

Країна Вільяма Шекспіра. За твердженням Гете, щоб зрозуміти поета, треба *«вирушити до його країни»*. На той час Англією правила королева Єлизавета I (Велика), яка завершувала династію Тюдорів. Єлизавета посіла трон за шість років до народження Шекспіра, давши ім'я й епосі, і своїм сучасникам — *«Єлизаветинці»*. Зусиллями Єлизавети Великої країна перетворилася на могутню державу зі статусом *«володарки морів»*, над якою *«ніколи не заходить сонце...»*

Цю епоху характеризують суперечливі явища і процеси. З одного боку, англійські кораблі, навантажені, в основному, вовною, пливли у різні кінці світу, утверджуючи силу і славу Англії, а з іншого — жорстокі внутрішні проблеми. Зростаючий попит на вовну був настільки великий, що орати і сіяти стало невигідно. Землі перетворювалися на пасовиська для овець, а селяни, що опинилися без діла, поповнювали ряди волоцюг, жебраків, а то й розбійників.

Єлизавета, намагаючись зберегти міцну владу, усувала всіх, хто їй хоча б якось загрожував. *«Звихнувся час»*,— скаже поет.

Подвиги мореплавців і розбій на дорогах, придворні інтриги і твердість, навіть безжалісність королеви, а ще — справжня чума (1592), що косила всіх підряд — все це дивним чином поєднувалося в одному часі. Зароджувався новий світ.

Королева Єлизавета I.
Портрет 1599 р.

В особі Шекспіра цей світ отримав свого великого літописця. Не існує більш точної і глибокої, насамперед з психологічної точки зору, хроніки англійського життя на рубежі XVI—XVII століть, ніж та, що постала у його творах. Саме Шекспіру вдалося відтворити людський образ свого часу. Хоча, на перший погляд, писав Шекспір і не про Англію. Він переносив свого глядача до Італії, Данії, Старої Шотландії і навіть в античний світ, тому що говорити відкрито про сучасну йому Англію було небезпечно. Але її «впізнавали» у його творах.

Що відомо про Шекспіра? «З *усіх видатних людей він — найзагадковіший. Єдине, що ми знаємо про нього, це те, що він жив і страждав»*,— так сказав про Шекспіра відомий ірландський письменник Джеймс Джойс. Справді, достовірних відомостей про Шекспіра збереглося дуже мало. Вони легко вміщуються у кілька рядків: *«З'явився на світ 23 квітня 1564 року в Стретфорді-на-Ейвоні, одружився, мав трьох дітей. У віці двадцяти одного року залишив дружину і трьох дітей під опіку своєї сім'ї, відбув... до Лондона. Був актором, зажив слави драматурга і поета, розбагатів... На схилі років повернувся у рідне місто, де й помер 1616 року в день свого народження».*

Народився Шекспір, як свідчать документи, у сім'ї дрібного крамаря — *«рукавичника»*. Батько Шекспіра був шанованою людиною в Стретфорді, його обрали в міську раду, через три роки він став її головою. Але потім щось сталося — він збанкрутував. Пройдуть роки, перш ніж усі батькові борги сплатить Вільям і навіть виклопоче для нього й себе дворянський титул. Отримали Шекспіри і свій родовий герб із зображенням щита, перетнутого списом, який тримає сокіл. Символіка герба пояснюється прізвищем письменника — *Shake — Speare — «той, що стрясає списом»*.

Навчався майбутній письменник у граматичній школі Стретфорда, потім — Оксфорда. Освіту здобув переважно

Останній будинок Шекспіра.
Стретфорд-на-Ейвоні

гуманітарну — вивчав грецьку й латину, також риторику, читав твори Цицерона, байки Езопа, комедії Плавта, «Метаморфози» Овідія. Завершити навчання у школі Шекспіру не довелося через фінансові проблеми батька. Деякий час Вільям, як старший син, допомагає батькові, а невдовзі, у вісімнадцятилітньому віці, одружується.

Шекспір і театр. Мабуть, у кінці 80-х років XVI століття Шекспір покидає Стретфорд і вирушає до Лондона. Найімовірніше, він приєднався до однієї з акторських труп, що гастролювали в його рідному місті. В Лондоні було вже кілька театрів, які конкурували між собою. Вільям вступає на службу в «Театр» — так називався перший публічний театр у Лондоні, збудований у 1576 році Джеймсом Бербеджем. А з 1599 року Шекспір разом з іншими акторами (серед них і син Бербеджа) стане співвласником нового театру. Його назвали «Глобус». Назвою давали глядачеві зрозуміти, що на сцені будуть показувати життя всієї земної кулі. Фасад театру прикрашало зображення Геркулеса, що тримає на плечах земну кулю, прикрашену стрічкою з написом: *«Totus mundus agut histrionem» — «Увесь світ — театр».*

Англійський театр часів Шекспіра майже повністю був під відкритим небом. Лише сцена й ложі для знатних осіб — під дахом. Завіси не було, так що актори фактично перебували в глядачевій залі. Траплялося, що під час вистави вони обмінювалися репліками з глядачами, бо сцену було винесено просто в залу. Декорацій обмаль — аби ніщо не відволікало від дії і слова. Саме облаштування сцени було пристосоване до постановки п'єс із балконами (як у «Ромео і Джульєтті»), з люками на сцені (звідти, наприклад, з'являвся привид батька Гамлета). Великого значення в театрі надавали й костюмам — дорогим, пошитим згідно з модою часу, відтворюваного на сцені. Акторська трупа складалася тільки з чоловіків. Жіночі ролі виконували підлітки та юнаки.

Театр «Глобус».
Гравюра, XVII ст.

За деякими відомостями, Шекспір як актор не мав великого успіху, бо навіть у власних п'єсах

грав другорядні ролі. А от як автор п'єс прославився. Писати їх він почав, мабуть, близько 1590 року. Це був час, коли театром захоплювалися як «низи», так і «верхи» суспільства, але написання п'єс мистецтвом ніхто не вважав. Драматургів навіть не зараховували до письменників. У них вбачали лише ремісників, що писали тексти для постановок. Працювати драматургам доводилося багато, оскільки репертуар часто змінювався. Шекспір у середньому писав по дві п'єси на рік. На сцені «Глобуса» його п'єси йшли 15 років, до 1613 року, коли театр згорів. Свою останню п'єсу («Буря») Шекспір написав у 1612 році, а 1613 року назавжди залишив Лондон.

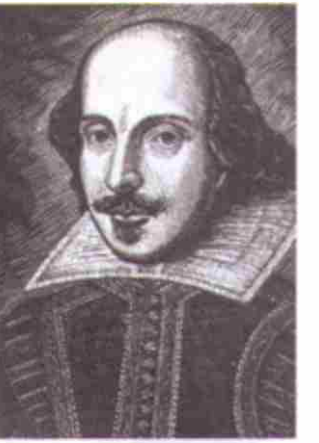

Шекспір.
Гравюра, XVII ст.

Чому? Точної відповіді немає. Можливо, через хворобу. На той час він — забезпечена людина, власник хороших будинків і в Лондоні, й у своєму рідному місті Стретфорді. Помер Шекспір у день свого народження 23 квітня 1616 року. Цього ж дня і року помер великий іспанець Мігель де Сервантес Сааведра. Як і Сервантеса, Шекспіра оцінять не сучасники, а нащадки.

Сучасники Шекспіра запам'ятали його людиною делікатною, стриманою і доброзичливою. Згадували, що галасливих акторських товариств він уникав. У справах був чесним, строгим і принциповим. Був людиною обов'язку і від інших вимагав того самого. Без сумніву, він був великим трудівником, про що свідчить його багата спадщина.

Визначний ерудит епохи, драматург і друг Шекспіра Бен Джонсон, захоплюючись поетом, назве його *«душею століття»* і, дивлячись на мідну гравюру, що зображає Шекспіра, напише: *«О, якби він* [автор гравюри] *зобразив на міді його розум з таким самим умінням, з яким передав його риси!»*

Але Джонсон належав до молодших сучасників Шекспіра. А його попередники не визнавали вищість драматурга, який не належав, як вони, до *«університетських умів»*. Один із них — Роберт Грін навіть назве Шекспіра *«вискочкою-вороном»*, який вважає, що він єдиний в Англії *«стрясає театральні помости»* (гра слів *Shake — scene)*.

«Шекспірівське питання». Різне ставлення сучасників до Шекспіра цілком зрозуміле. Але було у його прихильників і критиків спільне — ніхто з них не сумнівався в авторстві

Шекспіра. Сумніви виникли через півтора століття по смерті поета, а остаточно були оформлені в так зване «шекспірівське питання» у другій половині XIX століття. У цей час виявилося, що відомостей про життя Шекспіра збереглося дуже мало. «Шекспірівське питання» не з'ясоване й донині. Яким чином провінційна людина, що не навчалася в університеті, не виїжджала за межі Англії, не знала кількох іноземних мов, стала автором творів, яким за багатством думки і почуття не було рівних в англійській, та й у світовій літературі? Сумніви підігрівалися відсутністю рукописів п'єс, хоч цьому є пояснення: рукописи могли згоріти разом із театром «Глобус».

Відмовивши Шекспірові в авторстві п'єс, почали шукати «справжнього автора». Було запропоновано понад два десятки кандидатів у «Шекспіри». Серед них — найтитулованіші й найвідоміші люди: графи Дербі, Оксфорд, Ретленд; дуже талановитий, із університетських кіл, драматург Крістофер Марло, великий філософ Френсіс Бекон і навіть королева Єлизавета Велика. Вважалося, що тільки вони — люди вищого світу — могли б показати ту різноманітність життя, що є у п'єсах Шекспіра.

І все ж єдиним правдоподібним претендентом у «Шекспіри» є сам Вільям Шекспір. Через сім років по смерті Шекспіра (1623 року) його друзі — актори Хемінг і Конделл видають однотомник творів драматурга. Величезний том на 998 сторінок. Половина п'єс (18) вперше побачила світ саме у цій збірці, інакше вони могли б бути втрачені — адже рукописи не збереглися. Все, що створив Шекспір, називають «шекспірівським каноном». Він включає 2 поеми, 154 сонети і 36 п'єс.

Дослідники виділяють три періоди у творчій біографії Шекспіра. *Перший період* — це 90-і роки XVI століття, коли були написані майже всі п'єси на сюжети англійської історії. Такі п'єси називалися *хроніками*. Можливо, до написання хронік Шекспіра підштовхнули драматичні процеси, які супроводжували правління Єлизавети Великої.

Шекспірівські комедії цього періоду присвячені «вічним» темам — Любов і Природа. Несподівано на їх світлому оптимістичному тлі з'являються перші трагедії, з-поміж них — «Ромео і Джульєтта». Окрім п'єс, у цей період Шекспір написав дві поеми й сонети.

Хроніка — епічний або драматичний твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу.

Сцена з трагедії «Отелло». **Сцена з трагедії «Гамлет».**
Англійська гравюра, XVII ст. Англійська гравюра, XVIII ст.

Другий період **(1600—1606 роки) називають *«періодом великих трагедій»*: «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет». Трагедії відтворюють минуле, яке дуже нагадувало похмуру атмосферу початку XVII століття в Англії. Головна постать трагедії — Людина.**

Третій період **(1607—1613 роки) — найкоротший і найнесподіваніший. Поряд із трагедіями на античні сюжети Шекспір створює романтичні драми. Так назвали його останні химерно-поетичні п'єси («Зимова казка», «Буря») вже по його смерті.**

У Шекспіра немає жодного власного сюжету — всі запозичені. Так чинили всі драматурги тієї епохи. Для своїх історичних п'єс Шекспір брав сюжети з хронік Англії, Шотландії, Ірландії. Багато сюжетів його трагедій родом із Давньої Греції й Давнього Риму, із «Порівняльного життєпису» Плутарха («Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра»). Певну кількість сюжетів Шекспіру дали італійські та іспанські новели і поеми («Отелло», «Ромео і Джульєтта», «Приборкання норовливої»). Він запозичував сюжети й у своїх англійських попередників (наприклад, про короля Ліра).

Сучасникам письменника, які дивилися його п'єси на сцені, були знайомі і події, і персонажі. Але завдяки Шекспірові давні й далекі історії ставали близькими і зрозумілими, спонукали до роздумів.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Вільям Шекспір, Єлизавета I (Велика), Крістофер Марло, Мігель де Сервантес Сааведра.

Географічні назви: Англія, Стретфорд-на-Ейвоні, Лондон.

Назви творів: «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Зимова казка».

Літературознавчі поняття: хроніка, трагедія, комедія, сонет, поема. **Поняття:** «єлизаветинці», «шекспірівське питання», «шекспірівський канон».

1. Поясніть значення слів Гете: *«Хто хоче зрозуміти поета, той повинен вирушити до його країни»* стосовно епохи Шекспіра.
2. Які відомості про Шекспіра можна вважати вірогідними?
3. Яким був театр за часів Шекспіра? Поясніть особливості його облаштування.
4. У чому суть *«шекспірівського питання»*? Які аргументи проти авторства Шекспіра висловлювалися? Як відгукувалися про Шекспіра його сучасники?
5. Кому мусять бути вдячні нащадки за збереження 18 п'єс Шекспіра?
6. Складіть цитатний план статті про драматурга та його епоху.

1. Назвіть межі епохи Відродження. На який час припадає англійське Відродження?
2. Пригадайте основні поняття, що характеризують Відродження.
3. Як пов'язана з Відродженням антична мудрість: *«Людина є мірилом всіх речей »*?

1. Як ви розумієте вислів *«дух часу»!* Яким він був за Шекспіра?
2. На який етап доби Відродження припадає творчість Шекспіра? Як відбилися на його творчості особливості епохи?
3. Що таке *«шекспірівський канон»?* Назвіть періоди у творчості Шекспіра. Дайте їм стислу характеристику.
4. Чому, на вашу думку, головною постаттю в трагедіях Шекспіра стала Людина?

1. Укладіть словник імен за матеріалами статті про Шекспіра. Знайдіть інформацію про них.
2. Використовуючи матеріал статті, підготуйте хронологічну таблицю «Шекспір і Англія його часу в датах».

ГАМ ЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ

(*Скорочено*)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Клавдій — король Данії.
Гамлет — син покійного й племінник нинішнього короля.
Полоній — головний королівський радник.
Горацio — друг Гамлета.
Лаерт — син Полонія.
Вольтіманд
Корнелій
Розенкранц } **придворні.**
Гільденстерн
Озрік

М а р ц е л л
Б е р н а р д о } офіцери.
Ф о р т і н б р а с — принц норвезький.
А н г л і й с ь к і п о с л и .
Г е р т р у д а — королева Данії, мати Гамлета.
О ф е л і я — донька Полонія.
П р и в и д Г а м л е т о в о г о б а т ь к а .
В е л ь м о ж і , д а м и , о ф і ц е р и , с о л д а т и , м а т р о с и , г і н ц і , п о ч е т т а і н ш і .

Місце дії — Ельсинор.

Знайдіть у тексті трагедії ознаки морального розпаду королівства.

ДІЯ І

Сцена 2

Парадна зала в замку.

К о р о л е в а ...Хай матір, Гамлете, не марно просить.
Лишись у нас, не їдь до Віттенберга.
Г а м л е т В усьому я скоряюсь вашій волі.
К о р о л ь От відповідь — любов і шана в ній.
Вся Данія — твоя. Ходімо, люба.
Ласкава й скора Гамлетова згода
Нам серце втішила; на честь її
Про кожний келих короля сьогодні
Гармати небу сповістять, воно ж,
Земному грому вторячи, наш тост
Стократно відгримить. Ходім же, люба.

Фанфари. Виходять усі, крім **Г а м л е т а .**

Г а м л е т Чому не може плоть моя розпастись,
Розтанути і парою здиміти?
Чому на себе руки накладати
Всевишній не дозволив? Боже, Боже!
Які гидкі, мерзенні, недоладні,
Пусті для мене втіхи на цім світі!
Ганьба і сором! Це здичілий сад;
Лиш бур'яни, потворне й хиже зілля
Буяє в нім... І щоб дійшло до того!
Два місяці, ні, менше, як умер...
Володар справжній, мов Гіперіон
А нинішній — сатир супроти нього.
Мою він матір так кохав, що й легіт
Лиця її торкнутися не смів.
Чи згадувать?.. До нього так горнулась,

Сава Бродський. **Ілюстрація до трагедії «Гамлет» Шекспіра**

Немов жага у ній росла від того,
Чим гамувалась... А минув лиш місяць...
Зрадливість — ось твоє наймення, жінко!
Лиш місяць! Ще не збила черевиків,
В яких вона за гробом мужа йшла
В сльозах, мов Ніобея[1]... і уже,—
О Боже, звір би нетямучий довше
Журився,— вийшла за мойого дядька.
Хоч батьків брат — на батька схож він менше,
Ніж я на Геркулеса. Через місяць!
Ще ятрить сіль її нещирих сліз
Розчервонілі очі, а вона
Вже шлюб бере. О безсоромна хуткість:
Так поспішати в кровозмісне ложе[2]!
Нема й не може бути в цім добра...
Але німуй, язик, хоч серце рветься...

Сцена 5

Там же. Інша частина укріплень.
Входять **Привид** *і* **Гамлет.**

Гамлет Куди ведеш? Озвись, я дальш не йду.
Привид То слухай.

---

[1] *Ніобея* — у грецькій міфології цариця Фів; коли бог Аполлон уразив стрілами її синів, а богиня Артеміда — дочок, вона обернулася на скелю, з якої точаться сльози.

[2] *Кровозмісне ложе* — за стародавніми законами шлюби із вдовами братів заборонялися.

Гамлет Говори.
Привид Вже близько час мій,
Коли в сірчане полум'я на муку
Мені вертатись.
Гамлет О сердешний дух!
Привид Ти не жалкуй, а слухай пильним ухом,
Що я повім.
Гамлет Кажи; я мушу чути.
Привид А також і помститись, як почуєш.
Гамлет Що?
Привид Я дух твойого батька,
Приречений на певний строк блукати
Вночі, а вдень каратися вогнем,
Аж поки всі гріхи буття земного
Не вигорять до пня. Якби не тайна
Тюрми моєї, я б наговорив
Такого, що тобі найменше слово
Роздерло б душу, остудило кров,
Як зорі, очі вирвало б з орбіт,
Цей чуб густий, хвилястий розняло б
І підняло в нім кожну волосину,
Немов голки від люті в дикобраза.
Однак не для живих ці одкровення,
Що вічності належать. Слухай, слухай!
Якщо коли любив ти справді батька...
Гамлет О Боже!
Привид Пометися за його нелюдське вбивство.
Гамлет Убивство?
Привид Усяке вбивство річ гидка, та це
Найгидше, найдикіше, найпідліше.
Гамлет Кажи мерщій! І я на крилах, бистрих,
Немов уява чи любовна мрія,
Полину мститись.
Привид Бачу, годен ти;
Ти був би в'ялий, як ситняг спокійний,
Яким поріс так рясно берег Лети[1],
Якби не стрепенувсь. Тож, сину, слухай:
Мене в саду, всім казано, гадюка
Вкусила сонного. А данців всіх
Такою байкою про смерть мою
Ошукано. Та знай, мій славний хлопче:
Змій, що урвав життя твойому батьку,
Надів його вінець.

---

[1] *Лета* — у грецькій міфології річка забуття в Аїді, пливучи якою, душа померлого забувала все пережите.

Гамлет **О віще серце!**
Мій дядько?..
Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?..

ДІЯ II

Сцена 2

Кімната в замку.

Гамлет **...Останнім часом — сам не знаю з чого — я втратив усю свою жвавість, занедбав усі звичні справи. І справді, так важко стало моїй натурі, що ця добряча споруда, земля, здається мені безплідною скелею серед моря; а оцей пречудовий повітряний намет, оце прекрасне склепіння небесне, оця велична покрівля, уцяцькована золотими вогнями,— це все видається мені не чим іншим, як бридким тлумищем отруйних випарів. Що за майстерний витвір — чоловік! Який шляхетний розумом! Який безмежний хистом! Як вражає й дивує доцільністю постаті й рухів! Дією подібний до ангела! Тямою — до божества! Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь! Одначе, що мені ця квінтесенція[1] праху? Чоловік не тішить мене... ані жінка...**

Гамлет **...От я й на самоті.**
Що за нікчема я, мерзенний раб!
Чи не мені в наругу цей актор,
В химері чистій, в мареві чуття,
Так підкорив свій дух своїй уяві,
Що, мрією пойнятий, зблід лицем,
В очу сльоза, достоту вбитий горем,
Зламався голос, все єство убралось
В одежу вигадки? А через що?
Через Гекубу[2].
Що він Гекубі, що йому Гекуба,
Щоб побиватись так? Що б він вчинив,
Якби таку, як я, він мав причину?
Рікою сліз він затопив би сцену.
Потряс би глядачів громохким словом,
Поверг би винних в безум, чистих в жах,
Згнітив би нетямущих, скам'янив би
Всі вуха й очі, душі і серця.

---

[1] *Квінтесенція* — **основа, сутність чого-небудь.**

[2] *Гекуба* — **дружина царя Трої Пріама; в актора на очах виступили сльози, коли він читав монолог про загибель її чоловіка при зруйнуванні Трої.**

А я,
Ледащо, тугодум, безверхий бевзь,
Тюхтій оспалий, ні на що не здатний,
Марнію і мовчу; мовчу й за батька,
У кого владу та життя так підло
Украдено. Невже я боягуз?
Хто назове падлюкою мене?
Розколе череп мій? За ніс потягне?
Обсмиче бороду й між вічі кине?
Назве безпечно підлим брехуном?
Хто схоче? Га!
Клянусь, я стерпів би; бо ж голуб'ячі
У мене печінки, нема в них жовчі,
Щоб кривду пригірчить; а то б давно
Я б стервом гадячим кормив шулік
Всього околу. Блудний гад, кривавий!
Підступний, злий, безчесний, сласний гаде!
О помсто!
Ет, йолоп я! Таки хоробрий з біса
Я, батька вбитого коханий син,
Якого небо й пекло кличуть мстити,
Що словом серце влегшую, мов шльондра,
Та ще, немов перекупка, клену!
Тьху! Тьху, гидота! Де ж мій дівся розум?
Чував я, що запеклі лиходії,
В театр попавши, так мистецтвом гри
Вражалися, що тут же признавались
Вселюдно в злочинах. Убивство мовить
Без язика напрочуд красномовно.
Хай ці актори перед дядьком грають
Подібне щось до смерті батька; я ж,
Я з нього не зведу очей; я вп'юсь
Аж до живого: ледве він здригнеться,
Я знатиму, що далі. Ну, а привид —
Диявол, може? Має ж силу біс
Прибрати милий образ. Може, він
Мене, ослаблого в борні з журбою,—
А над такими душами він дужчий,—
Обманює для згуби. Ні, потрібне
Певніше опертя. Вполюю я
Виставою сумління короля.

Виходить.

Простежте зростання відчуження Гамлета від світу.

ДІЯ III

Сцена 1

Кімната в замку.

Гамлет **...Чи бути, чи не бути — ось питання.**
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоті,
А заразом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось в чім вагань причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.
g тєрПіВ бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі
Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить,
І в звичних бідах ми волієм жити,
Ніж линути до не відомих нам.
Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілившись у дію.
Але тихіш! Офелія! Згадай
Мої гріхи в своїй молитві, німфо.

Сава Бродський. g0 хт0 Гямттрт

Входить **Офелія.**

Офелія **Як вам жилося, принце, всі ці дні?**
Гамлет **Уклінно дякую: гаразд, гаразд.**

Офелія У мене, принце, є від вас дарунки,
Що я давно вернути прагну вам;
Візьміть, будь ласка, їх.

Гамлет Та я ж нічого
Не дарував вам зроду.

Офелія Ні ж бо, принце,
Ви добре знаєте, були дарунки,
Ще й запашні слова їх обгортали,
Стократ дорожчими робивши їх;
Та витхнувсь аромат. Душа не йме дарів,
Як той, хто дав їх, приязню збіднів.
Візьміть же, принце, їх.

Гамлет Ха, ха! Ви чесна?

Офелія Принце!

Гамлет Ви гарна?

Офелія Що ваша милість має на увазі?

Гамлет Що коли ви чесна й гарна, то негоже вашій чесноті вдаватися в розмови з вашою красою.

Офелія Хіба в краси може бути краще товариство, ніж чеснота?

сава Бродський.
Офелія

Гамлет Авжеж. Адже влада краси швидше зробить із чесноти звідницю, ніж сила чесноти перетворить красу на свою подобу. Колись це був парадокс, та наш час його стверджує. Колись я вас кохав.

Офелія Ви й мене примусили в це повірити.

Гамлет Даремно повірили. Прищеплювати нам чесноту — марне діло, однаково гріхом тхнутиме. Я вас не кохав.

Офелія Тим більше я була ошукана.

Гамлет Іди в черниці. Нащо тобі плодити грішників? Сам я біль-менш чесний, та й то міг би закинути собі дещо таке, що краще було б моїй мамі й не родити мене на світ. Я дуже пихатий, мстивий, честолюбний. До моїх послуг стільки гріхів, що я не можу ні охопити їх думкою, ні змалювати в уяві, ні знайти час на те, щоб їх здійснити. Пощо таким, як я, плазувати межи небом і землею? Ми всі затяті пройдисвіти: не вір нікому з нас. Іди собі в черниці...

Виходить.

Офелія О, що за дух знеміг! Меч, розум, мова —
солдата, вченого і царедворця;
Надія й цвіт прекрасної держави,
Шляхетності свічадо і взірець,
З якого приклад брали,— все пропало!
А я, нужденніша за всіх жінок,

Що упивалась медом клятв його,
Дивлюсь, як цей величний, гордий розум,
Мов дзвін розколотий, задеренчав;
Як незрівнянний молодості образ
Розбивсь об безум. Горе, я від плачу
Не сліпну! Що я бачила, що бачу!..

Прослідкуйте, яким чином Шекспір створює у трагедії атмосферу напруги.

Сцена 4

Кімната королеви.
Входять **королева** *і* **Полоній.**

Полоній **Він зараз прийде. Говоріть відверто.**
Скажіть, що в жартах перебрав він міру,
Що тільки ваша милість заслоняє
Його від гніву. Я ж сховаюсь тут.
Не добирайте надто слів, прошу вас.

Гамлет *(за сценою)*
Мати-королево!

Королева **Обіцяю, за мене не турбуйтесь. Я чую його ходу. Ховайтеся.**

Полоній *ховається за килим.*
Входить **Гамлет.**

Гамлет **Матусю, в чому річ?**
Королева **Ти, сину мій, претяжко скривдив батька.**
Гамлет **Ви, мамо, скривдили мойого батька.**
Королева **Вгамуйся, досить цих блазенських слів.**
Гамлет **Отямтесь, не вживайте грішних слів.**
Королева **Що сталось, Гамлете?**
Гамлет **А в чому річ?**
Королева **Забули ви, хто я?**
Гамлет **Ні, ось вам хрест!**
Ви королева, діверю дружина
І — о, бодай не так! — мені ви мати.
Королева **Як так, то хай говорять інші з вами.**
Гамлет **Ні, сядьте, сядьте; з місця ані руш,**
Аж поки в дзеркалі, що я вам дам,
Себе розглянете й своє нутро.
Королева **Чого ти хочеш? Ти ж не вб'єш мене?**
Ґвалт, ґвалт, рятуйте!
Полоній *(за килимом)*
Гей, сюди, рятуйте!

Гамлет *(вихоплює меча)*
Чи ба! Пацюк! Готовий, закладаюсь.
(протинає килим)
Полоній *(за килимом)*
Мене убито!
Королева Що ти скоїв, леле!
Гамлет Не знаю. Там стояв король?
Королева О, що за навісний, кривавий вчинок!
Гамлет Він менш лихий, ніж, вбивши короля,
За мужа взяти брата короля.
Королева Убивши короля?
Гамлет Так, паніматко, так.
(піднімає килим і бачить Полонія*)*
Ти, жалюгідний, необачний дурню!
Прощай! Я цілив вище, ніж поцілив.
Прийми, що суджено тобі, й затям,
Що надто метушитись небезпечно...
Королева Що я вчинила, що язик твій, сину,
Насмів сичати так?
Гамлет Такий ваш вчинок,
Що він рум'янець скромності поганить,
Лукавством цноту зве; зриває рожу
З ясного чола чистого кохання
Й кладе тавро. Він обертає шлюбні
Обітниці на клятви картяра;
З обіцянок у вірності довічній
Виймає душу він і залишає
Пусті слова. Стидом палає небо.
Лице землі, засмучене тим вчинком,
Так спохмурніло, мов напередодні
Страшного Суду.
Королева Лихо, що за вчинок?
Слова твої — неначе грім жахний.
Гамлет Погляньте-бо на цей портрет і цей.
Майстерні тут подоби двох братів.
Яка краса на цім виду, дивіться;
Волоссям Феб, чолом Юпітер сам;
Зір наче в Марса, владний та суворий;
Поставою швидкий Меркурій[1], щойно
Спустився він на гору небосяжну;
Сполука всіх чеснот в єдинім тілі,
Де кожний бог лишив свою печать,

---

[1] *Меркурій* — у римській міфології бог спілкування й торгівлі; був вісником богів і провідником душ померлих у підземний світ.

Сава Бродський.
Гамлет і Гертруда

Щоб світ пізнав достойний образ мужа.
То був ваш чоловік. Сюди погляньте:
Це єсть ваш чоловік; як ржавий колос,
Згубив він і здоровий. Де в вас очі?
Хіба міняють чисту полонину
На пашу у болоті? Де в вас очі?
Не звіть любов'ю це, бо в вашім віці
Шал крові вгамувавсь, примовк, ущух,
Скорився розсуду. А що за розсуд
Зміняв би те на це? Ви живете,
Тож маєте й чуття, але вони
В паралічу. Безумство так не схибить,
Не полонить чуттів настільки, щоб
Не збереглась здорова частка глузду,
Що вбачить тут різницю. Що за біс
Вас, наче в піжмурки, так заморочив?
Адже ні зір, ні дотик ваш, ні слух,
Ні нюх — ні жоден орган почуття,
Коли б він навіть хворий був, не міг би
В таку оману вас ввести.
О сором, де рум'янець твій? О пекло,
Якщо бунтуєш кості літній жінці,
То молодість палка хай чистоту,
Мов віск, розтопить на своїм огні.
Не сором, що потужний пал змагає
Коли горить і лід, коли вже й розум
Свашкує хтивості.

Королева — **О годі, сину!**
Звернув мені ти очі в глиб душі:
У ній тепер я чорні плями бачу,
Яких нічим не вивести.

Гамлет — **Як можна**
В смердючій, заяложеній постелі,
В розпусті парячись, на купі гною
Милуючись, кохаючись...

Королева — **О годі!..**
Мені ножем слова ці крають уші.
Замовкни, Гамлете!

Гамлет — **Убивця, гад!**
Цей раб не варт пилюки, де ступав
Колишній ваш владар. На троні —
блазень.
Це злодій кишеньковий, що поцупив
Державу й владу, а саму корону
В кишеню заховав!

Королева Огоді! Цить!
Гамлет Король в блазенських клаптях...
Я їду в Англію, ви чули?
Королева Лихо,
А я й забула. Вирішено так.
Гамлет Листи уже з печатями, й наказ
В руках у двох моїх товаришів,
Яким я вірю, мов гадюкам підлим.
Вони мені проторять шлях до пастки.
Нехай. Ну й сміху буде, як грабар
На власному підкопі підірветься!
Хоч би там що, а я на лікоть глибше
Під їхню міну вриюсь, хай злетять
До місяця! Хіба не розкіш, щоб
Дві хитрості зіткнулись лоб у лоб?
(показуючи на **Полонія***)*
Цей чоловік від'їзд мені приспішить,
А тельбухи я звідси відтягну.
Добраніч, матінко. О, цей вельможа
Тепер поважний, скромний, мовчазний.
Хоч за життя був балакун дурний,—
Ну, пане, докінчім, що почали.
Добраніч, матінко.

Виходять: спочатку **королева**, *за нею —* **Гамлет**, *волочачи* **Полонія**.

ДІЯ IV

Сцена 4

Шлях понад морським узбережжям Данії.

Гамлет ...Як всі випадки свідчать проти мене,
Підхльостують мою ледачу помсту!
Чи ж то людина, хто найбільшим благом
Вважає їжу й сон? Тварина, й годі.
Творець, який думками наділив нас,
Що бачить крізь віки, дав не на те
Нам здібності та богорівний розум,
Щоб гнив він у безділлі. Чи тваринне
Тут забуття, чи полохка розважність,
Що без кінця все зважує кінець?
На частку глузду міркування містить
Три частки боягузтва. Я не знаю,
Чому лише тверджу: «Це слід зробити»,
Дарма що є причина, воля й сила,
Аби зробити. Прикладів доволі.

Хоч би й це військо (що людей, що грошей).
Цей принц, що має розум і манери
Й чий дух, піднятий дивним честолюбством,
Зухвало кпить з незнаного кінця;
Він смертних виставляє без вагань
На примхи долі, смерть і небезпеку
Заради дірки з бублика. Так, велич
Не в метушні безладній без причини,
А в тім, щоб битись навіть за стеблинку,
Як честь поставлено на кін. У мене
Забито батька, матір у ганьбі,
І серце, й розум збурені до краю,
А я, приспавши їх, дивлюсь байдуже
На тисячі приречених людей,
Що ради вигадки й пустої слави
В могилу йдуть, як в постіль, за наділ,
Де всім цим воякам не розвернутись,
Де навіть і землі навряд чи стане
Полеглих поховати. О, вже час,
Щоб роздум мій чи вбравсь у кров, чи згас!

Виходить.

ДІЯ У

Сцена 2

Кімната в замку.

...Входять **король, королева, Лаерт, почет, Озрік, слуги** *з рапірами та* **інші.**

Король **Ходи сюди, мій Гамлете, й візьми**
Від мене руку цю.
(.кладе **Лаертову** *руку в* **Гамлетову)**

Гамлет **Даруйте, пане. Я образив вас,**
Та ви пробачте щиро й благородно.
Присутні знають, чули, певне, й ви,
Що хворістю покарано мене.
Усе, що я вчинив,
Вам вразивши і честь, і почуття,
Перед всіма це безумом зову.
Лаерта скривдив Гамлет? Ні, не Гамлет.
Як Гамлет був сам в розбраті з собою
І, бувши не в собі, Лаерта скривдив,—
Не Гамлетів це вчинок. Він не винен.
А чий це вчинок? Безуму його.
Як так, то серед скривджених сам Гамлет:

Безумство — ворог бідному йому.
На зібранні цім, пане,
Зрікаючись, що мав я намір злий,
Прошу мене простити щиросердо,
Що необачно я стрілу пустив
І брата вразив.

Лаерт — Так, душа прощає,
Хоча вона мене найбільше мала б
До мсти штовхати. Та в питанні честі,
Що осторонь стоїть, я не мирюсь,
Аж поки від бувалих суддів честі
Почую слово та умови миру,
Що не зганьблять моє ім'я. А доти
Приймаю вашу приязнь яко приязнь,
Не зраджу я її.

Гамлет — Я радий щиро
Й на братній поєдинок чесно йду.
Подайте меч мені.

Лаерт — Мені також.

Гамлет — Як прикрашають зброю цю оздоби,
Я буду за прикрасу вам, Лаерте.
На тлі мого невміння хай ваш хист
Мов зірка в ночі сяє.

Лаерт — Ви кпите?

Гамлет — Ось вам рука, що ні.

Король — Мечі їм, Озріку. Небоже Гамлет,
Заклад ти знаєш?

Гамлет — Знаю пречудово.
На слабшу сторону заклались ви.

Король — Я не боюсь. Я бачив вас обох:
Він поспритнішав, та дає нам фору.

Лаерт — Цей заважкий. Дозвольте взяти інший.

Гамлет — Цей по мені. Завдовжки рівні всі?

Озрік — Так, ваша милість.

Готуються до змагання.

Король — Поставити на стіл ковші вина.
Як Гамлет влучить вперше, або вдруге,
Чи в третій сутичці удар сквитає,
На всіх бійницях гримнуть хай з гармат.
За Гамлета король підійме келих,
Перлину в нього вкинувши, дорожчу
Над ту, що королі чотири мали
В короні данській. Дайте чаші нам!
Хай тулумбаси сурмам повістять,
А сурми — всім на чатах гармашам,

Гармати — небу, небеса — землі,
Що п'є король за Гамлета! Почнім же.

Сурми.

А судді хай слідкують пильним оком.

Гамлет **Почнім.**

Лаерт **Почнім.**

Б'ються.

Гамлет **Раз.**

Лаерт **Ні.**

Гамлет **Суддя хай скаже.**

Озрік **Удар, удар виразний.**

Лаерт **Добре. Далі.**

Король **Гей, чашу. Гамлете, цей перл — тобі.**
Твоє здоров'я.

Фанфари, гарматні постріли за сценою.

Дати принцу келих.

Гамлет **Я ще зітнусь. На час відставте трунок.**
Почнім.

Б'ються.

Ще вдар. Визнаєте?

Лаерт **Так, дотик, дотик, згоден я.**

Король **Наш син поборе.**

Королева **Дихає він важко.**
Ось хустка, Гамлете, хоч витри лоб.
Тобі на щастя королева п'є.

Гамлет **Ласкава пані!**

Король **Ні, не пий, Гертрудо.**

Королева **Мені, мій мужу, хочеться. Пробачте.**

Король *(убік)*
Отруєна ця чаша! Ох, запізно!

Гамлет **Я поки що не вільний пити... зараз.**

Королева **Ходи, я втру тобі лице.**

Лаерт **Тепер, королю, вдарю вже.**

Король **Навряд.**

Лаерт *(убік)*
Одначе це не в лад з моїм сумлінням.

Гамлет **Почнім, Лаерте, втретє, та не бавтесь.**
Будь ласка, випадайте з палом, з серцем.
Не за дитину ж маєте мене.

Лаерт **Гадаєте? Почнім.**

Б'ються.

Озрік **Нічого ані в кого.**

Лаерт **Тепер держись!**

Лаерт *ранить* **Гамлета.** *Далі в сутичці вони міняються зброєю.* **Гамлет** *ранить* **Лаерта.**

Король Розняти! Розпалились.
Гамлет Ні, ще.
Королева *падає.*
Озрік На поміч королеві, гей!
Горацій В крові і той, і той. Що вам, мій принце?
Озрік Що вам, Лаерте?
Лаерт Попав кулик в свої тенета, Озрік.
Мене вбива моя підступність власна.
Гамлет Що сталось з королевою?
Король Зомліла,
Уздрівши кров.
Королева Ні, це вино, вино!
О Гамлете, отруєно мене.
Умирає.
Гамлет О чорне діло! Гей! Замкнути двері!
Це зрада! Зрадник де?
Лаерт *падає.*
Лаерт Тут, Гамлете. Ти, Гамлете, вже вбитий,—
Ніякі в світі ліки не врятують.
В тобі нема життя й на півгодини.
Знаряддя зради он, в твоїй руці,
Нагострене й затруєне. Підлота
Моя на мене вістря повернула.
Глянь, я лежу і більше вже не встану.
Отруту мати випила твоя...
Не можу більш. Король... його вина.
Гамлет Жало отруєне?
Роби своє, отруто!
(протинає **короля***)*
Усі Зрада! Зрада!
Король Рятуйте, друзі! В мене ж тільки рана!
Гамлет Ти, кровозмісний вінценосний вбивце!
Рушай вслід матері моїй!
Король *умирає.*
Лаерт Розплату
Він заслужив. Він зготував отруту.
Простім брат брата, Гамлете шляхетний.
Хай не впаде ні смерть моя на тебе,
Ні батькова, ані твоя на мене.
Умирає.
Гамлет Хай небо все простить! Я — за тобою.
Вмираю я, Гораціо. Прощай!
Прощай і ти, нещасна королево.
А вам, що зблідли так і тремтите,
Мовчазним глядачам страшного дійства,

Коли б був час (бо смерть, суворий
стражник,
Спішить з арештом), я б вам оповів...
Та де вже там... Гораціо, вмираю.
Ти житимеш. Скажи про мене правду
Невтаємниченим.

Гораціо О ні, мій принце.
Я швидше римлянин, аніж я данець[1].
Ще трохи є вина.

Гамлет Якщо ти муж,
Кинь келих! Дай! В ім'я небес, віддай!
Гораціо, як не розкрити все,
Заплямиться ім'я моє навіки!
Якщо мене в своїм беріг ти серці,
Відстроч своє блаженство ще на час.
Ще подиши на цім жорстокім світі
Й про мене розкажи!

За сценою чути марш і постріли.

Що там за гамір?

Озрік Звитяжний Фортінбрас вернувсь із Польщі
І віддає ясу послам англійським.

Гамлет О друже мій Гораціо! Вмираю.
Могутня трута дух зборола мій.
Із Англії вістей вже не почую,
Та провіщаю, що на Фортінбраса
Впаде ваш вибір. Голос кволий мій
Йому віддай і поясни також,
Які обставини... а далі — тиша.

Умирає.

Гораціо Спинилось чесне серце. Спи, мій принце!
Хай сонми янголів твій сон колишуть.

Марш за сценою.

Чому все ближче барабани?

Входять **Фортінбрас** *та* **англійські посли,** *з барабанним боєм, прапорами,* **почет.**

Фортінбрас Де те видовище?

Гораціо По що прийшли ви?
Якщо по горе й розпач,— ось вони...

Фортінбрас Хай же на поміст,
Як воїна, чотири капітани
Піднімуть Гамлета. Живий він був би

---

[1] У Давньому Римі кодекс честі вимагав, щоб переможений заподіяв собі смерть.

Взірцем монарха. А в останню путь
Стрільба в полках і музика військова
Хай проведуть його.
Виносьте ж трупи, бо картина ця,
В бою доречна, тут не до лиця.
Паліть з гармат!

Жалобний марш. Усі виходять, виносячи трупи, після чого чути грім гармат.

Переклад *Леоніда Гребінки*

Запитання й завдання

1. Яким ми вперше бачимо Гамлета? Складіть його портрет.
2. Який наказ отримує Гамлет від батька? Чому зволікає з його виконанням? Звідки нам відомо, що Гамлет зволікає?
3. Якою людиною постає Гамлет у монологах? Як вони співвідносяться з розвитком дій у п'єсі?
4. Клавдій і королівський двір. Дайте їм характеристику.
5. Яким Гамлет пригадує батька-короля? Що викликало його спогади?
6. Як Шекспір показує в трагедії посилення напруги від сцени до сцени? З чим воно пов'язане?
7. Хто Гамлетові друг, а хто — ворог? Прокоментуйте відповідь.
8. Перечитайте діалог Гамлета й Офелії. Як складалися їхні стосунки до описаних у п'єсі подій? Чому кохання Гамлета до Офелії трагічне?
9. Полоній: лиходій чи жертва? Які його місце і роль при дворі? Чи випадкова його загибель від руки Гамлета?
10. Що нам відомо про Лаерта? Схарактеризуйте цей образ.
11. Яким постає у творі Гораціо? Яка його роль у заключній сцені?
12. Чи пов'язаний зі змістом твору перехід від віршованих рядків до прозових?

ПРО ТРАГЕДІЮ «ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ» (1601)

Він втілює невдоволеність душі життям, де немає необхідної їй гармонії.

Віктор Гюго

XVII століття розпочалося для Шекспіра з «Гамлета». Цей твір відкрив у його творчості період «великих трагедій».

Витоки трагедії «Гамлет». Із середньовічних скандинавських саг прийшла легенда про принца, який, видавши себе за божевільного, помстився своєму дядькові за зрадницьке вбивство батька. Ця легенда упродовж століть привертала увагу письменників різних країн. За часів Шекспіра у

Лондоні йшла п'єса невідомого автора про Гамлета. Припускають, що Шекспір її бачив і взяв за основу своєї трагедії. Сюжет точно схарактеризував Йоганн Вольфганг Гете: *«...тут здійснюється жахливе дійство, воно... тягне за собою невинних; злочинець, очевидно, старається уникнути прірви... і падає у неї в той момент, коли вже думає, що щасливо дістався кінця свого шляху... Настає час суду. Лиходій падає разом із праведником». «Жахливий злочин»* — це вбивство данського короля його братом Клавдієм. «*Праведником*» Гете називає Гамлета — сина вбитого короля. Йому з'являється привид батька, відкриває страшну таємницю своєї смерті й наказує помститися. Думки Гамлета опановує Помста.

Розкрита таємниця визначила к о н ф л і к т трагедії. Його головні постаті — принц *Гамлет* і король *Клавдій*. У своїй основі конфлікт мав особисті почуття і пристрасті, але майже одразу вони переросли у зіткнення двох життєвих позицій. Конфлікт розколов суспільство. З одного боку — королівський двір на чолі з Клавдієм, а з іншого — Гамлет. Він сам.

«Вони — суспільство». Двір — це страшний світ, де сконцентровано всі вади суспільства. Тут брат отруїв брата, щоб заволодіти його престолом. Тут дружина виходить заміж за вбивцю свого чоловіка. Гамлет приголомшений, що його мати, яка *«... ще не збила черевиків, в яких вона за гробом мужа йшла...»*, нехтуючи правилами пристойності, зважилась на цей вчинок. Тут приятелі дитинства — Розенкранц і Гільденстерн — шпи-

Сава Бродський. Ілюстрація до трагедії «Гамлет» Шекспіра

гують за своїм товаришем, щоб вислужитися перед королем, що хоче позбутися Гамлета. Вони дуже схожі один на одного. Покірні королю, ці молоді люди стали черговими жертвами його підступності. За висловом Йоганна Вольфганга Гете, «*вони — суспільство*». Тут головний королівський радник Полоній — «*жалюгідний, необачний*», «*балакун дурний*». Тут чиста душею Офелія змушена стежити за своїм коханим — Гамлетом. Усю сім'ю Полонія: його самого, його дочку Офелію, сина Лаерта — зведе зі світу надмірна наближеність до Клавдія. Тут є придворний лицемір, блазень — Озрік. Це він передасть отруєну шпагу для Гамлета.

Шекспір показує зло у найрізноманітніших проявах — підступність, обмова, зрада і, врешті, убивство. «*В державі донській завелась гнилизна*»,— зробить висновок офіцер Марцелл.

А зовні в королівському світі все виглядає цілком благопристойно: ненависть ховається за посмішкою, підступність — за поличчям виконаного обов'язку. Всі піднесені слова виявляються брехнею. Зло тут — панівна сила тому, що воно підсилене Владою.

Клавдій — головний лиходій трагедії. Маючи владу, він чинить зло як при дворі, так і в країні. Примітно, що Шекспір не зобразив його ні потворним, ні похмурим. Він навіть по-своєму привабливий. Клавдій любить веселі бенкети, театральні вистави (на одній із них він і потрапив у пастку, влаштовану Гамлетом). Менш за все Клавдій думає про ближніх. Він егоїст і властолюбець, майстер чорних справ. Убивши рідного брата, Клавдій готовий покінчити з Гамлетом, коли зрозумів, що той його викрив.

Ельсинор на чолі з королем увесь просякнутий отрутою, і не тільки в переносному значенні слова. Але для Гамлета Ельсинор — це тільки верхівка того царства зла, що запанувало в данській землі. Не випадково ж у бесіді з Розенкранцом і Гільденстерном він скаже: «*Данія — тюрма*»; «*Данія — одне з найгірших*» підземель.

«Він був людина». Моральний розклад двору особливо добре видно у порівнянні з його минулим. Втрачений світ уособлюється для Гамлета в образі вбитого короля. Він наділяє його справді божественною красою: «*Волоссям Феб, чолом Юпітер сам; зір наче в Марса..', поставою швидкий Меркурій...*» Зовнішня краса короля в гармонії з внутрішньою сутністю: «*Сполука всіх чеснот в єдинім тілі*»; «*В усьому для всіх він був людина*». Тут слово *людина* звучить відповідно до гуманістичної традиції Відродження, на позначення найвищої цінності, найвищої похвали. Тепер цей ідеал людини відійшов у незворотне минуле: «*Вже не побачу рівного йому*». Розчаруван-

ня у колишніх ідеалах характерне для пізнього Відродження, і Шекспір це показав у своїй трагедії.

Гамлет — месник? Шекспір розпочинає «Гамлета» як античну «трагедію помсти», в якій головний герой обов'язково — месник. Чому потрібно мститися? Так вимагає Божественна справедливість. В акті помсти відновлюється гармонія. Той, хто відмовляється від помсти, порушує вищий закон і стає співучасником злочину. Гамлет від помсти не відмовляється. Але відчуває, що виконанням закону його місія не вичерпується. На особисту мету Гамлета накладається мета незмірно більша — відновлення всієї «порушеної» світобудови: *«Звихнувся час... О доле зла моя! Чому його направить мушу я?»* Ці слова дають ключ до розуміння всієї поведінки Гамлета. *«Мені зрозуміло,*— пише Гете,— *що хотів зобразити Шекспір: великий вчинок, покладений на душу, котрій цей вчинок був не під силу...»*

Перше, що треба було зробити Гамлету на своєму шляху — це помститися Клавдію. Гамлет усвідомлює свій синівський обов'язок, та й цього *«хотіли небеса».* Але герой чомусь зволікає. Звідки нам відомо, що він зволікає? З монологів самого Гамлета. У них ми разом із героєм переживаємо трагедію. По суті, «Гамлет» — це *історія бездіяльності героя.* З кожною новою сценою, з кожним новим поворотом подій Гамлет вигадує все нові й нові причини, через які він повинен на деякий час відкласти свою справедливу помсту.

Чому Гамлет зволікає? Над розгадкою зволікання Гамлета билися критики чотирьох століть. Усі відповіді суперечать одна одній. Ось деякі з них. Перша — Гамлет вагається і зволікає тому, що йому не дозволяють діяти його душевна витонченість і благородство. Якби його душа була грубшою і жорсткішою, він, не замислюючись, здійснив би те, що від нього вимагається. Справді, Гамлет — тонка натура. Але в той же час він бував і грубим, і брутальним. Був безжалісним до матері, звинувачуючи її у зраді, й до Офелії, знехтувавши її щирим почуттям. Помилково убивши Полонія, він навіть не відчуває докорів совісті.

Друга відповідь — Гамлет зволікає тому, що він людина безвольна. Дуже послідовно цю точку зору висловлював російський письменник Іван Тургенєв. Він вважав, що така людина, як Гамлет, не здатна діяти, вести за собою, тому що сама нікуди не йде.

Чи так це насправді? Проаналізуємо вчинки Гамлета, тому що драматичному герою не можна вірити на слово, треба простежити, як він діє. А діє Гамлет більш ніж енергійно. Він сам веде тривалу і криваву боротьбу з королем і всім данським двором. Він тричі рішуче нападає на короля: першого

Своєрідність трагедії «Гамлет»:
— основа головного сюжету — жахливий злочин;
— конфлікт Гамлета і Клавдія — стрижень трагедії;
— наявність елементів «трагедії помсти», присутність класичних месників;
— введення ***паралельних сюжетів;***
— ***монологи*** головного героя як важливий структурний елемент трагедії;
— змішування жанрів: у трагічному є комічне;
— мотиви розпаду суспільства, втрати ідеалу;
— герой твору не стільки месник, скільки «нова людина»;
— відчуження героя від сучасного йому суспільства;
— трагічний фінал — жахливий і піднесений водночас.

разу помилково вбиває Полонія, вдруге короля рятує молитва, третього разу Гамлет убиває Клавдія. Принц із великою винахідливістю інсценізує *«мишоловку»* для короля і своє божевілля, яким вводить усіх в оману. Герой спритно усуває зі свого шляху Розенкранца і Гільденстерна. Гнучкому і сильному характеру Гамлета відповідає його фізична природа. Лаерт — найкращий фехтувальник, але принц його перемагає. То чи боягуз Гамлет?

І, врешті, третя точка зору на причини зволікання Гамлета. Вона найсумніша. Гамлет зволікає тому, що він мудрий і розуміє безглуздість своїх дій. Адже Клавдій — звичайна людина свого світу, а його матір — звичайнісінька жінка. Вони не виняток із правил — вони правило, норма. Увесь світ побудований так, що Клавдій повинен торжествувати. А якщо так, то навіщо діяти?

Що зміниться, якщо вбити одного злочинця? Нічого. Прихильники цієї точки зору, можливо, й помиляються, приписуючи Гамлетові таку логіку міркувань, але вони мають рацію, визнаючи за ним здатність глибоко мислити. Гамлет — не стільки людина меча, скільки думки.

Недаремно Шекспір зобразив його студентом Віттенберзького університету, відомого за тих часів центру освіти і культури. Гамлет навіть занотовує свої спостереження і роздуми. У відомому монолозі *«Чи бути, чи не бути...»* Гамлет ніби зводить рахунок зі своєю власною думкою:

Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти...

Новаторство Шекспіра. Дослідники творчості Шекспіра вважають Гамлета першим героєм світової літератури, що

пережив свою трагедію і замислився над нею. Новаторство драматурга в тому, що його герой, роздумуючи про необхідність вчинку, зважує його наслідки. Саме тому трагедію «Гамлет» вважають драматичним твором нового типу — *інтелектуальною* трагедією, а Шекспіра називають *«батьком нової трагедії»*.

Гамлет відчуває моральну відповідальність за свої дії, на відміну від героя-месника із «трагедії помсти». Щоб підкреслити у Гамлетові цю нову якість, Шекспір вводить у твір два *паралельних сюжети*. Один пов'язаний із Лаертом і його батьком Полонієм, котрого вбиває Гамлет. І Лаерт опиняється в такому самому становищі щодо Гамлета, як Гамлет щодо Клавдія. Другий сюжет пов'язаний із Фортінбрасом і його батьком, що загинув у поєдинку з батьком Гамлета. Дві паралельні сюжетні лінії, що дублюють основну, пов'язану з Гамлетом, показують, як саме повинен вчинити герой-месник. На цьому тлі очевидна неординарність поведінки Гамлета, яскравіше вимальовуються риси *психологічного портрета* героя.

Новизна і трагізм цього образу ще і в тому, що внутрішньо герой уже не вірить у те, що єдиний удар його шпаги здатний щось змінити у світі. Не вірить, що йому (незалежно від того, слабкий він чи сильний) вдасться самому виправити світ, у якому *«звихнувся час»*. Усвідомлення цієї істини зумовлює відчуження Гамлета від колись близьких людей. Але рвалися зв'язки не тільки з ними, а й із собою колишнім, з усім світом своїх уявлень, із наївною вірою. Розпався *«зв'язок часів»*, а це означає, що Гамлет уже не знаходить собі місця у старому Часі — у світі звичних людей і речей. Він там чужий. Гамлет — людина нового часу, де нікого немає поруч. Звідси його самотність і трагічний фінал.

Геніальність Шекспіра в тому, що в головному герої трагедії він розпізнав те, що тільки-но зароджувалося і здатне було вивести вперед на цілі століття.

Образ Гамлета належить до так званих вічних образів. Як із постаттю Дон Кіхота пов'язують поняття «донкіхотства», так і з образом Гамлета — поняття *«гамлетизму»*.

Інтелектуальна трагедія — драматичний твір, у якому порушується проблема сенсу людського буття.

Паралельний сюжет (дія) — додаткові події у творі, що дублюють суть основного сюжету.

Психологічний портрет — характеристика душевного стану героя.

«Гамлетизм» — стан душі, що характеризується схильністю до самоаналізу, відчуження від світу, а також складними стосунками з сучасниками.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Вільям Шекспір, Йоганн Вольфганг Гете, Віктор Гюго, Іван Тургенєв.

Назва твору: «Гамлет,принц данський».

Літературознавчі поняття: «трагедія помсти», інтелектуальна трагедія, трагічний герой, психологічний портрет, монолог, паралельний сюжет, вічний образ.

Поняття: «гамлетизм».

Запитання й завдання

1. Що таке *«трагедія помсти»?* У чому полягає філософія цього жанру? Чому Гамлет її не приймає?
2. Як ви розумієте поняття *інтелектуальна трагедія*? Що було принципово новим у творі Шекспіра?
3. Що таке «*гамлетизм*»?
4. Поясніть термін *паралельний сюжет.*
5. Назвіть основні риси трагедії «Гамлет». Проілюструйте їх прикладами з тексту.

1. У чому Гамлет вбачав свою мету? Чи міг він шпагою відновити моральний порядок у країні?
2. Як ви розумієте слова: розпався *«зв'язок часів»?* Яких часів?
3. У чому виявилося відчуження Гамлета від світу? Чому він не знаходить розради в коханні?
4. Чому Шекспір дав Гамлетові перемогу над Клавдієм, але не дав йому трон? Яка роль норвежця Фортінбраса у творі?
5. Як звучить у трагедії слово *людина'*, як розчарування у ренесансному ідеалі чи як розчарування у можливості його досягнення?
6. Чому, на вашу думку, «Гамлет» називають *«п'єсою запитань»?*

1. Підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Чому Гамлет — нова людина? ».
2. Розгляньте ілюстрації Сави Бродського до трагедії «Гамлет». Якими художник побачив Гамлета й Офелію?
3. Поясніть, як ви розумієте подані вислови з трагедії:

— «Чи ***бути, чи не бути — ось питання»***\
— ***«Ще не збила черевиків»***;
— ***«...німуй язик, хоч серце рветься»;***
— ***«Звихнувся час!»***\
— ***«Слова, що без чуття ,,до неба не дійдуть».***

4. **Для словника літературознавчих термінів напишіть коротку статтю про трагічного героя.**
5. Напишіть реферат на одну з тем:

«Історія перекладів «Гамлета» українською та російською мовами»;
«Сценічна історія «Гамлета»;
«Роль трагічних випадковостей у трагедії «Гамлет».

Прочитайте мовою оригіналу

* * *

To be or not to be, this is the question:
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune,
Or to take arms against the sea of troubles,
And by opposing end them. To die, to sleep —
No more, and by a sleep to say we end
The heart-ache and the thousand natural shocks
That flesh is heir to; 'tis a consummation
Devoutly to be wish'd. To die, to sleep —
To sleep, perchance to dream — ay, there's the rub,
For in that sleep of death what dreams may come,
When we have shuffled off this mortal coil,
Must give us pause; there's the respect
That makes calamity of so long life:
For who would bear the whips and scorns of time,
Th' oppressor's wrong, the proud man's contumely,
The pangs of despis'd love, the laws delay,
The insolence of office, and the spurns
That patient merit of th' unworthy takes,
When he himself might his quietus make
With a bare bodkin; who would fardels bear,
To grunt and sweat under a weary life,
But that the dread of something after death,
The undicover'd country, from whose bourn
No traveller returns, puzzles the will,
And makes us rather bear those ills we have,
Than fly to others that we know not of?
Thus conscience does make cowards of us all,
And thus the native hue of resolution
Is sickled o'er with the pale cast of thought,
And enterprises of greart pitch and moment
With this regard their current turn awry,
And lose the name of action.

Запитання й завдання

1. Прочитайте або прослухайте в аудіозапису монолог Гамлета англійською мовою і визначте особливості оригіналу.
2. З'ясуйте ритмічний малюнок монологу.
3. Назвіть *ключові слова* **у монолозі Гамлета.**

Для допитливих

•к "к •к

Быть или **не быть, вот в чём вопрос. Достойно ль**
Душе терпеть удары и щелчки
Обидчицы судьбы иль лучше встретить
С оружьем море бед и положить
Конец волненьям? Умереть. Забиться.
И всё. И знать, что этот сон — предел
Сердечних мук и тысячи лишений,
Присущих телу; это ли не цель
Желанная? Скончаться. Сном забиться.
Уснуть. И видеть сны? Вот и ответ.
Какие сны в том смертном сне приснятся,
Когда покров земного чувства снят?
Вот объясненье. Вот что удлиняет
Несчастьям нашим жизнь на столько лет.
А то кто снёс бы униженья века,
Позор гоненья, выходки глупца,
Отринутую страсть, молчанье права,
Надменность власть имущих и судьбу
Больших заслуг перед судом ничтожеств,
Когда так просто сводит все концы
Удар кинжала? Кто бы согласился
Кряхтя под ношей жизненной плестись,
Когда бы неизвестность после смерти,
Боязнь страны, откуда ни один
Не возвращался, не склоняла воли
Мириться лучше со знакомым злом,
Чем бегством к незнакомому стремиться.
Так всех нас в трусов превращает мысль;
Так блекнет цвет решимости природной
При тусклом свете бледного ума,
И замисли с размахом и почином
Меняют путь и терпят неуспех
У самой цели...

Переклад *Бориса Пастернака*

Запитання й завдання

1. Порівняйте переклади монологу Гамлета українською та російською мовами з оригіналом. Який із перекладів вам більше подобається? Поясніть свою думку.

2. Чи відтворено в перекладах змістову точність? Чи зберегли перекладачі ключові слова? Чи передали афористичність мови?

Читаючи сонети Шекспіра, знайдіть спільні мотиви з *монологами Гамлета.*

СОНЕТИ

66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Переклад *Дмитра Паламарчука*

121

Ліпш бути злим, ніж виглядать на злого,
Впокорившись обмовам навісним.
О суд очей чужих! Як нам із ним
Погодитись нелегко, їй же Богу!

Чи б міг фальшивий зір цінити в скарб
Мій серця жар? Здолав його б донести
Шпигунський набрід, що кладе на карб
Мені все те, за що я годен честі?

Я — отакий, як бач. Ганьбить мене —
Це міряти на свій аршин пігмеям.
Та я ж високий як на них. Бігме, їм
Це не з руки. А хто мене зігне?

На грішника — то всі, і навіть діти,
В смолі пекельній мусили б сидіти.

Переклад *Дмитра Паламарчука*

Аньоло Бронзино. **Портрет Людовика Коппоні.** *XVI ст.*

Який ідеал жіночої краси утверджує Шекспір порівняно з сонетами Петрарки?

130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди,—
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад *Дмитра Паламарчука*

Леонардо да Вінчі.
Портрет дами.
XVI ст.

Запитання й завдання

1. Картини якого світу малює поет у 66 сонеті? Яка роль *антитези* **в цьому творі?**
2. Зачитайте афористичні вислови з сонетів 66, 121, 130.
3. Як Шекспір створює образ коханої в 130 сонеті?

1. Чим відрізняються сонети Шекспіра від сонетів Петрарки?
2. Порівняйте монолог Гамлета «Чи бути, чи не бути...» із 66 сонетом. У чому перегукуються їх теми? Який вихід із становища пропонує автор у сонеті?

ПРО СОНЕТИ ШЕКСПІРА (1592—1609)

Не зневажай сонета, критик.

Вільям Вордсворт

Як митець Шекспір формувався в добу величної ліричної поезії. Тому й підняв драму до височин поетичного слова. Є у творчості Шекспіра і твори ліричної поезії — поеми («Венера й Адоніс», «Лукреція») і 154 сонети. У 1609 році видруковано єдине прижиттєве видання сонетів (без відома автора).

Таємниця сонетів. Збірка вийшла із присвятою W.H. Хто він, цей незнайомець? Вже не одне покоління дослідників намагається розгадати таємницю. Може, це той ***«прекрасний***

юнак», до котрого звертався Шекспір у більшості своїх сонетів? Частину ж сонетів присвячено не менш таємничій *«смаглявій леді»*.

Портрет Генрі Різлі, графа Саутгемптона (таємничого W. H.).
Гравюра, XVII ст.

«Шекспірівський» сонет. Класичний сонет Франческо Петрарки в Англії зазнав деяких змін. Англійська форма сонета стала називатися *«шекспірівською»*, хоча вже була відома за кілька десятиліть до Шекспіра. А наприкінці XVI століття сонет в Англії став особливо модним.

Англійський («шекспірівський») сонет, як і класичний (італійський), має 14 віршованих рядків, поєднаних у чотири строфи. Але порівняно з італійським, змінилася закономірність поєднання рядків у строфи. Три строфи складалися із чотирьох рядків (к а т р е н і в) і одна — з двох (к у п л е т): 4 + 4 + 4 + 2.

Композиція сонета визначала логіку розкриття *теми*. Зазвичай перший катрен вводив у тему, тобто виконував функцію *експозиції*. У двох наступних катренах тема розвивалася до *кульмінації*. Завершальний куплет — це завжди висновок — узагальнення. Він часто формулювався в *афористичній* формі:

Віддай себе — і житимеш в століттях.
В малюнку власному — у рідних дітях *(Сонет 16)*.

Мою любов хвалити не годиться,—
Вона не крам, що продають в крамницях *(Сонет 21)*.

Англійський поет Вільям Вордсворт вважав, що сонети — це ключ, котрим Шекспір розкрив своє серце. Справді, у сонетах багато особистого, що взагалі властиве ліриці, але ототожнювати поезію і поета не можна. Особисті переживання — лише матеріал і привід для осмислення загальнолюдських проблем: життя і смерті, природи і мистецтва, поета і поезії, правди і брехні, чесності й наклепу.

Непереможна сила кохання. Шекспір, дотримуючись усталених традицій, головною темою своїх сонетів обирає к о х а н н я. А воно виводить його на роздуми про вічні проблеми: про зміну поколінь, про красу, молодість, істину, долю,

«Шекспірівський» сонет — сонет, що складається з трьох катренів (чотирирядкових строф) і одного куплета (дворядкової строфи).

Головні ознаки сонетів Шекспіра:

— як і в класичному сонеті, чотирнадцять рядків;
— інша строфіка: три ***катрени*** і один ***куплет*** (4 + 4 + 4 + 2);
— впізнаваний образ поета;
— тема кохання провідна;
— сонети як засіб пізнання себе і світу;
— афористичність, сконцентрована в куплеті.

час і вічність. Любов у сонетах — непереможна сила, здатна подолати життєві негаразди, розлуку і навіть смерть. У Шекспіра кохання перейняте відчуттям неминучого розриву, болісними муками нерозділеного почуття. І водночас закоханому по-новому відкриваються і він сам, і навколишній світ.

Сонет 66 збудований на антитезі та уособленні: *«І силу неміч забива в кайдани»', «І злу — добро поставлене в служниці»*; *«І істину вважають за дурниці»*. Антитеза підкреслює суперечності реального життя. Заключний двовірш формулює думку, породжену спогляданням загального занепаду: *«Стомившись тим, спокою прагну я, та вмерти не дає любов твоя»*. Кохання, тобто занурення в особисте життя,— єдине, чим можна врятуватися від жорстокого століття. Такий висновок цього сонета.

Вважають, що 66 сонет перегукується з монологом Гамлета «Чи бути, чи не бути...». І в сонеті, і в монолозі показано гострі суперечності, які важко подолати. Надія тільки на кохання — єдиний порятунок для людини, що зневірилася в усьому.

Сонет 121 теж зображає картину з життя, у якому *«міряти на свій аршин»* все і всіх вважається за норму. Сонет утверджує право людини бути собою (*«Я — отакий, як бач»*), навіть якщо вона зазнає осуду *«очей чужих»*.

Сонет 130 присвячено *«смаглявій леді»*. Дослідники сонетної творчості Шекспіра вважають, що англійське *Dark lady* точніше можна було б перекласти як *«темнокоса»*. Називаючи саме так кохану, поет одразу вказує на її очевидну невідповідність загальновизнаному взірцеві. Тому що ідеал — це білява донна, оспівана Петраркою та його послідовниками (*«Колись чорнявих гарними не звали»*. Сонет 127).

130 сонет побудовано на протиставленні земної жінки (її зовнішності, голосу, манер) жінці ідеальній. Кожною деталлю підкреслюється звичайна зовнішність коханої («А *кроки милої — цілком земні»*). Поет відкидає поетичні штампи в описі жіночої вроди і утверджує нове розуміння краси: реальна жінка красивіша і краща за ту, що створена уявою поетів.

Сонет став ідеальним інструментом для дослідження світу. А його строга форма давала змогу точно висловити думку будь-якого змісту.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Вільям Шекспір, Франческо Петрарка, Вільям Вордсворт.

Назви творів: сонет 66, сонет 121, сонет 130.

Літературознавчі поняття: класичний сонет, «шекспірівський» сонет, катрен, терцет, куплет, строфа, антитеза.

Запитання й завдання

1. Коли утвердився англійський *(«шекспірівський»)* **сонет? Дайте йому характеристику. Чим він відрізняється від класичного?**
2. Назвіть головних героїв сонетів Шекспіра.
3. Чому за ідеал поет обирає *«смагляву леді»?* **Кому він її протиставляє? Яким чином Шекспір створює образ коханої?**

1. Що таке класичний (італійський) сонет? Дайте йому визначення. Назвіть закони класичного сонета.
2. Що таке *катрен, терцет, куплет?*

1. Якби вам запропонували написати сонет, яку тему ви обрали б?
2. На основі сонета 130 сформулюйте закони «шекспірівського» сонета.
3. Як ви розумієте думку про те, що сонет — це форма самопізнання і пізнання світу?
4. Вважають, що форма сонета дає змогу досягти досконалості у висловленні думки. Доведіть це на прикладах.

1. Виберіть із сонетів 66, 121, 130 один крилатий вислів і напишіть невеликий роздум на його тему.
2. Для словника літературознавчих термінів напишіть коротку статтю про «шекспірівський» сонет.
3. Підготуйте читання напам'ять одного з сонетів Шекспіра.
4. Про що ви хотіли б запитати Шекспіра, прочитавши його сонети? Сформулюйте і запишіть свої запитання.

Прочитайте мовою оригіналу

130

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.

I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.

I love to hear her speak, yet well **I** know
That music hath a far more pleasing sound;
I grant **I** never saw a goddess go;
My mistress, when she walks, treads on the ground:

And yet, by heaven, **I** think my love as rare
As any she belied with false compare.

Запитання й завдання

1. Чи дотримано в перекладі законів сонета порівняно з оригіналом? Підтвердіть свою думку прикладами.
2. Наскільки точно перекладач відтворює ритм оригіналу?
3. Визначте емоційне забарвлення сонета в оригіналі. Чи вдалося перекладачеві його відтворити?
4. Наскільки вдало перекладач зумів передати афористичність куплета?

Думка в подарунок

Учись читати писане без мови,
Очима слухать вісника любові ***(Шекспір).***

Запитання й завдання до розділу «Злет людського духу в літературі доби Відродження*»

1. Поясніть слова *гуманізм* **і** *гуманіст*.
2. Що таке *сонет*? **Чи є різниця між поняттями** *класичний* **і** *«шекспірівський»* **сонет?**
3. **Що таке** *ренесансна новела*? **Хто її представляє у своїй творчості?**
4. Що таке *пародія* **і як це поняття стосується роману «Дон Кіхот» Сервантеса?**
5. У чому виявилося новаторство Шекспіра як поета і драматурга?
6. Встановіть відповідність між іменами письменників і їхнім місцем у світовому літературному процесі.

— Сонет завдячує йому своїм розквітом.
Петрарка — Він був автором перших ренесансних новел.
Шекспір — Йому належить пародія на рицарські романи.
Боккаччо — Він першим порушив канони класичного сонета.
Сервантес — Він створив власний, а відступивши від канонів античної трагедії, став «батьком нової трагедії».

7. Доведіть, що тема «*людини люблячої*» стала головною в літературі доби Відродження. Чому герої випробовувалися саме коханням? Наведіть приклади з прочитаних творів.

ЧИ ЗАПАМ'ЯТАЛИ ВИ ПИСЬМЕННИКІВ?

1. Встановіть відповідність між іменами письменників та датами їх життя.

Гомер	бл. 525—456 рр. до н. д.
Шекспір	1304—1374
Данте	70—19 рр. до н.д.
Сервантес	1564—1616
Софокл	1547—1616
Вергілій	1313—1375
Петрарка	1265—1321
Есхіл	496—406 рр. до н.д.
Боккаччо	бл. IX—VIII ст. до н.д.

2. Назвіть імена письменників.

... Аліг'єрі, ... Боккаччо, ... де Сервантес Сааведра, ... Шекспір, ... де Борн,..... Марон.

3. За фрагментами біографій назвіть імена письменників.

- ***...Був відомим вченим — філософом, математиком, астрономом. Він керував обсерваторією в місті Ісфаган і разом з іншими вченими створив новий, дуже точний календар.***
- ***У віці двадцяти одного року залишив дружину і трьох дітей під опіку своєї сім'ї, відбув... до Лондона. Був актором, зажив слави драматурга і поета, розбагатів.***
- ***Біля берегів Франції галеру захоплюють алжирські пірати... Так він став рабом.***
- ***За право називатися його батьківщиною змагалися сім міст, найбільше Хіос, оскільки тут проживав рід професійних співців-рапсодів...***
- ***Його і сьогодні називають співцем Лаури.***

ЧИ ЗАПАМ'ЯТАЛИ ВИ НАЗВИ ТВОРІВ?

1. Поясніть назви поданих творів.

«Іліада», «Божественна комедія», «Декамерон».

2. З яких творів ці герої? Вкажіть назву.

Еней, Ахілл, Санчо Панса, Клавдій, Чаппеллетто, Олів'єр.

3. Назвіть твори з іменами головних героїв у заголовках.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ?

1. Впізнайте твір за його початком. Назвіть автора.

- ***Благословенні будьте, день і рік,***
І мить, і місяць, і місця урочі...
- ***Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго***
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши...

• *В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не з-так давно гідальго...*

• *На півшляху свого земного світу*
Я трапив у похмурий ліс густий...

2. **Кому з героїв належать ці слова? Вкажіть автора та назву твору.**

• *О принцесо Дульсінеє, володарко полоненого мого серця!*

• *Чи бути, чи не бути — ось питання.*

• *Любить я народилась, не ненавидіть.*

• *Мій добрий меч, о Дюрандале вірний,*
Коли я вмру, ти більше не потрібний!

• *То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,*
Я наділив їх мудрою розважністю.

3. Зазначте автора і назву твору, в якому герой:

— визволяє своїх товаришів від чарів чаклунки;
■ — мандрує потойбічним світом разом з Вергілієм;
— розповідає про далеке кохання;
— завдяки хитрощам зажив посмертної слави і став святим;
— змагається з вітряками.

4. З яких творів наведені слова? Поясніть їх значення.

.Троя, Колхіда, Піднебесна, Росинант, Оліфант.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ ТЕОРІЮ ЛІТЕРАТУРИ?

1. Визначте жанрову належність творів.

«Енеїда», «Прометей закутий», «Як не любов, то що ж це бути може?», «Дон Кіхот», «Гамлет», «Знову вітер одМульяну повертає...» , «До Мельпомени».

2. Яке з поданих понять не належить до жанрів?

Трагедія, монолог, рубаї, новела, роман, ода.

3. За визначенням назвіть літературознавче поняття.

— Ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: 2 чотиривірші та 2 тривірші.

— Драматичний твір, який ґрунтується на гострому конфлікті героя із суспільством, оточенням, як правило, закінчується його загибеллю.

— У східній поезії вірш, у якому оспівується краса коханої та почуття ліричного героя до неї.

4. Дайте визначення поданих літературознавчих понять (письмово).

Всесвітній літературний процес, вічний образ, гекзаметр, поема, терцина, сонет, інтелектуальна трагедія.

ТВІР СЕРЕД ІНШИХ ТВОРІВ

1. Об'єднайтесь у групи і проведіть конкурс на тему: «Хто краще засвоїв матеріал 8 класу?». Завдання і запитання розподіліть за

рубриками: «Письменники»; «Назви творів»; «Герої»; «Літературознавчі поняття» і т. д.

2. Назвіть твори зарубіжної та української літератури, написані під впливом античних сюжетів.

3. Підготуйте усне повідомлення на тему: «Поезія, яка мене схвилювала» (за програмою 8 класу).

4. Об'єднайтесь у групи і запропонуйте варіант телесеріалу за одним із вивчених творів. Аргументуйте свій вибір.

5. Проведіть конкурс на кращого читача або розповідача творів зарубіжної літератури, вивчених у 8 класі.

6. Об'єднайтесь у групи і складіть кросворд за однією із запропонованих тем: «Письменники»; «Жанри»; «Герої»; «Назви творів».

7. Укладіть свій «Словничок мудрих думок», використовуючи афоризми з творів або вислови з рубрики «Думка в подарунок».

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегорія — художній засіб, за допомогою якого узагальнене поняття розкривається через конкретний образ. Суть алегорії становить внутрішнє порівняння певного явища з іншими; використовується в байках.

Анафора — єдинопочаток; стилістичний прийом, що полягає в повторенні однакових звуків, складів, слів на початку віршованих рядків чи строф.

Антитеза — протиставлення явищ, понять, почуттів, думок, характерів для більшої виразності зображуваного.

Афоризми, або *крилаті слова* — стислі влучні вислови відомих письменників, що набули поширення в народі; виражають глибоку й оригінальну узагальнену думку.

Балада — ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з гострим, напруженим сюжетом.

Билина — фольклорна епічна пісня про подвиги богатирів — захисників Київської Русі (IX—XIII ст.).

Вірш — невеликий художній твір, написаний віршованою мовою; віршовий рядок — основна одиниця віршового ритму.

Віршовий розмір — порядок розташування наголошених і ненаголошених складів у віршовому рядку.

Всесвітній літературний процес — поступальний розвиток світової літератури від найдавніших часів до сьогодення.

Газель — у східній поезії вірш, у якому оспівується краса коханої та почуття ліричного героя до неї.

Гекзаметр — вірш шестистопного дактиля, з цезурою після другого складу третьої стопи, з двоскладовою останньою стопою (хореєм).

Гіпербола — один із тропів, який полягає в художньому перебільшенні властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії.

Гумор — різновид комічного; відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах.

Дактиль — трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Діалог — у художньому творі розмова двох або більше осіб; одна з основних форм мовної характеристики персонажа.

Драма — один з родів літератури, який змальовує світ у формі дії; твір для сценічного втілення, що містить у собі елементи трагедії та комедії.

Експозиція — передісторія героїв і подій, що лежать в основі літературного сюжету.

Елегія — ліричний вірш, у якому виражені настрої журби, смутку, меланхолії, що породжені соціальною несправедливістю, особистим горем.

Епіграф — поданий перед текстом короткий влучний вислів, який допомагає зрозуміти авторський задум.

Епітет — художнє означення, що виділяє та образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища, викликає певне ставлення до них. *Постійні епітети* — означення, які незмінно поєднуються з тим чи іншим словом *(добрий молодець, буйна голова, чисте поле, сира земля).*

Епос — один з родів літератури, який зображає світ у формі авторської розповіді; оповідна поезія про героїчні вчинки певного легендарного персонажа, важливі події минулого тощо («Іліада», «Одіссея», «Пісня про Роланда»).

Жанр — вид художнього твору за його формою, обсягом та іншими ознаками. Наприклад, роман, повість, оповідання, ювела та ін.

Зав'язка — елемент сюжету, подія, яка знаменує початок дії в епічних та драматичних творах.

Ідея — головна думка художнього твору, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини та образи.

Іронія — різновид комічного, тонко прихована насмішка.

Казка — епічний жанр фольклору, оповідання з усталеною композицією про вигадані та фантастичні пригоди героїв.

Канцона — у західноєвропейській поезії вишукана пісня, переважно любовної тематики.

Касида — у східній поезії великий за обсягом урочистий вірш, написаний на уславлення правителя або якоїсь події.

Комедія — драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині.

Комічне — те, що викликає сміх у житті й мистецтві.

Композиція — будова, розташування частин, епізодів, сцен твору.

Кульмінація — елемент сюжету, момент найвищого напруження дії.

Лейтмотив — особливе наголошення головної теми, думки, образу, настрою, до якого автор раз у раз повертається у творі.

Лірика — один з родів літератури, у якому осмислюється сутність людського буття у формі переживань.

Література художня — мистецтво слова, мета якого — відображення й перетворення реальної дійсності в художніх образах; сукупність писаних і друкованих творів.

Літота — один із тропів, протилежний гіперболі; полягає в надмірному зменшенні властивостей, ознак предмета або явища.

Метафора — один із тропів, який полягає в перенесенні властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності.

Мистецтво — творче відображення, відтворення дійсності в художніх образах.

Міф — переказ про незрозумілі явища природи, богів, обожнених героїв тощо; колективна творчість народу.

Монолог — висловлювання однієї особи, звернене до самої себе і не розраховане на безпосередню відповідь іншої особи.

Новела — невеликий прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Образ художній — форма відтворення і перетворення дійсності в мистецтві. *Вічний образ* **— літературний або міфологічний персонаж, який має загальнолюдське значення, є актуальним для всіх часів і народів (Дон Кіхот, Гамлет та ін.).**

Ода — урочисто-патетичний вірш, у якому автор висловлює похвалу видатним особам чи звеличує визначні історичні події.

Паралелізм — художній прийом, який полягає у зіставленні образу людини та образу зі світу природи за ознакою дії чи стану.

Пейзаж — словесне зображення картини природи у творі.

Повтор — неодноразове використання у творі певного елемента його тексту.

Поема — поетичний ліро-епічний твір, у якому розвинутий сюжет поєднаний із ліричними відступами. *Епічна поема* **— великий за обсягом переважно поетичний твір, у якому розповідається про значні події.**

Порівняння — пояснення якоїсь особливості, риси чи ознаки одного предмета за допомогою чимось подібного до нього іншого предмета; увиразнює зображуване, концентрує увагу на найхарактернішому.

Портрет — зображення зовнішності героя в художньому творі. *Психологічний портрет* **— характеристика душевного стану героя.**

Притча — алегоричний повчальний твір про людське життя із прихованою моралью.

Проза — художній твір, написаний невіршованою мовою.

ПроТотип, або *прообраз* **— конкретна особа, факти життя або риси характеру якої покладено в основу образу літературного героя.**

Псалом — пісня релігійного змісту.

Псевдонім — підпис, яким автор замінює своє справжнє ім'я.

Ремарка — у драматичному творі авторське пояснення, яке передує початкові розгортання подій, а потім супроводжує їх.

Репліка — коротке висловлювання учасника діалогу.

Ретардація — затримка або уповільнення розвитку сюжету, дії у творі.

Речитатив — наспівне декламування, емоційно забарвлене виконання твору.

Рима — суголосся закінчень рядків вірша.

Ритм — рівномірне чергування однакових або подібних елементів мови (складів, слів, речень, строф, наголосів, пауз та ін.).

Розвиток дії — елемент сюжету, кілька подій, що змінюють одна одну і в яких розгортається конфлікт, виявляються характери персонажів.

Розв'язка — елемент сюжету, завершення дії в художньому творі.

Роман — великий за обсягом, багатоплановий, переважно прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події, розкрито історію формування характерів багатьох персонажів протягом тривалого часу, іноді цілих поколінь. *Рицарський роман* **— різновид роману про подвиги лицарів на честь «Дами серця».**

Рубаї — у східній поезії чотиривірш, часто філософського змісту, в якому римуються перший, другий і четвертий рядки, третій не римується.

Сарказм — різновид комічного, в'їдлива насмішка з відверто викривальним змістом.

Сатира — різновид комічного; гостре нещадне висміювання людських або суспільних вад.

Сирвента — у західноєвропейській поезії пісня на політичні й суспільні теми.

Сонет — ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: 2 чотиривірші та 2 тривірші. *Сонет «шекспірівський»* **— ліричний вірш, який складається з 3 чотирирядкових строф і 1 дворядкової строфи.**

Стопа — найкоротший відрізок віршового розміру; повторювана в рядку група складів, що складається з одного наголошеного та одного чи кількох ненаголошених.

Строфа — кілька рядків вірша, об'єднаних римою та змістом.

Сюжет — подія чи кілька пов'язаних між собою подій, які складають основу твору. *Паралельний сюжет* **— додаткові події у творі, які дублюють суть основного сюжету.**

Тема — коло життєвих явищ, зображених у творі.

Терцина — трирядкова строфа з римуванням *аба, бвб* **і т.д., що створює єдиний ланцюг рим.**

Трагедія — драматичний твір, який ґрунтується на гострому конфлікті героя із суспільством, оточенням, психологічних переживаннях героя, як правило, закінчується його загибеллю. *Інтелектуальна трагедія* **— твір, у якому порушується проблема сенсу людського буття.**

Троп — мовний зворот, який полягає у вживанні слова в переносному значенні.

Уособлення — один із тропів, який полягає в перенесенні властивостей живих істот на неживі предмети чи явища.

Фольклор — усна народна творчість.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі.

Хроніка — епічний або драматичний твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу.

Художній твір — твір мистецтва, що зображує події, явища, людей, їхні почуття в образній формі.

Художня деталь — виразна подробиця твору, що робить зображувану автором картину зримішою, яскравішою і глибшою за змістом.

Цезура — пауза в середині віршового рядка.

Цитата — дослівно відтворені фрагменти будь-якого тексту.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

ЗМІСТ

Шановні восьмикласники! 3

ВСТУП

Художня література як мистецтво слова 5
ВІЛЬЯМ ВОРДСВОРТ 10
ДО ПРЕКРАСНОГО 10
Національні літератури у всесвітньому літературному процесі 12
ПроВеди 14
З «РІГВЕДИ» 17
Про Біблію 20
З БІБЛІЇ 23
Про Коран 28
З КОРАНУ 31

ЛЮДИНА ТА її СВІТ У ДАВНІХ ЛІТЕРАТУРАХ

Античність — колиска європейської культури 36
Давньогрецька міфологія 43
Про фіванський цикл міфів 47
ЦАР ЕДІП (*Скорочено*) 49
Міфи про аргонавтів 54
ЗОЛОТЕ РУНО (*Скорочено*) 56
ВТЕЧА (*Скорочено*) 58
ЗЕВСОВА КАРА (*Скорочено*) 59
Про троянський цикл міфів 61
ПЕРШІ ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ ОБЛОГИ ТРОЇ 64
Давньогрецький епос 67
ГОМЕР 71
ІЛІАДА (*Уривки*) 74
ОДІССЕЯ (*Уривки*) 83
Про поеми «Іліада» та «Одіссея» 94
Давньогрецька лірика 100
ТІРТЕЙ 104
«ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ...» 106
АРХІЛОХ 107
«ХЛІБ МІЙ НА СПИСІ ЗАМІШЕНИЙ...» 109
«СЕРЦЕ, СЕРЦЕ...» 109
САПФО 109
«ДО БОГІВ ПОДІБНИЙ...» 112
«ЖЕРЕБ МЕНІ ВИПАВ ТАКИЙ...» 112
АНАКРЕОНТ . . .*■* 113
«ПРИНЕСИ ВОДИ, ЮНАЧЕ...» 114
«ЗОЛОТОВОЛОСИЙ ЕРОТ...» 115

Давньогрецька трагедія. Античний театр 116
ЕСХІЛ 122
ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ (*Уривки*) 123
Про трагедію «Прометей закутий» 127
СОФОКЛ 131
АНТІГОНА *(Уривок)* 133
Про трагедію «Антігона» 136
«Золота доба» римської поезії 139
ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН 142
ЕНЕЇДА *(Уривки)* 144
Про поему «Енеїда» 149
КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК 153
ДО МЕЛЬПОМЕНИ 156
ДО МАНЛІЯ ТОРКВАТА 157
ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОН 159
МЕТАМОРФОЗИ 161
СКОРБОТНІ ЕЛЕГІЇ 163

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Середньовіччя як історична і культурна доба 168
Із китайської лірики 175
ЛІ БО 176
«ВХОДЖУ В РІЧКУ...» 179
ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ 179
ДУФУ 179
ПРИ МІСЯЦІ ЗГАДУЮ БРАТА 181
ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК 182
ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДИКІ ГУСИ 182
Із персько-таджицької поезії 183
РУДАКІ 185
КАСИДА 187
ГАЗЕЛІ 188
РУБАЇ 188
ОМАР ХАЙЯМ 189
РУБАЇ 192
ГАФІЗ 194
ГАЗЕЛІ 196
Із західноєвропейської поезії. Творчість провансальських трубадурів 199
ДЖАУФРЕ РЮДЕЛЬ 202
КАНЦОНА 203

БЕРТРАН ДЕ БОРН 204
СИРВЕНТА 206

Із лірики вагантів 208
ОРДЕН ВАГАНТІВ 210
БІДНИЙ СТУДЕНТ 212
БЕЗТУРБОТНА ПІСНЯ 212

Із французького героїчного епосу 214
ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА *(Уривки)* 217
Про французький епос «Пісня про Роланда» 223

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ 226
Терцина 230
БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ *(Уривки)* 231
Про «Божественну комедію» 243

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Доба європейського Відродження 250
ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА 257
Сонет 262
Із «КНИГИ ПІСЕНЬ» 264
Про «Книгу пісень» («Канцоньєре») 268

ДЖОВАННІ БОККАЧЧО 272
Новела 277
ДЕКАМЕРОН *(Уривки)* 279
Про «Декамерон» 294

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА 298
ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ ІЗ ЛАМАНЧІ *(Уривки)* 302
Про роман «Премудрий гідальго Дон Кіхот із Ламанчі» 332

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР 338
ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ *(Скорочено)* 344
Про трагедію «Гамлет, принц данський» 361
СОНЕТИ 370
Про сонети Шекспіра 371
Підсумовуємо вивчене 376
Літературознавчий словник 378

У підручнику використано зразки образотворчого мистецтва:

с. 3. *Жан Батист Шарден.* Натюрморт з атрибутами мистецтв. *XVIII ст.*,
с. 37. Ахілл. *Зображення на античній амфорі*,
с. 167. Собор Нотр-Дам. *Париж, XII—XIII ст.*,
с. 249. *Сандро Боттічеллі.* Мадонна з гранатом. *XV ст.*

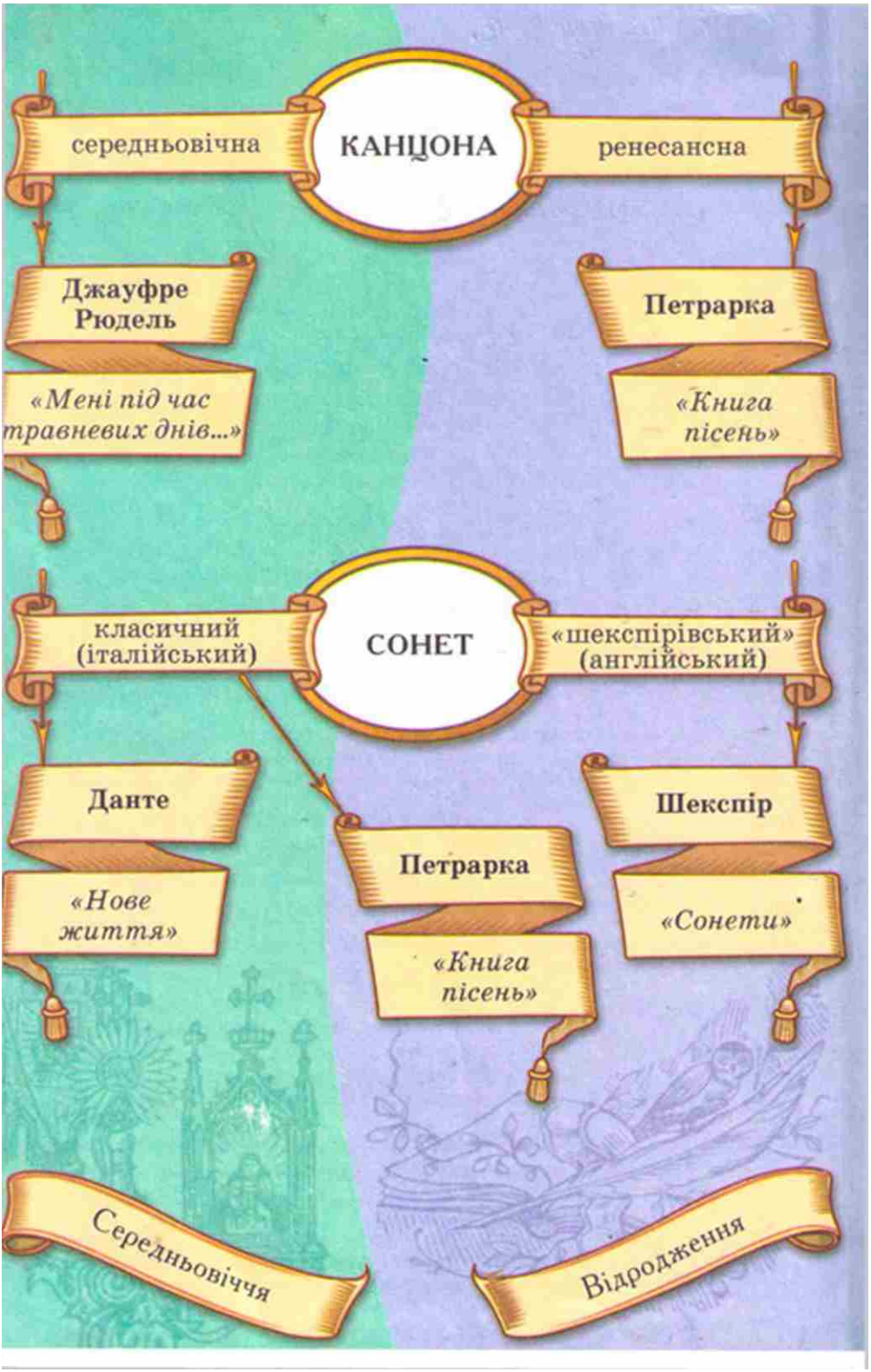
КАНЦОНА
середньовічна
ренесансна
Джауфре Рюдель
«Мені під час травневих днів...»
Петрарка
«Книга пісень»
СОНЕТ
класичний (італійський)
«шекспірівський» (англійський)
Данте
«Нове життя»
Петрарка
«Книга пісень»
Шекспір
«Сонети»
Середньовіччя
Відродження

середньовічна
НОВЕЛА
ренесансна
«Новеліно»
Боккаччо
«Декамерон»
середньовічний (рицарський)
РОМАН
ренесансний
«Амадіс Гальський»
Сервантес
«Дон Кіхот»
Середньовіччя
Відродження